

CONFERENCE BOOK

ICESSER
7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON
EMPRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND
EDUCATION RESEARCHES
November 10 - 12, 2023
Jakarta - Indonesia

www.icesser.org

ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPRICAL SOCIAL SCIENCES,
ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES
NOVEMBER 10 - 12, 2023
JAKARTA – INDONESIA

ISBN:978-625-6830-62-2

ACADEMY GLOBAL PUBLISHING HOUSE

ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPRICAL SOCIAL
SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES
NOVEMBER 10 - 12, 2023 –
JAKARTA – INDONESIA

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference: Prof. Dr. Dwi Solisworo
Head of Organizing Board: Assis. Prof. Dr. Gültekin Gürçay
Member of Organizing Board: Prof. Dr. Ali Bilgili
Member of Organizing Board: Prof. Dr. Başak Hanedan
Member of Organizing Board: Prof. Dr. Hülya Çiçek
Member of Organizing Board: Prof. Dr. Həcər Hüseynova
Member of Organizing Board: Assoc. Prof. Dr. Nazilə Abdullazadə
Member of Organizing Board: Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi
Member of Organizing Board: Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti
Member of Organizing Board: Assoc. Prof. Ivaylo Staykov
Member of Organizing Board: Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Member of Organizing Board: Aynurə Əliyeva
Member of Organizing Board: Amaneh Manafidizaji

Edited By

PROF. IVAYLO STAYKOV

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academy Global–2023 ©

Issued: 15.12.2023

ISBN: 978-625-6830-62-2

CONFERENCE ID

**ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPIRICAL SOCIAL
SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES**

DATE – PLACE

**NOVEMBER 10 - 12, 2023 –
JAKARTA – INDONESIA**

ORGANIZATION

Academy Global Conferences & Journals

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey – Azerbaijan – India – Iran - Nigeria – Algeria - Pakistan – Philipinnes –
Bangladesh - MALAYSIA – Indonesia – China – Taiwan – Portugal – Romania – Latvia-
Kazakhstan – JAPAN – Greece – Cyprus – Thailand – Korea – Qatar – USA – Australia –
Israel - Lebanon -

PRESENTATION

Oral presentation

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES

In the conference 27 papers presented form Turkey and 39 papers from other countries.

**Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"**

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

- Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia
Doç. Dr. Nazilə Abdullazadə - Azerbaijan
Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan
Prof. Dr. Burcu Semin AKEL - Turkiye
Prof. Dr. Ali BİLGİLİ - Turkiye
Prof. Dr. Naile BİLGİLİ - Turkiye
Prof. Dr. Başak HANEDAN - Turkiye
Prof. Dr. Asım KART - Turkiye
Dr. Öğretim Üyesi Büşra YARANOĞLU - Turkiye
Dr. Öğretim Üyesi İsmail Hakkı TEKİNER - Turkiye
Doç. Dr. Şeyma ÇALIŞKAN ÇAVDAR - Turkiye
Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia
Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan
Doç. Dr. Abdulsemet AYDIN – Turkiye
Doç. Dr. Nurhan AYDIN - Turkiye
Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Turkiye
Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria
Prof. Dr. Ali BILGILI - Turkiye
Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan
Doç. Dr. Seher DİRİCAN - Turkiye
Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania
Doç. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran
Dr. Gültekin GÜRÇAY - Turkiye
Dr. Ahmet GÜMÜŞ - Turkiye
Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA - Azerbaijan
Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekistan
Dr. Dody HARTANTO - Indonesia
Dr. Cihandar HASANHANOĞLU – Turkiye
Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran
Prof. Dr. Həcər Hüseynova - Azerbaijan
Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan
Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY - Kazakhstan
Dr. Mamatkuli JURAYEV – Ozbekistan
Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan
Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria
Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR - Turkiye
Doç. Dr. Tüba KARAHİSAR - Turkiye
Doç. Dr. Mehmet KAYA – Turkiye
Doç. Dr., İradə Kərimova - Azerbaijan
Prof. Dr. Emine KOCA – Turkiye
Prof. Dr. Fatma KOÇ - Turkiye

Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY - Türkiye
Prof Dr. Bülent KURTIŞOĞLU - Türkiye
Doç Dr. Elif AKPINAR KÜLEKÇİ – Türkiye
Prof. Dr. Natalia LATYGINA - Ukraina
Sonali MALHOTRA - India
Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan
Prof. Muntazir MEHDI - Pakistan
Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Kazakhstan
Doç. Dr. Yaprak I. OZDEMİR - Türkiye
Assist. Prof. K. R. PADMA – India
Doç. Dr. Sevinc Sadıqova - Azerbaijan
Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye
Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan
Doç. Dr. Işık SEZEN - Türkiye
Doç. Dr. Könül Səmədova - Azerbaijan
Bhumika SHARMA - India
Prof. Dr. Sibel SİLİCİ - Türkiye
Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan
Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia
Assoc. prof. Ivaylo STAYKOV, Bulgaria
Doç. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER - Türkiye
Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE - Türkiye
Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan
Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia
Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam
Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan
Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia
Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ - Türkiye
Prof. Dr. Raihan YUSOPH -Philippines
Prof.Dr. Akbar VALADBİGİ - Iran
Dr. Yang ZİTONG - China

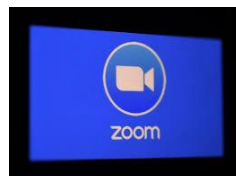
ICESSE 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPIRICAL SOCIAL SCIENCES,
ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES

Join Zoom Meeting

**[https://us02web.zoom.us/j/88193707664?pwd=MEZBL3M0SIArNWVsMjV0YUJkR3lIQ
T09](https://us02web.zoom.us/j/88193707664?pwd=MEZBL3M0SIArNWVsMjV0YUJkR3lIQ
T09)**

Meeting ID: 881 9370 7664

Passcode: 123456

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderator olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmasını moderatörler temin edecektir.
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.
- Sunum yapmak zorunludur. Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456 11 Kasım/ November 11, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 1	Doç. Dr. İmran ASLAN	1	THE MEDIATING ROLE OF GREEN FINANCING ON THE RELATIONSHIP BETWEEN VARIOUS GREEN BANKING ACTIVITIES ON BANK SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL PERFORMANCE IN PAKISTAN	Muhammad Raffique Ahmad Dr. Faiza Saleem
		2	ENHANCING OPERATIONAL EXCELLENCE THROUGH KAIZEN, LEAN MANUFACTURING, AND JIT STRATEGIES: A COMPREHENSIVE STUDY ON IMPROVEMENT CONCEPTS	Prof. Sameer Jain Sumant Kachru
		3	ENVIRONMENTAL PERCEPTIONS AND EXPECTATIONS OF LOCAL PEOPLE IN EDREMIT GULF WITHIN THE SCOPE OF ECO-WELLNESS TOURISM	Assoc. Prof. Gizem ÖZGÜREL Assoc. Prof. Sabriye ÇELİK UĞUZ Assoc. Prof. Oğuzhan DÜLGAROĞLU
		4	THE APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) IN OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH	Assoc.Prof. Dr. İmran ASLAN Nour El Houda BENHARKAT Souad BENTAALLA-KACED
		5	SITUATION ASSESSMENT OF HEALTH WORKERS WORKING IN BINGOL PROVINCE DURING COVID-19 PERIOD: OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY AND VIOLENCE IN HEALTH	Doç. Dr. İmran ASLAN Sümeyye BAŞARLI
		6	INFORMATION SECURITY AND DOCUMENT MANAGEMENT IN DIGITAL ELECTRONIC COMMERCE COMPANIES	Öğr. Gör Selami Sedat Akgöz
		7	TRACES OF AHISM PHILOSOPHY IN VILLAGE INSTITUTES	Öğr. Gör Selami Sedat Akgöz

ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
11 Kasım/ November 11, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors	
SALON 2	Dr. Öğr. Üyesi KARTAL SOMUNCU	1	RELATIONSHIP OF SOCIAL MEDIA USE AND SLEEP QUALITY AMONG BEEED STUDENTS IN PORAC, PAMPANGA	Myla L. Isip Marissa P. Gegante Judy Ann P. David Stephanie D. Enriquez Andrea Nicole F. Malit Ervin Clyde M. Nacu Jennie S. Santos Aivee Zane M. Sicat Mijie M. Taxis
		2	INDUSTRY 4.0 AND INDUSTRIAL COMPETITIVENESS	Dr. Navdeep Kumar
		3	THE RELATIONSHIPS BETWEEN DARK LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL CLIMATE	Lecturer Dr. Suzan YILDIRIM Professor Dr. Ali AKSU
		4	ANALYSIS OF THE EFFECT OF EXPORT INTENSITY AND ASSET GROWTH ON COMPANY VALUE: A RESEARCH ON BIST 100 INDEX	Dr. Öğr. Üyesi Çağatay MİRGEN Doç. Dr. Yusuf TEPELİ
		5	The Consequences of Incorrectly Estimating Parameters Affecting the Optimal Portfolio in the Semivariance-Covariance Matrix	Dr. Öğr. Üyesi KARTAL SOMUNCU
		6	IS IT LOGICAL TO ADJUST THE PORTFOLIO BASED ON SEMI-VARIANCE?	Dr. Öğr. Üyesi KARTAL SOMUNCU
		7	EKOTURİZM YÖNETİMİ KONULU AKADEMİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Prof. Dr. Tuğba KİPER Büşra Zeynep KARAKUŞ

ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPIRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
11 Kasım/ November 11, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors	
SALON 3	Prof. Dr. Canan NAKİBOĞLU	1	PREPARING THE NEXT GENERATION OF PROFESSIONAL STUDENTS FOR THEIR FUTURE JOBS A CASE STUDY ON FISHERIES AND MARINE BIOLOGY EDUCATION	Mohammadreza Kalbassi, Farzaneh Zamanian, Shiva Kalbassi Nilufar Kalbassi
		2	ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN ALGILARINA GÖRE ETKİLİ OKUL	Doktora Öğrencisi, Fatma ERKAN Prof. Dr. Ali AKSU
		3	EXAMINING PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS' CONCEPTIONS TOWARDS THE OZONE LAYER AND THE OZONE LAYER DEPLETION	Prof. Dr. Canan NAKİBOĞLU Prof. Dr. Nuri NAKİBOĞLU
		4	COMPARISON OF 2007, 2013, AND 2018 YEARS TURKISH HIGH SCHOOL CHEMISTRY CURRICULA ADDRESSING THE DEPLETION OF THE OZONE LAYER	Prof. Dr. Canan NAKİBOĞLU Prof. Dr. Nuri NAKİBOĞLU
		5	TASARIM ODAKLI DÜŞÜNCEYE DAYALI PROJE DEFTERİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI	Prof. Dr. Erdal CANPOLAT Mehmet Burak AYGEN
		6	GEORGE GROSZ'A AİT "ECLIPSE OF THE SUN" ADLI ESERİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, EMİNE BATAR

ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
11 Kasım/ November 11, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 4	Öğr.Gör. Dr. Mehmet PEKMEZCİ,	1	THE IMPACT OF URBANIZATION AND INTERNATIONAL TRADE ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF CHINA	Dr.Öğr.Üyesi Ömer YILMAZ, Öğr.Gör. Dr. Mehmet PEKMEZCİ,
		2	THE RELATIONSHIP BETWEEN GLOBALIZATION, FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY	Öğr.Gör. Dr. Mehmet PEKMEZCİ Dr.Öğr.Üyesi Ömer YILMAZ
		3	EFFECTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON EXPORTS IN CENTRAL ASIAN REPUBLICS: A PANEL DATA ANALYSIS	Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan Babaşir Halbayev
		4	LOCALIZATION IN EDUCATION	Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan Mehmet Aktaş
		5	POSTNORMAL ZAMANLARDA PARADİGMA DEĞİŞİMİ: TÜRK DEVLETLERİ, ZENGEZUR KORİDORU, YENİ AFRIKA VE FİNANSAL DÜZEN	Prof. Dr., Haluk YERGIN Araş. Gör., Kaan YİĞENOĞLU
		6	YEREL YÖNETİMLERİN KADIN GÖÇMENLERE YÖNELİK UYGULAMARI; KESİŞİMSELLİK TEORİSİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	Doç. Dr. Hayriye SAĞIR Y. Lisans Öğr. Gamze BİRK

ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
11 Kasım/ November 11, 2023 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 5	Doç. Dr., Beyza ERKOÇ	1	DISASTER AND SOCIAL WORK	Doç. Dr., Beyza ERKOÇ
		2	INDUSTRIAL SOCIAL SERVICE AGAINST MOBBING	Doç. Dr., Beyza ERKOÇ
		3	TAKLING ENVIRONMENTAL DEGRADATION IN TÜRKİYE: INSIGHTS FROM A VAR MODEL	Assist.Prof.Dr. Leila SABOKKHIZ Assist.Prof.Dr. Canan Gülcan
		4	GHAZALS NOT FOUND IN THE DIVANS OF CLASSICAL TURKISH POETS BÂKÎ AND ULVÎ	Doç. Dr. Talip ÇUKURLU
		5	“SENBUSE” IN CLASSICAL TURKISH POETRY	Doç. Dr. Talip ÇUKURLU
		6	MÜFESSİR TÂHİR B. ÂŞÛR’UN “HİKMET” KAVRAMINA YAKLAŞIMI	Doç. Dr. Yakup Yüksel
		7	İSRAİLOĞULLARINA KESMELERİ EMREDİLEN İNEK HAKKINDAKİ TARTIŞMALARA MÜFESSİR EBÛ HAYYÂN’IN YAKLAŞIMI	Doç. Dr. Yakup Yüksel

ICESSEER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
11 Kasım/ November 11, 2023 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 6	Assoc. Prof. Dr. Salima Hassas	1	DEMYSTIFYING THE PROBLEM-SOLVING PROCESS: UNVEILING THE NATURAL MECHANICS OF THE MIND	Dr. Amina Farkhonde
		2	AUTOMATING SCREEN-RECORDED VIDEO PRODUCTION: AN ALGORITHMIC APPROACH TO E-CONTENT CREATION	Dr. Darsareh Nikafooz
		3	ONTOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SMART LEARNING ENVIRONMENTS IN MUSIC EDUCATION: A COMPREHENSIVE FRAMEWORK FOR KNOWLEDGE REPRESENTATION AND APPLICATION	Prof. Dr. Konstantinos Stefanidakis, Dr. Michail Sofianos
		4	TRANSFORMING CIVIL ENGINEERING LABORATORY EDUCATION WITH FLIPPED LEARNING: A COMPREHENSIVE APPROACH TO DEVELOPING ESSENTIAL CAPABILITIES	Hector García-Georgia García-Rodríguez, Gerardo - Shashi Kant
		5	AUTONOMOUS AGENT LEARNING THROUGH CONSTRUCTIVIST PRINCIPLES: A BOTTOM-UP SEQUENTIAL LEARNING APPROACH AND TOOL	Piña Barrios-, Salvador Arellano, Bocanegra García,
		6	EMPOWERING ASSEMBLY LINES WITH DEEP LEARNING: A PARADIGM SHIFT IN PRODUCT IDENTIFICATION	Assoc. Prof. Dr. Salima Hassas
		7	ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE, NIGERIA	Adelokun Gambo

AICHSS INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITY AND SOCIAL SCIENCES AICHEAS INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTH, ENGINEERING AND APPLIED SCIENCES ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPIRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
11 Kasım/ November 11, 2023 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors	
SALON 7	D Assis. Prof. Dr. Amanda Jones	1	EMPOWERING INDUSTRY 4.0 WITH DEEP LEARNING: ENHANCING ASSEMBLY LINE EFFICIENCY THROUGH AI-POWERED PRODUCT IDENTIFICATION	Adegboye Moguel
		2	EVALUATING THE PRIVATE MONETARY BENEFITS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN OSUN STATE'S PUBLIC UNIVERSITIES: A FIELD OF STUDY ANALYSIS	Angel Muñoz Daniel Guzmán
		3	NAVIGATING THE E-LEARNING LANDSCAPE: AN EXPLORATION OF STUDENT LEARNING EXPERIENCES WITH DIVERSE E-TOOLS	Assis. Prof. Dr. Amanda Jones
		4	UNVEILING THE HIDDEN STRUGGLE: A QUANTITATIVE EXPLORATION OF ANXIETY PREVALENCE AMONG DYSLEXIC STUDENTS IN HIGHER EDUCATION	C. Barzen Annika Victoria
		5	NAVIGATING THE MAZE OF UNIVERSITY CURRICULUM POLICYMAKING IN CHILE: A CASE STUDY OF CHANGE AND REFORM	Joanna Lee Dillon- Peksa,
		6	THE TRANSFORMATIVE POWER OF COLLABORATION: MIDDLE GRADE TEACHERS EMBRACING A CULTURE OF SHARED LEARNING	Vasiliki Kontzinos, Panagiotis Markaki, Vagelis Karakolis, John Psarras
		7	HARNESSING THE POWER OF CHATBOTS: A GLIMPSE INTO THEIR POTENTIAL IN HIGHER EDUCATION	Christos Vlachou, Ourania Kokkinakos,

ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
11 Kasım/ November 11, 2023 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator	Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors	
SALON 8	Assoc. Prof. Kyoko Tominaga	1	MODELS OF COPYRIGHTS SYSTEM	A. G. Matveev
		2	MODERN PROBLEMS OF RUSSIAN SPORT LEGISLATION	Dr. Yurlov Sergey
		3	HOW TO MODERNISE THE EUROPEAN COMPETITION NETWORK (ECN)	Dr. Dorota Galeza
		4	WOMEN'S RIGHTS IN CONFLICT WITH PEOPLE'S CULTURAL AUTONOMY: PROBLEMS OF CULTURAL ACCOMMODATION	Assis. Prof. Dr. Nazia Khan
		5	SOCIAL MOVEMENTS AND THE DIFFUSION OF TACTICS AND REPERTOIRES: ACTIVISTS' NETWORK IN ANTI-GLOBALISM MOVEMENT	Assoc. Prof. Kyoko Tominaga
		6	EMPLOYMENT DISCRIMINATION ON CIVIL SERVANT RECRUITMENT	Li Lei Jia Jidong
		7	DEPENDENCY THEORY ON EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE UNITED STATES AND THE MIDDLE EAST: IN THE CASE OF IRAN, SAUDI ARABIA, AND TURKEY	Assis. Prof. Dr. Abdelhafez Abdel Hafez
		8	SELECTION STANDARDS FOR NATIONAL TEAMS: THEORY AND PRACTICE	Alexey Kulik

ICESSER 7TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON EMPRICAL SOCIAL SCIENCES, ECONOMY, MANAGEMENT AND EDUCATION RESEARCHES Meeting ID: 881 9370 7664 Passcode: 123456				
11 Kasım/ November 11, 2023 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 9	Assis. Prof. Dr. Suwit Sadsunk	1	THE DESIGN INSPIRED BY PHRA MAHA CHEDI OF KING RAMA I-IV AT WAT PHRA CHETUPHON VIMOLMANGKLARAM RAJWARAMAHA VIHARN	Assis. Prof. Dr. Taechit Cheuyppoung
		2	A COMPARATIVE STUDY OF COSTUMES FOR RELIGIOUS FESTIVALS IN ASEAN COUNTRIES	Jaruphan Supprung
		3	LOAN GUARANTEE SCHEMES: PRIVATE AND PUBLIC EXAMPLES	Assis. Prof. Dr. Simeon Karafolas Maciej Woźniak
		4	THE APPLICATION OF RHIZOPHORA WOOD TO DESIGN: A WALKING STICK FOR ELDERLY	Noppadon Sangwalpetch
		5	PROPERTIES OF RHIZOPHORA CHARCOAL FOR PRODUCT DESIGN	Tanutpong Phriwanrat
		6	FABRIC PRINTING DESIGN: AN INSPIRATION FROM THAI KITES	Assis. Prof. Dr. Suwit Sadsunk
		7	THE DESIGN OF ENGLISH MATERIALS TO COMMUNICATE THE IDENTITY OF MUEANG DISTRICT, SAMUT SONGKRAM FOR ECOTOURISM	Ress. Assis. Kitda Prarathajariya

Contents

THE MEDIATING ROLE OF GREEN FINANCING ON THE RELATIONSHIP BETWEEN VARIOUS GREEN BANKING ACTIVITIES ON BANK SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL PERFORMANCE IN PAKISTAN	1
ENHANCING OPERATIONAL EXCELLENCE THROUGH KAIZEN, LEAN MANUFACTURING, AND JIT STRATEGIES: A COMPREHENSIVE STUDY ON IMPROVEMENT CONCEPTS	2
ENVIRONMENTAL PERCEPTIONS AND EXPECTATIONS OF LOCAL PEOPLE IN EDREMIT GULF WITHIN THE SCOPE OF ECO-WELLNESS TOURISM	14
THE APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY	23
COVID-19 DÖNEMİNDE BİNGÖL İLİNDE ÇALIŞAN SAĞLIK ÇALIŞANLARININ DURUM DEĞERLENDİRMESİ: İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ VE SAĞLIKTA ŞİDDET	37
DİJİTAL ELEKTRONİK TİCARET ŞİRKETLERİNDE BİLGİ GÜVENLİĞİ VE BELGE YÖNETİMİ	48
KÖY ENSTİTÜLERİNDE AHİLİK FELSEFESİNİN İZLERİ	55
RELATIONSHIP OF SOCIAL MEDIA USE AND SLEEP QUALITY AMONG BEED STUDENTS IN PORAC, PAMPANGA .	63
RELATIONSHIPS BETWEEN DARK LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL CLIMATE	64
İHRACAT YOĞUNLUĞU VE AKTİF BÜYÜMENİN FIRMA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ: BİST 100 ENDEKSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	95
THE CONSEQUENCES OF INCORRECTLY ESTIMATING PARAMETERS AFFECTING THE OPTIMAL PORTFOLIO IN THE SEMIVARIANCE-COVARIANCE MATRIX	106
IS IT LOGICAL TO ADJUST THE PORTFOLIO BASED ON SEMI-VARIANCE?	113
EKOTURİZM YÖNETİMİ KONULU AKADEMİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	119
ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN ALGILARINA GÖRE ETKİLİ OKUL	134
COMPARISON OF 2007, 2013, AND 2018 YEARS TURKISH HIGH SCHOOL CHEMISTRY CURRICULA ADDRESSING THE DEPLETION OF THE OZONE LAYER	153
EXAMINING PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS' CONCEPTIONS TOWARDS THE OZONE LAYER AND THE OZONE LAYER DEPLETION	162
TASARIM ODAKLI DÜŞÜNCEYE DAYALI PROJE DEFTERİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI	169
GEORGE GROSZ'A AİT "ECLIPSE OF THE SUN" ADLI ESERİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ	171
TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞME, DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	187
KENTLEŞME VE ULUSLAR ARASI TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ	198
ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İHRACATA ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ	209
EĞİTİMDE YERELLEŞME: TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER	225
POSTNORMAL ZAMANLARDA PARADİGMA DEĞİŞİMİ: TÜRK DEVLETLERİ, ZENGEZUR KORİDORU, YENİ AFRIKA VE YENİ FİNANSAL DÜZEN	236
YEREL YÖNETİMLERİN KADIN GÖÇMENLERE YÖNELİK POLİTİKALARI; KESİŞİMSELLİK TEORİSİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME	249
AFETLER VE SOSYAL HİZMET	255
KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE "SENBÜSE"	272

DEMYSTIFYING THE PROBLEM-SOLVING PROCESS: UNVEILING THE NATURAL MECHANICS OF THE MIND	285
AUTOMATING SCREEN-RECORDED VIDEO PRODUCTION: AN ALGORITHMIC APPROACH TO E-CONTENT CREATION	286
ONTOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SMART LEARNING ENVIRONMENTS IN MUSIC EDUCATION: A COMPREHENSIVE FRAMEWORK FOR KNOWLEDGE REPRESENTATION AND APPLICATION	287
TRANSFORMING CIVIL ENGINEERING LABORATORY EDUCATION WITH FLIPPED LEARNING: A COMPREHENSIVE APPROACH TO DEVELOPING ESSENTIAL CAPABILITIES	288
AUTONOMOUS AGENT LEARNING THROUGH CONSTRUCTIVIST PRINCIPLES: A BOTTOM-UP SEQUENTIAL LEARNING APPROACH AND TOOL (BEL-CA)	289
EMPOWERING ASSEMBLY LINES WITH DEEP LEARNING: A PARADIGM SHIFT IN PRODUCT IDENTIFICATION ...	290
ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE, NIGERIA: A HUMAN CAPITAL INVESTMENT PERSPECTIVE	291
EMPOWERING INDUSTRY 4.0 WITH DEEP LEARNING: ENHANCING ASSEMBLY LINE EFFICIENCY THROUGH AI- POWERED PRODUCT IDENTIFICATION	292
EVALUATING THE PRIVATE MONETARY BENEFITS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN OSUN STATE'S PUBLIC UNIVERSITIES: A FIELD OF STUDY ANALYSIS	293
NAVIGATING THE E-LEARNING LANDSCAPE: AN EXPLORATION OF STUDENT LEARNING EXPERIENCES WITH DIVERSE E-TOOLS	294
NAVIGATING THE MAZE OF UNIVERSITY CURRICULUM POLICYMAKING IN CHILE: A CASE STUDY OF CHANGE AND REFORM	295
THE COLLABORATIVE SPARK: MIDDLE GRADE TEACHERS IGNITE SHARED LEARNING	296
HARNESSING THE POWER OF CHATBOTS: A GLIMPSE INTO THEIR POTENTIAL IN HIGHER EDUCATION	297
MODELS OF COPYRIGHT SYSTEMS: BALANCING RIGHTS, INNOVATION, AND ACCESS.....	298
MODERN CHALLENGES IN RUSSIAN SPORTS LAW	299
HOW TO MODERNISE THE EUROPEAN COMPETITION NETWORK (ECN).....	300
WOMEN'S RIGHTS IN CONFLICT WITH CULTURAL AUTONOMY: NAVIGATING THE MINEFIELD OF ACCOMMODATION	301
EMPLOYMENT DISCRIMINATION IN CIVIL SERVANT RECRUITMENT: A PERSISTENT STAIN ON MERITOCRACY .	302
EPENDENCY DYNAMICS: EXAMINING US-MIDDLE EAST TIES THROUGH IRAN, SAUDI ARABIA, AND TURKEY ...	303
SELECTION STANDARDS FOR NATIONAL TEAMS: THEORY AND PRACTICE	304
THE DESIGN INSPIRED BY PHRA MAHA CHEDI: ECHOES OF ROYALTY, CRAFTSMANSHIP, AND MODERNITY.....	305
A COMPARATIVE STUDY OF COSTUMES FOR RELIGIOUS FESTIVALS IN ASEAN COUNTRIES	306
LOAN GUARANTEE SCHEMES: PRIVATE AND PUBLIC EXAMPLES.....	307
THE APPLICATION OF RHIZOPHORA WOOD TO DESIGN: A WALKING STICK FOR ELDERLY	308
RHIZOPHORA CHARCOAL: A SUSTAINABLE MATERIAL FOR INNOVATIVE PRODUCT DESIGN.....	309
FABRIC PRINTING DESIGN: AN INSPIRATION FROM THAI KITES	310
UNVEILING MUEANG'S ECOTOURISM SOUL THROUGH ENGLISH MATERIALS	311
MEDIA PEDAGOGY - THE MEDIUM IS THE MESSAGE.....	312
UNVEILING THE NUANCES OF CHINESE CONSUMER BEHAVIOR IN EUROPE: A CROSS-CULTURAL ANALYSIS....	313

FOSTERING OPEN COMMUNICATION IN HEARING FAMILIES WITH DEAF CHILDREN: A PRACTICAL GUIDE	314
THE PREVALENT GRIP OF CONFORMITY: UNRAVELING ITS IMPACT ON HEALTHCARE DECISIONS AND PATIENT OUTCOMES	315
EYEWITNESS TESTIMONY IN FIRE AND EXPLOSION INVESTIGATIONS: ASSESSING RELIABILITY AND IMPLICATIONS FOR CASE RESOLUTION.....	316
NAVIGATING THE AI-POWERED WORKPLACE: UNDERSTANDING THE IMPACT OF AI ON EMPLOYEE DECISION-MAKING.....	317
NAVIGATING UNCERTAINTY AND ADVERSITY: THE PSYCHOLOGICAL IMPACT OF COVID-19 ON MIGRANT CONSTRUCTION WORKERS IN SAUDI ARABIA.....	318
İSRAİLOĞULLARINA KESMELERİ EMREDİLEN İNEK HAKKINDAKİ TARTIŞMALARA MÜFESSİR EBÛ HAYYÂN'IN YAKLAŞIMI	319
MÜFESSİR TÂHİR B. ÂŞÛR'UN "HİKMET" KAVRAMINA YAKLAŞIMI.....	329

THE MEDIATING ROLE OF GREEN FINANCING ON THE RELATIONSHIP BETWEEN VARIOUS GREEN BANKING ACTIVITIES ON BANK SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL PERFORMANCE IN PAKISTAN

Muhammad Raffique Ahmad

MS Student, Department of Management Sciences, University of Wah, Wah Cantt

Dr. Faiza Saleem

Assistant Professor, Department of Management Sciences, University of Wah, Wah Cantt

Abstract

The global financial sector is becoming more aware of the significance of sustainable development and environmental responsibility. In recent years, there has been an increase in interest in incorporating environmental factors into banking activities through green banking activities. The purpose of this study is to investigate the role of green finance as a moderator in the relationship between various green banking activities and a bank's sustainable environmental performance in Pakistan's banking sector. The study adopts a quantitative research design and obtains primary data through a questionnaire and convenience sampling procedures from banks in Wah Cantt, Hassanabdal, and Taxila. The study had 361 participants and used the structural equation modelling (SEM) technique to analyse the association between chosen variables. The study's findings show a considerable positive association between green banking activities and a bank's sustainable environmental performance. Furthermore, the study shows that green financing acts as a bridge in this relationship. Green financing serves as a means for channelling the positive results of green banking activities towards improving a bank's environmental performance. The study also highlights certain green financing strategies that operate as a bridge between green banking activities and sustainable environmental performance. The provision of financing for green projects, the establishment of green bonds and funds, and the development of financial products that incentivize ecologically responsible conduct are examples of these processes. These financing mechanisms allow banks to direct resources towards ecologically sustainable activities, resulting in enhanced environmental performance. Green banking practices are being driven by factors such as regulatory frameworks and client demand for sustainable products and services. In contrast, hurdles to widespread implementation of green banking program include a lack of awareness, insufficient technical skills, and financial constraints. The findings can help banks, regulators, and policymakers develop strategies to promote sustainable financing and support the adoption of green banking practices.

Keywords: Green banking activities, green financing, sustainable environmental performance, mechanisms, policymakers

ENHANCING OPERATIONAL EXCELLENCE THROUGH KAIZEN, LEAN MANUFACTURING, AND JIT STRATEGIES: A COMPREHENSIVE STUDY ON IMPROVEMENT CONCEPTS

Prof. Sameer Jain^{1*}, Sumant Kachru²

Faculty at NICMAR Business School, National Institute of Construction Management and
Research (NICMAR) University, Pune, India, ²CEO and Founder at DigiQC Technologies
Pvt Ltd, Surat, Gujarat, India

*Corresponding author: Email: sameerjain@nicmar.ac.in

Abstract

This research paper delves into the realm of continuous improvement and operational excellence by exploring various improvement concepts and strategies. It provides insights into the implementation and benefits of Kaizen, Lean Manufacturing, JIT Inventory Approach, Value Stream Mapping, and more. The paper discusses the essential components of these methodologies, their applications, and the common misunderstandings associated with them. Additionally, it sheds light on the roles of key teams and coordinators involved in the implementation of lean strategies. The research also highlights the importance of process flow and the use of key performance indicators for quality improvement. By examining these topics, this paper aims to contribute to a better understanding of how organizations can achieve excellence through continuous improvement.

Keywords: Kaizen Strategy; Lean Manufacturing; JIT Inventory Approach; Continuous Improvement; Quality Improvement

Introduction

Continuous improvement is a fundamental concept that has proven instrumental in enhancing the competitiveness and productivity of organizations across various industries. The core of continuous improvement is built upon methodologies like Kaizen, Lean Manufacturing, and Just-In-Time (JIT) inventory, which have become synonymous with excellence in operations and management. These methodologies have evolved over the years, driven by practitioners, researchers, and visionaries who have strived to better understand their intricacies and applications. This paper embarks on a journey through the landscape of improvement concepts, aiming to elucidate their principles, benefits, and real-world applications.

The foundation of this research paper is rooted in the belief that organizations, regardless of their size or industry, can harness the potential of Kaizen, Lean Manufacturing, and JIT strategies to unlock remarkable benefits. The literature survey that follows highlights key works by scholars, practitioners, and institutions who have contributed significantly to the understanding of these methodologies.

Literature Review

Manos (2007) provides a succinct overview of the "Benefits of Kaizen and Kaizen Events," underscoring the practical advantages of this approach and its event-driven variations, particularly in the context of organizational improvement. Imai (1986) lays the historical and foundational groundwork in "Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success," offering insights into Japan's use of Kaizen as a competitive strategy and a detailed examination of the philosophy and practical application of Kaizen. The Japanese Human Resources Association's publication "Kaizen Teian 1" (1992) delves into the heart of Kaizen, emphasizing the role of employee involvement in the continuous improvement process and highlighting Kaizen's cultural significance as more than just a management tool. Alukal and Manos (2006) provide an intriguing fusion of Lean and Kaizen methodologies in "Lean Kaizen: A Simplified Approach to Process Improvement," elucidating how Lean principles can seamlessly complement Kaizen, enhancing the results of process improvement initiatives. Schonberger's seminal work "Japanese Manufacturing Techniques: Nine Hidden Lessons in Simplicity" (1982) explores the intrinsic simplicity underlying Japanese manufacturing excellence, with a focus on the key role played by concepts like Kaizen and Lean in achieving operational efficiency. Moving into the realm of statistics, Snee's (2021) underscores the critical importance of statistical confirmation in the improvement process. It highlights the role of data and analysis in ensuring the effectiveness of improvement initiatives. In a recent contribution, Schonberger's (2021) introduces the concept of the "reaction gauge" and its role in understanding and responding to process variability, a fundamental consideration in the continuous improvement landscape. Together, these works form a diverse and comprehensive foundation for understanding Kaizen, its historical context, its cultural implications, its fusion with Lean principles, and the statistical and operational aspects that underpin its effectiveness in the world of improvement and excellence.

Different Approaches

- 1) **Kaizen Concept:** The concept of Kaizen, originating from Japan, emphasizes an unceasing journey of continuous improvement, not only within organizations but also in various aspects of life. It is characterized by the belief that everything can be perpetually enhanced, whether in the workplace or daily existence. Kaizen encompasses both gradual, subtle changes and rapid improvements, known as Kaizen events or "Kaizen blitzes." In Japan, Kaizen is seen as a holistic approach to life, while in the USA, it is primarily applied to organizational processes. Continuous improvement, at its core, involves incremental changes involving all levels of an organization, from top management to workers. Top management plays a pivotal role by conceiving and implementing the Kaizen concept, making it a part of organizational strategy, and providing the necessary support and resources. Middle management follows the directives of top management, implementing Kaizen goals, and training employees to embrace Kaizen's principles. Supervisors maintain discipline in the workplace, create plans, and support small group activities, while workers show discipline, participate in Kaizen activities, and continuously develop their skills to improve problem-solving abilities.

The application of Kaizen yields numerous benefits, categorized as quantitative and qualitative. Quantitative benefits include measurable results such as time and cost savings, reduced inventory, and improved yield. Qualitative benefits encompass an organized workplace, improved stress management, and enhanced safety. To sustain

the gains achieved through Kaizen, standardizing processes, training personnel, monitoring results over time, ensuring management commitment, and assigning specific employees the responsibility for maintaining and improving these gains are essential steps.

Kaizen, in its essence, is an unending journey towards continuous improvement, and its applicability extends beyond organizational boundaries to touch various aspects of life, making it a powerful philosophy for achieving quality improvements in both developed and underdeveloped regions around the world.

- 2) **Lean Manufacturing:** Schonberger, a pioneer in describing lean manufacturing (originally known as just-in-time manufacturing), brought attention to the frequent misunderstanding of the term "lean manufacturing" and its objectives. He discussed this issue in the "Reaction Gauge" section of *Quality Progress, Seen and Heard*. Over time, the term "just-in-time" (JIT) manufacturing became synonymous with lean manufacturing. However, a critical point often overlooked is that JIT inventory is not the primary essence of lean. Misconceptions around lean manufacturing were apparent during the early days of the COVID-19 pandemic, where the scarcity of paper towels and toilet paper was wrongly attributed to lean manufacturing. In reality, lean's objective is not solely about JIT inventory but rather the ability to adapt quickly to unpredictable demand.

Essence of Lean:

The development of lean manufacturing, initially by Toyota, stemmed from the need to address the challenges of high-variety production in post-World War II Japan. The core objective of lean is to avoid defects and waste to deliver high-value products and services to customers. Lean is aptly named as it focuses on using fewer resources, such as a reduced workforce, less inventory, and reduced waste compared to conventional mass production systems. It is a process management philosophy that seeks to reduce costs by identifying and eliminating all forms of waste, known as "muda" in Japanese, to enhance overall customer value. This philosophy prioritizes process efficiency, emphasizing the elimination of non-value-added activities. Examples of waste include defects, waiting times, wasted materials, unnecessary movement, excessive inventory, and more. To effectively embrace lean, it is crucial to avoid any actions or activities that do not add value to products and services. Lean encourages a focus on process speed and efficiency, aiming to minimize waste. The Toyota Production System (TPS) emphasized three types of waste: non-value-added work, overburden, and unevenness. These concepts translate into seven major forms of waste in materials, including overproduction, waiting, defects, motion, transportation, processing, and inventory waste. In summary, lean manufacturing is not solely about inventory but is centered around maximizing customer value while minimizing waste. It enhances flexibility, employee engagement, customer responsiveness, and has been widely proven as a successful approach adopted by leading organizations. Lean is a way of life that prioritizes continuous improvement and efficiency.

- 3) **JIT Inventory Approach:** The Just-In-Time (JIT) inventory approach is a quality concept rooted in the fundamental principles of receiving the right materials in precisely the right quantity at the right time. The aim is to minimize waste, stocks, inventory,

space, manpower, and transaction time by executing tasks at the exact moment required. Developed by Taiichi Ohno at the Toyota Motor Company in Japan, JIT emphasizes small batch production, meticulously scheduled goods movement, and deliveries from suppliers. This precision ensures that large stocks of finished products or work-in-progress are avoided. The successful implementation of JIT may face challenges in countries with less developed infrastructure, like Nigeria, where unpredictable factors such as government policies, foreign exchange rates, and insecurity can disrupt the timing of product orders and deliveries. JIT relies on receiving inputs exactly when needed, minimizing the necessity for keeping large stocks of raw materials or inventory, and shortening processing times. It has earned nicknames like "zero inventory production system" (ZIPS) and "minimum inventory production system" (MIPS). Key conditions for JIT success include effective planning to avoid excesses and waste, precise process and inventory controls, and the efficient timing of parts, materials, and services to minimize idle time and semi-finished products (e.g., work-in-progress, WIP). JIT is most suitable for highly organized and orderly countries with reliable service providers capable of delivering specialized services as needed. However, the COVID-19 pandemic in 2020 revealed potential vulnerabilities of the JIT inventory approach in disruptive environments. It highlighted the need for flexibility, quick response, and adaptability in such situations. Manufacturing organizations, whether operating with JIT or other quality management tools, couldn't have fully prepared for such a once-in-a-lifetime occurrence like the pandemic. It's worth noting that the JIT inventory approach may not be directly applicable to many parts of the West African sub-region, where inadequate infrastructure, political instability, insecurity, and unstable economic policies hinder its effective use.

- 4) **Value Stream Mapping:** Value stream mapping is a useful technique for finding instances of waste in your system. You may identify value-added and non-value-added operations in your production and planning processes with this visual technique. Value stream mapping may be integrated into production systems using software versions that are now on the market, giving major manufacturers end-to-end visibility into the software supply lifecycle. This visibility aids in waste reduction, efficiency improvement, and the collection of key performance indicators (KPIs) for timely delivery and high-quality goods.

Several crucial elements must be considered in order to use value stream mapping to its best potential:

- It is essential that operations and product development work together well.
- It is important to swiftly solicit and consider customer input while developing new products.
- Value-loss locations need to be easily identified and dealt with during the delivery process.
- Value stream mapping needs to be done in a visible and transparent manner.

In order to promote the attainment of intended results, it is important to assurance:

- Automated communication mechanisms and effective cross-functional cooperation are in place.
- Workflow bottlenecks and limitations related to production are found and removed.

- The performance of development activities is monitored and efficiently controlled.
- Improved build times are seen.
- Enough mapping exists between the present and future states of tools and processes.

Value stream mapping involves documenting activities in four main stages:

- Product development, which includes identifying customer requirements, defining the delivery method, and determining the required quantity.
- The design of the process, considering variables such as batch size, package size, real production time, scrap quantity, cycle time, change-over timings, and more.
- Getting materials ready, identifying important client values, and assigning skilled staff to carry out the lean program.
- Planning well, which is necessary for value stream mapping to achieve objectives and customer values. It is necessary for certain elements to be in place, such managerial support and permission.

Implementing Lean:

The implementation of lean in an organization is geared toward improving overall performance and competitiveness, ensuring the satisfaction of customer needs and requirements. To start the implementation process, it's important to establish a vision statement and objectives, which may include:

- A dedication to time efficiency and ongoing progress.
- Commitment to achieving high standards of quality, emphasizing "doing it right the first time."
- Providing team leadership training to staff members in order to promote a waste reduction culture across the whole company.
- Commitment to operations capable of waste reduction.
- Elimination of non-value-added activities.
- Application of statistical quality tools for problem identification and solution finding.
- Complete waste reduction by eliminating activities that generate waste.
- Educating and inspiring staff members to manage productive teams, value cooperation, and reach consensus on decisions.
- The dedication of management and the supply of required resources.
- Promoting the use of statistical quality management tools throughout the organization to identify and analyze problems in order to solve them quickly.

Roles and Selection for Lean Teams:

Once objectives and goals are set, the next step in lean implementation involves selecting members for various lean teams and defining their roles. These teams may include:

- A steering group.
- Coordinator of continuous development.
- An outstanding line manager.
- Outstanding line personnel.
- Supervisors and managers.

To ensure the success of the lean program, it is essential to consider the following criteria when selecting team members:

- A willingness to lend a hand and take part in lean team activities throughout the duration of the project.
- The ability to handle issues and duties that fall within the purview of the team.
- The capacity to represent different organizational roles and levels.
- A true care and interest in the task areas.

Roles of the Steering Team:

In order to accomplish continuous improvement and make sure the lean program is successful, the steering committee is essential. They are in charge of coming up with the vision statement, organizing communications across the organization, and overseeing lean teams to make sure goals are reached.

Roles of the Continuous Improvement Coordinator:

To ensure a successful implementation of the model line, the steering committee team members must coordinate with the continuous improvement coordinator. Serving as a liaison between team leaders and the steering committee, this coordinator disseminates the outcomes of the process of improvement to all pertinent parties.

Process Flow:

Efficient timing of material and part flow through the system is crucial to ensure the smooth movement of products. Disruptions in material flow can occur through various means, including handling methods, machine setup time, unplanned downtime, machine breakdowns, transportation issues, work-in-progress (WIP) inventory, and inadequate staffing. Effective management of these factors is essential for maintaining a seamless process flow.

Objectives of JIT (Just-In-Time):

The primary objectives of JIT, which is often associated with lean manufacturing, aim to establish a system that is:

- Efficient and well-balanced.
- Characterized by a steady and rapid flow of materials.
- Free from disruptions or with disruptions eliminated.
- Focused on waste elimination.
- Minimized in terms of stock or inventory.
- Geared toward reducing setup times.
- Reducing lead times for deliveries.

Application of JIT

JIT is not universally suitable for all organizations. It is primarily employed by manufacturers, particularly for goods like automobiles, which have achieved a certain level of quality and need

to respond to the specific needs and demands of particular customers. This approach helps avoid the accumulation of excessive finished product inventory. In the case of automobiles, JIT may be used for producing limited quantities of one or two custom models demanded by certain customers. Consequently, organizations that adopt JIT are often limited to smaller batch sizes. For organizations in countries heavily reliant on importing most of their raw materials, JIT may not be a beneficial approach, especially when government import regulations and customs tariffs are unstable. Consequently, JIT may not be a feasible option in countries like Nigeria.

Key Performance Indicators (KPIs):

Key Performance Indicators (KPIs) are measurable metrics presented in basic units that are used to evaluate an organization's progress or success in reaching its goals and objectives at predetermined intervals. They are also often called Key Success Indicators (KSIs). KPIs serve as crucial performance metrics for an organization, making them vital for evaluating overall improvement and success. KPIs can be measured daily, weekly, monthly, quarterly, semi-annually, or annually. The unit of measurement should be chosen to align with the specific areas or processes within the organization that you wish to measure. Organizations can select KPIs based on their entire range of activities, specific departments, or process units.

KPIs might be financial, business-level indicators, or measures of the performance of internal processes. Metrics known as Financial Performance Indicators (FPIs), such as profitability and return on investment (ROI), are usually applied to the entire firm. Metrics obtained from customer satisfaction surveys, loyalty programs, on-time deliveries, product quality, cost of subpar quality, staff satisfaction, and other business-related variables can be used to create business-level KPIs.

KPI and Competitiveness:

In today's complex and globalized market, organizations face multifaceted challenges driven by technological, economic, and environmental dynamics. To effectively compete in such an environment, organizations must identify, measure, and understand their performance. Regardless of the quality tools employed for process improvement, Key Performance Indicators (KPIs) provide opportunities for assessing and managing business performance.

KPIs are powerful tools for managing organizational performance. They can reflect broader business strategies, stakeholder interests, and organizational competitiveness while considering factors affecting employees. In a digital era, leadership's decisions regarding KPIs influence both human behavior and machine learning, playing a pivotal role in determining enterprise success.

As the marketplace shifts toward customer-centricity in a globalized and digitalized environment marked by intense competitive pressure, KPIs are likely to evolve and broaden their focus on enhancing the customer experience. Organizations may define KPIs as tactical, strategic, financial, operational, or other categories aligned with their specific goals and objectives. It's essential to recognize that performance metrics can vary significantly in purpose, definition, and content.

Criteria for KPI Selection:

The criteria for selecting Key Performance Indicators (KPIs) can vary based on the specific processes within an organization and differ from one organization to another. Here are some relevant criteria to consider when deriving KPIs:

- **Productivity:** KPIs related to productivity may include measurements such as man/labor hours, unit time of operations, unit of material input or material yield, and raw material wastage. These KPIs help evaluate resource utilization and improvements in efficiency.
- **Product Sales:** KPIs related to product sales can involve metrics like sales in dollar values or product units and the number of post-sales rejects. These KPIs help determine changes in sales volume over specified time periods.
- **Customer Satisfaction (Including Internal Customers):** This category of KPIs may encompass various organizational units or departments. Examples include the number of products rejected during inspection, reworked products, and other quality-related metrics.
- **Supply Chain Management:** KPIs related to supply chain management can include measurements like defective materials received from suppliers, inventory levels, re-order levels, and more.
- **Manufacturing/Production:** KPIs for manufacturing or production may measure machine efficiency, product cycle times, downtime, the number of defective products or rejects, and product recalls, among other relevant indicators.

Measuring Performance Improvement Using KPIs:

- Clearly define the objectives that must be met using the relevant KPIs.
- Establish KPIs that are in line with the overarching objectives of the company as well as those of particular divisions, departments, or process kinds.
- Refrain from over proliferating KPIs to avoid needless distraction of staff members' attention.
- Clearly state the KPIs' units of measurement and make sure the appropriate staff members are aware of them.
- Determine each KPI's precise measuring method.

Advantages of Using KPIs:

- KPIs serve as valuable tools for organizational and departmental performance management.
- They provide a clear and comprehensive view of the critical factors related to management and organizational improvement.
- KPIs can serve as an effective employee feedback system, motivating employees to achieve more and exceed performance targets.
- They act as critical focus areas for all employees, guiding their efforts toward achieving and even surpassing set goals.

Quality Improvement:

The continual improvement of your business is crucial for its survival and competitiveness in the global market. Embracing process improvement is essential for success. Quality is dynamic and ever-changing due to evolving technology and shifting customer expectations.

To stay competitive, businesses need to adapt and continuously improve their quality management systems.

Selecting Improvement Systems/Concepts/Strategies:

Teams in charge of business management are free to select whether to implement an improvement program or a quality management system in order to better their company. There are a ton of possibilities out there, and more will keep coming up. To give you an idea of the potential, below is a list of some quality control and enhancement options:

- Integrated Quality Management Systems/Programs (e.g., Lean Six Sigma, Lean Kaizen, 5S Kaizen, etc.)
- 23-UBIG - 23-Universal Business Improvement Guide
- Total Quality Management (TQM) Concept
- Feigenbaum's Philosophy of Quality Control
- Quality Circle
- Lean Production System
- Malcolm Baldrige National Quality Award Criteria
- ISO 9001 Quality Management System Standards Series and Equivalentents
- Philip Crosby's Concept of Zero Defect
- Kaizen Strategy
- 5S Total Quality Environment
- Six Sigma
- Lean Kaizen
- Muda Concept
- Deming's 14 Points
- Just-in-Time (JIT) Technique
- Plan-Do-Check-Act (PDCA) or Plan-Do-Study-Act (PDSA) Cycle
- Juran's 10 Steps for Quality Improvement
- World-Class Quality Concept/World-Class Manufacturing
- Circle-4 Quality System

Each of these systems, concepts, and strategies offers different approaches to quality improvement, and organizations can choose the one that best suits their needs and objectives.

Using 5S Principles:

The 5S quality management methodology, originally established by Toyota in Japan, is a simple yet effective approach for organizations to maintain a clean, organized, safe, and efficient workplace. The methodology is aimed at reducing waste, improving productivity, and enhancing safety. It's based on five Japanese "S-letter" words: seiri, seiton, seiso, seiketsu, and shitsuke.

- Seiri (Sort): Organize and eliminate unnecessary items or waste from the workplace, including materials, tools, machine parts, and more.
- Seiton (Set in Order): Arrange everything in a well-organized manner, ensuring they don't obstruct and are easily accessible and identifiable.

- Seiso (Shine): Maintain cleanliness in the work area by keeping it properly cleaned at all times.
- Seiketsu (Standardize): Establish standard practices and procedures for maintaining the first three S's consistently.
- Shitsuke (Sustain): Develop discipline within the organization to sustain the 5S methodology over time.

The 5S quality methodology has proven its effectiveness and versatility across a wide range of industries, helping organizations maintain efficient, safe, and organized workplaces.

Performance Improvement Tips:

- Customer Satisfaction First: Make customer satisfaction your primary business objective as quality is ultimately about meeting customer needs.
- Choose Quality Systems: Select the most appropriate quality management system, concept, program, or strategy to meet customer requirements.
- Consistently Meet Specifications: Ensure your business consistently meets both internal and external customer specifications, needs, and requirements.
- Quality at Every Stage: Plan quality at the source, control it during processing, and continually work on improving it.
- Use Key Performance Indicators (KPIs): Regularly measure and assess your business's performance using selected KPIs that are easy to measure and understand.
- Review and Adapt: Take necessary actions if your results are unsatisfactory or fail to meet expected levels of improvement.
- Continual Improvement: Foster business growth through ongoing performance improvement efforts.

Conclusion

In conclusion, the pursuit of quality and continuous improvement is essential for any organization striving to thrive in today's competitive and dynamic business environment. Quality management systems, such as Six Sigma, Lean, JIT, and 5S, offer structured approaches to enhance processes, reduce waste, and achieve higher customer satisfaction. The implementation of these methodologies, guided by key performance indicators (KPIs), allows businesses to monitor and measure their performance effectively. Furthermore, the recognition of the importance of customer satisfaction as the ultimate goal of quality underscores the customer-centric nature of modern business practices. Meeting and exceeding customer needs is not only a fundamental objective but also the key to long-term success. In a world characterized by technological advancements, globalized markets, and evolving customer expectations, organizations that embrace quality improvement and choose the right tools and methodologies will be better positioned to adapt, compete, and excel. Through discipline, standardization, continuous learning, and a commitment to excellence, businesses can continually enhance their performance and provide high-quality products and services that delight their customers. This, in turn, fosters growth, innovation, and sustainable success in the ever-changing landscape of today's business world.

References

- Alukal, G., & Manos, A. (2006). *Lean kaizen: A simplified approach to process improvement*. ASQ Quality Press.
- Anderson-Cook, C. M., & Lu, L. (2020). *Statistic spotlight: Why not sequential DoES?* *Quality Progress*, 53(11), 44–47.
- Box, G. E. P., & Draper, N. R. (1987). *Model-building and response surfaces*. Wiley.
- Conner, G. (2001). *Lean manufacturing for the small shop* (Vol. 2001, p. 42). Society of Manufacturing Engineers.
- Feigenbaum, A. V. (1989). *Total quality control* (3rd ed.). McGraw-Hill.
- Griffin, T. (2021). *Best in SHOW: Updating 5S principles for a modern heat-treatment facility*. *Quality Progress*, 54, 64.
- Imai, M. (1986). *Kaizen: The key to Japan’s competitive success*. McGraw-Hill.
- International Organization for Standardization, ISO 9001:2015.
- Japanese Human Resources Association. (1992). *Kaizen Teian 1. Productivity Press*.
- Jensen, W. A. (2016). *Confirmation runs in design of experiments*. *Journal of Quality Technology*, 48(2), 162–177. <https://doi.org/10.1080/00224065.2016.11918157>.
- Kenny, G. (2020). *Create KPIs that reflect your strategic profiles*. Harvard Business Review.
- Locher, D. (2007). *In the office: Where lean and six sigma converge*. *Quality Progress*, 40(10), 54–56.
- Manos, A. (2007). *The benefits of kaizen and kaizen events*. *Quality Progress*, 40(2), 47–48.
- Payne, T. (2020). *Quality is universal*. November 19, 2020. Blog Article, IACET, <https://www.iacet.com>.
- Pruitt, W. F., & Imam, S. M. W. (2021). *The Shewhart cycle: Did W. Edwards Deming invent the plan-do-check-act (PDCA) cycle?* *Quality Progress*, 56, 6.
- Ramu, G. (2021). *To the point – ISO/FDIS 10014 incorporates the language of business to help top management understand its intent*. *Quality Progress*, 54(4), 56–59.
- Schonberger, R. (1982). *Japanese manufacturing techniques: Nine hidden lessons in simplicity*. Free Press.
- Snee, R. D. (2021). *Statistics spotlight: Thou shall confirm*. *Quality Progress*, 74, 54–56.
- Schonberger, R. (2021). *Seen and heard – The reaction gauge*. *Quality Progress*, 25, 4.
- Stevens, N. T., & Anderson-Cook, C. M. (2019). *Design and analysis of confirmation experiments*. *Journal of Quality Technology*, 51(2), 109–124.
- Schrage, M., & Kiron, D. (2018). *Leading with next-generation key performance indicators*. *MIT Sloan Management Review*, 16, 1–2.

- USC Consulting Group. (2020). Empowering performance – 5 reasons why you need to stick with lean manufacturing principles. March 11, 2020. <http://www.usccg.com> retrieved on April 11, 2021.
- Villazón, C. C., Pinilla, L. S., Olasso, J. R. O., Gandarias, N. T., & López de Lacalle, N. (2020). Identification of key performance indicators in project-based organizations through the lean approach. *Sustainability*, 12, 5977.

ENVIRONMENTAL PERCEPTIONS AND EXPECTATIONS OF LOCAL PEOPLE IN EDREMIT GULF WITHIN THE SCOPE OF ECO-WELLNESS TOURISM¹

Gizem ÖZGÜREL², Sabriye ÇELİK UĞUZ³, Oğuzhan DÜLGAROĞLU⁴

² Balıkesir University, Burhaniye Faculty of Applied Sciences, 0000-0002-1161-3721

³ Balıkesir University, Burhaniye Faculty of Applied Sciences, 0000-0003-2550-657X

⁴ Balıkesir University, Burhaniye Faculty of Applied Sciences, 0000-0002-1992-0531

ABSTRACT

Eco-wellness tourism activities; It is among the activities that are increasing day by day for individuals who want to get away from the crowds and stressful environments of cities and contact with nature. In recent years, this trend has come to the fore in tourism activities along with its holistic perspective on human health. Eco-wellness tourism covers tourism activities carried out on the basis of gaining, protecting and strengthening human health in all aspects (physical, psychological, mental) through natural resources. The study aimed to reveal local people's perceptions of the natural environment, resources of the region and their expectations from tourism stakeholders within the scope of eco-wellness tourism. In this study the qualitative research method has been adopted. In this respect, 50 participants who constitute the sample of the local people of Edremit Bay have been reached. Content analysis method has been conducted on the data obtained from face-to-face in-depth interviews. As a result of the content analysis, 832 codes, 10 sub-themes and four main themes produced by the participants ("Perception of Preferability", "Perceptions of Local People towards the Natural Environment and Resources", "Expectations from Eco-wellness Tourists" and "Expectations from other Stakeholders about Protection of the Natural Environment"). The theme with the highest among the main themes is the theme "Expectations from Eco-wellness Tourists" with a rate of 41.83%. In the research, it has been determined that local people interact with the natural environment, engage in various outdoor activities such as nature walks, hiking, going to the plateau, cycling and collecting local herbs/mushrooms intensively. In addition, it has been determined that local people consider the tourism infrastructure (f = 32), which is formed through natural resources and diversity (f = 48), within the scope of eco-wellness tourism, as one of the factors that will support the region's preference by tourists.

Keywords: Natural environment, Eco-wellness tourism, Local people, Edremit Gulf-Türkiye, Environmental perception.

1. INTRODUCTION

Any direct or indirect human contact with nature is associated with positive outcomes and paths such as health and well-being (Richardson et al, 2021; Clissod et al, 2022). There are many destinations that host thermal and SPA facilities, nature walking and trekking areas, yoga and meditation areas, areas offering ecological treatments and therapies, and those who want to experience agriculture and organic nutrition. Travels to these destinations can be considered within the scope of eco-wellness tourism. Eco-wellness tourism offers the opportunity for nature-human interaction in order to protect, refresh and improve people's physical, mental and spiritual health. It is aimed for people to get away from their daily routine and stress in the natural environment, relax and renew their energy by taking advantage of natural resources. Eco-wellness tourism includes a holiday experience that is not only aimed at treatment and health, but also for rest, relaxation and self-renewal. Destinations that want to promise the

¹ This work was supported by Research Fund of the Balıkesir University. Project Number: 2022/113”

holiday experience in question; It is necessary to develop eco-wellness tourism with the principles of evaluation of natural resources, environmental awareness and sustainability.

In the study, it has been tried to reveal how local people perceive their natural environment in which they live their daily lives and what their expectations are towards eco-wellness tourism. In this process, it is important to determine the perceptions and expectations of the local people due to their place and importance among tourism stakeholders. Local people, who know the resources in the natural environment they live in, use these resources and come to the fore with the support they provide in the development of tourism in the destination, have an important place in the development process of tourism in the destination. Thus, determining the local people's perceptions of the natural environment that constitutes the potential of the region within the scope of eco-wellness tourism and their expectations regarding eco-wellness tourism, are important movements in the process of sustainable tourism development. In this direction, qualitative research method has been adopted in the study. In-depth interviews have been held with 50 participants from the local people of Edremit Bay. The data collected from the field have been presented by using content analysis method.

1.1. Literature

There is uncertainty about the relationship between the natural environment, health and tourism (Hall & Boyd, 2005). Despite this uncertainty, eco-wellness tourism has gained importance due to it offers benefits to tourists and positive effects to natural, social and economic environment of the destination. Especially, the Covid-19 period has brought human-nature relations to the fore (Morse et al, 2020). Natural resources are considered among the basic areas for the improvement and sustainability of destinations with healthy development, nature-based tourism and health tourism potential (Pessot et al., 2021). Eco-wellness tourism is a form of tourism for people to benefit from health and well-being services based on natural resources and nature areas. It is a type of treatment and health experience where tourists travel to interact with the natural environment to reduce the stress in their lives, to protect, improve, renew and relax their mental, physical and spiritual health. In this context, activities that could be included within the scope of eco-wellness tourism are as follows:

- *Thermal Health and SPA Centers:* The facilities available in destinations with thermal resources offer various services for health treatments and relaxation by taking advantage of the physical and chemical solutions of thermal waters. These facilities generally stand out with their facilities such as thermal pools, saunas, massage and mud baths.
- *Nature Walks and Trekking:* Nature walks and nature tours carried out by tourists in destinations that stand out with their natural attractions offer opportunities to participate in various physical activities and have pleasant experiences in the fresh air in the nature. These activities strengthen individuals' mental, physical and spiritual health with the peace and stress reduction effect of being in nature.
- *Yoga and Meditation:* Doing mental, physical and spiritual health-oriented activities such as yoga and meditation in the quiet and peaceful environments of the nature gains to people such as stress reduction, calming of the mind, spiritual serenity, improving general health and well-being of the individual. There are yoga camps and meditation centers both in the world and in Turkey, specifically in Edremit Bay.
- *Ecological Treatments and Therapies:* Eco-wellness tourism also includes treatments and therapies carried out with natural materials obtained from natural sources such as plant extracts, natural minerals and mud baths. For example; Applications such as aromatherapy, herbal treatments, mud baths, natural mineral waters and beauty masks could be given in this process.
- *Agriculture and Organic Nutrition:* Eco-wellness tourism also includes organic agriculture, organic nutrition and sustainable lifestyle. Tours organized in regions where

organic agriculture is practiced and consuming organic agricultural products during these trips contribute to the development of healthy nutrition and nutritional habits of individuals.

Within the scope of eco-wellness tourism, the physical features of the destination such as mountains, lakes, seas and forests must be presented together with the traditional culture and cultural heritage values connected to the natural environment (Pessot at al, 2021). There are indicators such as natural resources, services/activities, number of tourists-number of nights-stay, image and tourist attractions, collaborations and established networks among the necessary elements for eco-health tourism (Bischof and Hartl, 2023). Eco-wellness tourism should be seen as a unique opportunity for local people who are satisfied with a sustainable environment and quality of life, tourists who are satisfied with nature-based travel experiences, and destinations that want to stand out in the tourism market.

2. METHODS

In this study, the qualitative research method has been adopted. It has been aimed to reveal the current situation as it exists. For this purpose the research has been carried out in Edremit Bay, located within the borders of Balıkesir province of Turkey. Edremit Bay covers the districts of Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç and Havran. Research data has been collected in face-to-face interviews with a semi-structured questionnaire prepared in accordance with the purpose of the research between 15 June and 6 January 2023. 10 Participants from each district (Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç and Havran) have been reached with the snowball sampling method. The interviews of the participants have been recorded with a voice recorder with their permission. In this study, researchers have asked to the participants to read the notes taken by them during the in-depth interviews and review their answers to the statements. Thus, the internal validity of the research has been ensured by preventing any misunderstanding. For the study, the data have been transferred to a statistical package program and content analysis has been performed. Content analysis; “It is a technique within the qualitative research method that aims to analyze many different materials such as documents, texts and documents within certain rules (sampling, coding, category, etc.) in order to obtain objective, measurable and verifiable information.” (Metin & Ünal, 2022).

Edremit Bay is located in the Marmara Region of Turkey. Edremit Bay is a destination preferred especially by domestic tourists, with its Mount Ida, Madra Mountains, coasts, beaches, thermal resources and historical/cultural texture. Tourists could reach these attractions with Balıkesir Koca Seyit Airport, various roads and sea transportation in the region. It is foreseen that the Edremit Bay has the Mount Ida, which are among the top oxygen reservoirs of the world and destination has Mediterranean climate characteristics, which is available for eco-wellness tourism in the region. In the study; it have been tried to be revealed from the perspective of local people about access to attractions, interaction with the natural environment and resources of the region and perceptions regarding the preferability of the region. In addition, it has been tried to learn what the local people, who are tourism stakeholders and expect from other stakeholders in the axis of eco-wellness tourism within the scope of the study. In this regard, answers have been prepared to the following research questions within the scope of the study:

- How do local people perceive the preferability of Edremit Bay within the scope of eco-wellness tourism?
- How do local people perceive access to natural environments and interaction with natural resources in Edremit Bay?
- What do local people expect from eco-wellness tourists?
- What are the expectations of local people from other tourism stakeholders in protecting the natural environment?

3. RESULTS AND DISCUSSION

When Table 1 is examined; The majority of the participants are "women" (54%). 54% of the participants are in the "41-50 age" range. Considering marital status, the majority of participants (76%) are "married". 72% Of the participants were born in "Balikesir" and most of them (68%) have been living in Edremit Bay for "16 years or more". 48% Of the participants are "workers", 20% are "retired", 16% are "tradesmen", 10% are "civil servants" and only 6% do not work in any job. 52% Of the participants have monthly income "between 12,001-16,000 TL". 48% Of the participants are higher education graduates. The findings regarding the demographic characteristics of the participants are presented in Table 1 below.

Table 1. Demographic Variables

Demographic Variables		f	%	Demographic Variables		f	%
Gender	Woman	27	54,00	Job	Worker	24	48,00
	Man	23	46,00		Retired	10	20,00
	Total	50	100,00		Tradesman	8	16,00
Age	Between 21-30 years	4	8,00		Civil servant	5	10,00
	Between 31-40 years	8	16,00		Unemployed	3	6,00
	Between 41-50 years	27	54,00		Total	50	100,00
	51 and older	11	22,00	Monthly Income	No income	2	4,00
Total	50	100,00	Between 11.402-15.000 TL		3	6,00	
Marital Status	Single	12	24,00		Between 15.001-20.000 TL	26	52,00
	Married	38	76,00		Between 20.001-25.000 TL	8	16,00
	Total	50	100,00		Between 25.001-30.000 TL	1	2,00
Birth Place	In Balikesir	36	72,00		30.0001 and more	10	20,00
	Outside Balikesir	14	28,00	Total	50	100,00	
	Total	50	100,00	Education Level	Primary Education	16	32,00
Duration of Residence	Between 1-5 years	8	16,00		Secondary Education	10	20,00
	Between 6-10 years	5	10,00		Associate Degree	10	20,00
	Between 11-15 years	3	6,00		Bachelor's Degree	8	16,00
	16 years and more	34	68,00		Postgraduate	6	12,00
	Total	50	100,00		Total	50	100,00

Participants have been asked whether Edremit Bay could be a preferable destination for eco-wellness tourists. 96% Of the participants stated that the region is preferable for tourists within the scope of eco-wellness tourism. In the following section, the answers given by the participants to their environmental perceptions and expectations in Edremit Bay are presented in Table 2 within the scope of eco-wellness tourism. As a result of the content analysis, 832 codes, four main themes and 10 sub-themes have been collected.

Table 2. Participants' Environmental Perceptions and Expectations towards Eco-wellness tourism in Edremit Bay

Main Themes	f	%	Sub-themes	f	%	Codes	f	%
Perception of Preferability	95	11,42	Factors of Support	87	10,46	Natural resources and diversity (Ida, Madra, Eybek Mountains, Sea, Air, Plateaus, Landscapes, Green/Flora, Fauna, Parks [Ida-Madra Geopark, Mount Ida National Park])	48	5,77
						Existence of tourism infrastructure (Thermal springs/thermal facilities, Natural hiking trails, Accommodation opportunities, Ease of transportation, Camping areas, Safari tours	32	3,85
						Arrival of asthma patients for treatment to destination	4	0,48
						Local culture and hospitality	3	0,36
			Factors of Obstacle	8	0,96	Lack of awareness of the region's eco-wellness tourism potential	3	0,36
						Quantitative/qualitative inadequacy of infrastructure and facilities	3	0,36
						Lack of promotion of the region	2	0,24

Perceptions of Local People about Access to the Natural Environment and Resources	210	25,24	Perceptions towards Interaction with Natural Resources	141	16,95	Outdoor activities (nature walks, going to the plateau, swimming, taking advantage of the weather and sun, picnicking, cycling, camping, collecting local herbs/mushrooms, rowing sports, etc.)	110	13,23			
						Benefiting from thermal resources	14	1,68			
						Agriculture and organic nutrition	11	1,32			
						Improving quality of life	3	0,36			
						Membership in an environmental protection group	3	0,36			
			Perceptions About Access to Natural Environments	69	8,29	Accessible	41	4,93			
						Varies depending on the region (There are places accessible by public transportation / There are places accessible by private vehicle)	19	2,28			
						Access should be increased/Cannot be accessed when crowded	9	1,08			
						Respect to nature (Keeping it clean, Sensitivity in protecting tissue, Not disposing of industrial packaging/waste, Not creating noise pollution, etc.)	91	10,94			
						Be conscious about resource consumption	51	6,13			
Expectations of Eco-wellness Tourists	348	41,83	Expectations for the Natural Environment	198	23,79	Environmental awareness (Awareness, Carbon footprint reduction)	24	2,88			
						Avoiding harming the environment (Heeding the warnings, not lighting a fire)	22	2,64			
						The choice of businesses using renewable energy sources	7	0,84			
						Not turning into a secondary home owner	3	0,36			
						Does not contribute	30	3,60			
						It contributes by not polluting	9	1,08			
			Expectations for Contribution to Preventing Environmental Pollution	50	6,00	Enables tradesmen to keep the environment clean	7	0,84			
						Contributes to conscious behavior	4	0,48			
						Expectations for Adaptation to the Nature of the Region	50	6,00	Adapts to nature	22	2,64
									Does not adapt	14	1,68
			Depends on tourist profile	11	1,32						
			Expectations for Adaptation to the Local People	50	6,00	Depends on length of stay	3	0,36			
						does not adapt	22	2,64			
						adapts	11	1,32			
						Depends on interpersonal relationships	10	1,20			
			Expectations from Tourism Stakeholders Regarding the Protection of the Natural Environment	179	21,51	Behavioral Expectations	156	18,75	Provides partially	7	0,84
									Education-oriented behaviors (Environmental sensitivity/awareness should be increased, All segments of the society should be educated, tourists should be educated, Respect for the environment should be instilled, The agenda should be constantly created with campaigns, posters or announcements, There should be directional signs).	60	7,21
									Precaution-oriented behaviors (Not throwing garbage/waste into the environment, Making warnings/pressures to prevent pollution, Fulfilling responsibilities)	41	4,93
									Cooperation-oriented behaviors (Must act together with stakeholders, organizing joint activities such as garbage collection)	25	3,01
									Support-oriented behaviors (Support from state/local governments should be increased, Bicycle routes should be increased, Public transportation should be preferred, Nature-friendly tourism types should be developed, Consumption habits should be changed)	17	2,04
Legal Expectations	23	2,76				Conservation-oriented behaviors (taking care of the environment, protecting it carefully)	13	1,56			
						Imposing penalties on polluters and rewarding conscious behavior	14	1,68			
						Boundaries and rules should be established (Sensitive areas should be closed)	6	0,72			
						Inspections should be carried out	2	0,24			
						City planning should be done correctly	1	0,12			
Total	832	100,00				Total	832	100,00			

The codes that emerged from the expressions shown in Table 2; They are grouped under the main themes of *"Perception of Preferability"*, *"Perceptions of Local People towards the Natural Environment and Resources"*, *"Expectations from Ecowellness Tourists"* and *"Expectations from Other Tourism Stakeholders in Protecting the Natural Environment"*. The theme with the highest share among the main themes is the theme "Expectations from Ecowellness Tourists" with a rate of 41.83%. This theme is *"Expectations for the Natural Environment (f=198)"*, *"Expectations for Their Contribution to Preventing Environmental Pollution (f=50)"*, *"Expectations for their Harmony with the Nature of the Region (f=50)"* and *"Expectations for their Adaptation to the Local People (f=) 50"* sub-themes. It has been determined that tourists coming to Edremit Bay are mainly expecting natural products. According to the frequency of expressions of the participants, respectively; Tourists have expectations such as respecting nature, being economical in resource consumption, being environmentally conscious, avoiding harming the environment, preferring businesses that use renewable energy, and not turning into individuals who own second homes in the region.

Proportionally, the theme of *"Local People's Perceptions of Natural Environment and Resources (25.24%)"* ranks second among the main themes. This theme consists of the sub-themes *"Perceptions Towards Interaction with Natural Resources (f=141)"* and *"Perceptions Towards Access to Natural Environments (f=69)"*. 82% Of the participants have opinion that natural environments are accessible. It has been determined that tourists in the region interact with natural resources through ways such as benefiting from outdoor activities and thermal resources, participating in agricultural activities within the scope of leisure time, eating organic foods, improving the quality of life and becoming a member of an environmental protection group.

Among the main themes, the theme *"Expectations from Other Tourism Stakeholders in Protecting the Natural Environment (21.51%)"* ranks third in proportion. This theme consists of the sub-themes *"Behavioral Expectations (f=156)"* and *"Legal Expectations (f=23)"*. It was determined that the participants expected education-oriented, prevention-oriented, cooperation-oriented, support-oriented and protection-oriented behaviors from tourism stakeholders such as local people, non-governmental organizations, tourism enterprises, local governments and universities. In addition, it has been determined that the participants expect the legislators to establish the reward-punishment system in environmental behaviors, determine the limits and rules, and the practitioners to prepare city plans and carry out inspections.

Among the main themes, the main theme *"Perception of Preferability (11.42%)"* is ranked last in proportion. This theme consists of the sub-themes *"Supporting Factors (f = 87)"* and *"Obstacle Factors (f = 8)"*. According to the participants, the factors that will make the region preferred within the scope of ecowellness tourism are; The richness and diversity of natural resources (f = 48), the presence of tourism infrastructure (f = 32) and the arrival of patients (asthma) to the region for treatment purposes (f = 4). The factors that the participants think are threats in choosing the region within the scope of ecowellness are; The reasons are that the ecowellness tourism potential of the region is not known (f = 3), the number of facilities and the quality of service in the facilities are inadequate (f = 3), and the region is not adequately promoted.

One of the ways to analyze the relationship between humans and the natural environment is to examine how humans perceive the environment they live in. In the study; It was tried to reveal how they perceived the natural environment in the destination, the local people living in Edremit Bay within the scope of ecowellness tourism. Additionally, the expectations of ecowellness tourists from tourism stakeholders have been revealed.

Participants primarily listed Ida, Madra and Eybek Mountains as factors that will support the region to be a preferable destination within the scope of Ecowellness tourism. In addition, participants stated that roles of the preference of the destination by tourists are: Destination have the Aegean Sea, regions with high oxygen, various plateaus (Kozak, Çamlıbel, Kırık), diversity of plants (flora) - animals (fauna) and natural areas such as Ida-Madra Geopark, Ida Mountain National Park and Ayvalık Islands Nature Park. The findings show that Edremit Bay has a high potential for ecowellness tourism and has an attractiveness that will make tourists prefer the region. The finding supports the studies of Arı and Hurley (2010). It has been determined that local people in the region carry out outdoor activities such as participating in nature walks, hiking, benefiting from climatic factors (air, sun, wind, etc.), camping, picnicking, cycling, swimming, rowing and collecting local plants. This shows that local people interact with the natural resources in the region in their leisure time. However, it can be said that these activities can also be done by ecowellness tourists and will create an environment for tourist-local people interaction. The findings overlap with the results of Korkmaz (2011) and Kibrit (2019) research.

It can be seen that access to a significant part of the natural environments in the destination is possible. However, it has been determined that there is a crowding problem at the Edremit Bay. Therefore, decision makers need to find a solution to the crowding problem. Local governments need to strengthen infrastructure works for places visited by private vehicles and all tourism stakeholders need to take the necessary measures. Local people expect ecowellness tourists who come to the region to respect the natural area. Therefore, tourists need to be more careful in their resource consumption. The finding shows that local people have a high level of sensitivity for a sustainable environment. A striking finding from the research is that the majority of participants do not think that ecowellness tourists will increase environmental pollution in the region. This finding could be considered as a result of local people's perception of ecowellness tourists as sensitive to the natural environment and environmentally friendly. Additionally, approximately half of the participants think that ecowellness tourists will adapt to the nature of the region, but not to the local people. In the research, it was determined that local people have expectations such as giving importance to educational activities in the destination, taking precautions against environmental pollution, stakeholders acting in cooperation, supporting efforts to protect the natural environment and carrying out conservation-oriented behaviors. As a result, taking steps towards the protection of the environment by both legal regulators and practitioners is among the behaviors expected by the local people interviewed. In line with the purpose of the study and the findings obtained, the following suggestions have been developed:

- An inventory study should be carried out to reveal the ecowellness tourism potential in Edremit Bay urgently.
- A database should be created from the results of research on the natural resources in the region and their effects on health.
- In order to ensure the sustainability and competitiveness of the destination, natural resources, health tourism, thermal tourism, integrated health components and folk medicine practices should be included in the scope of ecowellness tourism in Edremit Bay.
- For the development of ecowellness tourism, the tourism infrastructure should be strengthened by including in the central and local government planning of the region.
- With the support of Balıkesir University, training plans carried out to train a qualified expert workforce for wellness tourism services.

- Tourism enterprises in the Gulf of Edremit need to focus on modernization of facilities to ensure high service quality and compliance with world standards in order to create touristic products that offer value to ecowellness tourists.
- Training seminars should be organized within the scope of natural environment, environmental protection and ecowellness tourism under the leadership of Balıkesir University.
- For a sustainable tourism development in the region, legislators and practitioners should prioritize complementary regulations to prevent environmental pollution and protect natural resources.
- Tour programs for ecowellness tourism should be created by travel agencies. Tourist flow to the region should be ensured by taking advantage of the existence of Balıkesir Koca Seyit Airport.
- The natural resources of the region, olives, olive oil, local herbs, medicinal plants and cultural heritage values, should be introduced. These values should be promoted by determining target markets.
- Future studies can be conducted focusing on the motivations of ecowellness tourists, ecowellness tourism destinations, sample practices and the roles of cultural characteristics of destinations in ecowellness tourism.

REFERENCES

- [1] Arı, Y. & Hurley, P., *Doğal Zenginlikler ve Şehirselleşme Politik Ekolojik Dönüşümler: Edremit Körfezi Örneği. Balıkesir*. TUCAUM, VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı (s. 345-353). Ankara, Türkiye, 2010.
- [2] Bischof, M. & Hartl, A., J., *KPI for Data-Driven Assessment of Innovative Development Paths for Nature-Based Health Tourism in the Alpine Region”, Digital and Strategic Innovation for Alpine Health Tourism*, (Ed: D. Spoladore, E. Pessot ve M. Sarco, Springer Briefs in Applied Sciences and Technology. Springer, Cham, 2023.
- [3] Clissold, R., Westoby, R., McNamara, K., E. & Fleming, C., Wellbeing Outcomes of Nature Tourism: Mt Barney Lodge, *Annals of Tourism Research Empirical Insights*, 3, 100077, 2022.
- [4] Hall, C. M., & Boyd, S., *Nature-Based Tourism in Peripheral Areas: Introduction*. (Edt.) Hall, M. & Boyd, In *Aspects of Tourism Nature-Based Tourism in Peripheral Areas Development or Disaster?* (pp. 3-18), UK Channel View Publications, 2005.
- [5] Kibrit, U., *Doğa Temelli Turizm Faaliyetlerine Katılan Turistlerin Motivasyonlarına Yönelik Bir Araştırma: Kaz Dağları Örneği*, Unpublished Master’s Thesis, Batman University, Batman, Türkiye, 2019.
- [6] Korkmaz M., *Orman Kaynaklarında Doğa Turizmi Etkinliklerinin Ekonomik Çözömlenmeleri: Kızıldağ Milli Park Örneği*, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 2, 1, 111-134, 2001.
- [7] Metin, O., & Ünal, Ş., *İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı*, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 2, 273-294, 2022.
- [8] Morse, J. W., Gladkikh, T. M., Hackenburg, D. M., & Gould, R. K., *COVID-19 and Human-Nature Relationships: Vermonters’ Activities in Nature and Associated Nonmaterial Values During the Pandemic*. *PLoS One*, 15, 12, 2020.

- [9] Pessot, E., Spoladore, D., Zangiacomi, A., Sacco, M., Natural Resources in Health Tourism: A Systematic Literature Review, *Sustainability*, 13, 2661, 2020.
- [10] Richardson, M., Passmore, H.A., Lumber, R., Thomas, R., & Hunt, A., Moments, Not Minutes: The Nature-Wellbeing Relationship, *International Journal of Wellbeing*, 11, 1, 2021.

THE APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY

**Assoc.Prof. Dr. Imran ASLAN¹, Nour El Houda BENHARKAT², Souad BENTAALLA-
KACED³**

¹ Faculty of Health Science, Bingöl University, Türkiye.

[ORCID ID: 0000-0001-5307-4474](#)

²Industrial Risk Management Department, National Polytechnic School, Algeria.

[ORCID ID :0000-0002-5151-9553](#)

³Department of MRIE QHSE-GRI, National Polytechnic School of Algiers, Algeria.

ABSTRACT

The field of artificial intelligence (AI) is experiencing rapid growth and is becoming increasingly integrated into various sectors, including healthcare, industry, education, and the workplace. However, despite AI's widespread adoption for streamlining tasks and processes in different industries, there remains a significant gap in our understanding of its role in addressing occupational health and safety (OHS) concerns. This paper aims to illuminate the contribution of AI in anticipating and mitigating exposure risks within a worker's immediate environment.

To achieve this goal, we conducted a comprehensive review of AI-related papers across different sectors. Our objective was to identify the existing applications of AI in OHS and pinpoint areas of intersection between the two fields. This paper emphasizes the advantages and potential of AI in the field of OHS. It has clarified the strengths and possible advancements in sensors, robots, and Decision Support Systems (DSS) in different industries. Furthermore, it highlights potential opportunities for collaborative endeavors aimed at ensuring the utmost protection of worker health, safety, and overall well-being.

AI shows great potential in improving working conditions in various industries including construction, transportation, agriculture, and manufacturing. However, realizing these benefits requires the establishment of collaborative initiatives between OHS organizations and industry partners. These efforts aim to thoroughly examine the advantages and challenges associated with implementing AI in OHS, ultimately ensuring the protection of workers' health, safety, and overall well-being.

Keywords: Artificial Intelligence; Occupational Health and Safety; Sensor; Machine Learning

1.INTRODUCTION

The domain of artificial intelligence (AI) spans a wide array of subjects and has gained growing importance in several facets of human existence. Over the period from 2010 to 2021, there has been a substantial growth in the volume of AI publications, with the number increasing from 200,000 in 2010 to nearly 500,000 in 2021 (Nestor Maslej et al., 2023). The phrase "artificial intelligence" was introduced during a sequence of workshops held at the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence (DSRPAI) in 1956, which were organized by John McCarthy and Marvin Minsky (Andresen, 2002).

AI refers to the computational capacity of a computer system to analyze data and produce results that emulate human learning processes, decision-making capabilities, and problem-solving abilities (Howard, 2019). According to Tuon et al., (2022), AI is commonly characterized in the literature as the capacity of a computerized system to assume decision-making responsibilities instead of human agents. The operation of this system is enabled through the utilization of machine learning techniques that rely on data processing (Grosz & Rolland, 1990). There exist multiple categories of machine learning techniques. One method of acquiring knowledge involves the utilization of observation and direct contact (Buiten, 2019). In contrast, an AI system refers to a software-based system or component of a device that exhibits behavior resembling intelligence. This is achieved by several means, including the collection and processing of data, as well as the analysis and interpretation of the surrounding environment.

The utilization of AI in various aspects of the work process is extensive. The existing body of literature suggests that the influence of AI on human labor is mostly attributed to the utilization of computational techniques that depend on the acquisition and analysis of data to execute particular tasks. The application of this concept extends to other domains, including the coordination of machinery and industrial processes, workforce management with a particular focus on human resources, evaluation of consumer risks and benefits, and analysis of staff safety (Deranty & Corbin Thomas, 2022). The advent of AI has numerous prospects for advancement. However, it is imperative to acknowledge the significant hazards associated with its implementation. The influence of AI on employee health and safety is steadily growing. The emergence of novel AI applications in the future workplace gives rise to significant concerns regarding OHS.

With the introduction of AI-enabled applications in the workplace, OHS professionals must enhance their comprehension of AI technologies and the possible impacts they may have on work and humans. It is of utmost importance to optimize the prospective advantages in OHS that may be derived from the implementation of AI applications, while simultaneously mitigating any potential obstacles. This is a crucial consideration as AI tools are progressively integrated into various work environments. This paper provides an overview of the historical development of AI, the utilization of machine learning (ML) techniques, and the growing applications of AI that are integrated into physical objects such as sensor technologies, robotic devices, or operationalized inside intelligent Decision Support Systems (DSSs). This paper also examines the potential consequences for the future of work resulting from the implementation of AI applications. Specifically, it explores the impact of automation on job displacement and the challenges associated with managing interactions between humans and machines. The act of actively considering and planning for the future implications of AI in the workplace will result in a shift in occupational research and practice, transitioning from a responsive approach to a proactive one. Gaining a comprehensive comprehension of the potentialities and obstacles associated with AI in the forthcoming labor landscape is imperative to alleviate the adverse impacts of AI on the safety, health, and overall welfare of workers.

Numerous scholarly articles have investigated the feasibility of using AI in the context of workplace safety and health across diverse sectors. Nevertheless, their scope is restricted, and they fail to provide a holistic perspective on the use of AI in OHS. The increasing prevalence of AI applications in various working settings necessitates a thorough understanding of AI methodologies and their potential implications for the well-being and safety of workers.

The objectives of this paper are : (1) to provide a comprehensive definition and assessment of the existing body of literature on AI in the field of OHS; (2) to identify and analyze research

studies that highlight the current utilization of AI in enhancing the well-being and safety of workers in various industries such as agriculture, transportation, manufacturing, and construction; and (3) to outline potential applications of AI in predicting and managing occupational hazards while also exploring prospects for future advancements in AI technology.

1. ARTIFICIAL INTELLIGENCE

There has become an ongoing discourse around the delineation of artificial intelligence (AI) and its demarcation from other non-AI entities. Artificial intelligence (AI) may potentially be seen as being enveloped in a greater amount of exaggerated publicity compared to its tangible reality. However, it is crucial to acknowledge the significance of AI due to the substantial investments made by governments in research and development, as well as the publication of authoritative papers that provide noteworthy projections about the potential benefits of AI to productivity. However, the debate surrounding the integrity of AI is relevant. Instead of further elaborating on the concept in this study, the first discourse on the potential of AI is revisited. In the study of Andresen (2002), AI is defined as "*making a machine behave in ways that would be considered intelligent if a human were doing so*" (Andresen, 2002). The European Commission's 2018 Communication defines AI as systems that demonstrate intelligent behavior by analyzing their environment and autonomously executing actions to achieve certain goals (Moore, 2019). In a report published in 2018, the concept of AI is further elucidated as a comprehensive phrase encompassing various methodologies linked to the analysis of data and the identification of patterns (Delponte, 2018). These definitions enable a comprehensive discourse on the implications of integrating AI systems and machines into workplaces. These systems exhibit superior capabilities in decision-making and prediction, surpassing human abilities in terms of speed and accuracy. Additionally, they offer human-like behavior and assistance to workers. One of the definitions of AI pertains to the examination of an autonomous entity that acquires information from the environment, evaluates the acquired data, and afterward executes a course of action depending on the analysis (Bringsjord & Govindarajulu, 2022). The initiation of the process involves the gathering of data from the surrounding environment through sensor devices, subsequent analysis of the data using machine learning algorithms, and ultimately, the execution of actions through the utilization of actuators. Sensor devices and actuators are regarded as the autonomous components of AI, whilst ML approaches serve as the algorithmic components of AI. In a broad sense, ML is commonly regarded as a subset of AI that enables systems to autonomously acquire knowledge and enhance their performance through experiences. ML encompasses a diverse set of algorithms that construct a mathematical model using sample data or features to generate predictions or judgments without the need for explicit programming to carry out the operation (Pishgar et al., 2021).

2. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE WORKPLACE

The utilization of AI in various aspects of the work process is a prevalent practice. The current state of the literature suggests that the influence of AI on human labor is contingent upon the utilization of computational techniques that depend on the acquisition and analysis of data to execute targeted tasks. This concept finds application in various domains, including the coordination of machinery and industrial processes, workforce management from a human resources standpoint, evaluation of consumer risks and benefits, and analysis of staff safety (Deranty & Corbin Thomas, 2022). The application of AI to evaluate a worker's risk of developing future illnesses or experiencing occupational diseases based on genetic analysis exemplifies the emerging objectives for which AI is employed (Flaherty, 2009). In addition,

one example of a novel approach to work is the utilization of technological systems for evaluating employee performance (Brown, 2017).

Using AI mechanisms to plan or evaluate employee work named as algorithmic management is gaining prominence in labor relations today. AI can have a profound effect on work management, to the extent that it cannot only assist the work process but also manage it autonomously by making autonomous decisions based on the collected data. In such a scenario, the relationship between the employee and AI is novel and previously unknown (Nowik, 2021). AI can also be leveraged as a direct means to enhance employee well-being. The utilization of exoskeletons has the potential to enhance workers' productivity and facilitate the protection of their health. An exoskeleton refers to a robotic device designed in the shape of a suit that is worn by a human. It is made with a suitable framework that enhances the biomechanics of the user's limbs and joints (Sawicki et al., 2020). According to Ajunwa (2019), the utilization of biometric analysis by employers enables them to assess the physical characteristics of workers and facilitate their rehabilitation process following an injury. Additionally, the exoskeleton serves to alleviate pressure exerted on the spinal column.

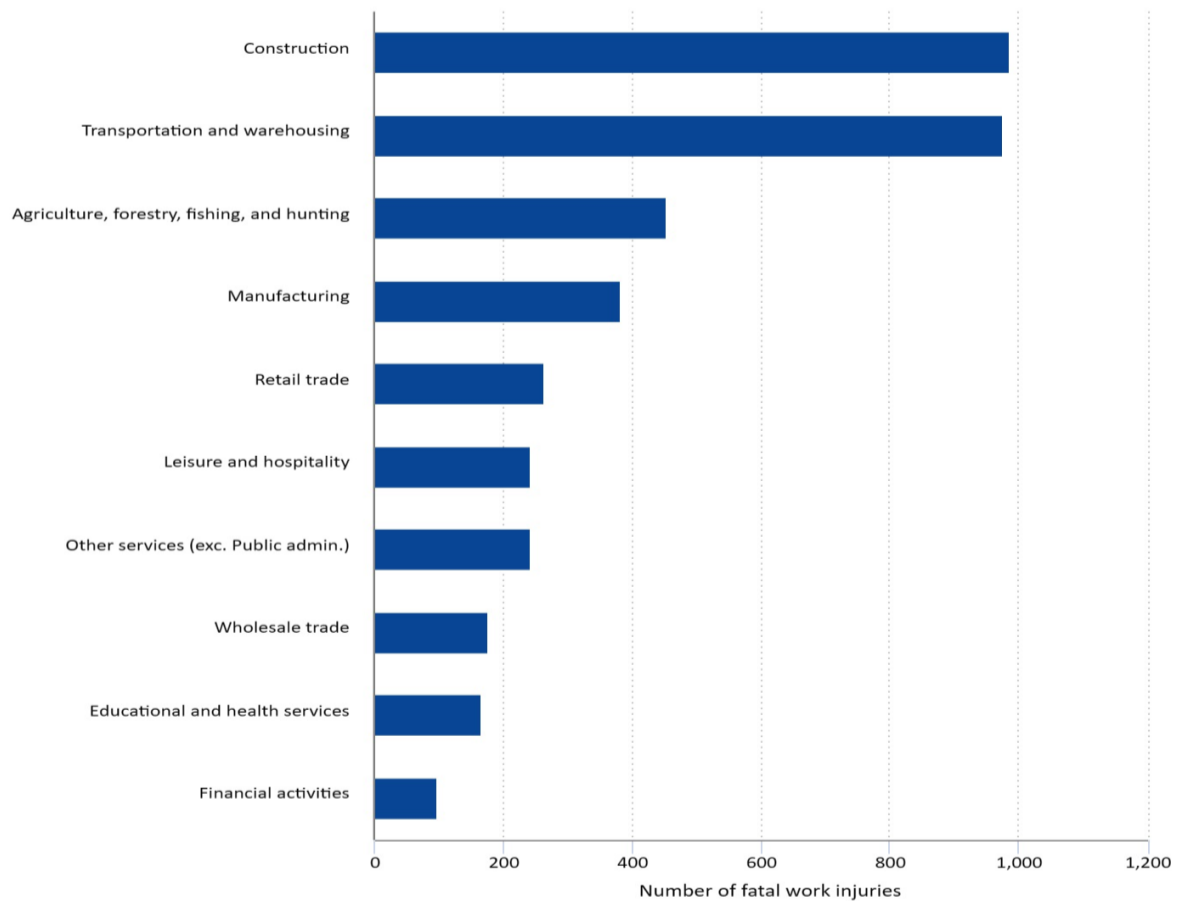
As AI is integrated into workplaces, essential OHS safety and health-related concerns arise, even though there are significant opportunities for workplace development and productivity growth. Psychosocial dangers, including physical aggression, might arise in digitalized workplaces due to factors such as stress, discrimination, heightened job insecurity, musculoskeletal problems, and the potential for work intensity and job loss (Moore, 2018). The aforementioned hazards are further intensified when AI is used to enhance or introduce novel technology tools for the purpose of workplace management and design. Undoubtedly, the implementation of AI in digitalized workplaces amplifies the risks associated with OHS. This is mostly attributed to its capacity for heightened monitoring and tracking capabilities, which may result in micromanagement - a prominent factor contributing to heightened levels of stress and anxiety. However, it is crucial to acknowledge that technology in and of itself does not inherently generate OHS advantages or disadvantages. Instead, the implementation of technologies determines whether conditions are negative or positive (Benharkat & Aslan, 2023a).

3. AI AND OHS ACROSS INDUSTRIES

OHS pertains to the domain of public health, with a specific emphasis on the analysis and observation of patterns related to illnesses and injuries occurring inside the workplace. Professionals in the respective domain utilize this body of knowledge to formulate and execute tactics and policies to mitigate risks that can potentially cause physical or psychological detriment, either presently or in subsequent periods. There has been a growing tendency toward incorporating AI research within the context of OHS. The establishment of the Center for Occupational Robotics Research (CORR) by the National Institute for Occupational Safety and Health (NIOSH) was intended to evaluate the effects of robotics and AI on the safety, health, and overall well-being of workers within their work settings (NIOSH, 2022). In a similar vein, the European Agency for Health and Safety has examined the utilization of AI-enhanced tools and applications inside work environments. This investigation aims to ascertain the specific areas in which these tools are employed, how they are implemented, and the potential consequences they may have on the OHS of workers (Moore, 2019).

The five industries with the highest rate of fatalities are agriculture, mining, oil and gas, transportation, and construction, in that order (U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS,

2022a). According to the U.S. Bureau of Labor Statistics, nearly 2,700 fatal injuries occurred in these industries in 2019, representing fifty percent of all fatal injuries reported that year. Approximately 25% of all injuries in 2019 occurred in these industries, accounting for over 204,000 injuries resulting in lost time from work. In 2021, the construction, transportation, agriculture, and manufacturing industries had the highest fatality rates compared to all other industrial sectors (Figure 1).

Figure 1: The number of fatal workplace injuries by industry in 2021 (U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS, 2022b).

The study examined the utilization of AI and ML algorithms, as well as actuators and sensors, in the OHS domain across several industries. To identify pertinent scholarly research, Google Scholar and Scopus search engines were employed. Various keywords, including "artificial intelligence," "occupational safety and health," "agriculture," "construction," "transportation," "ergonomics," "risk factors," "sensor devices," and "robots," were utilized to conduct a comprehensive search for relevant literature in the domains of AI and OHS. To identify supplementary publications that were not initially discovered, a comprehensive search of both backward and forward citations was performed for each chosen work.

3.1. Construction

The construction industry is commonly characterized as a loosely connected system fraught with various challenges during the execution of a typical project. In 2021, the construction and extraction sectors saw the second-highest number of occupational fatalities, totaling 951, despite a 2.6% reduction in fatalities compared to 2020 (U.S. BUREAU OF LABOR

STATISTICS, 2022a). The fatality rate in these occupational categories also declined from 13.5 deaths per 100,000 full-time equivalent (FTE) workers in 2020 to 12.3 in 2021. Work-related fatalities stemming from falls, slips, and trips exhibited a 5.6% increase in 2021, rising from 805 fatalities in 2020 to 850 in 2021. Within the construction and extraction occupations, falls, slips, and trips accounted for 370 of these fatalities in 2021, reflecting a 7.2% increase from the 345 fatalities in 2020 (figure 2). However, it is worth noting that this figure remains 9.3% lower than the 2019 tally when these occupations recorded 408 fatalities associated with such incidents. Unsurprisingly, the predominant focus of the majority of academic papers in the field of AI and OHS centered on the detection and prediction of falls at construction sites. These studies employ various sensor technologies for data collection, along with a diverse array of machine learning algorithms to analyze and identify falls, as will be discussed more thoroughly in section 4.

3.2. Transportation and warehousing

Transportation networks play a crucial role in fostering economic growth and facilitating social progress. In the year 2021, transportation events continued to be the most prevalent category of fatal occurrences, resulting in 1,982 fatal injuries. This represents an 11.5 percent rise compared to the previous year, 2020. The aforementioned primary classification constituted 38.2 percent of the total number of occupational deaths in the year 2021. The number of fatalities for driver/sales personnel and vehicle drivers increased by 16.3 percent, from 882 in 2020 to 1,032 in 2021, for a total of 1,032 deaths (U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS, 2022a). This was the primary cause of the increase in transportation and material moving labor fatalities, which reached a record high in 2021 (Figure 2). The majority of transportation-related publications focused on fatigue-related concerns. Fatigue-induced traffic accidents involving drivers constitute a prominent determinant influencing the safety of those employed within the transportation sector. Fatigue is a physiological condition that manifests in both the mind and body, characterized by several observable indicators and varying degrees of severity. Fatigue may be categorized into three types: active fatigue, passive fatigue, and sleep-related fatigue (Zielinski et al., 2019). A correlation has been observed between indicators of fatigue, such as the length of drivers' blinks, and their performance while driving (Körber et al., 2015). Generating predictive crash models using traditional statistical approaches would be excessively intricate and challenging due to the need to explicitly code every possible event. Consequently, the use of drivers' characteristics, vehicle attributes, or a combination thereof would enhance the efficacy of machine learning algorithms in the identification and anticipation of driver weariness. The classification of driver fatigue detection algorithms may be determined by the kind of data acquired via the use of sensors. The algorithms may be classified into four overarching groups, including biological, facial, vehicular, and hybrid algorithms.

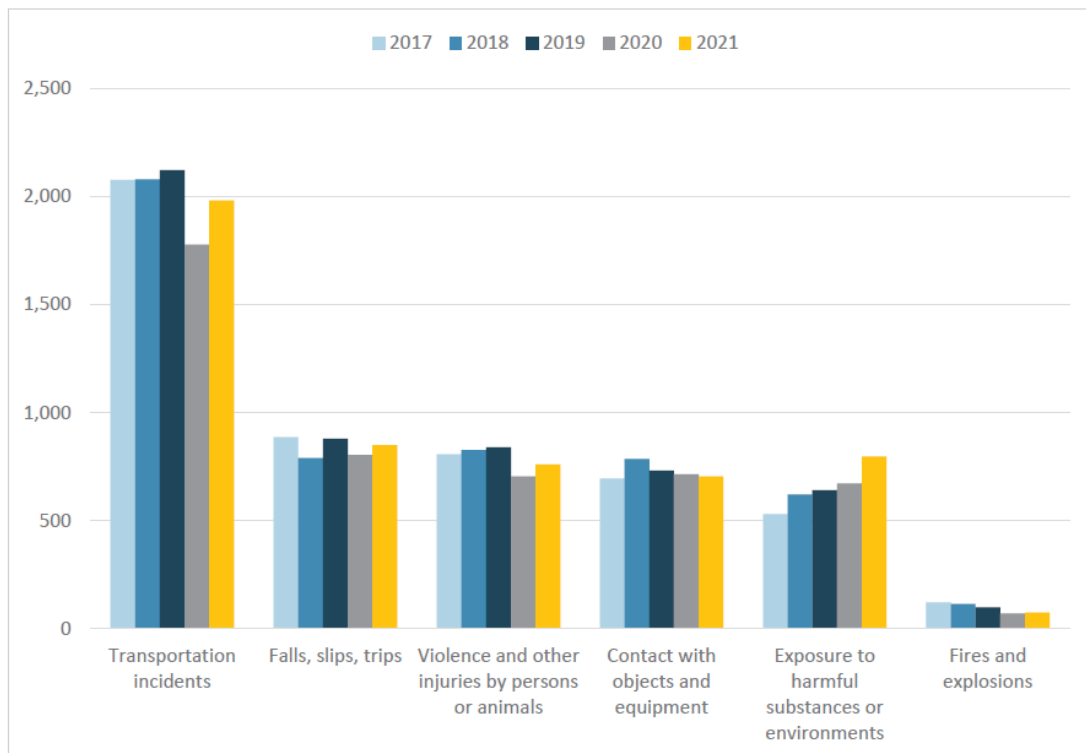

Figure 2. Rates of fatal workplace injuries per 100,000 full-time equivalent workers, by occupation, 2017-21(U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS, 2022a).

3.3. Agriculture

The agricultural sector is characterized by repeated tasks that require significant physical effort, often including the carrying of large weights. Consequently, this activity is associated with an elevated risk of accidents (Fathallah, 2010). Furthermore, laborers use perilous apparatus such as tractors, augers, power take-off (PTO) shafts, and grain bins, and are exposed to toxic substances such as insecticides (Damalas & Eleftherohorinos, 2011). The majority of agricultural operations are carried out by machinery managed by humans, supplemented by a limited number of autonomous robots capable of functioning over expansive agricultural landscapes (Benos et al., 2023). In 2021, 798 workers died from exposure to hazardous substances or environments, the highest number since the series began in 2011. This category of significant events saw the greatest increase in fatalities in 2021, up 18.8 percent from 2020 (U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS, 2022a). The predominant kind of injury occurrence within the agricultural sector is collisions with machinery or machine components, mostly attributed to human factor errors (Robert et al., 2015). The authors of the reviewed AI/OHS papers in agriculture primarily focused on human-robot interaction (HRI) strategies aimed at enhancing various agricultural processes. These processes include the application of pesticides, which involves hazardous tasks, as well as the repetitive tasks of fruit and vegetable detection, grasping, detaching, and transportation (Benharkat & Aslan, 2023b). The field of precision and digital agricultural research has seen significant growth in recent years, mostly driven by advancements in sensor technology, the development of human-robot interaction (HRI) in robotics, the use of unmanned aerial vehicles (UAVs), and the implementation of advanced machine learning algorithms (Aslan & Aslan, 2019). Nevertheless, substantial financial

resources are required to sustain advancements in production and enhance health and safety measures within the agricultural sector.

3.4. Manufacturing

Despite technological advancements and the trend toward automation, the vast majority of manufacturing jobs still require human labor. Considering the shift towards technologically sophisticated and automated systems in the manufacturing industry, it is essential to comprehend the significance of human operators within these contexts. Industry 4.0 is characterized by a transformation in the scope of worker responsibilities and requirements within the production setting (Gorecky et al., 2014). The current operators possess a diverse range of skills and are responsible for carrying out tasks across several workstations. These workstations are designed to accommodate the production of customized items on a big scale and handle substantial volumes of information (Lu et al., 2017). According to Romero et al., (2016), the current generation of operators, referred to as Operator 4.0, involves the collaboration between people and machines, using technology to augment their physical, cognitive, and sensory capacities to carry out industrial activities more effectively. Given the scale of manufacturing facilities and the number of workers, there is a growing need for instruments that can enhance the recognition of hazardous behavior. There were 475 fatalities in installation, maintenance, and repair occupations in 2021, an increase of 20.9%. Nearly one-third of these fatalities (152) were mechanics, installers, and repairers of vehicles and mobile equipment (U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS, 2022a). Although manufacturing tasks are frequently comprised of uncomplicated operator actions, it has been documented that non-ergonomic execution of such repetitive tasks is the leading cause of musculoskeletal disorders (Vukicevic et al., 2023). The integration of AI in workplaces has led to an increase in OHS opportunities. For instance, Sharotry et al., (2022) propose a framework called Digital Twin (DT) to assess fatigue in individuals engaged in manual material handling tasks in a controlled laboratory setting. The objective of this framework is to mitigate the occurrence of such injuries. The approach being presented involves the analysis of workers' body joints to identify biomechanical fatigue. Specifically, it focuses on changes in the angles of the back, elbow, and knee joints. This analysis is conducted using the Dynamic Temporal Warping (DTW) algorithm.

The use of Industry 4.0 technology has the potential to reduce accident rates by enhancing monitoring and measuring capabilities inside the working environment. The identification of workplace dangers may assist OHS professionals in implementing proactive measures to mitigate the occurrence of accidents. The integration of 4D CAD, GPS, RFID, and GIS technologies has the potential to enhance the tracking of materials, devices, and people. In addition, these technologies have the capability to identify collisions or other hazardous situations, therefore reducing the consequences of accidents or possibly preventing them altogether. In the event of severe incidents, prompt identification enables specialists to locate the accident site and dispatch healthcare personnel or individuals with first aid training to the scene. Fault Detection and Classification (FDC) techniques have the potential to provide timely warnings and recommendations to safety professionals in order to mitigate the occurrence of major accidents. Remote sensing technologies enable the acquisition of data pertaining to machines, settings, and personnel. These obtained data may then be subjected to analysis via the use of artificial intelligence algorithms.

4. APPLICATIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE WORKPLACE FROM A HEALTH AND SAFETY VIEWPOINT

4.1. Sensors and Internet of Things for OHS

Common workplace sensors, including end-of-life respirator indications, personal dust monitors, and noise level meters, have been widely prevalent for an extended period. Advanced or intelligent sensors possess enhanced functionality compared to conventional sensors. Intelligent sensors can be surgically implanted into the human body (known as implantable), worn on the body or integrated into safety clothes (referred to as wearables), or affixed to objects within a working environment to monitor various parameters (referred to as placeable) (Nag et al., 2017). The Internet of Things (IoT) refers to the network connectivity of devices or objects that are equipped with embedded sensors, enabling them to establish connections with the Internet and other like items. A cloud-based Internet of Things (IoT) platform can gather, consolidate, and analyze data from a decentralized industrial network of IoT sensors, therefore enhancing the evaluation of various workplace safety and health risks. AI applications are being implemented in various sensor technologies across diverse industrial sectors, including but not limited to construction, health care (specifically in clinical decision-making), transportation, agriculture, and manufacturing. There are three varieties of deployed sensors: worker-based sensors, environmental sensors, and autonomous vehicles. Worker-based sensor technologies are mostly employed for face recognition purposes in various contexts, such as job situations (Sedighi Maman et al., 2020). The use of “*neural networks*” in sensors exhibits the potential to enhance the intelligence and adaptability of control engineering systems inside industrial environments. Cutting-edge sensor devices are being integrated with deep learning models to perceive the world in a way akin to human visual and aural perception (Howard, 2019).

Detecting and predicting falls using fall detection sensors on construction sites has been the primary focus of most scholarly articles on the subject of AI and OHS. The process of fall detection starts with the collection of data obtained from various sensors. Accurate measurement of a fall event is crucial to facilitate the development of an effective fall detection system. Falls are occurrences that are characterized by their unexpected nature, infrequency, and wide-ranging manifestations. According to the literature, a fall is characterized as an incident when an individual unintentionally comes to rest on the ground or a lower level, without being caused by a significant internal event (e.g., stroke) or an overpowering threat (Igual et al., 2013). There is a lack of standardized approaches for fall detection in terms of sensor types, extracted characteristics, and specialized machine-learning algorithms that provide improved outcomes. Several research studies have identified the identification of fall incidents using building information modeling (BIM) technologies (Zhang et al., 2013). The existing literature contains several findings on fall detection systems, which may be classified into three main categories: “*wearable devices*”, “*ambiance sensor-based approaches*”, and “*camera-based techniques*” (Yu, 2008; Khan & Hoey, 2017). The identification of falls facilitates the prompt arrival of first responders to the location, possibly mitigating the adverse health consequences associated with such incidents.

The use of AI-enabled sensors presents both advantageous prospects and possible obstacles in workplace safety and health. One of the problems pertains to the ethical concerns surrounding the use of AI-enabled sensor technologies for comprehensive monitoring and tracking of worker performance. An increasing number of firms are adopting “*sensor technology*”, “*cloud-based human resource systems*”, and “*machine learning-enabled data analytics*” as part of a

strategic strategy known as "*people analytics*." People analytics plays a crucial role in supporting management activities such as recruiting performance management, workforce planning, and retention inside businesses. However, it is important to note that excessive monitoring of employee behavior may result in negative consequences such as compromised privacy(Imran et al., 2020), feelings of depersonalization, and increased stress levels among workers(Moore, 2019).

4.2. Robotics technology for OHS

Robotics offers answers via the use of sensor technologies and adaptable application software. The prevention of injuries might be achieved by eliminating human interaction with hazardous industrial applications, such as the removal of abrasive materials. Moreover, the potential to obviate the need for personnel to enter perilous settings loaded with chemical or biological hazards has particular significance, particularly during periods of widespread disease outbreaks. However, a subset of employees experience stress and exhibit a lack of cooperation due to concerns about potential job loss. Furthermore, the repeated motion executed by robots gives rise to NERs (Negative Event Reports) that are associated with instances of accidents or entrapments occurring during their interactions with people(Zheyuan et al., 2021). Moreover, when individuals engage in teleoperation with robots and collaborative robots (cobots), the task of controlling the spatial positioning of things or people within the working environment becomes more challenging, hence potentially giving rise to hazardous circumstances(Arana-Landín et al., 2023). The matching of workers' skills is a crucial need for the use of robotics to mitigate occupational hazards. The inability of workers to fulfill the skill prerequisites of robot applications often results in a higher incidence of occupational accidents associated with those applications. Workers have the potential to progressively a mass expertise via the practical deployment of robots, using a learning-by-doing approach. As the duration of robot use increases, personnel progressively acquire proficiency in operating the robot. Consequently, the implementation of robots might potentially mitigate occupational injuries to some degree. Therefore, it is evident that the acquisition of skills training is vital for the successful integration of industrial intelligence in developing countries(Yang et al., 2022).

Also, intelligent robots used in manufacturing processes utilize flexible sensor technology and provide pre-programmed services. It has a significant role in effectively mitigating the occurrence of occupational disorders, such as the vibration of the white finger, among workers. Cobots have shown enhanced mobility and decision-making autonomy via the use of self-learning algorithms, resulting in potentially less predictable behaviors for people engaged in collaborative tasks with these machines(Howard, 2019). The potential consequences of this situation include a heightened susceptibility to mishaps stemming from collisions or the use of cobot machinery(Yang et al., 2022). Additionally, this technological advancement contributes to the reduction of stress among workers since robots are assigned to do the most arduous tasks. Furthermore, it enhances employee ergonomics by mitigating the risk of adopting unfavorable postures. Nevertheless, several employees have difficulties when it comes to adjusting to modifications in their work responsibilities, leading to a decline in their emotional well-being.

4.3. Decision support system for occupational health and safety hazards

AI applications have the potential to extract valuable knowledge from data in order to support decision-making processes. This may be achieved via the use of a Decision Support System (DSS), which is a versatile AI-enabled tool designed to provide information and aid in decision-making tasks (Howard, 2019). The concept of using computers to assist decision-makers has

resulted in the adoption of technologies facilitating corporate decision-making processes via the use of pre-existing data held inside management information systems. During the 1980s, the field of AI saw the emergence of expert systems, which included the acquisition of knowledge from human domain specialists and the subsequent transformation of this information into forms that could be processed by machines (Pervan & Willcocks, 2005). The acquisition of information via the use of domain experts was found to be a resource-intensive process. As a result, DSSs were created to include more advanced machine learning techniques, such as “*deep learning*”, and “*neural networks*” (Phillips-Wren, 2012).

AI-enabled DSSs are now being used for decision-making purposes in several industrial sectors, with a particular emphasis on the field of medicine (Shortliffe & Sepúlveda, 2018). DSSs may play a significant role in enhancing the effectiveness of risk assessment and risk management techniques. Aslam et al., (2017) created a DSS designed to effectively manage risks. This system has been deemed dependable and valuable for decision-makers while making risk management decisions. The inquiry into the implications of AI and its impact on the future of labor warrants the diligent consideration of the OHS community.

5. CONCLUSION

The field of AI was established in 1955 as an academic study, based on the concept that machines may be equipped with specialized tools designed to accurately replicate human intellect. AI is expected to become pervasive in many professional settings, spanning several sectors. Its use in the workplace may facilitate the identification, assessment, and anticipation of potentially dangerous occurrences and settings, consequently enhancing the safety and health of employees. This study has elucidated the strengths and potential advancements in sensors, robots, and Decision Support Systems within the domains of AI and OHS. These advancements hold significant promise for enhancing working conditions in sectors such as construction, transportation, agriculture, and manufacturing. The increasing prevalence of AI applications in many sectors necessitates the establishment of collaborative efforts between occupational OHS organizations and industry partners. This partnership aims to comprehensively investigate the advantages and obstacles associated with AI applications in OHS, with the ultimate goal of safeguarding the health, safety, and well-being of workers.

REFERENCES

- Ajunwa I. (2019). Algorithms at Work: Productivity Monitoring Applications and Wearable Technology as the New Data-Centric Research Agenda for Employment and Labor Law. *St. Louis University Law Journal*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3247286# (Access Date: 01.11.2023)
- Andresen, S. L. (2002). John McCarthy: Father of AI. *IEEE Intelligent Systems*, 17(5), 84–85. <https://doi.org/10.1109/MIS.2002.1039837>
- Arana-Landín, G., Laskurain-Iturbe, I., Iturrate, M., & Landeta-Manzano, B. (2023). Assessing the influence of industry 4.0 technologies on occupational health and safety. *Heliyon*, 9(3). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13720>
- Aslam, A., Ahmad, N., Saba, T., Almazyad, A. S., Rehman, A., Anjum, A., & Khan, A. (2017). Decision Support System for Risk Assessment and Management Strategies in Distributed Software Development. *IEEE Access*, 5, 20349–20373. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2017.2757605>
- Aslan, I. (2019). The Role of Industry 4.0 in Occupational Health and Safety. International European Congress On Social Sciences -Iv , <https://www.researchgate.net/publication/336699164>.

- Aslan, I., & Aslan, H. (2019). *Industry 4.0 : The Role of Industry 4.0 in Agri-Food , Process Safety & Environmental Protection* (Issue December). LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Benharkat, N. E. H., & Aslan, I. (2023a). Social-Technical Hazards and Their Correlations within the Framework of Digital Transformation. In Mehmed Zahid Cogenli (Ed.), *Organizational Behavior in the Digital World* (pp. 61–81). Nova Science Publishers.
- Benharkat, N. E. H., & Aslan, I. (2023b). The Potential Effects and Implications of Industry 4.0 for Occupational Health and Safety Procedures in Food Industries. *ISTANBUL International Modern Scientific Research Congress-v*, 580–594. www.istanbulkongresi.org
- Benharkat, N. E. H., Bentaalla-Kaced, S., & Chergui, A. (2023). The influence of manufacturing digitisation on safety management and reliability engineering. *International Journal of Reliability and Safety*, 17(2), 123–142. <https://doi.org/10.1504/IJRS.2023.134291>
- Benos, L., Moysiadis, V., Kateris, D., Tagarakis, A. C., Busato, P., Pearson, S., & Bochtis, D. (2023). Human–Robot Interaction in Agriculture: A Systematic Review. In *Sensors* (Vol. 23, Issue 15). Multidisciplinary Digital Publishing Institute (MDPI). <https://doi.org/10.3390/s23156776>
- Bringsjord, S., & Govindarajulu, N. S. (2022). artificial-intelligence. In Z. Edward N & N. Uri (Eds.), *The {Stanford} Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2022). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/artificial-intelligence/>
- Brown, R. C. (2017). MADE IN CHINA 2025: IMPLICATIONS OF ROBOTIZATION AND DIGITALIZATION ON MNC LABOR SUPPLY CHAINS AND WORKERS’ LABOR RIGHTS IN CHINA. In *Tsinghua China Law Rev* (Vol. 9). www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/06/24/president-obama-launches-advanced-manufacturing-office
- Buiten M. C. (2019). Towards Intelligent Regulation of Artificial Intelligence. *European Journal of Risk Regulation*, 10(1), 41–59. <https://doi.org/DOI: 10.1017/err.2019.8>
- Damalas, C. A., & Eleftherohorinos, I. G. (2011). Pesticide exposure, safety issues, and risk assessment indicators. In *International Journal of Environmental Research and Public Health* (Vol. 8, Issue 5, pp. 1402–1419). MDPI. <https://doi.org/10.3390/ijerph8051402>
- Delponte, L. (2018). *European Artificial Intelligence (AI) leadership, the path for an integrated vision*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/626074/IPOL_STU\(2018\)626074_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/626074/IPOL_STU(2018)626074_EN.pdf)
- Deranty, J.-P., & Corbin Thomas. (2022). *Artificial Intelligence and work: a critical review of recent research from the social sciences*.
- Fathallah, F. A. (2010). Musculoskeletal disorders in labor-intensive agriculture. *Applied Ergonomics*, 41(6), 738–743. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.apergo.2010.03.003>
- Flaherty, J. E. (2009). Toxicogenomics and workers’ compensation: a reworking of the bargain. *Journal of Health Care Law and Policy*, 12(2), 267. <http://digitalcommons.law.umaryland.edu/jhclp/vol12/iss2/6>. (Access Date: 01.11.2023)
- Gorecky, D., Schmitt, M., Loskyll, M., & Zühlke, D. (2014). Human-machine-interaction in the industry 4.0 era. 2014 12th IEEE International Conference on Industrial Informatics (INDIN), 289–294. <https://doi.org/10.1109/INDIN.2014.6945523>
- Grosz, G., & Rolland, C. (1990). Using Artificial Intelligence Techniques to Formalize the Information System Design Process. In A. M. Tjoa & R. Wagner (Eds.), *Database and Expert Systems Applications: Proceedings of the International Conference in Vienna, Austria, 1990* (pp. 374–380). Springer Vienna. https://doi.org/10.1007/978-3-7091-7553-8_61

- Howard, J. (2019). Artificial intelligence: Implications for the future of work. In *American Journal of Industrial Medicine* (Vol. 62, Issue 11, pp. 917–926). Wiley-Liss Inc.
<https://doi.org/10.1002/ajim.23037>
- Igual, R., Medrano, C., & Plaza, I. (2013). Challenges, issues and trends in fall detection systems. In *BioMedical Engineering Online* (Vol. 12, Issue 1). BioMed Central Ltd. <https://doi.org/10.1186/1475-925X-12-66>
- Imran, M. A., Zoha, A., Zhang, L., & Abbasi, Q. H. (2020). Grand Challenges in IoT and Sensor Networks. *Frontiers in Communications and Networks*, 1(December), 1–6.
<https://doi.org/10.3389/frcmn.2020.619452>
- Khan, S. S., & Hoey, J. (2017). Review of fall detection techniques: A data availability perspective. *Medical Engineering & Physics*, 39, 12–22. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.medengphy.2016.10.014>
- Körber, M., Cingel, A., Zimmermann, M., & Bengler, K. (2015). Vigilance Decrement and Passive Fatigue Caused by Monotony in Automated Driving. *Procedia Manufacturing*, 3, 2403–2409.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.promfg.2015.07.499>
- Lu, L., Seseke, R. F., Megahed, F. M., & Cavuoto, L. A. (2017). A survey of the prevalence of fatigue, its precursors and individual coping mechanisms among U.S. manufacturing workers. *Applied Ergonomics*, 65, 139–151. <https://doi.org/10.1016/j.apergo.2017.06.004>
- Moore, P. V. (2019). OSH and the future of work: Benefits and risks of artificial intelligence tools in workplaces. *Lecture Notes in Computer Science (Including Subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics)*, 11581 LNCS, 292–315. https://doi.org/10.1007/978-3-030-22216-1_22
- Nag, A., Mukhopadhyay, S. C., & Kosel, J. (2017). Wearable Flexible Sensors: A Review. In *IEEE Sensors Journal* (Vol. 17, Issue 13, pp. 3949–3960). Institute of Electrical and Electronics Engineers Inc.
<https://doi.org/10.1109/JSEN.2017.2705700>
- Nestor Maslej, Loredana Fattorini, Erik Brynjolfsson, John Ethechmendy, Katrina Ligett, Terah Lyons, James Manyika, en Ngo, Juan Carlos Niebles, Vanessa Parli, Yoav Shoham, Russell Wald, Jack Clark, & Raymond Perrault. (2023). The AI Index 2023 Annual Report. https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2023/04/HAI_AI-Index-Report_2023.pdf (Access Date: 02.10.2023)
- NIOSH. (2022). <https://www.cdc.gov/niosh/topics/robotics/default.html>. (Access Date: 09.10.2023)
- Nowik, P. (2021). Electronic personhood for artificial intelligence in the workplace. *Computer Law and Security Review*, 42. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105584>
- Pervan, G., & Willcocks, L. (2005). Introduction to the special issue on decision support systems. *Journal of Information Technology*, 20(2), 65–66. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jit.2000040>
- Phillips-Wren, G. (2012). AI tools in decision making support systems: A review. In *International Journal on Artificial Intelligence Tools* (Vol. 21, Issue 2). <https://doi.org/10.1142/S0218213012400052>
- Pishgar, M., Issa, S. F., Sietsema, M., Pratap, P., & Darabi, H. (2021). Redeca: A novel framework to review artificial intelligence and its applications in occupational safety and health. In *International Journal of Environmental Research and Public Health* (Vol. 18, Issue 13). MDPI.
<https://doi.org/10.3390/ijerph18136705>
- Robert, K., Elisabeth, Q., & Josef, B. (2015). Analysis of occupational accidents with agricultural machinery in the period 2008–2010 in Austria. *Safety Science*, 72, 319–328.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ssci.2014.10.004>

- Romero, D., Bernus, P., Noran, O., Stahre, J., & Berglund, Å. F. (2016). The operator 4.0: Human cyber-physical systems & adaptive automation towards human-automation symbiosis work systems. *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, 488, 677–686. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51133-7_80
- Sawicki, G. S., Beck, O. N., Kang, I., & Young, A. J. (2020). The exoskeleton expansion: Improving walking and running economy. In *Journal of NeuroEngineering and Rehabilitation* (Vol. 17, Issue 1). BioMed Central Ltd. <https://doi.org/10.1186/s12984-020-00663-9>
- Sedighi Maman, Z., Chen, Y. J., Baghdadi, A., Lombardo, S., Cavuoto, L. A., & Megahed, F. M. (2020). A data analytic framework for physical fatigue management using wearable sensors. *Expert Systems with Applications*, 155. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2020.113405>
- Sharotry, A., Jimenez, J. A., Mediavilla, F. A. M., Wierschem, D., Koldenhoven, R. M., & Valles, D. (2022). Manufacturing Operator Ergonomics: A Conceptual Digital Twin Approach to Detect Biomechanical Fatigue. *IEEE Access*, 10, 12774–12791. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3145984>
- Shortliffe, E. H., & Sepúlveda, M. J. (2018). Clinical Decision Support in the Era of Artificial Intelligence. *JAMA*, 320(21), 2199–2200. <https://doi.org/10.1001/jama.2018.17163>
- Tuon, F. F., Amato, V. S., Zequinao, T., & Cruz, J. A. W. (2022). Emerging computational technologies in human leishmaniasis: where are we? *Transactions of The Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene*, 116(11), 981–985. <https://doi.org/10.1093/trstmh/trac047>
- U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS. (2022a). *National Census Of Fatal Occupational Injuries In 2021*. <https://www.bls.gov/news.release/pdf/cfoi.pdf>. (Access Date: 09.10.2023)
- U.S. BUREAU OF LABOR STATISTICS. (2022b). *Number and rate of fatal work injuries, by private industry sector*. <https://www.bls.gov/charts/census-of-fatal-occupational-injuries/number-and-rate-of-fatal-work-injuries-by-industry.htm>. (Access Date: 09.10.2023)
- Vukicevic, A. M., Petrovic, M. N., Knezevic, N. M., & Jovanovic, K. M. (2023). Deep learning-based recognition of unsafe acts in manufacturing industry. *IEEE Access*. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3318114>
- Yang, S., Zhong, Y., Feng, D., Li, R. Y. M., Shao, X. F., & Liu, W. (2022). Robot application and occupational injuries: Are robots necessarily safer? *Safety Science*, 147. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105623>
- Yu, X. (2008). Approaches and principles of fall detection for elderly and patient. *HealthCom 2008 - 10th International Conference on e-Health Networking, Applications and Services*, 42–47. <https://doi.org/10.1109/HEALTH.2008.4600107>
- Zhang, S., Teizer, J., Lee, J.-K., Eastman, C. M., & Venugopal, M. (2013). Building Information Modeling (BIM) and Safety: Automatic Safety Checking of Construction Models and Schedules. *Automation in Construction*, 29, 183–195. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.autcon.2012.05.006>
- Zheyuan, C., Rahman, M. A., Tao, H., Liu, Y., Pengxuan, D., & Yaseen, Z. M. (2021). Need for developing a security robot-based risk management for emerging practices in the workplace using the Advanced Human-Robot Collaboration Model. *Work*, 68(3), 825–834. <https://doi.org/10.3233/WOR-203416>
- Zielinski, M. R., Systrom, D. M., & Rose, N. R. (2019). Fatigue, sleep, and autoimmune and related disorders. In *Frontiers in Immunology* (Vol. 10). Frontiers Media S.A. <https://doi.org/10.3389/fimmu.2019.01827>

COVID-19 DÖNEMİNDE BİNGÖL İLİNDE ÇALIŞAN SAĞLIK ÇALIŞANLARININ DURUM DEĞERLENDİRMESİ: İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ VE SAĞLIKTA ŞİDDET

Doç. Dr. İmran ASLAN ¹, Sümeyye BAŞARLI ²

¹ Bingöl üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, - Orcid ID: 0000-0001-5307-4474

² Bingöl Devlet Hastanesi, C Sınıfı İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanı,

ÖZET

Sağlık personeli açısından COVID dönemi büyük belirsizlikler ve kaygılar getirmiştir. Salgın Çin’de başlamasına rağmen salgının ne zaman biteceği ve ne kadar yayılacağına yönelik kaygılar sağlık personeli üzerinde ciddi stres ve korku oluşturmuştur. Bu çalışmada sağlık çalışanlarına yönelik Bingöl ili merkezinde durum değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla demografik, mevcut durum değerlendirmesi, iş sağlığı ve güvenliği (İSG), çalışma süreleri, şiddet ve motivasyon, ekipman, ve psikolojik durumu ölçmeye yönelik sorular sorulmuştur. Verilen popülasyonunu Bingöl şehir merkezindeki hastanelerdeki sağlık personeli oluşturmaktadır. Üç hastanede toplam 560 sağlık çalışanına 2021 yılı Nisan ve Ekim ayları arasında anket uygulanmıştır. Verilerin analizi, tanımlayıcı istatistiksel yöntemleri ve SPSS 21 programı kullanılarak hazırlanmıştır. Bingöl’de sağlık çalışanları içerisinde COVID-19’da hayatını kaybeden sağlık çalışanı olmamıştır. Aileden ayrı kalmanın psikolojik durumunu olumsuz etkilediğini söyleyenlerin oranı tüm katılımcılar içerisinde %51,8’dir. Çalışanların %17,1’i iş kazası geçirmiştir ve çalışanların %45,9 hastanelerde düzenli olarak İSG eğitimi verdiğini belirtmiştir. Çalışanlar COVID-19 ile ilgili verilen eğitimleri (%69,6) yetersiz görmüştür. Katılımcıların %65,2’si pandemi sürecinde sözel şiddete ve %5,2’sinin fiziksel şiddete maruz kaldığını belirtmiştir. Katılımcıların yaklaşık yarısı(%54,8) ve bunların %57,9’u toplamda 0-49 gün arasında COVID vardiyasında çalıştığını belirtmiştir. Katılımcıların %21,4 kısmı da aylık ortalama 200-240 saat aralığında çalıştığını belirtmiştir. Ayda bu kadar saat çalışmak ciddi bir yorgunluk nedenidir. Çalışanlar hastane yöneticilerinden gerekli motivasyon desteğini görmediği iddia etmiştir.

Anahtar Kelimeler : COVID-19, İş Sağlığı ve Güvenliği, Sağlıkta Şiddet, Bingöl

¹ **Not:** Bu çalışma: “Başarlı (2023) Bingöl İlindeki Merkez Hastanelerde Çalışan Sağlık Çalışanlarının COVID-19 Dönemindeki Ruhsal Durumlarının Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Fakültesi, Bingöl Üniversitesi, Bingöl.” tezinden üretilmiştir.

ASSESSMENT OF HEALTH WORKERS WORKING IN BINGOL PROVINCE DURING COVID-19 PERIOD: OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY AND VIOLENCE IN HEALTH

ABSTRACT

The COVID period has brought great uncertainties and concerns for healthcare personnel. Although the epidemic started in China, concerns about when the epidemic would end and how far it would spread created serious stress and fear on healthcare personnel. In this study, it was aimed to evaluate the situation of healthcare workers in the center of Bingöl province. For this purpose, questions were asked to measure demographics, current situation assessment, occupational health and safety, working hours, violence and motivation, equipment and psychological state. The given population consists of healthcare personnel in hospitals in Bingöl city center. A survey was administered to a total of 560 healthcare professionals in three hospitals between April - October 2021. Data analysis was prepared using descriptive statistical methods through SPSS 21 Program. Among the healthcare workers in Bingöl, no healthcare workers lost their lives due to COVID-19. The rate of those who said that being away from family negatively affected their psychological state was 51,8% of all participants. 17,1% of the employees have had a work accident and 45,9% of the employees stated that they regularly had OSH training in hospitals. Employees found the training(%69,6) provided regarding COVID-19 inadequate. 65,2% of the participants stated that they were exposed to verbal violence and 5,2% to physical violence during the pandemic. Approximately half of the participants (54,8%) stated that they worked on the COVID shift, and 57,9% stated that they worked on the COVID shift between 0-49 days in total. 21.4% of the participants stated that they work an average of 200-240 hours per month. Working so many hours a month is a serious cause of fatigue. Employees claimed that they did not receive the necessary motivational support from hospital managers.

Keywords: COVID-19, Occupational Health and Safety, Violence in Health, Bingöl

1. GİRİŞ

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde nedeni bilinmeyen pnömoni vakaları görülmeye başlandı. Çin sağlık otoriteleri kısa bir süre sonra bu vakaların *Koronavirüs* kaynaklı pnömoniler olduğunu bildirdi. Ardından DSÖ(Dünya Sağlık Örgütü) tarafından Koronavirüs hastalığı adı verildi (Hui vd., 2020). Kısa sürede tüm dünyaya yayılım gösteren bu salgın şüphesiz en fazla sağlık sektörünü etkilemiştir. COVID-19 (Yeni Corona Virüs Hastalığı) pandemisi küresel bir hal alarak tüm dünyayı olumsuz yönde etkisi altına almıştır. Sağlık sektöründe çalışanlar işi gereği salgınla mücadelede ön saflarda yer almıştır. Bu da onların salgına yakalanma riskini arttırmıştır ve en çok etkilenen meslek grubu olmuştur (Wu and McGoogan, 2020). Sağlık çalışanları çok stresli bir ortamda ve yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Ne yazık ki insanlar en çok acı ve sıkıntı içinde olduklarında iyileşmek için sağlık kuruluşlarına gidiyorlar. Bu insanları sağlığına kavuşturmak çok zor ve büyük sorumluluk gerektirir. Bazen

hastalar ve yakınları doktorları suçlar, daha da kötüsü şiddet kullanır ve sağlık çalışanlarına saldırır.

Sağlık profesyonellerinin SARS-CoV-2'ye yakalanma ihtimalleri risk kategorisine göre “*çok yüksek*” ve “*yüksek*” olarak değerlendirilmektedir. Çok yüksek kategorisinde yer alanlar, doktorlar, hemşireler, diş hekimleri, sağlık görevlileri, acil tıp teknisyenleri, numune toplayan sağlık ve laboratuvar personeli, otopsi yapan morg çalışanları iken; yüksek risk kollarında doktorlar, hemşireler ve hasta odalarına girmesi gereken diğer hastane personeli yer almaktadır (Şahan vd.,2019). Sağlık çalışanlarının mesleki ortamda karşılaştığı risk ve tehlikeler diğer sektörlere göre daha geniş bir çerçeveye sahiptir. Stres, kas iskelet sistemi sorunları, kesici delici alet yaralanmaları, enfeksiyon hastalıkları, lateks alerjisi ve şiddet gibi çok çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır (Meydanlıoğlu, 2013). Bu sektörde hizmet verenlerin karşı karşıya kaldığı bu tehlike ve risklerin önlenerek iyiliklerinin sürdürülmesi yalnızca iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin etkin bir şekilde uygulanması ile mümkündür (Solmaz ve Solmaz, 2017).

Sağlık çalışanlarının ailelerinin veya kendilerinin enfeksiyon kapma riski ve bazı sağlık çalışanlarının COVID-19 hastalığından ölmesi, üzerlerindeki stres oranını artırdı. Üstelik hastanede kapmış olabilecekleri korona virüsünü aile bireylerine bulaştırma riskleri de sağlık çalışanlarının kaygı ve korkularını artırdı (Aslan & Başarlı, 2021). Hastalığın çok kolay bulaşması nedeniyle tüm ülkelerde alınmak zorunda olan kısıtlama kararları (maske ile dolaşma zorunluluğu, iş yerlerinin kapatılması, alışveriş merkezlerinin ve güzellik merkezlerinin kapatılması, market ürünlerinin satışlarında çeşit kısıtlanması, sokağa çıkma yasaklarının olması vb.) sonucunda, insanların günlük yaşam aktiviteleri kısıtlanmıştır. Ayrıca, öğrenciler mezuniyet, sunum ve sosyal etkileşim gibi olayları iptal edilmesi, sosyal izolasyon nedeniyle ilişkilerin yalnızlığa yol açması, parasal sorunlar, ders ve ödev takibinin kaybedilmesi gibi sebeplerden dolayı stres düzeyleri artırmış ve potansiyel travmatik sağlık sorunlarına yol açmıştır. Özellikle sağlık öğrencileri sağlık sektöründe hem öğrenme hem de destek konusunda önemli bir faktördür. Tüm dünya insanlarında bu nedenle bir stres ve kaygı hali oluşmuştur. Hem diğer insanlar gibi bu psikoloji ile yaşayan sağlık çalışanları bir de bu kaygıları yaşayan insanlara sağlık hizmeti sunmakla yükümlü olduğundan fiziksel ve psikolojik yükleri katlanarak artmıştır. Bu durumlar, sağlık çalışanları üzerindeki çalışma yükünü artırmıştır ve sağlık çalışanlarının görevlerini yerine getirirken iş kazası geçirme ve meslek hastalıklarına yakalanma riskini artırmıştır (Aslan , 2021). Yapılan bir çalışmada; Salgının, sağlık personeline olumsuz psikolojik etkilerinin nedenleri; aileden uzak kalma, sözlü taciz, eğitim eksikliği, yakın akrabalarda enfeksiyon ve ölümler ve COVID-19 hastası olma ile açıklanmıştır. Kadın ve bekar olmak, gündüz vardiyasında çalışmak ve 2 yıllık üniversite mezunu olmak tükenmişliğin daha yüksek olması için risk faktörleri olarak bulunmuştur (Aslan & Başarlı, 2021).

COVID-19 salgını yalnızca bireylerin fiziksel sağlığını tehlikeye atmakla kalmamış, aynı zamanda kişilerin ruhsal sağlığını, sosyal yaşamlarını ve mali durumlarını da etkilemiştir (Aslan & Başarlı, 2021; Onan, Dinç ve Demir, 2022). Bu çalışmada, Bingöl ili merkezinde çalışan sağlık çalışanlarının COVID-19 salgını dönemindeki durumunun değerlendirilmesi

amaçlanmıştır. Bu amaçlarla Bingöl ilinin merkezinde yer alan 3 hastanede (Bingöl Devlet Hastanesi, Bingöl Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi ve Özel Bingöl Hastanesi) görev yapmakta olan sağlık çalışanlarına ulaşılmış ve anket çalışması yapılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ülkemizde mevzuatta, iş kazası “*İşyerinde veya işin yürütümü nedeniyle meydana gelen, ölüme sebebiyet veren veya vücut bütünlüğünü ruhen ya da bedenengelli hâle getiren olay*” şeklinde tanımlanmıştır (İSG kanunu Mad. 3, 2012). Dünya Sağlık Örgütü(WHO) ve Uluslararası Çalışma Örgütü(İLO) ortak tanımına göre iş sağlığı; Tüm mesleklerde çalışanların fiziksel, ruhsal ve sosyal iyilik hallerini en üst düzeye çıkarmak, bu düzeyde tutmak, çalışanların sağlığının çalışma koşullarından dolayı bozulmasını önlemek, çalışma sırasında sağlıksız faktörlerin neden olduğu tehlikelerden korumak, fizyolojik ve psikolojik durumlarına en uygun çalışma ortamlarına yerleştirmek ve bu koşulların devamlılığını sağlamak, kısacası işin kişiye ve kişinin de işine uygun olmasını sağlamaktır. Ankara’da bir devlet hastanesinde yapılan bir çalışmada sağlık çalışanlarına işlerini yürütürken en fazla yaşadıkları tehlike ve riskler: Poliklinik hizmetlerinde en fazla fiziksel ve sözlü şiddet, enfeksiyon, kesici delici alet yaralanmaları, uzun çalışma saatleri, ergonomik olmayan çalışma ortamları (dar çalışma alanı), çalışan sayısının yetersizliği, 24 saatlik nöbetler, çok fazla hasta ve insanla muhatap olmanın sonucunda enfeksiyon hastalıklarının bulaşması, yetersiz havalandırma, aydınlatmanın ve anestetik gazların tehlikesi vb. sorunlar olarak bulunmuştur. İş yerlerindeki şiddet olaylarının iş kazası olarak değerlendirildiğine değinilmiştir. Sağlık çalışanlarının en fazla yaşadıkları ve yaşamaktan korktukları iş kazasının şiddet olduğu söylenebilir. Kesici-delici alet yaralanmaları sağlık çalışanlarının karşılaştıkları iş kazalarının yaklaşık %30’unu oluşturmaktadır. Bu yaralanmalar en fazla enjektör kapağının kapatılması esnasında, ameliyat sırasında, hasta tedavilerinin hazırlanması sırasında ve atıkların toplanması esnasında meydana gelmektedir (Akgün, 2015).

Türkiye’de son zamanlarda iş sağlığı ve güvenliği ve sağlık sektörü ile ilgili mevzuatta değişiklikler yapılarak sektördeki hizmet verenlerin güvenliğini sağlamaya yönelik önemli adımlar atılmıştır (Akgün,2015). 2011 yılında “*Hasta ve çalışan Güvenliğinin Sağlanması Dair Yönetmelik*” çıkarılarak kamu, özel ve üniversite hastanelerinde hasta ve çalışan güvenliğini sağlamak zorunlu hale getirilmiştir. Ardından 2012 yılında “*İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu*” çıkarılmış ve kamuda çalışan sağlık çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinden faydalanmasının yolu açılmıştır (Meydanlıoğlu, 2013).Ülkemizde 2013 yılından itibaren, “*çok tehlikeli*” kategorisinde yer alan hastaneler için mevzuat çerçevesinde ihtiyaç duyulan değişiklikler yapılmaktadır. Kurumlar, Sağlık Bakanlığı ve Çalışma Bakanlığı tarafından düzenli aralıklarla denetlenmektedir. İş güvenliği uygulamaları, tüm sağlık çalışanlarının; iş ortamı veya yapılan iş nedeniyle, sağlık ve güvenliği tehdit eden tehlike ve riskleri tanımlayarak bunlardan korunma temeline dayanmaktadır. İş güvenliği uygulamaları bilimseldir ve çalışmaların sistemli olarak yürütülmesi gerekmektedir (Akgün, 2015).

Sağlık kurumlarında güvenlik ile ilgili konular 2 kategoride incelenmektedir. Bunlardan biri hasta güvenliği diğeri de çalışan güvenliğidir. Sağlık sektöründe yalnızca hastalar güvenlikle ilgili risk altında değildir aynı zamanda çalışanlar da büyük oranda bu riski taşımaktadır (Flin,2007). İş güvenliği , güvenli bir çalışma ortamı oluşturmak ve iş yürütüm esnasında

işçilerin iş kazaları yaşamaması için oluşturulması gereken bir dizi önlemdir. Sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışmak; işçilerin ömrünü uzatmak, iş verimini arttırmak ve işin sürekliliğini sağlamanın yanı sıra çalışanın sosyal hayattan çalıştığı iş ortamına kadar devam eden refahını da sağlar. Güvenli, nitelikli ve verimli sağlık hizmetlerinin sunulması, aynı zamanda sağlık çalışanlarının sağlığına, kapasitesine ve performansına bağlı olduğu için, sağlık çalışanlarının sağlığı ve güvenliği üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur (Solmaz ve Solmaz, 2017).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) şiddeti, “*Fiziksel güç veya statünün kasıtlı bir şekilde bir kişiye, bir topluluğa veya topluma uygulanarak, karşındakinde psikolojik hasar, yaralanma ve ölüm gibi sonuçlara yol açması ya da açma ihtimalinin bulunması*” şeklinde tanımlamıştır (Polat, 2016). “*Hasta, hasta yakını veya bunların dışındaki bir kişinin sağlık çalışanına uyguladığı sözel veya fiziksel tehdit ya da cinsel saldırı*” olarak tanımlanan sağlık hizmetlerindeki şiddet, eskiden beri var olan psikososyal bir problemdir (Akgün, 2015). Şiddet olaylarının iş yerlerinde ve toplumun hemen her yerinde sıklıkla meydana geldiği bilinen bir gerçektir. İş yerlerinde meydana gelen bu şiddet olayları iş hayatını olumsuz yönde etkileyen bir olgudur (Yavuz, 2014). İş yerlerinde gelişen şiddet vakaları iş kazası olarak değerlendirilmektedir (Akgün, 2015). Sağlık kurumlarında şiddet olayları en fazla; çalışan sayısının az olduğu anlarda (yemek saatleri vb.), bekleme süresinin uzaması, hasta taşınması, ilaç, alkol veya madde bağımlılığı olan çalışan veya hasta, psikiyatrik rahatsızlığı olan çalışan veya hasta ve ortam konforunun uzun süreli bekleme için yetersiz olması durumlarında olmaktadır (Yeşildal, 2005). Uzun nöbetler, hasta ile temas sonucunda hastalık kapıp yakınlarına bulaştırmak (örneğin COVID-19 gibi), yetersiz çalışan, stres ve moral bozukluğu şiddetin nedenleri arasında görülmektedir. Kamu hastanelerinde sıra beklemek büyük bir problemdir. Hastalar bazen istenmeyen bir şekilde uzun süre sıra beklemek durumunda kalmaktadır. Hastaların ve yakınlarının stresli olması ve uzun süre beklemesi sinirlenmelere yol açmaktadır. Ambulans gecikmeleri de hastaların sinirlenmelerine yol açmaktadır. Bir ilden veya ilçeden başka bir ile hasta sevkinin olması da bekleme süresini uzattığından stresi arttırmaktadır. Psikolojik rahatsızlığı olan hastaların taşınması esnasında da şiddet yaşanabilmektedir. Acil hastalara giderken ambulansın hız yapması da bazen trafik kazaları ile sonuçlanabilmektedir (Aslan, 2015 ; Aslan vd., 2021).

3. YÖNTEM VE METODOLOJİ

Çalışma, Bingöl Devlet Hastanesi, Bingöl Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi ve Özel Bingöl Hastanesi çalışanlarına anket soruları yöneltilerek yapılmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, çocuk sahibi olma ve meslek gurubu gibi demografik özelliklerdir. Bunlara ek olarak meslekteki çalışma yılı, çalışılan birim, o birimdeki çalışma yılı, gece nöbeti tutup tutmama, iş kazası geçirip geçirmeme durumu, kurumda İSG ve COVID-19 pandemisi ile ilgili eğitimlerin verilip verilmediği, COVID-19’a yakalanma durumu, COVID-19’dan herhangi bir akrabasının vefat edip etmediği, pandemi sürecinde aileden ayrı kalıp kalmama durumu ve bu durumunu psikolojiye etkisinin olup olmadığı, pandemi sürecinde hasta ve hasta yakınları tarafından sözel veya fiziksel şiddete maruz kalıp kalmama durumu ve pandemi süresince COVID vardiyasında çalışıp çalışmama durumu da araştırmanın bağımsız değişkenleridir. COVID Dönemi Ölçeği, COVID dönemi ile ilgili tarafımızca oluşturulan 6 soru yer almaktadır. Salgın süresince motivasyon, ekipman ile

ilgili sorunlar ve psikolojik destek ihtiyacını ölçmeyi amaçlayan 5’li likert tipi [Kesinlikle Katılmıyorum (1), Katılmıyorum(2), Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum (3), Katılıyorum(4), Kesinlikle katılıyorum(5)] kullanılmıştır.

Araştırmaya başlarken kurumların çalışan sayıları tespit edildikten sonra örneklem evreni hesaplanmıştır. Örneklem belirlenirken, örneklem hesaplama aracı kullanılmıştır. Araştırma yapılan kurumlarda toplam 1996 kişi çalışmaktadır. Tüm evren için seçilmesi gereken örneklem hesaplandığında %95 güven aralığında ve % hata payına göre, örneklem büyüklüğü 322 çıkmıştır. Çalışma süresince Bingöl Devlet Hastanesi’nden 277 kişi, Bingöl Kadın doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi’nden 223 kişi ve Özel Bingöl Hastanesinden 60 kişi olmak üzere toplamda 560 katılımcı 2021 yılı Nisan ve Ekim ayları arasında araştırmaya katılmıştır. Dolayısıyla yeterli bir örnekleme ulaşılmıştır. Çalışmada, betimsel istatistik yöntemlerinden; ortalama, standart sapma, standart hata ve frekans analizleri yapıldı.

4. BULGULAR

4.1. Çalışanların Tanımlayıcı Özelliklerine İlişkin Bulgular

Çalışanlara ait tanımlayıcı özellikler tablo 1.’de verilmiştir. Katılımcıların, 349’unu kadınlar 211’ini erkekler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan kadınlar toplam sayısının %62,3’ünü oluştururken erkekler % 37,7’sini oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunu 281 kişi (% 50,2) ile 21-30 yaş aralığı oluşturmaktadır. En az katılım ise sırasıyla 9 kişi ile 50 yaş ve üstü(%1,6) ve 8 kişi ile 15-20 yaş (%1,4) aralığındadır. Çocuk sahibi olma durumu incelendiğinde bu iki grubun kişi sayısının hemen hemen eşit olduğu görülmektedir. Grubun % 49,8’i çocuk sahibi iken 50,2’si çocuk sahibi değildir.

Tablo 1. incelendiğinde hemşirelerin diğer meslek gruplarına göre daha katılımcı olduğu görülmektedir. 560 kişilik katılımcı sayısının 323’ünü hemşireler oluşturmuştur. Bu da tüm katılımcıların %57,7’sini oluşturmaktadır. Tüm katılımcılar içerisinde hemşire sayısını, 67 kişi ile ebeler ve 64 kişi sayısı ile hekimler izlemiştir. En az katılım olan meslek grupları radyoloji teknikerleri ve laboratuvar çalışanlarıdır. Tüm katılımcılar içerisinde laboratuvar çalışanları ve radyoloji teknikerlerinin yüzdeleri sırasıyla %0,5 ve %0,4 ‘tür. Eğitim durumları incelendiğinde ise en katılımcı olan grup lisans mezunu gruptur. Tüm katılımcılar arasında lisans mezunlarının oranı %42,5’tir. Bu oranı % 27,9 ile ön lisans grubu takip etmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%38,8) 5-9 yıllık mesleki tecrübeye sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların % 59,1’su kurumda 0-4 arasında çalışmıştır. Katılımcıların % 63,9’u gece nöbeti tuttuğunu belirtmiştir. Araştırma sırasında en fazla çalışanın kliniklerde, yoğun bakımlarda, ameliyathanelerde ve acil birimlerinde hizmet verdiklerini gözlemledik.

Tablo 1. Çalışanların Tanımlayıcı Özellikleri(n=560)

Değişken		n	%	Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	349	62,3	Meslek Grubu	Hekim	64	11,4
	Erkek	211	37,7		Hemşire	323	57,7
Medeni Durum	Evli	367	65,5		Ebe	67	12
	Bekar	193	34,5		Otomasyon	33	5,9
Çocuk	Var	279	49,8		Memur	21	3,8
	Yok	281	50,2		Temizlik Personeli	33	5,9
Yaş	15-20	8	1,4		Güvenlik	9	1,6
	21-30	281	50,2		Eczacı	4	0,7
	31-40	205	36,6		Laborant ve Radyoloji Teknisyeni	5	0,9
	41-50	57	10,2		Tecrübe	0-4	136
	50 +	9	1,6	5-9		217	38,8
Eğitim Durumu	Lise ve D.	85	15,2	10-14		137	24,5
	Ön Lisans	156	27,9	15-19		42	7,5
	Lisans	238	42,5	20-24		28	5
	Lisansüstü	49	8,8	Birim	Poliklinik	88	15,7
	Doktora	32	5,7		Klinik	263	47
İlgili Birimde Çalışma Yılı	0-4	331	59,1		Y. bakım	52	9,3
	5-9	154	27,5		Acil	74	13,2
	10-14	52	9,3		İdari Birim	14	2,5
	15-19	13	2,3		Ameliyathane	20	3,6
	20-24	10	1,8		D. Salonu	12	2,1
Gece Nöbeti	Evet	358	63,9		İl Acil Sağlık Hizmetleri Koordinasyon Komisyonu (ASKOM)	7	1,3
	Hayır	202	36,1				

Tablo 2.'de katılımcıların aylık çalışma saatleri ve COVID vardiyanında çalışma durumlarına ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo incelendiğinde çalışanların büyük bir kısmının(%77,5) aylık ortalama 160-199 saat aralığında çalıştığı görülmektedir. 120-159 saat aralığında çalıştığını belirten çalışanlar süt ve annelik izni olan kadın katılımcılardır. Katılımcıların % 21,4 kısmı da aylık ortalama 200-240 saat aralığında çalıştığını belirtmiştir. Ayda bu kadar saat çalışmak ciddi bir yorgunluk nedenidir. Katılımcıların yaklaşık yarısı(%54,8) COVID-19 vardiyanında çalıştığını belirtmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%52,1) haftalık 0-39 saat COVID-19 vardiyanında çalıştığını belirtmiştir. Son olarak katılımcılara salgının başından beri tahmini olarak kaç gün COVID vardiyanında çalıştıklarına ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Çalışanların %57,9' u toplamda 0-49 gün arasında COVID vardiyanında çalıştığını belirtmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların Aylık Çalışma Saatlerine ve COVID Vardiyasında Çalışmalarına İlişkin Bulgular

Çalışma Durumu	Parametre	Toplam	
		N=560	
		n	%
Aylık Ortalama Çalışma Saati	120-159	6	1,1
	160-199	434	77,5
	200-240	120	21,4
COVID Vardiyasında Çalıştınız mı?	Evet	307	54,8
	Hayır	253	45,2
Haftalık Ortalama COVID Vardiyasında Çalışma Saati	0-29	292	52,1
	30-39	221	39,5
	40-49	45	8
Salgının Başından Beri Tahmini COVID Vardiyasında Çalışma Gün Sayısı	0-49	324	57,9
	50-99	74	13,2
	100-149	81	14,5
	150-199	47	8,4
	200 ve üstü	34	6,1

Tablo 3.'de çalışanların COVID-19 salgınına yakalanma durumları ve aile ve akrabalarından salgına yakalanma/salgından vefat etme durumları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Araştırmayı yaptığımız dönem için geçerli olan sayılar ise şöyledir: Çalışanların %63,9'u salgına yakalandığını belirtmiştir. Bingöl'de sağlık çalışanları içerisinde COVID-19'da hayatını kaybeden sağlık çalışanı olmamıştır. Katılımcıların %91,1'i ailesinden veya arkadaşlarından birisinin COVID-19'a yakalandığını belirtmiştir. Yine katılımcıların, %34,6'sı COVID-19'dan bir yakının vefat ettiğini belirtmiştir. Katılımcıların %58'i COVID-19 salgınına yakalanma durumunda atlatamamaktan korktuklarını belirtmiştir. %60,4'ü salgın sürecinde ailesinden ayrı kaldığını belirtmiştir ve aileden ayrı kalmanın psikolojik durumunu olumsuz etkilediğini söyleyenlerin oranı tüm katılımcılar içerisinde %51,8'dir.

Çalışanların %17,1'i (96 kişi) bu soruya iş kazası geçirdiğini belirtmiştir. %43,9 'u "Kurumunuzda düzenli aralıklarla İSG eğitimleri veriliyor mu?" sorusunu evet olarak yanıtlamıştır. İSG ile ilgili yöneltilen bir diğer soru "COVID-19 pandemisi ile ilgili periyodik eğitimler veriliyor mu?" sorusudur. Tüm grubun %45,9'u evet yanıtını verirken %54,1'i hayır yanıtını vermiştir. İSG ile ilgili yöneltilen son soru ise "Eğer cevabınız evet ise verilen bu eğitimin etkili ve yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?" şeklindedir. Total grubun verdiği cevap büyük bir farkla(%69,6) hayır olmuştur. Tablo 3. 'de çalışanların pandemi süresince sözel veya fiziksel şiddete maruz kalmalarına ilişkin bulgular yer almaktadır. Elde ettiğimiz bulgulara göre katılımcıların %65,2'si pandemi sürecinde sözel şiddete maruz kaldığını belirtmiştir ve çalışanların %5,2'sinin fiziksel şiddete maruz kaldıklarını belirttiği görülmektedir.

Tablo 3. COVID-19 ve İSG İle İlgili Bilgiler

Değişken		n	%	Değişken		n	%
COVID-19'a yakalanma durumu	Evet	358	63,9	Herhangi bir iş kazası geçirdiniz mi?	Evet	96	17,1
	Hayır	202	36,1		Hayır	464	82,9
Yakınlarının COVID-19'a yakalanması	Evet	510	91,1	Kurumunuzda İSG Eğitimi Veriliyor Mu?	Evet	246	43,9
	Hayır	50	8,1		Hayır	314	56,1
COVID-19'dan yakınıni kaybetme	Evet	194	34,6	COVID-19 İle İlgili Eğitim Veriliyor Mu?	Evet	257	45,9
	Hayır	366	65,4		Hayır	303	54,1
COVID-19'u atlatamama korkusu	Evet	325	58	Verilen Bu Eğitim Yeterli Mi?	Evet	170	30,4
	Hayır	235	42		Hayır	390	69,6
Salgında aileden ayrı kalma	Evet	388	60,4	Bu Süreçte Sözel Şiddete Maruz Kaldım	Evet	365	65,2
	Hayır	222	39,6		Hayır	195	34,8
Ayrı kalmanın psikolojisi bozması	Evet	290	51,8	Bu Süreçte Fiziksel Şiddete Maruz Kaldım	Evet	29	5,2
	Hayır	270	48,2		Hayır	531	94,8

4.2. COVID Dönemi Motivasyon Ölçeğine İlişkin Bulgular

Ölçekte katılımcılara bu süreçte ailelerinden, çevrelerinden ve yöneticilerinden motivasyon arttırıcı dönütler alıp almadıkları sorulmuştur. Yine bu süreçte herhangi bir psikolojik destek ihtiyacı doğup doğmadığı da ölçülmeye çalışılmıştır. Verilerin yorumlanmasında Çınar, Bektaş ve Aslan(2011) tarafından yapılan çalışmada kullanılan ortalamaları değerlendirme aralığı: 1,00-1,80(Kesinlikle Katılmıyorum) , 1,81-2,61 (Katılmıyorum) , 2,61-3,40 (Kararsızım), 3,41-4,20 (Katılıyorum) ve 4,21-5,00 (Tamamen katılıyorum) aralıkları kullanılmıştır.

Tablo 4. Katılımcıların KD Ölçeğine Ait Bulguları

Sorular	Ortalama	Sonuç
	Standard Sapma	
1.Bu süreçte yöneticilerimiz tarafından motivasyonumuzu arttırıcı geri dönüşler aldık.	2,2875	Katılmıyorum
	1,08388	
2.Bu süreçte ailemiz ve çevremiz tarafından motivasyonumuzu arttırıcı geri dönüşler aldık.	3,3661	Kararsızım
	1,17209	
3.COVID hastasına bakım uygularken giydiğimiz ekipmanın yetersiz geldiğini ve ekipmana rağmen hastalığın bulaşacağını düşündüğüm zamanlar oluyor.	3,0804	Kararsızım
	1,26278	
4.Pandemi sürecinin belirsizliği beni kaygılandırıyor.	3,7125	Tamamen Katılıyorum
	1,17420	
5.Pandeminin ilk zamanlarında yaşadığım kaygılarda herhangi bir azalma olmadı.	3,1286	Kararsızım
	1,13392	
6.Bu süreçte yaşadığım zorlukların üstesinden gelmek için bir uzman(psikolog, psikiyatrist) desteğine ihtiyaç duyduğum zamanlar oldu.	2,5571	Katılmıyorum
	1,24623	
Genel Ortalama	3,0220	Kararsızım

Tablo 4.'da yer alan bulgular incelendiğinde ölçeğe verilen cevapların genel ortalaması 3,0220 çıkmıştır. Bu değer tablo 4'a göre "Kararsızım" kategorisine girmektedir. Yani "Kesinlikle Katılıyorum" veya "Kesinlikle Katılmıyorum" gibi net bir sonuç elde edilmemiştir. Soruların ayrıntılı ortalamaları incelendiğinde en yüksek ortalamaya 4. Sorunun sahip olduğu

görülmektedir. 3,7125'lik bir ortalama ile “*Katılıyorum*” kategorisinde yer almaktadır. Yani çalışanların çoğu salgının belirsizliği nedeniyle kaygılanmaktadır. Bir diğer yüksek ortalamaya sahip olan soru 2. sorudur. 3,3661 ortalama ile “*Katılıyorum*” a yaklaşmıştır. Yöneticilerle ilgili olan ilk sorunun ortalamasının düşük olması da oldukça dikkat çekicidir. Yöneticiler, bu tür süreçlerde önemli rol oynamaktadır. Çünkü çalışanların artmış olan fiziki ve psikolojik yükleri iş performansını ve çalışma kalitesini düşürebilmektedir. Bu süreçte psikolojik olarak destek ihtiyacı hisseden katılımcı sayısının az olduğu görülmektedir. Çünkü son soruda yer alan ifadenin ortalama değeri 2,5571 çıkmış olup “*Katılmıyorum*” kategorisinde yer almıştır. Katılımcılara yöneltilen ekipmanın yetersiz gelme hissi ile ilgili sorunun ortalama değeri ise 3,0804 çıkarak “*Kararsızım*” kategorisine girmiştir.

5. SONUÇ

Sağlık bakım profesyonellerine en çok ihtiyaç duyulan bu dönemde sözel veya fiziksel şiddete maruz kalmaları veya kalma ihtimalleri onların psikolojik durumlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Sağlık çalışanlarına, hasta ve hasta yakınları ile nasıl etkili iletişim kuracaklarına yönelik eğitimler verilmelidir. Çalışma bulgularına göre hastanelerin İSG eğitimleri konusunda yetersiz olduğu söylenebilir. Kurumlar, İSG eğitimlerine daha çok öncelik vermelidir. İş kazaları ve meslek hastalıklarından doğacak doğrudan ve dolaylı maliyetlerin azaltılması ve çalışan sağlığının ve güvenliğinin korunması için İSG uygulamaları büyük önem arz etmektedir.

Salgının getirdiği yükler de eklenince çalışanların iş performansının düşmesi kaçınılmaz olur. Ayrıca, aylık çalışma saatlerinin fazla olması mevcut fiziki ve psikolojik yükü daha da arttırmıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı çalışanların aylık çalışma saatleri, personel eksiklikleri giderilerek düşürülmelidir ve çalışma saatleri tüm çalışanlar arasında daha adaleti dağıtılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akgün, S. (2015). Sağlık sektöründe iş kazaları. Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 2(2), 67-75.
- Aslan, I. (2015). Analyzing emergency medical services at Batman city. International Journal of Healthcare Management, 8(4), 244-261.
<https://doi.org/10.1179/2047971915Y.0000000009>
- Aslan I.(2021) Mental Evaluation of Bingöl University Students during the Second Wave of COVID-19, Middle East International Conference on Contemporary Scientific Studies-V, March 27-28, pp-409-419, Ankara, Turkey.
- Aslan I. & Başarlı S. (2021) The Examination of Healthcare Workers' Burnout Syndrome during the COVID-19 Outbreak: The Case of Bingöl City, Middle East International Conference on Contemporary Scientific Studies-V, March 27-28, pp-420-426, Ankara, Turkey.
- Aslan, İ., (2021). *Sağlık Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği* , Kitap: İş Sağlığı ve Güvenliği Sektörel Yönetimi. Nobel yayıncılık.
- Meydanlıoğlu, A. M. (2013). Sağlık Çalışanlarının Sağlığı ve Güvenliği , Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi , 2 (3) , 192-199
- Çınar, O., Bektaş, Ç., & Aslan, I. (2011). A motivation study on the effectiveness of intrinsic and extrinsic factors. Economics & Management, 16(5), 690-695.

- Flin, R. (2007). Measuring safety culture in healthcare: A case for accurate diagnosis. *Safety science*, 45(6), 653-667.
- Hui, D. S., Azhar, E. I., Madani, T. A., Ntoumi, F., Kock, R., Dar, O., ... & Petersen, E. (2020). The continuing 2019-nCoV epidemic threat of novel coronaviruses to global health—The latest 2019 novel coronavirus outbreak in Wuhan, China. *International journal of infectious diseases*, 91, 264-266.
- İSG kanunu Mad. 3 (2012) İş Sağlığı Ve Güvenliği Kanunu,
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6331.pdf> (Erisim Tarihi:01.12.2022)
- Onan, N., Dinç, S., Demir, Z. (2022). Sağlık Çalışanları Penceresinden Pandemi Süreci. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 12(3), 474-482.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 15-34.
- Solmaz, M. & Solmaz, T. (2017). Hastanelerde İş Sağlığı ve Güvenliği . *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* , 6 (3) , 147-156 .
- Yavuz, A. İ. (2014). *Sağlık işletmelerinde iş sağlığı ve güvenliği kapsamında çalışanlara yönelik şiddet* (Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları ve Cerrahisi Eğitim ve Araştırma Hastanesi örneği) (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yeşildal, N. (2005). *Sağlık hizmetlerinde iş kazaları ve şiddetin değerlendirilmesi*, TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni.
- Wu, Z., & McGoogan, J. M. (2020). Characteristics of and important lessons from the coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in China: summary of a report of 72 314 cases from the Chinese Center for Disease Control and Prevention. *jama*, 323(13), 1239-1242.

DİJİTAL ELEKTRONİK TİCARET ŞİRKETLERİNDE BİLGİ GÜVENLİĞİ VE BELGE YÖNETİMİ

Selami Sedat Akgöz

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Öğretim Görevlisi, ORCID --0000-0001-9056-1749

ÖZET

İnsanlık tarım toplumundan bilgi ve endüstri devletine geçiş sürecinde devletler ve firmalar mevcudiyetlerini bekası için bilgi ve birikimlerini gelecek nesillere taşımak için belge güvenliğine ve belge yönetimine önem vermişlerdir. Yazılı ve görsel kaynaklarını korumak için kütüphaneler kurmuşlardır. Belgeleri kayda alan yazıcıların ve alimlerin az olması nedeniyle sınırlı kaynaklarını kütüphanelerde korumaya gayret etmişlerdir. Bu süreç bilginin bireylere daha az paylaşılması sonucunu doğurmuştur.

Uygurlık tarihi büyük kültürel yıkımlar görmüştür. İskenderiye kütüphanesinin yıkılması Moğolların Bağdadın işgali dinsel fanatizm nedeni ile İspanya Endülüs uygarlığın yok edilmesi doğu ve batı uygarlığının ortak hafızasında onarılmaz kayıpların doğmasına neden olmuştur. Rönesans ve aydınlanma çağı sonrasında matbaacılığın gelişmesi endüstri devrimini hızlandırmıştır. Sanayi devrimi sonrası devlet ve şirketler veri yönetimi ve belge güvenliği açısından avantaja kavuşmuş buda bilginin hızlı aktarılmasına fırsat vermiştir.

Dijital devrim sonrası İnternet medyacılığın gelişmesi sosyal kullanıcılar için sanal kütüphaneler web bilgiyi saklamak konusunda ciddi fırsatları ve tehditleri beraberinde getirmiştir. Sanal ofis ve e ticaret uygulamaları gelişmiş ve dünyada küreselleşme önem kazanmıştır. Bu süreç uluslar arası ticarete kırılma noktasıdır.

Firmalar klasik ticaretten dijital ticarete yönelmiş ve kazançların ticaretteki payı elektronik ticaretlere yönelmiştir. Küreselleşme sürecinde devletler ve şirketler firma bilgileri vatandaşlık hizmetleri kamusal bilgilerin güvenliğini veri korsanlarına karşı korumak için bir yol arayışına neden olmuştur hacker saldırıları ve veri korsanları ile mücadele için güvenlik duvarları beyaz hackerler ve sanal depolama merkezlerinde korunmaya alınmıştır.

Yani dünya ticaretinde dijital medya şirketleri e ticaret alışveriş siteleri önemli aktörler haline gelmiştir.

Çalışmamızda dış ticaret şirketlerinin e ticaret sitelerinin veri güvenliği ve belge yönetimi açısından izleyeceği yol araştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Bilgi, veri yönetimi, belge yönetimi, kütüphanecilik, sanal bilgi depolama

Information Security and Document Management in Digital Electronic Commerce Companies

During the transition of humanity from an agricultural society to an information and industrial state, states and companies have attached importance to document security and document management in order to carry their knowledge and knowledge to future generations for the survival of their existence. They have established libraries to protect their written and visual resources. They have tried to preserve their limited resources in libraries due to the fact that there are few printers and scholars who also take documents on record. This process has resulted in less sharing of information to individuals. The history of civilization has seen great cultural destruction. The destruction of the library of Alexandria The invasion of Baghdad by the Mongols the destruction of the Spanish Andalusian civilization due to religious fanaticism has caused irreparable losses in the common memory of eastern and western civilization. After the Renaissance and the age of enlightenment, the development of printing accelerated the industrial revolution. After the industrial revolution, the state and companies have gained an advantage in terms of data management and document security, which has given an opportunity to transfer information quickly

The development of Internet media after the digital revolution virtual libraries for social users have brought with them serious opportunities and threats in terms of storing web information. Virtual office and e-commerce applications have developed and globalization has gained importance in the world. This process is the breaking point in international trade. Dec.

Companies have moved from classical trade to digital trade, and the share of earnings in trade has moved to electronic trading. In the process of globalization, governments and companies have caused the search for a way to protect the security of public information from data hackers in the company information citizenship services hacker attacks and firewalls to combat data hackers have been protected by white hackers and virtual storage centers.

In other words, digital media companies have become important actors of e-commerce shopping sites in world trade.

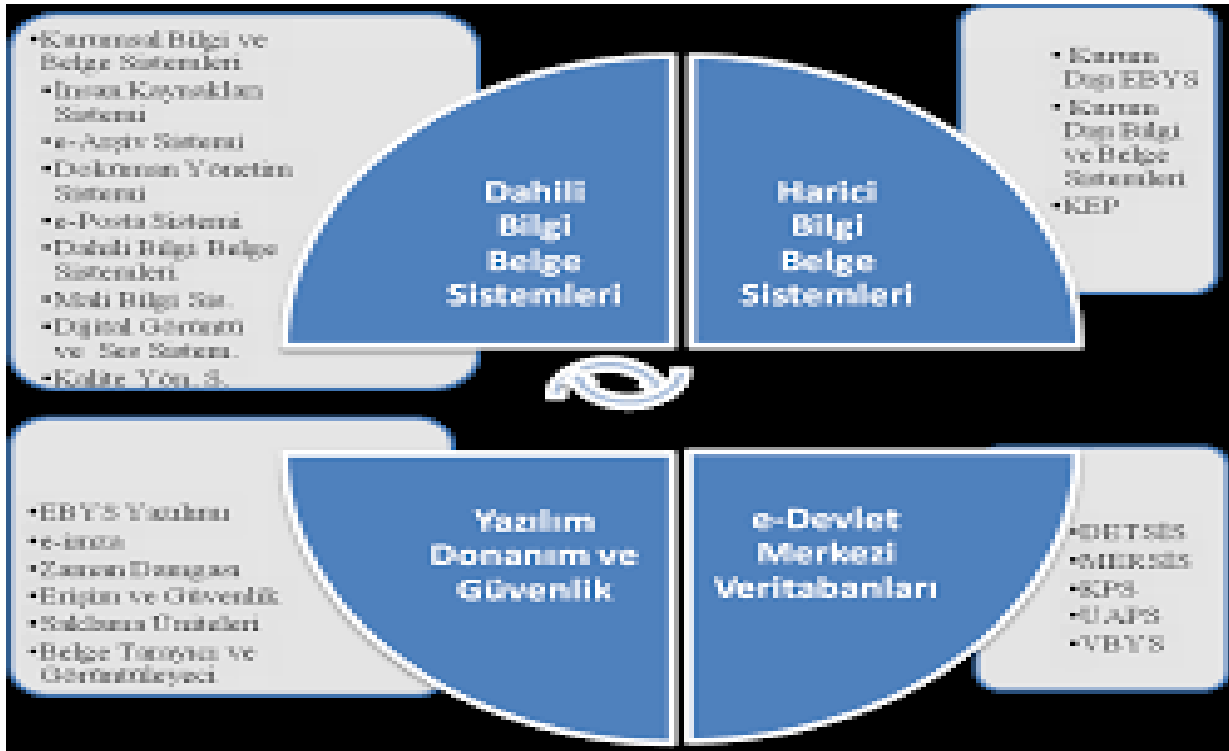
In our study, the way to the audience will be investigated in terms of data security and document management of e-commerce sites of foreign trade companies.

Keywords Information, data management, document management, librarianship, virtual information storage

1.1. Dijital Elektronik Ticaret Şirketlerinde Bilgi Güvenliği Yönetimi

İnsanlık tarihinde önemli değişim trendleri vardır. Bunlar kağıt paradan dijital paraya geçiş, Geleneksel ticaretten dijital ticarete geçiş, matbaacılıktan dijital web ortamlarına giriş ve internet dünyası olarak kabul edebiliriz. Firmalar için sanayi devriminden dijital dönüme geçiş sürecinde müşteri bilgileri , hedef pazar verilerinin öncelikle korunması gereken bilgiler olarak kabul gören görüştür. (Sedat, 2009)

Firmaların sanayi casuslarına ve bilgi güvenliği hırsızlarına karşı yapılacak önlemleri belirlemeli kurumsal bir birim kurmalıdır. Bilgi güvenliğine önem vermeyen şirketler piyasadaki pazar paylarını koruyamazlar. (Sedat, E-Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi, 2011)

Kaynakça: Yazıcı Sefer&Özdemirci Fatih, Bilgi Yönetimi Dergisi,2019,sh 89

1.2.Dijital Elektronik Ticaret Şirketlerinde Bilgi Güvenliğinde Firmalar İçin Önemi

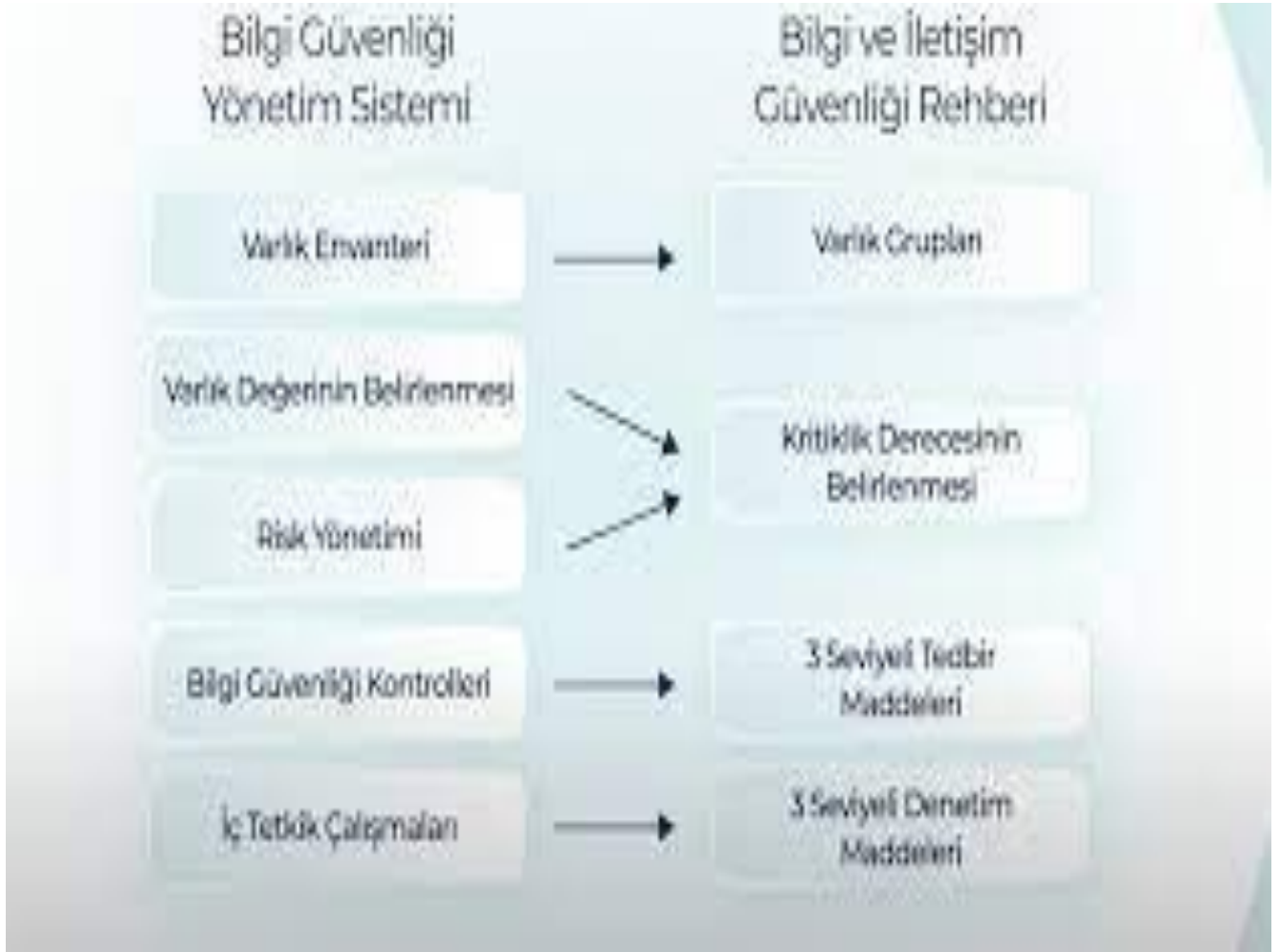
Globalleşme sürecinde sınırlar ortadan kalkmış ve dünya koca bir köy haline gelmiştir..Sınırların ortadan kalkmasında intranet,extranet,ulaşım,ve teknolojik ilerlemeler önemli bir rol oynamıştır Yeni Ekonomi adlandırılan bu dönemde dış ticaret uygulamaları belirgin bir değişikliğe uğramıştır.Tüm dış ticaret uygulamaları . internet ve bilgisayar alanında uygulanmaya başlanmış ve elektronik ticaret ve dış ticaret uygulamaları bir birlerleri ile entegrasyon süreci yaşamıştır..

İnternet ilk olarak 1980 li yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkmıştır.Klasik ofis ve dükkan uygulamaları internetin gelişimi ile önemini kaybetmiştir.Bu süreçte zaman ve mekan sınırlaması olmaksızın internet destekli uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Amazon com, e-buy vb satış uygulamaları o sürecin ilk önemli başarılı uygulamaları olarak ta kabul edilebilir.Gelecekte internet destekli satışların tüm satışlara oranının artacağı öngörülmektedir.Radikal bir yaklaşıma göre de önümüzdeki 50 yıl içerisinde tüm satışlar İnternet ortamında gerçekleşecektir.

Firmalar beyaz hackerleri istihdam etmeli ve güvenli virüs yazılımlarını kullanmalı ve personellerini bilinçlendirilmelidir.

Şekil 3 Bilgi ve İletişim Güvenliği

Kaynakça: <https://www.beyaz.net/tr,25.09.2023>

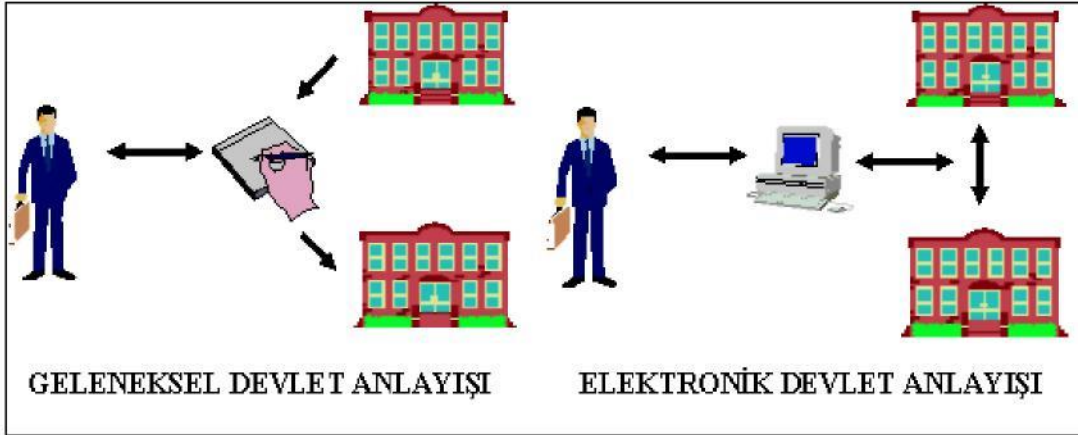
2.1 Elektronik Devlette Bilgi Güvenliği ve Belge Yönetimi

Bilgi ve internet teknolojileri bireylerin ve şirketlerin iş yaşamlarını etkilemektedir. Kamu hizmetleri de bilişim teknolojisi ile devlet hizmetlerini sanal proforma taşımaktadır. E –devlet hizmetleri ile etkinlik ve verimlilik artmıştır. (Neslihan, 2005)

E-kültür anlayışını benimseyen bir e-devlet, kendi organizasyon birimleri ve toplum arasında koordinasyonun iyileştirilmesi ve bilgi teknolojilerinin üretkenlik ve verimliliğin artırılması yönünde kullanılması amaçlarına ulaşmakta etkin bir amaç olarak kullanılmalıdır. Devletin kendi içinde değişime göstereceği direncin azaltılması yolunda e devlet uygulamalarını en büyük destekçisi olduğu kabul edilmelidir. (Dergisi, 2005)

SEKİL 4. Elektronik Devlet ve Etkileşim Alanları

Kaynakça: Akgöz Selami Sedat Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi

Sonuç

Matbaacılığın gelişmesi ile yazılı dokümantasyon gelişmiş ve kütüphanelerin sayısı artırmıştır. Muhasebe ve finansman belgeler yazılı olarak tutularak klasik büro organizasyon modeli uygulanarak belge ve dokümantasyon sistemi uygulanmıştır.

Klasik organizasyon modellemeleri ile işletmeler geleneksel yönetim modelini benimsemişlerdir. Şirketler Taylor'un bilimsel yönetim ve Ford uygulama modellerini uygulamışlardır.

Dijital sürecin gelişmesi ve endüstri 4.0 devriminden sonra süreç online dokümantasyon, veri madenciliği, bilişim veri madenciliği, sanal kütüphane, vb uygulamalar ön plana çıkmıştır.

Dokümantasyon ve belge yönetimi kayıtların düzgün tutulduğu istatistiksel vergilerin güvenilirliği firmalara ve hizmet sağlayıcılara geleceklerini, misyon ve hedefler için

Güvenilir veriler sağlayarak sağlıklı istatistiksel bilgiler verir.

Hedef pazar araştırmaları, müşterilerin demografik bilgileri, rakip firmaların pazar ve dağıtım kanalları ve markaların güvenilirliği, müşteri memnuniyetinin tespiti geçerli bilimsel verilerle hazırlanmış dış ticaret raporları ve analiz bütçeleri ile sağlanabilir.

Siber savaşlar, yazılım korsanlığı veya artırılmış gerçeklik uygulamaları ve yasa dışı yapay zeka uygulamalarının işlediği bilişim suçları günümüzde artmaktadır.

Bireyler,şirketler,tüzel firmalar bürokratik işlemlerini e- devlet ve kurumsal yazılımlar ile gerçekleştirmektedirler.Bu süreçte bilgilerin kopyalanması ,çalınması nedeni ile mağduriyetler yaşanmaktadır.

Dijital bilgiler şifrelenmesinde iki doğrulama modu kullanılmalıdır.Mobil telefonlar kullanılmalı işlemler bilgisayar ortamında gerçekleştirilmelidir.Sahte ara yüzlere,sahte sitelere dikkat edilmelidir.

Dijital veri yönetiminde dikkat etmemiz gereken en önemli noktalar işlemlerin internete bağlı olmayan bilgisayarlarda korunması ve yedek sayısının artırılması önemlidir.Sınırlı sayıda erişim yetkisi verilmelidir.Firmalar marka güvenirliliğini ve müşteri güvenirliliğini ,Pazar paylarını artırmak için dijital veri dönüşüm sürecini tamamlamalıdır. Bilişim suçları ile mücadelede yeni organizasyon ve bilişim ordusu kurulmalıdır.

Siber güvenliğini veri madenciliği ve belge yönetimini tamamlamayan firmalar pazarda paylarını kaybedecek ve mevcudiyetlerini koruyamayacaklardır.

Kaynakça:

Dergisi, B. T. (2005). *Dijital Dönüşüm ve Okur Yazarlık*. 2005: Dergisi, Bilgi Teknolojileri.

Neslihan, C. (2005). Elektronik Ticaretin Gelişiminde Temel Dinamikler ve Gelişmeler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* .

Sedat, A. S. (2009). *E-Dış Ticaret İşlemleri* . İstanbul: Beta Yayınevi.

Sedat, A. S. (2011). *E-Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayın evi.

KÖY ENSTİTÜLERİNDE AHİLİK FELSEFESİNİN İZLERİ

Selami Sedat Akgöz

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Öğretim Görevlisi ,

ORCID --0000-0001-9056-1749

Köy enstitülerinin ahilik felsefesinin günümüze adapte edilmiş bir örneği olduğunu savunan eğitimcilerimiz vardır. Bizler ahilik felsefesi ile köy enstitülerini kuran ortak iradenin türk İslam ve turan felsefesinden beslendiğini düşünüyoruz. Bu modellemeler usta çırak ilişkisi, bireysel katılım ve seçme hakkı, paylaşımcılık, eşitlik, kolektif yaşam felsefelerinde ortak payda da buluşacaktır.

Köy enstitüleri batı orijinli bir eğitim modeli olarak kabul edilse de milli bir eğitim bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Atatürk ilke ve inkılabını benimseyen

Kurucu nesil kapitülasyon, yabancı okulların ülkemizde etkinliğinin azaltılması için tevhidi tedrisat kanunu yasasını çıkarmışlardır.

Ülkemiz ağır ekonomik koşullardan, kapitülasyonlardan, düşük üretim ve sanayi nedeniyle milli ve mesleki eğitim modeline ihtiyaç duymuştur. Birinci dünya savaşı ve kurtuluş savaşında eğitilmiş nüfusun kaybedilmesi üretime ve eğitimde ciddi zararlarda bulunmuştur.

Birinci iktisat kongresinde tarım ve karma ekonomi felsefesinin ön planda olduğu devletçilik modelini benimsemiştir. Köylerde üretimi desteklemek ve okur yazar oranını artırmak için köy enstitülerini hayata geçirmişlerdir.

Cumhuriyetin ilk döneminde iktisadi işletmeler, fabrikalar ve tarımsal işletmeler üretimde iyileştirme sağlamıştır. Bu durum ikinci dünya savaşından sonra Amerikan yardımları traktörün üretimde kullanılmasıyla yeni bir boyuta taşınmıştır. Üretimde makineleşmenin bedeli

feodalitenin ortadan kaldırılmaması , tarım reformunun yapılmaması ve köy enstitülerinin kapatılması olarak ödenmiştir.

Bir ülkenin bekasının milli bir nesil olduğu yeterince anlaşılmamıştır. Köylerde medrese, eğitim ve sosyalleşmenin en temeli örneği olan köy enstitülerinin kapanması köyleri bu ışığın sönmeye neden olmuştur. Köylerde mahalle odaları eğlencenin, futbol maçlarının izlendiği sosyal mekanlara dönüşmüştür.

Çalışmamızda ahilik felsefesi ve köy enstitülerinin benzer ve farklılıklarını incelemeye çalışacağız. Bu eğitim felsefesinin ülkemizde tekrar nasıl bir model olarak uygulanmasının önemini araştıracağız.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri,Ahilik,İmece,Usta,Çırak

Traces of Ahism Philosophy in Village Institutes

We have educators who argue that village institutes are an example of ahism philosophy adapted to today. We think that the common will that established the village institutes with the philosophy of ahism is fed by Turkish Islamic and Turanian philosophy. These models will also meet the common denominator in the master-apprentice relationship, individual participation and the right to choose, sharing, equality, collective life philosophies.

Although village institutes are considered as an educational model of western origin, national education comes across as an application. Adopting the principles and reforms of Atatürk

The founding generation of capitulation has adopted the law on tawhidi tedrisat law in order to reduce the effectiveness of foreign schools in our country.

Our country has needed a national and vocational education model due to severe economic conditions, capitulations, low production and industry. The loss of the educated population during the First world war and the war of independence caused serious damage to production and education.

At the first economics congress, he adopted the statecraft model, in which agriculture and mixed economic philosophy are at the forefront. They have implemented village institutes to support production in villages and increase the literacy rate.

During the first period of the republic, economic enterprises, factories and agricultural enterprises provided improvement in production. This situation was moved to a new dimension after the second world war when American aid was used in the production of tractors. The cost of mechanization in production

it was paid as the failure to abolish feudality, the failure to carry out agrarian reform and the closure of village institutes.

It is not sufficiently understood that the survival of a country is a national generation. The closure of village institutes, which are the most basic example of madrasas, education and socialization in villages, has caused this light to be extinguished in villages. Neighborhood

rooms in villages have turned into social places where entertainment and football matches are watched.

In our study, we will try to examine the similarities and differences between the philosophy of ahism and village institutes. We will investigate the importance of applying this educational philosophy as a model in our country again.

Keywords: Rural Institutes,Ahilik,Imece,Master,Apprentice

1.1 Köy Enstitülerinin Tarihsel Gelişimi

Ülkemizde 1936 yılında dönemin milli eğitim bakanı Saffet Arıkan tarafından açılan Köy Öğretmen Okulları ve Eğitim kurslarından alınan bilgi ve deneyimlerle Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç'un ülkemize kazandırdığı bir eğitim modelidir. Köy enstitülerinin kuruluş amacı cumhuriyet değerlerinin halka eğitim yolu ile aktarılmasıdır. (Aysel, 2017)

Köy enstitüleri köye öğretmen yetiştirme amacı ile açılmamıştır.Bu eğitim modeli kolektif yaşam ve imece kültürünü geliştirmek,köylüyü bilinçlendirmek ve kırsalda üretimi sağlayarak tarımsal alt yapının gelişmesine alt yapı sağlamak amacıyla kurulmuştur. (Fezullah, 2020)

Bir politeknik yüksek okul,bir medrese,sosyal vakıf misyonları üstlenen ve mezunlarını çok yönlü olarak geliştirmeyi amaçlayan ve Atatürk neslinin yetişmesini hedefleyen bu güzide eğitim grubu fulbright eğitim modeli ve ziraat fakültelerinin açılmasıyla kapatılmıştır. Bu durum mesleki eğitimde büyük kayıplara neden olmuştur. (Tansu, 2020) Üretimde ziraat fakültelerinin açılmasıyla uygulamalı eğitimin önemi azalmış ve üniversite ve köylü arasındaki bağ kopmuştur.

Kırsalda toprak reformunun yapılmaması ve köyden kente göç ve yurt dışına niteliksiz işçi gönderme politikası mesleki ve teknik eğitimi azaltmıştır. Miras kanunu ve toprak reformunun yapılmaması milli ve manevi değerleri bağlı nesillerin yetişmemesi şehirlerde suç oranlarının artması,gettolarda yaşam,maganda kültürünün şehirlerde yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu nedenlerle ülkemiz tarımda dışarıdan ithal eden bir ülke haline gelmiştir. (Ayşegül)

Köy Enstitülerinin asıl vizyonun toplumu batı değerlerine göre modernleştirme olarak görülmüş ise de bu tamamen yanlıştır.Asıl amacı Anadolu ve milli,ahilik değerlerine bağlı bir nesil yetiştirmektir. Avrupa dan uyarlanan üniversite modeli ülkemizin istediği ara teknik,mesleki eleman yetiştirmekten uzaktır. Bu nedenle ülkemizden mezun olan öğrenciler uluslar arası akredite ve ders almak zorunda bırakılmakta ve diplomaları kabul

edilmemektedir. Köy enstitüleri devam et bu süreç tarım ve sanayi alanında yaşanmazdı.
(Mehmet, 2020)

KÖY ENSTİTÜLERİ

Ad/Bulunduğu İl	Kuruluş Tarihi	1946'ya Kadar Çalışan Müdürlerin Adı
Akçadağ / Malatya	1940	Şinasi Tamer, Şerif Tekben
Akpınar-Ladik/ Samsun	1940	Nurettin Biriz, Enver Kartekin
Aksu / Antalya	1940	Talat Ersoy, Halil Öztürk
Arifiye / Sakarya	1940	Süleyman Edip Balkır
Beşikdüzü / Trabzon	1940	Hürrem Arman, Osman Ülküman
Cılavuz / Kars	1940	Halit Ağanoğlu
Çifteler / Eskişehir	1939	Remzi Özyürek, M. Rauf İnan, Osman Ülkümen
Dicle / Diyarbakır	1944	Nazif Evren
Düziçi / Adana	1940	Lütfi Dağlar
Erciş / Van	1948	İbrahim Oymak
Gölköy / Kastamonu	1939	Ali Doğan Toran
Gönen / Isparta	1940	Ömer Uzgil
Hasanoğlan / Ankara	1941	Lütfi Engin, Hürrem Arman, M. Rauf İnan
İvriz / Konya	1941	Recep Gürel, İ. Safa Güner
Kepirtepe / Kırklareli	1939	Nejat İdil, İhsan Kalabay
Kızılcıllı / İzmir	1939	Emin Soysal, Hamdi Akman, Talat Ersoy
Ortaklar / Aydın	1944	Hayri Çakaloz
Pamukpınar / Sivas	1941	Şinasi Tamer, Hüseyin Civanoğlu
Pazarören / Kayseri	1940	Sabri Kolçak, Şevket Gedikoğlu
Pulur / Erzurum	1942	Ahmet Korkut, Aydın Arıkök
Savaştepe / Balıkesir	1940	Sıtkı Akkay

Kaynak:<https://twitter.com/muradcobanoglu,21.09.2023>

1.1.2 Köy Enstitülerinde Dersler ile Günümüz Orta Eğitimde Okutulan Derslerin Karşılaştırılması

Günümüzde mesleki liselerin müfredatında okutulan dersler şu an köy enstitülerinde orta öğretim müfredatından daha geridedir. Mesleki eğitim günümüzde sanayiden kopuk olarak teorik olarak yürütülmektedir. (Sedat, 2005)

Köy Enstitüleri kapatılmasaydı şu an politeknik yüksek okullar evrilecek ve üniversite ve Sanayi arasında köprü bir rol oynayacaktı. Ülkemizde bu kadar üniversite mezunu işsiz olmayacaktı. İstihdam politikalarında üniversite mezun işsizlerin artmasının sebebi teorik eğitim ve uygulamalı eğitime önem verilmemesidir.

Tablo 1

Köy Enstitülerinin 1943 Programına Göre Ders Grupları ve Dersleri		
Kültür Dersleri	Ziraat Dersleri	Teknik Dersler
Türkçe	Tarla Ziraatı	Köy Demirciliği
Tarih	Zooteknik	Köy Yapıcılığı
Coğrafya	Kümes Hayvanları Bilgisi	Köy ve El Sanatları (Kızlar İçin)
Yurttaşlık Bilgisi	Arıcılık ve İpek Böceği	Köy Dülgerliği (Marangozluk)
Matematik	Balıkçılık ve Su Ürünleri	
Fizik	Ziraat Sanatları	
Kimya	Sanayi Bitkileri Ziraatı	
Tabiat ve Okul Sağlığı	Bahçe Ziraatı	
Yabancı Dil		
El Yazısı		
Resim İş		
Beden Eğitimi ve Ulusal Oyunlar		
Müzik		
Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı		
Askerlik		
Öğretmenlik Bilgisi		
Zirai İşletme Ekonomisi		

Kaynakça: / <https://www.malumatfurus.org/>,24.09.2023

2.2 Ahilik Felsefesi ve Köy Enstitülerinin Ortak Yönleri ve Benzerlikleri

Kolektif bir bilinç uzun yıllar süren bir eğitim sonucu gelişir. Bireylerin demokratik, tercih etme özgürlüğü gibi kıstasların eğitimi çok önemlidir. Ahilik felsefesi ve imece organizasyon modelini birbirinden ayırmıyoruz. (Akgöz Selami Sedat, Öztürk Yusuf Kemal, 2012)

Ahilik felsefesi İslami değerlere hassasiyeti nedeni ile karma eğitime daha mesafeli olmayı uygun görmüştür. Fakat Ahiyani Rum örgütü erkeklerin yönetimde olduğu bir dernek olarak

kabul edilse de baciyani rum örgütü kadınlara vakıf,sosyal hizmet,evlendirme gibi çağdaşı olan örgütlere göre daha kapsamlı çalışmalar yapmıştır. (Akgöz S.Sedat, 2012)

Köy enstitüleri ve ahilik teşkilatının ortak paydaları olarak kolektif yaşama bilinci,imece,usta çırak ilişkisi,kadınlara saygı,eşitlik,demokratik yönetim,çok yönlü eğitim olarak kabul edebiliriz.

Farklılıkları olarak da karma eğitim,müzik ve batı çalgıları eğitimi,ve Müslüman olma şartının olmaması olarak kabul edebiliriz. (Akgöz Selami Sedat, 2011)

Tablo 2.YÖNETİM ORGANİZASYON MODELİ OLARAK AHİLİK MODELİ- GEDİK(ESNAF)ORGANİZASYON MODELİ- MASONLUK MODELLEMELERİNİN FARKLILIKLARI VE BENZERLİKLERİ

	AHİLİK MODELİ	Köy Enstitüleri
Demokratik Yönetim	Ortak	Ortak
Eşitlik	Ortak	Ortak
Kollektif Yaşama	Ortak	Ortak
Kadınlara Saygı	Ortak	Ortak
Demokratik Yönetim	Ortak	Ortak
Çoklu Yönetim	Ortak	Ortak
Usta Çırak	Ortak	Ortak
Karma Eğitim	Ortak Değil	Ortak Değil
Müslüman Olma Şartı	Ortak Değil	Ortak Değil
Müzik Eğitimi	Ortak Değil	Ortak Değil
Batı Medeniyetine Adapte Olma	Ortak Değil	Ortak Değil

KAYNAKÇA:Akgöz Selami Sedat,Ahilik ve Eski Türklerde Ticaret, Basılmamış ders notları 2021

Sonuç

Türkiye cumhuriyeti Atatürk'ün devletçi politikaları ve planlı ekonomi hamlelileri sayesinde

Ekonomik ve sosyal kalkınma da ciddi bir performans göstermiş ve Osmanlı imparatorluğundan kalan borçlarını ödemiştir.

Milli ekonomi ve eğitim modeli ikinci dünya savaşından sonra Amerikan fulbright anlaşmasıyla sekteye uğramıştır. Tarım reformunun yapılmaması ve köy enstitülerinin kapatılması batılı devletlerce talep edilmiştir.Köy enstitülerinin kapatılması milli bilinç ve hafızanın zayıflamasında önemli bir etken olmuştur.1950’li yıllardan sonra Avrupa dan adapte edilen üniversite sistemi ülkemize beklenen katkıyı sunamamıştır. Bizler medrese ve Osmanlı imparatorluğunda ki uygulamalı eğitimi kaldırıp köy enstitüsü modelini tercih edilmiştir. Günümüz de tevhidi tedrisat kanunu işletilmediğinden ve milli ve manevi değerlere sahip bir nesil yetişmediği için Osmanlı imparatorluğu ve medrese eğitimden daha geride bir uygulamalı eğitim noktasındayız.

1960’lı yıllarda Avrupa ya göç ve niteliksiz eleman gönderme politikalarımız sorunları geçici olarak rafa kaldırmıştır.Çok partili siyasi hayata geçiş milli ve manevi değerlere sahip

Bir nesil yetişmediğinden toplumda kamplaşmaya sebep olmuştur. Barışçıl ve hoş görü düzeni bu nedenle sağlanamamıştır.Montaj sanayisinin egemen olduğu ülkemizde işsizlik özellikle ön lisans ve lisans mezunlarında artış göstermiştir.Ülkemiz muasır medeniyet seviyesine ulaşabilmesi ahilik değerleri ile bezenmiş politeknik yüksek okullar sayesinde gerçekleşebilir.

Kaynakça:

Akgöz S.Sedat, S. T. (2012). Ekonomik Bağımsızlık ve Kooperatifçilik. *XI.Milletler arası ve Kooperatifçilik* , 356-373.

Akgöz Selami Sedat. (2011). *Ahilik modelinin Organizasyon Modellerine Etkisi*. Kırşehir: Basılmamış Ders Notlar.

Akgöz Selami Sedat, Öztürk Yusuf Kemal. (2012). Anadolu Kooperatifçilik Hareketinde Baciyani Rum Felsefesinin İzleri. *4.Milletler Arası Ahilik KONFERANSI*. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniverstesi.

Aysel, O. (2017). Köy Enstitülerinin Yönetimi. *Köy Enstitülerinin Yönetimi* , 27-30. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Ayşegül, T. (s. 1-4). VI. International Conference on Critical Education (ICCE) 2016.

Feyzullah, E. (2020). Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Önemi. 91-93.

Mehmet, A. (2020). Bir Modernleştirme Projesi Olarak Köy Enstitüleri. *Divan Dergisi* , s. 32-35.

Sedat, A. S. (2005). Küreselleşmenin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri Yüksek Lisans Tezi.
İSTANBUL: Maltepe Üniversitesi.

Tansu, V. A. (2020). *Köy Enstitüsü Sisteminin Temelleri* . Bursa: Uludağ Üniveristesi.

ULUSAL KALKINMADA ve SOSYAL BARIŞIN SAĞLANMASINDAKOOPERATİFÇİLİĞİN ÖNEMİ ve BASKI
MONDRAGON MODELİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ. (2023). *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* ,
35-48.

RELATIONSHIP OF SOCIAL MEDIA USE AND SLEEP QUALITY AMONG BEEEd STUDENTS IN PORAC, PAMPANGA

Myla L. Isip

Marissa P. Gegante

Judy Ann P. David

Stephanie D. Enriquez

Andrea Nicole F. Malit

Ervin Clyde M. Nacu

Jennie S. Santos

Aivee Zane M. Sicat

Mijie M. Tacis

Don Honorio Ventura State University, Philippines

mlisip@dhvsu.edu.ph

ABSTRACT

This study aimed to investigate the relationship between social media use and sleep quality among the Bachelor of Elementary Education (BEEEd) students at the Don Honorio Ventura State University, Porac, Pampanga. Data were collected from one hundred thirty-nine (139) randomly selected respondents using the survey questionnaires. The study employed the Descriptive-Correlational Design. Sleep quality was measured using the Pittsburgh Sleep Quality Index (PSQI), while the social media app preferences were assessed with a researcher-made instrument. The results indicated that social media usage was prevalent among the BEEEd students, with Facebook being the mostly used social media app. The sleep quality of the respondents was evaluated based on subjective sleep quality, sleep latency, sleep duration, sleep efficiency, sleep disturbance, use of sleep medication, and daytime dysfunction. The results revealed that a significant portion of the respondents experienced poor sleep quality, with a PSQI score greater than 5, indicating the presence of sleep disturbances. Furthermore, there was a very weak correlation coefficient between PSQI scores and social media usage scores. The correlation coefficient between the two variables was 0.021777561, suggesting a slight tendency for individuals with higher social media usage scores to also have slightly higher PSQI scores, indicating poorer sleep quality. The correlation coefficient was close to zero, and indicated a very weak relationship. However, other factors such as age, lifestyle, and stress levels may be considered, as they could independently affect sleep quality.

Keywords : social media, sleep quality, Pittsburgh Sleep Quality Index (PSQI)

RELATIONSHIPS BETWEEN DARK LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL CLIMATE¹

Lecturer Dr. Suzan YILDIRIM

İzmir Katip Çelebi University, - 0000-0002-5206-8942

Professor Dr. Ali AKSU

Dokuz Eylül University, 0000-0003-1682-8366

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine the relationships between school principals' dark leadership behaviours and organizational climate based on the perceptions of teachers. The research was conducted using a quantitative research method on a population of 5112 primary school teachers in Manisa province. The research sample consists of 385 primary school teachers selected using stratified sampling. The "Dark Leadership Scale" (Yıldırım & Aksu, 2022) was employed to measure the dark leadership behaviours of school principals, and the "Organizational Climate Scale" (Yılmaz & Altinkurt, 2013) was used to assess the level of organizational climate in schools.

According to the research results, teachers perceive school principals' dark leadership behaviours at the "Disagree" level. These perceptions vary according to the participants' educational levels. The dark leadership behaviours displayed by school principals had the highest average scores for grandiose behaviours, followed by irresponsible behaviours and maladaptive behaviours. Teachers perceive the sub-dimensions of organizational climate as follows: supportive principal behaviours as "usually," directive principal behaviours and restrictive principal behaviours as "sometimes," sincere teacher behaviours as "usually," collaborative teacher behaviours as "usually," and indifferent teacher behaviours as "rarely." Teachers' perceptions of organizational climate vary depending on factors such as gender, seniority, educational level, subject expertise, and marital status. The research revealed significant relationships between dark leadership and organizational climate. Additionally, the regression analysis demonstrated that the level of dark leadership significantly predicts organizational climate.

Keywords: Leadership, dark leadership, organizational climate, school climate, school principals, teachers.

---

¹ This study has been derived from the doctoral dissertation of the first writer entitled "Relationships Between Dark Leadership and Organizational Climate" under the guidance of Professor Dr. Ali AKSU.

KARANLIK LİDERLİK İLE ÖRGÜT İKLİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER²

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, öğretmenlerin algılarına dayalı olarak okul müdürlerinin karanlık liderlik davranışları ile örgüt iklimi arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırma, Manisa ilindeki 5112 ilkököl öğretmeni üzerinde nicel bir araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu tabakalı örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 385 ilkököl öğretmeni oluşturmaktadır. Okul müdürlerinin karanlık liderlik davranışlarını ölçmek için "Karanlık Liderlik Ölçeği" (Yıldırım ve Aksu, 2022), okullardaki örgüt iklimini değerlendirmek için ise "Örgütsel İklim Ölçeği" (Yılmaz ve Altinkurt, 2013) kullanılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenler okul müdürlerinin karanlık liderlik davranışlarını "Katılmıyorum" seviyesinde algılamaktadır. Bu algılar katılımcıların eğitim seviyelerine göre değişmektedir. Öğretmenlerin algısına göre, okul müdürleri tarafından sergilenen karanlık liderlik davranışlarını, sırasıyla Büyüklenmeci Davranışlar, Sorumsuz Davranışlar ve Uyumsuz Davranışlar izlemektedir. Öğretmenler, örgüt ikliminin alt boyutlarını ise şu şekilde algılamaktadır: Destekleyici Müdür Davranışı "genellikle," Emredici Müdür Davranışı ve Kısıtlayıcı Müdür Davranışı "bazen," Samimi Öğretmen Davranışı "genellikle," İşbirlikçi Öğretmen Davranışı "genellikle," ve Umursamaz Öğretmen Davranışı "nadiren." Öğretmenlerin örgüt iklimi algıları cinsiyet, kıdem, eğitim seviyesi, branş ve medeni durum gibi faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Araştırma, karanlık liderlik ve örgüt iklimi arasında önemli ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca regresyon analizi, karanlık liderliğin örgüt iklimini yordadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, karanlık liderlik, örgüt iklimi, okul iklimi, okul müdürleri, öğretmenler.

1. INTRODUCTION

In an organization, determining the factors that influence the behaviour of employees becomes crucial when it is acknowledged that they play a significant role in the success and continuity of the organization. Numerous studies indicate that organizational climate has an impact on the behaviours and attitudes of organization and employees (Yılmaz & Altinkurt, 2013; Çalık & Kurt, 2010; Akbaba-Altun & Memişoğlu, 2011; Çolak, 2016; Ostroff & Schmitt, 2017; Eisenberger, Huntington & Sowa, 1986; Ertekin, 1978). Organizational climate is a phenomenon that can be defined as the combination of all the attributes established within an organization, giving the organization its distinct identity, and influencing the behaviours of its employees (Ertekin, 1978). Considering this definition, organizational climate can be characterized as a phenomenon that is influential in shaping the behaviours of employees within

² Bu çalışma, Prof. Dr. Ali AKSU'nun danışmanlığında ilk yazarın "Karanlık Liderlik ile Örgüt İklimi Arasındaki İlişkiler" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

an organization, constituting a combination of essential characteristics that define the essence of the organization. It encompasses a mixture of shared values, norms, behaviours, and emotions within the workplace environment. Moreover, organizational climate serves as a factor reflecting the social and psychological atmosphere experienced by employees within the organization (Schneider, Ehrhart & Macey, 2012). Therefore, it is plausible to state that organizational climate holds significance in understanding the behaviours, relationships, and interactions between leaders and subordinates within the organization. Organizational climate has been a subject of extensive research both domestically and internationally in various fields such as business, psychology, education, and social sciences (Asio & Jimenez, 2020; Brown & Wilson, 2018, Chirkina & Khavenson, 2018; Cohen, 2007; Çalık et al., 2010; Dağlı, 1996; Ertekin, 1978; Ertem & Gökcalp, 2019; Halpin & Croft, 1962; Hayes, 1973; Hibbert, 2020; Hoy, Tarter and Kottkamp, 1991, James et al., 2008; Keleş, 2017; Koys & Decotiis, 1991; McMurray & Don Scott, 2013; Onoye, 2004; Özgenel, 2020; Pomroy, 2005). These studies primarily focus on examining the perceptions, values, attitudes, and behaviours of employees within organizations, with the aim of determining organizational climate and evaluating its impact on the experiences of employees in organizations.

Leaders can have a significant impact on the organizational climate, whether in a positive or negative direction, which, in turn, can create extensive effects on employee experiences. Therefore, leadership approaches and the behaviours of leaders are crucial factors that need to be considered when understanding and improving the organizational climate. In line with this purpose, this study estimates that it is appropriate to address the topics of organizational climate and leadership together. When the studies on leadership are examined, they typically revolve around various leadership expectations, such as the leader's role in leading the organization to success, sustaining achieved success, and ensuring the efficient functioning of the organization (Judge, Piccolo and Illies, 2004; Keller, 2006; Avolio et al., 2009). However, these studies have predominantly focused on the positive and effective leadership skills and personality traits of leaders that encourage success in the organization, increase employee motivation, promote collaboration, and enhance organizational performance. While leadership is generally associated with positive qualities like inspiration, motivation, and guidance, it is possible to acknowledge a dark side of leadership that may have negative effects on both individuals and organizations. This dark side of leadership typically gives rise to counterproductive behaviours that undermine organizational goals, harm production, and create conflicts among subordinates and leaders (Gillaspie, 2009) and has harmful consequences on both the organization's operations and structure, the leader themselves, and the followers, making it challenging to address the issues stemming from the dark side of leadership. Research on dark leadership has shown the existence of several similar and partially differentiated approaches within the literature. These various theories and perspectives focus on the negative characteristics, behaviours, and impacts of leaders. They serve as frameworks for identifying and comprehending leaders' adverse traits. Nevertheless, these approaches may exhibit minor distinctions, with some emphasizing traits more than others. The common thread among these dark leadership approaches is their aim to provide a framework for understanding, recognizing, and addressing leaders' negative behaviours. In this

context, the following dark leadership approaches can be outlined: Petty Tyranny (Ashforth, 1994), Authoritarian Leadership (Katz and Kahn, 1977), Toxic Leadership (Whicker, 1996; Lipman Blumen, 2005; Goldman, 2006), Abusive Management (Tepper, 2000), Poor Leadership (Kellerman, 2005), Destructive Leadership (Tepper, 2007; Kellerman, 2004; Einarsen, Aasland and Skogstad, 2007), Narcissistic Leadership (Emmons, 1997; Slattery, 2009), Passive Leadership (Bass, 1999), Derailment Leadership (Gentry, Mondore & Cox 2009), and Counterproductive Work Behaviours (Cohen, 2015).

When examining the literature, it is evident that dark leadership has involved negative consequences for organizations and their employees. In fact, various forms of dark leadership can even “impact the personal lives, home environments, and families of those who follow these leaders” (Braun, Kark & Wisse, 2018, p.3). Research addressing dark leadership principally explores the relationships between dark leadership and different variables, indirectly shedding light on the organizational outcomes of dark leadership. In these studies, it can be asserted that these behaviours have the potential to adversely affect the organizational climate, leaving permanent damage (Eriş & Arun, 2020). The leader's dark behaviours can lead to negative outcomes by influencing the behaviour of employees and the atmosphere of the work environment, which is the organizational climate (Adeel, Khan, Zafar & Rizvi, 2017; Akhtar, Fatima & Rizvi, 2016; Benson & Hogan, 2008; Campbell, Goodie & Foster, 2004; Penney & Spector, 2002; Sara & George, 2010; Schyns & Schilling, 2013; Spain, Harms & Wood, 2016; Tepper, 2000; Wong & Hui, 2012; Wu, Hu & Chen, 2016; Zellars, Tepper & Duffy, 2002). Nevertheless, it can be argued that research on revealing the relationship between dark leadership and organizational climate is lacking in the field of educational management in our country. In this context, this study aims to investigate the impact of school principals' dark leadership behaviours on the organizational climate through the organizational behaviours and attitudes of teachers.

1. THEORETICAL FRAMEWORK

1.1. Dark Leadership

Studies concerning the negative characteristics of leaders are relatively limited, but this topic has gained increasing attention from researchers in fields such as business, human resources, psychology, communication, and political science, particularly in recent times. As a result, there is a growing interest among academics in the field of management and organizational behaviour in the area that can be termed as the dark side of organizations. The current personality and leadership literature suggests that due to the need for authority and social dominance orientation, various dark personalities such as narcissists, machiavellians, and psychopaths may potentially occupy leadership positions (Furtner, Maran & Rauthmann, 2017). Based on the assumption that every leader possesses a hidden, shadow side, various studies have been conducted to uncover the negative aspects of leadership, aiming to identify and examine these concealed, dark traits. Dark leadership studies provide a different perspective on leadership by exploring how the negative characteristics within a leader's personality influence leadership (Ballı & Çakıcı, 2019).

According to approaches that define dark leadership as a process, the primary component of destructiveness is the leader's malicious intent. This assumption suggests that the dark leadership process involves dominance and authority (Rosenthal & Pittinsky, 2006). These leadership approaches also assert that some behaviours associated with dark leadership, by their very nature, can lead to harmful or negative consequences. However, it can be argued that the dark side of leadership, while initially associated with positive effects, has the potential to become dominant over time. Dark leaders may exhibit selfish, impulsive, exploitative, and toxic behaviours, yet they can still be as effective or successful as good leaders who exhibit self-control (Furtner et al., 2017; Hogan & Hogan, 2001). On the other hand, some researchers evaluate dark leadership based on its outcomes, but since dark leadership is not always characterized as harmful or leading to negative results, defining it unequivocally in terms of outcomes is not always feasible. Dark leadership is also explained in the context of individual and organizational destructiveness (Kaiser, LeBreton & Hogan, 2015). Individual destructiveness arises when leaders have a bad reputation due to factors like ongoing investigations or past misconduct. Organizational destructiveness, on the other hand, emerges because of unfortunate situations created by dark leaders for their followers (Tepper, 2007).

Musa (2016) suggests that the process of dark leadership typically involves dominance, oppression, and manipulation. Furthermore, he suggests that the dark side of leadership can lead leaders to become trapped in this behaviour. Burke (2006) focuses on two primary categories of dark leadership, encompassing ineffective and unethical leadership. Karimi (2017) presents the Bermuda Dark Leadership Triangle, summarizing it with five critical leader factors: Charisma, comprising vision, self-presentation skills, and personal energy; personalized power, aimed at reducing and isolating opponents; narcissism, characterized by dominance, grandiosity, arrogance, entitlement, and self-indulgence; negative life themes, reflecting a destructive worldview; hate ideology, legitimizing violence, and revenge in their worldview. This framework helps understand the individual traits of destructive leaders and their potential impact on organizations and society.

Numerous studies have focused on the darker aspects of leadership, particularly those conducted by Conger (1990) and McIntosh & Rima (1997), emphasizing the potential harmful behaviours of leaders. Conger (1990) highlighted three essential skill domains that leaders should possess: strategic vision, communication and impression management skills, and management practices. However, these skills can lead to both positive and negative outcomes for leaders. Conger discusses the underlying causes of a failed vision, such as reflecting internal needs, miscalculating resources, and ignoring environmental changes. Furthermore, he notes that the misuse of communication and impression management skills can potentially harm leaders. McIntosh et al. (1997) address dark leadership and suggest that leaders may unknowingly exhibit dark personality traits. According to this perspective, leaders' internal impulses, pressures, and dysfunctions can lead to dark leadership behaviours. These include coercive leadership, narcissistic leadership, paranoid leadership, passive-aggressive leadership, and emotionally dependent leadership, among other forms of dark leadership. They also explain that dark leadership behaviours are rooted in personality traits and propose that the dark side of personality develops in four stages: basic needs, traumatic experiences, existential doubt, and

the development of the dark side. Additionally, dark leadership behaviours of leaders are associated with evolutionary factors and the life history theory (McDonald, Donnellan & Navarrete, 2012; Kavanagh, Signal & Taylor, 2013). The life history theory explains that individuals focus their energies on different life tasks, which can influence dark leadership behaviours. In conclusion, it is believed that the dark sides of leaders are based on personality traits, environmental factors, evolutionary processes, and life histories. These dark leadership behaviours can lead to motivational issues within organizations (Gillaspie, 2009), making the study of this topic of primary importance.

Reviews of the dark leadership literature reveal the existence of various dark leadership approaches that are somewhat similar yet partly distinct. This literature encompasses several theories and approaches, each of which focuses on leaders' dark traits, behaviours, and their effects. These approaches are employed to identify and comprehend leaders' negative attributes. Nevertheless, there may be minor distinctions among these approaches, with some emphasizing certain traits more than others, while others concentrate on different characteristics. The commonality among these dark leadership approaches is that they provide a framework for understanding, recognizing, and addressing leaders' negative behaviours. The above-mentioned dark leadership approaches are presented in Table 1.

Table 1. Types of Dark Leadership

Type	Pioneers
Petty Tyranny	Ashforth 1994
Autocratic Leadership	Katz and Kahn, 1977
Toxic Leadership	Whicker 1996; Lipman Blumen, 2005; Goldman, 2006
Abusive Supervision	Tepper, 2000
Bad Leadership	Kellerman 2005
Destructive Leadership	Tepper, 2007; Kellermen, 2004; Einarsen et.al., 2007
Narcissistic Leadership	Emmons, 1997; Slattery, 2009
Passive Leadership	Bass, 1997; Skogstad et.al., 2007
Leadership Derailment	Gentry, 2009
Counterproductive Work Behaviours	Cohen, 2015

These leadership approaches predominantly emphasize a leader's controlling, manipulative, and sometimes exploitative behaviours. While concepts like petty tyranny, authoritarian leadership, and toxic leadership focus on a leader's tendencies toward power, control, and compulsion, exploitative management and poor leadership highlight a leader's malicious behaviour towards employees. Destructive leadership involves behaviours that hinder employee success, narcissistic leadership involves a leader's self-promotion tendencies, passive leadership pertains to a leader's tendencies to avoid taking responsibility, derailment leadership relates to a leader's departure from appropriate behaviours, and counterproductive work behaviours signify actions that negatively impact employee performance. Presenting clear borders among these approaches can be somewhat challenging as they exhibit a considerable degree of interconnectedness. Nevertheless, it is credible to conceptualize dark leadership as a

primary framework, for the leadership paradigms reviewed above collectively centre around distinct dimensions of negative leadership traits. While each approach offers a unique perspective, their collective effort revolves around investigating the dark sides of leadership and examining the implications of these attributes. Consequently, the concept of dark leadership can be considered the foundational bond for these approaches.

1.2. Organizational Climate

The concept of organizational climate emerged in the field of social sciences in the 1930s, driven by Lewin and Lippitt's (1938) efforts to understand human behaviour in relation to the environment. During the same period, Lewin's contemporaries like Heider and Brunswik (1939) conducted various studies to comprehend how the quality of a climate influences individual behaviours. Research on organizational climate has continued since the early 1960s. However, the initial implicit interest in the subject began after the end of World War II and was spurred by the Hawthorne studies, which explored social themes. Studies conducted during that period, among other findings, revealed that the social context in the workplace significantly impacts people's work, their social relationships in the workplace, and their productivity (Schneider et al., 2012).

Early research on organizational climate primarily focused on strategic outcomes within organizations (such as safety, services, and healthcare), but over time, there has been a shift towards examining process-related outcomes (such as justice, employee participation, and ethics) within organizations. The concept of organizational climate, in its most general sense, has long been a topic of interest among organizational theorists, researchers, and practitioners. Broadly speaking, it represents the interaction of social and organizational variables within an organization (Çağlayan, 2014).

Recent studies on organizational climate simultaneously examine both outcome and process-related aspects. However, there are debates about the nature of the organizational climate concept. Some argue that climate is a shared perception among individuals in a particular organization, while others contend that climate is an intrinsic characteristic of the organization itself (Ployhart & Moliterno, 2014).

Organizational climate, which has captured the interest of organizational theorists and researchers for many years, has been defined in various ways. The focal point of organizational climate is the perceptions of employees regarding the visible and immediate aspects of the organization, making it easier to measure and more readily subject to change by management since it pertains to the concrete facets of the organization (Feldman et al., 2014). Argyris (1957), one of the pioneering researchers who contributed to the foundational exploration of the organizational climate concept, conducted a study on the conceptualization of multiple climate levels within organizations. Furthermore, he argues that management's actions, reinforced by their own behaviours, manifest in employee behaviour. In other words, he contends that management directly shapes the behaviours of employees through their actions. Schneider et al. (2012) conceptualize organizational climate as the meaning employees attribute to the

policies, practices, and procedures they experience within an organization, as well as the behaviours that are rewarded, supported, and expected. Furnham et al. (2004) suggest that organizational climate may serve as a moderator variable that indirectly links job satisfaction with productivity. They argue that the climate, influenced by organizational structures, systems, and managerial behaviours, directly affects job satisfaction and, consequently, has an impact on both individual and organizational productivity. In its most general sense, organizational climate encompasses all the characteristics that influence individual behaviour and includes the elements that constitute the identity of the organization (Ertekin, 1978). Researchers who have aimed to define organizational climate have not only sought to describe it but have also examined various climate types and dimensions present within organizations (Likert, 1961; Halpin, et., al., 1962; Litwin & Stringer, 1968; Taiguri, et., al., 1968; Hoy, et.al. 1991; Sussman & Deep, 1998).

2. METHOD

This study focuses on two variables to examine the relationship between school principals' dark leadership behaviours and the school climate. Determining the relationships between variables, explaining these relationships, understanding the effects of these relationships on the relevant variables, and contextual factors are important. This, in turn, provides researchers with the opportunity to lay the foundation for future studies by identifying the factors that influence the variables. Therefore, this research is a descriptive study based on a relational survey model. The aim of relational survey models is to determine the presence and/or degree of co-variation between two or more variables (Karasar, 2009). In this research, two different variables are considered, and using the opinions of primary school teachers, regression analysis is employed to determine the extent to which dark leadership behaviours affect the organizational climate. The organizational climate model is the dependent (predicted) variable, while dark leadership is the independent (predictor) variable.

2.1. Population and Sample

The population of the study consists of a total of 5,112 teachers, comprising 2,003 males and 3,109 females, working in primary schools in Manisa province during the 2020-2021 academic year. The research sample, on the other hand, is composed of 385 primary school teachers working in schools selected using the proportional stratified sampling method.

2.2. Data Collection Tools

This study was designed as quantitative research. For the quantitative data collection process, an information form and two scales were employed. In the first section of the research, a Personal Information Form was used to determine the demographic characteristics of the teachers participating in the study. This form contains personal information of the participating teachers and was used for the purpose of identifying their demographic characteristics. In the second section, the Dark Leadership Scale (Yıldırım & Aksu, 2022) was utilized to measure the level of perception of dark leadership behaviours exhibited by the school principals with whom the teachers collaborate. In the third section, the Organizational Climate Scale (Yılmaz

et al., 2013) was employed to measure the level of perception of the organizational climate in the schools where the teachers work.

3. FINDINGS

For the resolution of the first sub-problem of the research, which is *what is the level of teacher perceptions regarding the dark leadership behaviours exhibited by school principals?* descriptive statistics, including arithmetic mean and standard deviation scores, were calculated using the data obtained from the Dark Leadership Scale. When examining the mean scores for dark leadership, it was observed that teachers evaluated it as 'disagree' ($\bar{x}=2.02$). When looking at the overall weighted means for the sub-dimensions of dark leadership, it was found that teachers rated the dimension of irresponsible behaviours ($\bar{x}=1.97$) as 'disagree,' the dimension of grandiose behaviours ($\bar{x}=2.14$) as 'disagree,' and the dimension of maladaptive behaviours ($\bar{x}=1.96$) as 'disagree. In general, when considering that the scale is evaluated based on the total score, it can be stated that teachers' scores indicate a low level of dark leadership perception, falling below the medium level.

Based on the results of the t-test and analysis of variance (ANOVA) tests conducted to test the second sub-problem of the research, which aims to determine *whether there are significant differences in teachers' perceptions of school principals' dark leadership behaviours based on teachers' gender, age, seniority, school seniority, education level, subject area, marital status, the gender of the school principal, and the school's service score*, it was found that teachers' perceptions of school principals' irresponsible behaviours, grandiose behaviours, maladaptive behaviours, and overall dark leadership behaviour levels only showed a significant difference based on their education level (Table 2).

Table 2. The Analysis of Teachers' Perceptions of School Principals' Dark Leadership Behaviours Based on the Variable of Education Level

Dimension	Education Level	n	$\bar{x}$	Sd	df	t	p
Irresponsible Behaviours	Graduate	328	1.94	.89	383	-1.86	.06
	Postgraduate	57	2.18	.84			
Grandiose Behaviours	Graduate	328	2.09	1.01	383	-2.25	.02*
	Postgraduate	57	2.42	1.01			
Maladaptive Behaviours	Graduate	328	1.93	.86	383	-1.16	.24
	Postgraduate	57	2.08	.80			
Dark Leadership	Graduate	328	1.99	.84	383	-2.03	.04*
	Master	57	2.23	.78			

* $p < .05$

In Table 2, when examining teachers' perceptions of their school principals' irresponsible behaviours $t(385) = -1.86$ and maladaptive behaviours $t(385) = -1.16$, there is no statistically significant difference based on teachers' education levels ($p > 0.05$). However, for teachers' perceptions of their school principals' grandiose behaviours $t(385) = -2.25$ and overall dark leadership behaviours $t(385) = -2.03$, there is a significant difference based on their education levels ($p < 0.05$). Specifically, teachers with a bachelor's degree have lower average scores in

terms of grandiose behaviours and overall dark leadership compared to teachers with a master's degree.

For the solution of the third sub-problem of the research, which aims to determine the level of teachers' perceptions of school climate, the arithmetic mean and standard deviation scores for the responses provided by teachers related to the sub-dimensions of the Organizational Climate Scale have been calculated. When examining the overall weighted averages for the sub-dimensions, teachers generally evaluated supportive principal behaviour ($\bar{x}=2.94$) as 'often occurs,' directive principal behaviour ($\bar{x}=1.83$) as 'sometimes occurs,' restrictive principal behaviour ($\bar{x}=2.01$) as 'sometimes occurs,' friendly teacher behaviour ($\bar{x}=2.71$) as 'often occurs,' collaborative teacher behaviour ($\bar{x}=2.94$) as 'often occurs,' and indifferent teacher behaviour ($\bar{x}=1.59$) as 'rarely occurs.'

According to the results of the t-test and analysis of variance conducted to address the fourth sub-problem of the research, which aims to determine *whether there are significant differences in teachers' perceptions of organizational climate based on factors such as gender, years of professional experience, educational level, subject expertise, and marital status*, it is found that teachers' perceptions of organizational climate vary depending on gender, seniority, educational level, subject expertise, and marital status factors (Table 3-9).

Table 3. The Analysis of Teachers' Perceptions of Organizational Climate Based on the Gender Variable

Dimension	Gender	n	$\bar{x}$	Sd	t	p
Supportive Principal Behaviour	Woman	199	2.86	.76	-2.08	.03
	Man	186	3.02	.74		
Directive Principal Behaviour	Woman	199	1.82	.71	-.532	.59
	Man	186	1.85	.66		
Restrictive Principal Behaviour	Woman	199	1.99	.66	-.460	.64
	Man	186	2.02	.60		
Sincere Teacher Behaviour	Woman	199	2.80	.67	2.64	.00*
	Man	186	2.61	.67		
Collaborative Teacher Behaviour	Woman	199	2.95	.51	.480	.63
	Man	186	2.93	.52		
Indifferent Teacher Behaviour	Woman	199	1.56	.71	-.952	.34
	Man	186	1.63	.65		

* $p < .05$

When examining Table 3, it is evident that in the dimension of sincere teacher behaviour,' the scores of female and male teachers differ. It can be suggested that the reason for this difference is that female teachers perceive higher levels of friendly teacher behaviour ($t(385) = -2.64, p < 0.05$).

Table 4. The Analysis of Teachers' Perceptions of Organizational Climate Based on the Seniority

Dimension	Seniority	n	$\bar{x}$	Sd	Source of Variance	SS	df	MS	F	p
Supportive Principal Behaviour	1-5 year	40	2.83	.75	Between-Groups	.54	2	.27	.46	.63
	6-11 year	82	2.97	.77	Within-Groups	220.05	381	.58		
	12 +	262	2.94	.75						
	Total	384	2.94	.75	Total	220.59	381			
Directive Principal Behaviour	1-5 year	40	1.92	.77	Between-Groups	.38	2	.19	.40	.66
	6-11 year	82	1.81	.67	Within-Groups	181.33	383	.48		
	12 +	262	1.83	.68						
	Total	384	1.84	.68	Total	181.71	383			
Restrictive Principal Behaviour	1-5 year	40	1.87	.57	Between-Groups	.92	2	.46	1.12	.32
	6-11 year	82	2.05	.58	Within-Groups	154.44	381	.41		
	12+	262	2.02	.66						
	Total	384	2.01	.63	Total	155.36	383			
Sincere Teacher Behaviour	1-5 year	40	2.69	.66	Between-Groups	.585	2	.29	.63	.53
	6-11 year	82	2.78	.70	Within-Groups	176.19	381	.46		
	12+	262	2.69	.67						
	Total	384	2.71	.67	Total	176.78	383			
Collaborative Teacher Behaviour	1-5 year	40	2.96	.48	Between-Groups	.02	2	.011	.04	.95
	6-11year	82	2.94	.53	Within-Groups	102.62	381	.27		
	12 +	262	2.93	.51						
	Total	384	2.94	.51	Total	102.65	383			
Indifferent Teacher Behaviour	1-5 year	40	1.28	.33	Between-Groups	4.53	2	2.26	4.91	.00*
	6-11 year	82	1.63	.72	Within-Groups	175.35	381	.46		

Dimension	Seniority	n	$\bar{x}$	Sd	Source of Variance	SS	df	MS	F	p
	12+	262	1.63	.70						
	Total	384	1.59	.68	Total	179.88	383			

* $p < .05$

When examining Table 4, it was determined that there were no significant differences in scores for supportive principal behaviour ($F(2,383) = .46, p > .05$), directive principal behaviour ($F(2,383) = .40, p > .05$), restrictive principal behaviour ($F(2,383) = 1.12, p > .05$), sincere teacher behaviour ($F(2,383) = .63, p > .05$), and collaborative teacher behaviour ($F(2,383) = .04, p > .05$) based on teachers' seniority levels. However, it was observed that levels of indifferent teacher behaviour ($F(2,383) = 4.91, p < .05$) were different depending on teachers' seniority levels. An LSD test was conducted to determine which groups the difference originated from (Table 5).

Table 5. The LSD Test Results for Teachers' Perceptions of Indifferent Teacher Behaviour based on the Seniority

Dimension	Seniority (A)	Seniority (B)	Mean Difference (A-B)	p
Indifferent Teacher Behaviour	1- 5 year	6-11 year	-.352*	.00
		12+	-.356*	.00
	6-11 year	1-5 year	.352*	.00
		12+	-.003	.97
	12+	1-5 year	.356*	.00
		6-11 year	.003	.97

When examining Table 5, it is evident that teachers with professional seniority of 6-11 years and 12 years and above perceive higher levels of indifferent teacher behaviours compared to teachers with 1-5 years of professional seniority. In this context, it can be stated that teachers with 6-11 years and 12 years and above of professional seniority have more pronounced perceptions of indifferent teacher behaviours.

Table 6. The Analysis of Teachers' Perceptions of Organizational Climate Based on the Education Level

Dimension	Education Level	n	$\bar{x}$	Sd	t	p
Supportive Principal Behaviour	Graduate	328	2.97	.76	1.81	.07
	Postgraduate	57	2.77	.73		
Directive Principal Behaviour	Graduate	328	1.85	.69	1.14	.25
	Postgraduate	57	1.74	.66		
Restrictive Principal Behaviour	Graduate	328	1.98	.63	-2.37	.01*
	Postgraduate	57	2.19	.59		
Sincere Teacher Behaviour	Graduate	328	2.71	.68	.09	.92
	Postgraduate	57	2.70	.63		
Collaborative Teacher Behaviour	Graduate	328	2.97	.51	2.82	.00*
	Postgraduate	57	2.76	.50		
Indifferent Teacher Behaviour	Graduate	328	1.55	.66	-2.82	.00*
	Postgraduate	57	1.83	.73		

*p<.05

When examining Table 6, it is observed that teachers' perceptions of organizational climate vary significantly based on teachers' educational level for restrictive principal behaviour ($t(385) = -2.37, p < .05$), collaborative teacher behaviour ($t(385) = 2.82, p < .05$), and indifferent teacher behaviour ($t(385) = -2.87, p > .05$).

Table 7. The Analysis of Teachers' Perceptions of Organizational Climate based on the Subject Area

Dimension	Subject Area	n	$\bar{x}$	Sd	Source of Variance	SS	df	MS	F	p
Supportive Principal Behaviour	Classroom Teaching	285	2.97	.74	Between-Groups	1.61	2	.81	1.40	.24
	English	40	2.75	.74	Within-Groups	218.97	381	.58		
	Other	59	2.91	.82						
	Total	384	2.94	.75	Total	220.59	383			
Directive Principal Behaviour	Classroom Teaching	285	1.89	.69	Between-Groups	2.88	2	1.44	3.07	.04*
	English	40	1.71	.58	Within-Groups	178.83	381	.47		
	Other	59	1.68	.68						
	Total	384	1.84	.68	Total	181.71	383			
Restrictive Principal	Classroom Teaching	285	2.00	.63	Between-Groups	.16	2	.08	.20	.81

Dimension	Subject Area	n	$\bar{x}$	Sd	Source of Variance	SS	df	MS	F	p
Behaviour	English	40	2.07	.57	Within-Groups	155.19	381	.41	1	
	Other	59	2.00	.66						
	Total	384	2.01	.63	Total	155.36	383			
Sincere Teacher Behaviour	Classroom Teaching	285	2.71	.68	Between-Groups	.42	2	.21	.45	.63
	English	40	2.78	.66	Within-Groups	176.35	381	.46		
	Other	59	2.65	.65						
	Total	384	2.71	.67	Total	176.78	383			
Collaborative Teacher Behaviour	Classroom Teaching	285	2.96	.50	Between-Groups	.76	2	.38	1.41	.24
	English	40	2.82	.57	Within-Groups	101.89	381	.27		
	Other	59	2.92	.53						
	Total	384	2.94	.51	Total	102.65	383			
Indifferent Teacher Behaviour	Classroom Teaching	285	1.61	.68	Between-Groups	.31	2	.15	.32	.72
	English	40	1.56	.70	Within-Groups	179.57	381	.47		
	Other	59	1.54	.65						
	Total	384	1.59	.68	Total	179.88	383			

*p<.05

When examining Table 7, it is observed that teachers' perceptions of directive principal behaviour vary based on their subject areas ($F(2,383) = 3.07, p < .05$). An LSD test was conducted to determine which groups the difference originated from (Table 8).

Table 8. The LSD Test Results for Teachers' Perceptions of Directive Principal Behaviour Based on the Subject Area

Dimension	Seniority (A)	Seniority (B)	Mean Difference (A-B)	p
Directive Principal Behaviour	Classroom Teaching	English	.176	.12
		Other	.210*	.03

Dimension	Seniority (A)	Seniority (B)	Mean Difference (A-B)	p
	English	Classroom Teaching	-.176	.12
		Other	.033	.80
	Other	Classroom Teaching	-.210*	.03
		English	-.033	.80

When examining Table 8, it is evident that teachers with a major in classroom teaching ($\bar{x}=1.89$) exhibit a higher perception of directive principal behaviour compared to teachers from other branches (Religious Culture and Ethics, Guidance Counselling, Preschool) ($\bar{x}=1.68$). In this context, it can be stated that teachers with a major in classroom teaching have a higher level of perception of directive principal behaviour.

Table 9. The Analysis of Teachers' Perceptions of Organizational Climate based on the Marital Status

Dimension	Marital Status	n	$\bar{x}$	Sd	t	p
Supportive Principal Behaviour	Married	303	2.96	.77	1.13	.25
	Single	82	2.85	.71		
Directive Principal Behaviour	Married	303	1.81	.69	-1.15	.25
	Single	82	1.91	.67		
Restrictive Principal Behaviour	Married	303	2.03	.63	1.49	.13
	Single	82	1.91	.62		
Sincere Teacher Behaviour	Married	303	2.70	.69	-.52	.60
	Single	82	2.74	.61		
Collaborative Teacher Behaviour	Married	303	2.93	.52	-.90	.36
	Single	82	2.98	.49		
Indifferent Teacher Behaviour	Married	303	1.64	.69	2.30	.02*
	Single	82	1.44	.63		

* $p < .05$

When examining Table 9, it is observed that teachers' perceptions of indifferent teacher behaviour vary significantly based on their marital statuses ($t(385) = 2.30, p < .05$). And the average scores of indifferent teacher behaviour for married teachers ($\bar{x}=1.64$) are higher compared to the average scores of single teachers ($\bar{x}=1.44$).

For the solution of the fifth sub-problem of the research which aims to determine the *relationships between school principals' dark leadership behaviours and organizational climate* correlation analysis was conducted (Table 10).

Table 10. Pearson Correlation Analysis Matrix Showing the Relationship Between Dark Leadership Behaviours and Organizational Climate

Dimension	Supportive Principal Behaviour	Directive Principal Behaviour	Restrictive Principal Behaviour	Sincere Teacher Behaviour	Collaborative Teacher Behaviour	Indifferent Teacher Behaviour
1. Dark Leadership	-.809**	.065	.384**	-.289**	-.549**	.342**
2. Irresponsible Behaviours	-.751**	-.015	.360**	-.258**	-.513**	.314**
3. Grandiose Behaviours	-.685**	.157**	.367**	-.257**	-.487**	.317**
4. Maladaptive Behaviours	-.768**	.028	.298**	-.275**	-.486**	.289**

**p<.01

When examining Table 10, following relationships were observed: There is a strong negative relationship between supportive principal behaviour and dark leadership ($r=-0.809$; $p<0.01$). There are moderate positive relationships between dark leadership, restrictive principal behaviour ($r = -0.384$; $p<.01$) and indifferent teacher behaviour ($r=0.342$; $p<.01$). The relationship between dark leadership and sincere teacher behaviour is weak and negative ($r = -0.289$; $p<0.01$). There is a moderate negative relationship between dark leadership and collaborative teacher behaviour ($r=-0.549$; $p<0.01$). There is no statistically significant relationship between dark leadership and directive principal behaviour ($p>0.05$). The highest relationship between irresponsible behaviours and organizational climate sub-dimensions is observed with supportive principal behaviour, and it is negative ($r=-0.751$; $p<0.01$). There are moderate positive relationships between irresponsible behaviours, restrictive principal behaviour ($r=0.360$; $p< 0.01$) and indifferent teacher behaviour ($r=0.314$; both $p<0.01$). The relationship between irresponsible behaviours and sincere teacher behaviour is weak and negative ($r=-0.258$; $p<0.01$). Similarly, the relationships between irresponsible behaviours and collaborative teacher behaviour are moderate and negative ($r=-0.513$; $p< 0.01$). There is no significant relationship between irresponsible behaviours and directive principal behaviour ($p>0.05$). The highest relationship between grandiose behaviours and organizational climate sub-dimensions is with supportive principal behaviour, and it is strong and negative ($r=-0.685$; $p<0.01$). There is a low and positive relationship between directive principal behaviour and grandiose behaviours ($r=0.157$; $p< 0.01$). There is a strong negative relationship between maladaptive behaviours and supportive principal behaviour ($r=-0.768$; $p<0.01$). There are moderate positive relationships between maladaptive behaviours, restrictive principal behaviour ($r=0.298$; $p<0.01$) and indifferent teacher behaviour $r = 0.289$; $p<0.01$). There is no significant relationship between maladaptive behaviours and directive principal behaviour ($p>0.05$).

For the solution of the sixth sub-problem of the research, which aims to *determine the extent to which teachers' perception of dark leadership predicts their perception of organizational climate*, a multiple linear regression analysis has been conducted (Table 11-16).

Table 11. The Results of The Multiple Linear Regression Analysis Between Dark Leadership and Supportive Principal Behaviour

Dimension	B	Standard Error ^b	β	t	p	Partial r	Tol.	VIF
Constant	4.447	.06	-	74.46	.00**	-	-	-
Irresponsible	-.259	.04	-	-5.80	.00**	-.28	.32	3.11
Grandiose	-.168	.03	-	-5.19	.00**	-.25	.47	2.10
Maladaptive	-.326	.04	-	-6.66	.00**	-.32	.29	3.34
$R=.814$	$R^2=.662$							
$F = 248.340$	$P=.00$							

** p<.01

When examining the findings obtained from the regression analysis presented in Table 11, it is observed that the model established between the sub-dimensions of organizational climate, supportive leadership behaviour, and the sub-dimensions of dark leadership, namely irresponsible behaviours, grandiose behaviours, and maladaptive behaviours, is statistically significant ($F_{(3,383)} = 248.340, p < .01$). The model's explanatory power is found to be at the level of 0.66 ($R^2 = .662$).

Table 12. The Results of the Multiple Linear Regression Analysis Between Dark Leadership and Directive Principal Behaviour

Dimension	B	Standard Error ^b	β	t	p	Partial r	Tol.	VIF
Constant	1.738	.09	-	19.15	.00**	-	-	-
Irresponsible	-.159	.06	-.207	-2.34	.02*	-.11	.32	3.11
Grandiose	.214	.04	.315	4.34	.00**	.21	.47	2.10
Maladaptive	-.021	.07	-.025	-.27	.78	-.01	.29	3.34
$R=.228$	$R^2=.044$							
$F = 6.946$	$P=.00$							

*p<.05; ** p<.01

When examining the findings obtained from the regression analysis presented in Table 12, it is observed that the linear combination of the dimensions of irresponsible behaviours, grandiose behaviours, and maladaptive behaviours significantly predicts directive principal behaviour ($F_{(3,383)} = 6.946, p < .01$). The model's explanatory power is found to be at the level of 0.04 ($R^2 = .044$).

Table 13. The Results of the Multiple Linear Regression Analysis Between Dark Leadership and Restrictive Principal Behaviour

Dimension	B	Standard Error ^b	β	t	p	Partial r	Tol.	VIF
Constant	1.439	.07	-	18.216	.00**	-	-	-
Irresponsible	.190	.05	.267	3.22	.00**	.16	.32	3.11
Grandiose	.160	.04	.254	3.73	.00**	.18	.47	2.10
Maladaptive	-.077	.06	-.096	-1.12	.26	-.05	.29	3.34
<i>R</i> =.401	<i>R</i> ² =.154							
<i>F</i> = 110.55	<i>P</i> =.00							

** p<.01

The findings obtained from the regression analysis presented in Table 13 indicate that the model established between the dimensions of restrictive principal behaviour and irresponsible behaviours, grandiose behaviours, and maladaptive behaviours is statistically significant ($F_{(3,383)} = 110.55, p<.01$). The model's explanatory power is at the level of 0.15 ($R^2=0,154$).

Table 14. The Results of the Multiple Linear Regression Analysis Between Dark Leadership and Sincere Teacher Behaviour

Dimension	B	Standard Error ^b	β	t	p	Partial r	Tol.	VIF
Constant	3.198	.08	-	36.348	.00**	-	-	-
Irresponsible	-.052	.06	-.068	-.78	.43	-.04	.32	3.11
Grandiose	-.075	.04	-.112	-1.57	.11	-.08	.47	2.10
Maladaptive	-.113	.07	-.141	-1.57	.11	-.08	.29	3.34
<i>R</i> =.292	<i>R</i> ² =.078							
<i>F</i> = 11.780	<i>P</i> =.00							

** p<.01

The findings obtained from the regression analysis presented in Table 14 indicate that the linear combination of the dimensions of irresponsible behaviours, grandiose behaviours, and maladaptive behaviours significantly predicts sincere teacher behaviour ($F_{(3,383)} = 11.780, p<.01$). The model's explanatory power is at the level of 0.08 ($R^2=.078$).

Table 15. The Results of the Multiple Linear Regression Analysis Between Dark Leadership and Collaborative Teacher Behaviour

Dimension	B	Standard Error ^b	β	t	p	Partial r	Tol.	VIF
Constant	3.631	.05	-	62.039	.00**	-	-	-
Irresponsible	-.159	.04	-.276	-3.64	.00**	-.18	.32	3.11
Grandiose	-.117	.03	-.229	-3.68	.00**	-.18	.47	2.10
Maladaptive	-.063	.04	-.103	-1.30	.19	-.06	.29	3.34
<i>R</i> =.550	<i>R</i> ² =.297							
<i>F</i> =54.966	<i>P</i> =.00							

** p<.01

The findings obtained from the regression analysis presented in Table 15 reveal that the model established between the dimensions of collaborative teacher behaviour and irresponsible behaviour, grandiose behaviours, and maladaptive behaviours is statistically significant ($F_{(3,383)} = 54.966, p < .01$). The model's explanatory power is at the level of 0.30 ($R^2 = .297$).

Table 16. The Results of the Multiple Linear Regression Analysis Between Dark Leadership and Indifferent Teacher Behaviour

Dimension	B	Standard Error ^b	β	t	p	Patial r	Tol.	VIF
Constant	1.038	.08	-	11.922	.00**	-	-	-
Irresponsible	.134	.06	.175	2.05	.04*	.10	.32	3.11
Grandiose	.127	.04	.188	2.69	.21	.13	.47	2.10
Maladaptive	.013	.07	.016	.18	.74	.00	.29	3.34
$R = .345$	$R^2 = .112$							
$F = 17.146$	$P = .00$							

* $p < .05$ ** $p < .01$

The findings obtained from the regression analysis presented in Table 16 indicate that the linear combination of the dimensions of irresponsible behaviours, grandiose behaviours, and maladaptive behaviours significantly predicts indifferent teacher behaviour ($F_{(3,383)} = 17.146, p < .01$). The model's explanatory power is at the level of 0.11 ($R^2 = .112$).

In conclusion, the findings obtained from the regression analysis indicate that the linear combination of the dimensions of irresponsible behaviours, grandiose behaviours, and maladaptive behaviours, which are sub-dimensions of dark leadership, significantly predicts organizational climate.

4. RESULTS AND DISCUSSION

In this research, the perceptions of primary school teachers regarding dark leadership and organizational climate, how these perceptions differ in terms of various variables, the relationships between dark leadership and organizational climate, and the predictive capacity of school principals' dark leadership behaviours on organizational climate have been examined.

The participating elementary school teachers generally do not perceive their school principals as displaying dark leadership behaviours, as their perception is mostly at the "disagree" level. However, when looking at the sub-dimensions of dark leadership, they are exposed more to grandiose behaviours of school principals, to a lesser extent to irresponsible and maladaptive behaviours. This suggests a positive situation regarding the attitudes and behaviours of the principals in the research schools. When examining similar studies conducted in different fields, it is observed that the research consistently indicates that employees generally perceive their leaders' dark leadership behaviours as below average or low (Işık & Kızıltuğ, 2022; Başar, 2019; Tülemez, 2019). On the other hand, many studies on dark leadership in Turkey (Ballı, et al., 2019; Afacan Fındıklı, Okan & Sığırı, 2019; Özgenel & Mavi Canuylasi, 2021; Zengin, 2019; Tuna, Konaklıoğlu & Kızanlıklılı, 2010; Kayalar & Arslan, 2011;

Ballı, 2014) suggest that leaders generally exhibit moderate levels of dark leadership behaviours.

The research findings reveal that individual factors such as gender, age, education level, and years of service do not differentiate teachers' perceptions. However, teachers' perceptions of school principals' dark leadership behaviours differ significantly based on their educational levels. Teachers with postgraduate education tend to perceive their school principals as exhibiting higher levels of dark leadership and grandiose behaviours. The findings of Ballı and Önen (2019), Tülemmez (2019), Eriş and Arun (2020), Çiçek (2021), and Gümüştekin (2019) contribute to the current research results in this context. This suggests that higher-educated teachers have a more critical and discerning view of their principals' leadership. Their expertise, authority perceptions, and communication skills contribute to this difference, making them more likely to evaluate their principals' leadership abilities positively.

The teachers who participated in the research rated the supportive principal behaviour dimension the highest and the directive principal behaviour dimension the lowest among the organizational climate principal behaviour dimensions. Among the organizational climate teacher behaviour dimensions, they rated the collaborative teacher behaviour dimension the highest and the indifferent teacher behaviour dimension the lowest. Based on this, it can be said that teachers perceive the school principals they work with as those who help them perform their duties better, motivate them, and exhibit supportive behaviours. When examining other studies conducted in Turkey using the data collection instrument used in the research, it was found that studies indicating that supportive principal behaviour and collaborative teacher behaviour are the highest-rated dimensions of organizational climate, while indifferent teacher behaviour is the lowest-rated dimension, were encountered (Çolak, 2016; Çolak & Altinkurt, 2017; Diş, 2016; Yurter, 2016; Ayık & Şahir, 2014; Bodur, 2019; Arslan, 2019; Araşkal & Gürbüz, 2021). Therefore, these findings contribute significantly to the reliability of the research results.

The research examined teachers' views on organizational climate in terms of various variables. The results show that teachers' views on organizational climate do not significantly differ based on variables such as age, school seniority, gender of the school principal, and the school's service score. However, significant differences were observed in teachers' views based on other variables like gender, seniority, educational level, subject area, and marital status. Female teachers tend to perceive their colleagues' sincere behaviours more positively. Experienced teachers tend to perceive indifferent teacher behaviours more than less experienced teachers. Teachers with higher education levels tend to perceive collaborative and indifferent teacher behaviours and restrictive principal behaviours differently. The views of subject area teachers differ concerning indifferent teacher behaviour, with primary school teachers perceiving it more significantly. Marital status affects teachers' perceptions of indifferent teacher behaviour, with married teachers perceiving it more significantly. On the other hand, variables such as age, school seniority, school principal's gender, and school service score do not significantly influence teachers' perspectives on organizational climate, indicating

that teachers' views on organizational climate are generally similar in these regards. These findings align with some previous studies in the field (Okar, 2018; Akyürek, 2020; Köse 2015).

The research suggests a significant relationship between teachers' perceptions of dark leadership and organizational climate. Notably, there is a strong, negative association between dark leadership and supportive principal behaviour, implying that as dark leadership behaviours in school principals increase, supportive behaviours decrease. Similarly, a moderate positive relationship exists between dark leadership and restrictive principal behaviour. Dark leadership is negatively associated with collaborative and sincere teacher behaviours, indicating that teachers perceive these behaviours less positively when school principals exhibit dark leadership. The research findings emphasize the potential detrimental impact of dark leadership on school climate, potentially harming motivation, creativity, and overall performance (Kark & Lepsinger, 2010; Wilson & Starks 2003). Additionally, a moderate positive relationship is observed between dark leadership and indifferent teacher behaviour. In summary, the study underscores the significance of examining the relationship between dark leadership and organizational climate, as it has the potential to influence teachers' attitudes and school effectiveness (Huang and Chang, 2015).

According to the results of the multiple linear regression analysis conducted in this study, the linear combination of dark leadership's dimensions, specifically irresponsible, grandiose, and maladaptive behaviours, significantly predicts organizational climate. These findings suggest that dark leadership exerts a notable influence on organizational climate, leading to adverse outcomes. Notably, it is observed that dark leadership has the highest negative impact on the dimension of supportive principal behaviour, indicating a robust relationship between dark leadership behaviours and this facet of organizational climate. Therefore, it can be concluded that supportive managerial behaviours are conducive to increasing teachers' commitment to the school (Şişman, 2002; Turan, 1998) and fostering a sense of cohesion among teachers in schools characterized by a supportive principal approach (Acarbay, 2006). These findings underscore the substantial impact of dark leadership on organizational climate and its adverse consequences. An increase in dark leadership behaviours within schools may lead to a reduction in supportive principal behaviour and collaborative, sincere teacher conduct. Similarly, this scenario may contribute to an increase in directive principal behaviour, restrictive principal behaviour, and indifferent teacher behaviour. Instead of fostering supportive leadership and a culture of cooperation, dark leadership tends to promote a culture of authoritarianism, restriction, and indifference. Consequently, this can negatively affect the school climate (Littky & Grabelle, 2013; Cohen & Geier, 2010; Hayes & Juárez, 2012). Therefore, it is safe to assert that diminishing dark leadership behaviours among school principals is imperative to establish a positive organizational climate.

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The study aimed to examine primary school teachers' perceptions of their school principals' levels of dark leadership and the organizational climate in their schools, as well as the relationships between these two variables. The key findings can be summarized as follows:

1. Teachers generally perceive their school principals' dark leadership behaviours at a relatively low level, with grandiose behaviours being the most prominent dimension.
2. Teachers' perceptions of the organizational climate in their schools reveal that the climate related to teacher behaviour is rated at an average level of openness, while the climate related to principal behaviour is rated below average. Supportive principal behaviour has the highest rating among the dimensions of principal behaviour, while directive principal behaviour has the lowest rating. Among the dimensions related to teacher behaviour, collaborative teacher behaviour has the highest rating, while indifferent teacher behaviour has the lowest rating.
3. Significant relationships were found between teachers' perceived levels of dark leadership and the organizational climate. Dark leadership was negatively associated with supportive principal behaviour and positively associated with restrictive principal behaviour. However, no significant relationship was observed between dark leadership and directive principal behaviour. Dark leadership was also negatively related to collaborative teacher behaviour but positively related to indifferent teacher behaviour, with a moderate level of strength.
4. The study concludes that teachers' perceptions of dark leadership significantly predict the organizational climate. Dark leadership predicts the organizational climate in terms of principal behaviour, with the strongest prediction for supportive principal behaviour, followed by significant predictions for directive and restrictive principal behaviour. It also predicts the organizational climate in terms of teacher behaviour, with the strongest prediction for collaborative teacher behaviour, followed by significant predictions for indifferent and sincere teacher behaviour.

Based on the findings of this study, the following recommendations can be made. Components providing information about the negative effects of dark leadership behaviours, especially grandiose behaviours, should be added to the leadership training of school principals. This way, school principals can better understand the negative impact of these behaviours on teachers and school climate. Secondly, the importance of feedback on school principals' leadership behaviours should be emphasized in the performance evaluation processes of school principals. Teachers' views on school principals' leadership behaviours should be taken seriously, and school principals should be encouraged to focus on their areas of development. Thirdly, regular, and centralized evaluation meetings should be organized with the participation of school principals to encourage them to establish open and honest communication with employees and focus on positive leadership behaviours. Fourthly, school principals should be reminded of the importance of ethical and values-based leadership. They should be encouraged to perform their leadership roles in accordance with ethical values, and supervision activities in this regard should be organized. Also, feedback meetings that consider teachers' opinions should be organized to address issues that negatively affect the organizational climate in schools. Fifthly, postgraduate education can contribute to teachers' better perception of dark leadership behaviours. Therefore, teachers and teacher candidates should be encouraged to participate in postgraduate education programs. Sixthly, this study was conducted using quantitative research methods. In future research, it is recommended to use qualitative or mixed

research methods to delve deeper into the topics of dark leadership and organizational climate. It is necessary to conduct further research on the causes and prevention methods of dark leadership behaviours exhibited by school principals. Within the conceptual framework, the relationships between dark leadership and factors such as organizational culture, ethical codes, and job satisfaction can be explored in more detail. Finally, comparative research with similar studies and replication of the study in different regions and school levels can assist in generalizing the results.

2. REFERENCES

- Acarbav, F. Y. (2006). *Kapsamlı okul iklimini değerlendirme ölçeğinin (öğrenci formu) Türkçe dilsel eşdeğerlik güvenirlik ve geçerlik çalışması*. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi.
- Adeel, M., Khan, H., Zafar, N. & Rizvi, S. (2017). Passive leadership and its relationship with organizational justice: Verifying mediating role of affect-based trust. *Journal of Management Development*, 37(2), 212-223.
- Afacan Fındıklı, M. M., Okan, G. ve Sığırı, Ü. (2019). Karanlık liderlik ölçeği: Çalışanların algısı üzerine bir ölçeklendirme çalışması. *Nitel Sosyal Bilimler*, 1(1), 89-115.
- Akbaba Altun, S. & Memişoğlu, S. P. (2011). Çoklu veri kaynağına dayalı değerlendirmenin okul iklimine etkisi. *İlköğretim Online*, 10(2), 743-756.
- Akbaba Altun, S. & Memişoğlu, S. P. (2011). Çoklu veri kaynağına dayalı değerlendirmenin okul iklimine etkisi. *İlköğretim Online*, 10(2), 743-756.
- Akhtar, S., Fatima, T. & Rizvi, S. A. A. (2016). The impact of toxic leadership on employees' behavior and attitude. *Journal of Business Ethics*, 137(3), 653-676.
- Akyürek, İ. M. (2020). Okullarda örgüt iklimi: Temel eğitim örneği. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, (9)17,1-22. ISSN:1302-7905
- Araşkal, S. & Gürbüz, A. (2021). Eğitim kurumlarında okul iklimi ve öğretmen yabancılaşmasının incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*. <http://dx.doi.org/10.29228/INESJOURNAL.51846>
- Argyris, C. (1957). *Personality and organization; The conflict between system and the individual*. Harpers.
- Arslan, S. (2019). *Ortaokullarda örgütsel iklim ile öğretmen performansı arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

- Ashforth, B.E. (1997). Petty tyranny in organizations: A preliminary examination of antecedents and consequences. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 14(2), 126-140.
- Asio, J.M. & Jimenez, E. (2020). Professional development, organizational climate, supervisory rapport and overall satisfaction of employees: An attitudinal study. *International Journal of Scientific Research in Multidisciplinary Studies*, 6(4), 34-40.
- Avolio, B. J., Walumbwa, F. O. & Weber, T. J. (2009). Leadership: Current theories, research, and future directions. *Annual review of psychology*, 60, 421-449. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163621>
- Ayık A. & Şayir, G. (2014). Okul müdürlerinin öğretimsel liderlik davranışları ile örgüt iklimi arasındaki ilişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 253- 279. ISSN:1304-0278
- Ballı, E. & Çakıcı, A. (2019). Karanlık liderlik: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Turkish Studies*. (14)2, 155-173.
- Ballı, F.E. & Önen, Ö. (2019). Okul müdürleri, öğretmenler ve yardımcı personelin okullardaki örgütsel iletişim iklimine yönelik görüşleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 514- 550. Doi: 10.26466/opus.602779
- Başar, U. (2019). *Liderin karanlık kişilik özellikleri ile çalışanın tükenmişliği arasındaki ilişkide çalışanın karanlık liderlik algısının aracı rolü: çok düzeyli bir araştırma*. Doktora Tezi. Başkent Üniversitesi.
- Bass, B. M. (1997). Does the transactional-transformational leadership paradigm transcend organizational and national boundaries? *American Psychologist*, 52, 130-139. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.52.2.130>
- Benson, M.J. & Hogan, R.S. (2008). How dark side leadership personality destroys trust and degrades organisational effectiveness. *Organisations and People*, 15(3),10–18.
- Bodur, E. (2019). *Yenilikçi okul ve örgüt iklimine ilişkin öğretmen görüşleri (Bolu ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Braun, S., Kark, R. & Wisse, B. (2018). Fifty shades of grey: Exploring the dark sides of leadership and followership. *Frontiers in Psychology*, 9. DOI=10.3389/fpsyg.2018.01877
- Brown, E. & Wilson, M. (2018). The influence of climate variability on schools: Perspectives from school principals. *Educational Leadership Quarterly*, 32(4), 567-589.
- Burke, R. (2006). Why leaders fail: Exploring the dark side. *International Journal of Manpower*, 27, 91-100.

- Çağlayan, E. (2014). *Okul binaları ve örgüt iklimi*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çalık, T. & Kurt, T. (2010). Okul iklimi ölçeğinin (OIÖ) geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 35(157), 167-180.
- Campbell, W.K., Goodie, A.S. & Foster, J.D. (2004) Narcissism, confidence and risk attitude, *Journal of Behavioural Decision Making*, 17(3), 297–311.
- Chirkina, T. & Khavenson, T. (2018). School climate: A history of the concept and approaches to defining and measuring it on PISA questionnaires. *Russian Education and Society*, 60(2), 133-160.
- Çiçek, B. (2021). *Karanlık liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı ve yöneticiye duyulan güven ile ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi.
- Cohen, A. (2015). Are they among us? A conceptual framework of the relationship between the dark triad personality and counterproductive work behaviors (CWBs). *Human Resource Management Review*, 26(1), 69–85.
- Cohen, D. K. ve Geier, R. (2010). *Educators and policymakers: Bridging the divide*. Harvard Education Press.
- Cohen, J. (2007). Evaluating and improving school climate. *Independent School*, (67)1, 18-24.
- Çolak, İ. & Altınkurt, Y. (2017). Okul iklimi ile öğretmenlerin özerklik davranışları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(1), 33- 71.
- Çolak, İ. (2016). *Okul iklimi ile öğretmenlerin özerklik davranışları arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Conger, J. A. (1990). The dark side of leadership. *Organizational Dynamics*, 19(2), 44-55.
- Dağlı, A. (1996). *İlköğretim okullarının örgüt iklimi Adana ve Gaziantep illeri örneği*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.
- Diş, O. (2015). *Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ile örgüt iklimi arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Einarsen, S., Aasland, S. & Skogstad, M.A. (2007). Destructive leadership behavior: A definition and conceptual model. *The Leadership Quarterly*, 18. 207-216.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500-507.
- Emmons, R. (1997). Narcissism: theory and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 11–17.

- Eriş, Y. & Arun, K. (2020). Liderin karanlık yüzü: Toksik liderlik davranışlarının çalışanların iş tatminine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, (12)2, 1861-1877.
- Ertekin, Y. (1978). *Örgüt iklimi*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Ertem, H. Y. & Gökalp, G. (2019). Development of scale of organizational climate in graduate education, *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 20(3), 784-797. 10.17679/inuefd.480361
- Furnham, A. & Taylor, J. (2004). *The dark side of behaviour at work: Understanding and avoiding employees leaving, thieving and deceiving* (1st ed.). Palgrave Macmillan London. <https://doi.org/10.1057/9780230510104>
- Furtner, M.R., Maran, T., Rauthmann, J.F. (2017) Dark Leadership: the role of leaders' dark triad personality traits. In Clark M., Gruber C. (Eds.), *Leader Development Deconstructed. Annals of Theoretical Psychology*, 15. Springer. 10.1007/978-3-319-64740-1_4
- Gentry, W.A., Mondore, S.P. & Cox, B.D. (2007). A study of managerial derailment characteristics and personality preferences. *Journal of Management Development*, 26(9), 857-873.
- Gillaspie, S. M. (2009). *The impact of dark leadership on organizational commitment and turnover*. Yüksek Lisans Tezi. Emporia State University.
- Goldman, A. (2006). High toxicity leadership borderline personality disorder and the dysfunctional organization. *Journal of Managerial Psychology*, 21(8), 733-746.
- Gümüştekin, K. (2019). *Karanlık liderliğin çalışan algısı üzerine bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Halpin, A. W. & Croft, D. B. (1962). *The organizational climate of school*. IL: Chicago University Press.
- Hayes, A., E. (1973). A reappraisal of the Halpin-Croft model of the organizational climate of schools. *Division A of The American Educational Research Association, ERIC*. 1-72.
- Hayes, E. & Juárez, A. (2012). There is no culturally responsive teaching spoken here: A critical race perspective. *Democracy & Education*, 20(1), 1-14
- Hibbert, G. (2020) Employee perceptions of organizational climate factors in a private school system. *Human Behavior, Development and Society*, 3(21), 88-97. ISSN 2651-1762
- Hibbert, G. (2020) Employee perceptions of organizational climate factors in a private school system. *Human Behavior, Development and Society*, 3(21), 88-97. ISSN 2651-1762

- Hogan, R. & Hogan, J. (2001). Assessing leadership: a view of the dark side. *International Journal of Evaluation and Assessment*, 9, 40-51.
- Hoy, W. K., Tarter, C. J. & Kottkamp, R. B. (1991). *Open schools, healthy schools: Measuring organizational climate*. Arlington Writers Ltd.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/imgelem/issue/38228/415425>
<https://doi.org/10.2307/2785585>
- Huang, H. C. & Chang, Y. J. (2015). The relationships among teachers' collaborative behavior, efficacy, and achievement in Taiwan. *Journal of Educational Research*, 108(3), 222-233. 10.1080/00220671.2013.839605
- Işık, M. & Kızıltuğ, S. (2022). Karanlık liderlik algısının iş gören performansı ve iş tatminine etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 307-326. 10.46928/iticusbe.1062866
- James, L. R., Choi, C. C., Ko, C. H., McNeil, P. K., Minton, M. K., Wright, M. A., & Kim, K. (2008). Organizational and psychological climate: A review of theory and research. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 17(1), 5-32.
- Judge, T. A., Piccolo, R. F. & Ilies, R. (2004). The forgotten ones? The validity of consideration and initiating structure in leadership research. *Journal of Applied Psychology*, 89(1), 36-51.
- Kaiser, B.R., LeBreton, M.J. & Hogan, J. (2015). The dark side of personality and extreme leader behaviour. *Applied Psychology: An International Review*, (64)1, 55-92. 10.1111/apps.12024
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayınları.
- Karimi, M., (2017). *Dark triad in teams: The Bermuda triangle of organization?* (1st ed.). Verlag Dr. Kovac.
- Kark, R. & Lepsinger, R. (2010). Beside the dark side of leadership: Revisiting the question of “Are leaders born or made?”. *The Academy of Management Perspectives*, 24(3), 62-79. 10.5465/amp.24.3.62
- Katz, D. & Kahn, R. L. (1997). *Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi*. (H. Can, Y. Bayar, Trans.) Ankara: TODAİE 167.
- Kavanagh, P.S., Signal, T.D. & Taylor, N. (2013). The dark triad and animal cruelty: Dark personalities, dark attitudes, and dark behaviours. *Personality and Individual Differences*, 55, 666-670.

- Kayalar M. & Arslan E.T. (2011). Karanlık liderliğin örgütsel bağlılığa etkisi: Isparta perakende sektöründe bir araştırma. *Çanakkale Üniversitesi 19. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 410-414.
- Keleş, Y. (2017). Ondokuz Mayıs Üniversitesinde örgütsel iklim. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 58, 455-473. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7199>
- Keleş, Y. (2017). Ondokuz Mayıs Üniversitesinde örgütsel iklim. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 58, 455-473. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7199>
- Keller, R. T. (2006). Transformational leadership, initiating structure, and substitutes for leadership: A longitudinal study of research and development teams. *Journal of Applied Psychology*, 91(1), 202-210.
- Kellerman, B. (2004). *Bad leadership: What it is, how it happens, why it matters*. Harvard Business School Press.
- Kellerman, B. (2004). *Bad leadership: What it is, how it happens, why it matters*. Harvard Business School Press.
- Köse, A. (2015). *İşe Angaje Olma ile Örgütsel Destek Algısı ve Örgüt İklimi Arasındaki İlişki (Kahramanmaraş İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Zirve Üniversitesi.
- Koys, D. & Decotiis, T. (1991). Inductive measures of psychological climate. *Human, Relations*, 44, 265-285.
- Lewin, K. & Lippitt, R. (1938). An experimental approach to the study of autocracy and democracy: A preliminary note. *Sociometry*, 1, 292–300.
- Likert, R. (1961). New patterns of management. <https://psycnet.apa.org/record/1962-05581-000>
- Lipman Blumen, J. (2005). Toxic leadership: When grand illusions masquerade as noble visions. *Leader to Leader*, 36, 29-36.
- Littky, D. & Grabelle, S. (2013). *The big picture: Education is everyone's business*. Association for Supervision and Curriculum Development, ASCD.
- Litwin, G., Stringer, R. (1968). *Motivation and organizational climate*. Division of Research Graduate School of Business Administration, Printed United States of America, Boston, pp: 29-146.
- McDonald, M.M., Donnellan, M.B., Navarrete, C.D. (2012). A life history approach to understanding the dark triad. *Personality and Individual Differences*, 52, 601-605.

- McIntosh, G. & Rima S. D. (1997). *Overcoming the dark side of leadership-the paradox of personal dysfunction*. Grand Rapids, MI: Baket Books.
- McMurray, A. & Don Scott, D. (2013). Determinants of organisational climate for academia. *Higher Education Research & Development*, 32(6), 960–974. <http://dx.doi.org/10.1080/07294360.2013.806446>
- Musa. S, (2016) The dark side of leadership: the nemesis of destructive followers. 17 Ekim 2020 tarihinde <https://www.linkedin.com/pulse/dark-side-leadership-nemesis-destructive-followers-soebowo-musa#:~:text=Good%20leadership%20has%20so%20far,'how-to'%20books.&text=Dark%20leadership%20has%20the%20negative,susceptible%20followers%20and%20conducive%20environments> (Erişim Tarihi: 12.04.2022)
- Okar, M. (2018). *Öğretmenlerin örgütsel iklim algıları ile değişime direnme tutumları arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Onoye, K. J. (2004). *A case study of a successful urban school: climate, culture and leadership factors that impact student achievement*. Doktora Tezi. University of Southern California.
- Ostroff, C. & Schmitt, N. (2017). Configurations of organizational effectiveness and efficiency. *Academy of Management Journal*, 36(6). <https://doi.org/10.5465/256814>
- Özgenel, (2020). An organizational factor predicting school effectiveness: School climate. *International Journal of Psychology and Educational Studies*,7(1), 38-50.
- Özgenel, M. & Mavi Canuylassi, E. (2021). Okul müdürlerinin yıkıcı liderlik davranışlarının örgütsel strese etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1652-1664. [10.33206/mjss.735234](https://doi.org/10.33206/mjss.735234)
- Penney, L. & Spector, P. (2002). Narcissism and counterproductive work behavior: Do bigger egos mean bigger problems? *International Journal of Selection and Assessment*, 10, 126-134.
- Ployhart, R.E. & Moliterno, T.P. (2011). Emergence of the human capital resource:A multilevel model. *Academy of Management Review*,36(1),127-150.
- Pomroy, A. E. (2005). *A study of principal communication behaviors and school climate in three Maine elementary schools*. Doktora Tezi. The University of Maine.
- Rosenthal, S. A. & Pittinsky, T. L. (2006). Narcissistic leadership. *The Leadership Quarterly*, 17. 617-633.

- Sara, G.W. & George, B.Y. (2010). The impact of dark leadership on organizational commitment and turnover. *Kravis Leadership Institute, Leadership Review*, 10, 104 – 124.
- Schneider, B., Ehrhart, M. & Macey, W. (2012). Organizational climate and culture. *Annual review of psychology*. 64. 10.1146/annurev-psych-113011-143809.
- Schyns, B. & Schilling, J. (2013). How bad are the effects of bad leaders? A meta-analysis of destructive leadership and its outcomes. *The Leadership Quarterly*, 24(1), 138-158. 10.1016/j.leaqua.2012.09.001
- Şişman, M. (2002). *Öğretim liderliği*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Slattery, C. (2009). The dark side troubling times at the top of leadership. *Semann & Slattery*. <http://www.conference.co.nz/files/docs/darksideofleadership2.pdf>
- Spain, S. M., Harms, P. D. & Wood, D. (2016). Stress, well-being, and the dark side of leadership. *Research in occupational stress and well-being* (s.33–59). <https://doi.org/10.1108/S1479-355520160000014002>
- Sussman, L., & Deep, S. (1989). *The Communication Experience in Human Relations* (2nd ed., pp. 214-216). Cincinnati Ohio: South-Western Publishing Co.
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*, 43(2), 178-190.
- Tepper, B. J. (2007). Abusive supervision in work organizations: Review, synthesis, and research agenda. *Journal of Management*, 33(3), 261-289.
- Tülemez, S. (2019). *İş yerinde liderliğin karanlık yüzü ve çalışanlar üzerindeki olumsuz etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi.
- Tuna, M., Konaklıoğlu, E. & Kızanlıklılı, M. (2010). Karanlık liderliğin çalışanların işten ayrılma eğilimine etkisi. *Çukurova Üniversitesi 18. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 619- 629.
- Turan, S. (1998, Ekim). Measuring organizational climate and organizational commitment in the Turkish educational context. *The Annual Meeting of The University Council for Educational Administration*. St. Louis, Missouri, USA.
- Whicker, M. L. (1996). *Toxic leaders: When organizations go bad*. VA: Quorum Books.
- Wilson, K. Y. & Starks, P. D. (2003, 23 Nisan). *Toxic leadership*. <https://transleadership.com/wp-content/uploads/ToxicLeadership.pdf>

- Wong, C. S. & Hui, C. (2012). The impact of leadership on organizational citizenship behavior: The moderating role of collectivism. *Journal of Management & Organization*, 18(5), 595-607. doi: 10.1017/S1833367200001812
- Wu, T. Y., Hu, C. & Chen, Y. C. (2016). Abusive supervision and employee creativity: The mediating role of psychological safety and organizational identification. *Journal of Business Research*, 69(5), 2014-2022. doi: 10.1016/j.jbusres.2015.11.004
- Yıldırım, S. & Aksu, A. (2022). Okul müdürlerine yönelik karanlık liderlik ölçeği geliştirme çalışması. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi*, 5(3), 195-216. <https://doi.org/10.47477/ubed.1133183>
- Yılmaz, K. & Altinkurt, Y. (2013). Örgütsel iklim ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-11.
- Yurter, Y. (2016). *İlkokul ve ortaokullarda okul iklimi ile örgütsel yaratıcılık davranışları arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi.
- Zellars, K.L., Tepper, B.J. & Duffy, M.K. (2002). Abusive supervision and subordinates' organizational citizenship behavior. *Journal of Applied Psychology*, (87)10, 68 – 107.
- Zengin, Y. (2019). Karanlık liderliğin örgütsel seslilik ve iş tatmini üzerindeki etkisi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 310-337.

İHRACAT YOĞUNLUĞU VE AKTİF BÜYÜMENİN FİRMA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ: BİST 100 ENDEKSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Çağatay MİRGEN

Milli Savunma Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0970-0121.

Doç. Dr. Yusuf TEPELİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ORCID:0000-0003-0413-4869

Özet

Kar maksimizasyonu anlayışının yerini piyasa değeri maksimizasyonuna bırakmasıyla birlikte finans yöneticileri şirketin piyasa değerini maksimize edecek şekilde yeni yatırım kararları almaktadır. Özellikle 1990'lı yıllar sonrasında artan finansal serbestleşme faaliyetleri ve dışa açılmanın önündeki engellerin kalkmasıyla birlikte uluslararasılaşma şirketler için bir tercih değil zorunluluk haline gelmiştir. Uluslararası pazarda yaşanan yoğun rekabet, şirketleri daha verimli ve daha etkin çalışmak zorunda bırakmıştır. Bu durum zaman içerisinde şirket karlılıklarında artışa sebep olduğu gibi firma değerini de arttırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada BIST 100 Endeksinde faaliyet gösteren finans kurumları ve holdingler dışında kalan şirketlerin ihracat ve büyüme faaliyetlerinin firma değeri üzerinde etkili olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. 2009-2018 yıllarını kapsayacak dönemde yıllık verilerle gerçekleştirilen panel regresyon analizi sonuçlarına göre firma değerinin, ihracat yoğunluğundan pozitif yönde, aktif büyümesinden ise negatif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Firma Değeri, Aktif Büyüme, İhracat Yoğunluğu, BIST 100

ANALYSIS OF THE EFFECT OF EXPORT INTENSITY AND ASSET GROWTH ON COMPANY VALUE: A RESEARCH ON BIST 100 INDEX

Abstract

As the concept of profit maximization is replaced by market value maximization, financial managers make new investment decisions to maximize the market value of the company. Especially after the 1990s, with the increasing financial liberalization activities and the removal of obstacles to internationalization, internationalization has become a necessity, not a choice, for companies. Intense competition in the international market has forced companies to work more efficiently and effectively. This situation not only increases company profitability over time, but also increases company value. Therefore, this study aims to determine whether the export and growth activities of companies other than financial institutions and holdings operating in the BIST 100 Index have an impact on firm value. According to the results of the panel regression analysis carried out with annual data for the period covering the years 2009-

2019, it was concluded that the company value was positively affected by export intensity and negatively affected by asset growth.

Key Words: Firm Value, Asset Growth, Export Intensity, BIST 100

1. GİRİŞ

Şirketlerin sürekliliğinin sağlanması, büyük ölçüde, ürettiği mal ve hizmet satışlarından elde ettiği karlara ve firma değerini maksimize etmesine bağlıdır. Bu nedenle esas faaliyet alanındaki talebin istikrarlı olması, gelecekte yaşanacak talep azalışlarının şirketi olumsuz etkilememesi adına büyük öneme sahiptir. Şirketlerin tek bir pazara satış yapmak yerine pazar çeşitlendirmesine gitme çabaları da bu yüzdendir. Pazar çeşitlendirmesinde küçük işletmelerde aynı ülke içerisinde farklı bölgelerde faaliyet göstermek bir yöntem olabileceği gibi daha büyük işletmelerde ise uluslararası pazardan pay almak, diğer bir ifadeyle ihracat etkinlikleri önemli bir yöntem olarak görülmektedir (Aksoy ve Göker, 2020: 359). Nitekim şirketler uluslararası pazarlara açılma sürecinde ilk olarak ihracat yöntemini tercih ederken ilerleyen süreçte doğrudan yabancı yatırım, ortaklık vb. yöntemlerle yatırımlarını sürdürebilmektedir. Uluslararasılaşma hangi yöntemle yapılırsa yapılsın şirketler için tercih olmanın dışında bir zorunluluk haline gelmiştir (Akyol ve Özkan, 2023: 53). Ancak doğrudan yabancı yatırım ile kıyaslandığında ihracat, nispeten düşük düzeyde taahhüt ve risk içermesi bakımından uluslararası pazarlara girmenin daha kolay ve hızlı yolu olarak görülmektedir (Pacheco, 2020: 99).

İhracat yoluyla uluslararasılaşma faaliyetlerinin şirketlere doğrudan ve dolaylı olmak üzere birçok faydası bulunmaktadır. Artan döviz kazancı ve faktör verimliliği doğrudan faydalar arasında yer alırken, uluslararası pazardaki rekabetin ihracatçı şirketleri yeni teknolojilerle tanıştırmaları, verimli kaynak tahsisi ve ölçek ekonomisi yoluyla daha fazla kapasite kullanımını sonucunda ortaya çıkan verimliliğin maliyetlerde tasarruf sağlamanın artan karlarla sonuçlanması, ihracatın sağladığı dolaylı faydalar olarak görülmektedir (Pangarkar, 2008; Abor, 2011; Calabrese ve Manello, 2018). Şirketler açısından önemli bir avantaj da ihracat gerçekleştiren şirketlerin ulusal düzeydeki ekonomik dalgalanmalardan etkilenme düzeylerinin daha düşük olmasıdır. Yerel ekonomilerde ortaya çıkabilecek bir kriz ortamında uluslararası faaliyet gösteren şirketler kayıplarını diğer ülkelerdeki satışları ile telef edebileceklerdir (Yıldız, 2018; Aksoy ve Göker, 2020). Yine de artan üretkenliğin karlılık artışına mı yol açacağı yoksa uluslararasılaşmanın getirdiği maliyetlerin karlılığı azaltacağı mı sorusu literatürde sıklıkla tartışılmaktadır. Bu konuda literatürde net bir sonuca ulaşılamadığı görülmektedir.

Uluslararası literatürde yapılan araştırmaların önemli bir kısmında ihracat yoğunluğunun şirketlerin finansal performanslarını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. (Qian ve Li, 2003; Bausch ve Krist, 2007; Pangarkar, 2008; Kongmanila ve Takahashi, 2009; Kneller ve Pisu, 2010; Abor, 2011; Schulze et al., 2016; Yıldız, 2018; Pacheco, 2019). Lu ve Beamish (2006) ihracat yoğunluğu ise finansal performans arasında ters yönlü bir ilişki elde ederken, Vogel and Wagner (2009), Grazi (2012), Temouri et al. (2013), Akyol ve Özkan (2023) ise ihracat yoğunluğu ile finansal performans arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. İlginç bir şekilde ihracat yoğunluğunun şirketlerin finansal performansını öncelikle düşürdüğü, ardından arttırdığı ve optimal düzeye ulaştığında da yeniden düşürmeye başladığını (Riahi ve Belkaoui,

1998; Xiao vd., 2013; Calabrese ve Manello, 2018) ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada gelişmekte olan bir ekonomi olarak kabul gören Türkiye’de Şirketlerin uluslararasılaşma ve büyüme çabalarının firma değeri üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Halka açık Şirketlerin piyasa değerinin işletme içi ve işletme dışı kaynaklı birçok faktörden etkilendiği bilinmektedir. Özellikle ekonomik sınırların ortadan kalkması sonrasında hızla artan küreselleşme faaliyetleri Şirketlerin uluslararasılaşmasını zorunlu kılmıştır. Uluslararasılaşma doğrudan ve dolaylı yatırımlar aracılığıyla olabileceği gibi ilk aşamada en basit ve düşük riskli yatırımlar ihracat yoluyla gerçekleşmektedir. Böylelikle Şirket hem pazar payını büyütecek hem de uluslararası düzeyde tanınırlığını artıracaktır. Ancak gerek tüketicisi ihtiyaçlarının gerekse de kültürel yapının farklı olması nedeniyle dışa açılmak isteyen Şirketin mevcut ürünlerinde farklılaşmaya gitmesi gerekecektir. Bu ise ürüne yeni özellikler kazandıracak yatırımlar yapmasına dolayısıyla da aktif büyüklüğünün artmasına neden olacaktır. Bu nedenle Şirketlerin temel amacı olan firma değerini arttırmaya yönelik yaptığı bu girişimlerin gerçekten amacına ulaşıp ulaşmadığı önemli bir araştırma konusu olarak görülmektedir. Nitekim literatür incelendiğinde firma değeri ve ihracat yatırımları arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda kullanılan yöntemler ve değişkenlere izelge 1’de yer verilmiştir.

Çizelge 1. Finansal Performans ve İhracat Oranı Arasındaki İlişkiyi İnceleyen alışmalar

Yazar	Sektör	alışmada Kullanılan Değişkenler	Yöntem	alışma Sonucu
Qian ve Li (2003)	Ernst ve Young’ın Endüstri Yıllık Raporu kapsamındaki 67 Şirket	Karlılık göstergesi olarak ROA, ROE ve ROS bağımlı değişken, AR-GE harcamaları, reklam harcamaları ve ihracat yoğunluğu ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	3 yıllık veriler ile Panel regresyon modeli kurgulanmıştır.	Arge yatırımları ve ihracat yoğunluğu karlılık üzerinde pozitif yönlü bir etki yaratırken, reklam harcamalarının herhangi bir etkisi olmamaktadır.
Pangarkar (2008)	Singapur’da faaliyet gösteren 94 KOBİ	Finansal Performans bağımlı, büyüklük ve uluslararasılaşma derecesi ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	94 KOBİ’ye uygulanan anket neticesinde ilişki kurulmaya çalışılmıştır.	Uluslararasılaşma derecesi arttıkça Şirketlerin performansları da artış göstermektedir.
Kongmanila ve Takahashi (2009)	Lao Hazır Giyim Sektri Şirketleri	Aktif karlılığı ve satışların karlılığı oranları bağımlı, ihracat yoğunluğu ve inovasyon yoğunluğu bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	44 ihracatçı Şirket üzerinden anket gerçekleştirilmiştir.	İnovasyonun ihracat performansı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu, dolaylı olarak ise bu durum karlılık üzerinde pozitif yönlü etkisi olduğu belirlenmiştir.
Kneller ve Pisu (2010)	Birleşik Krallık’taki ihracat yapan Şirketler	Firma performansı bağımlı değişken, büyüklük, kaç yıldır ihracat yaptığı, AR-GE yoğunluğu, Birleşik Krallık veya Uluslararası Ticaret Birliği yesi olup olmama durumu bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Anket aracılığıyla Şirketlerin performanslarının ihracat ile ilişkisi incelenmiştir.	Firmanın ihracat yoğunluğu arttıkça karlılıkları da büyümenin aracı etkisiyle birlikte artış göstermektedir.
Abor (2011)	Gana İmalat Sektri Şirketleri	Firma verimliliği bağımlı, karlılık, ihracat yoğunluğu, maddi duran varlıkların logaritması, günlük ücretler ve Şirket yaşı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Panel Regresyon	İhracat durumu ve ihracat yoğunluğunun üretkenlik üzerinde olumlu etkileri olduğu belirlenmiştir.

Grazzi (2012)	60.000 İtalyan imalat sektörü şirketi	Firma karlılığı bağımlı değişken, büyüklük ve ihracat yoğunluğu ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Parametrik olmayan yöntemlerle regresyon modelleri bir arada kullanılmıştır	İhracat yoğunluğu fazla olan firmaların olmayanlara nazaran daha fazla karlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Temouri vd. (2013)	ORBIS'ten verileri alınmış olan Almanya, Fransa ve İngiltere şirketleri	Ciro karlılığı, çalışan başına karlılık, ortalama ücretler ve şirketlerin ihracat yapmama durumlarının arasındaki etkileşim incelenmiştir.	Anket yoluyla toplanan veriler Kolmogorov-Smirnov testi ile analiz edilmiştir.	3 farklı ülkede oranları değişmekle birlikte ihracat yapan şirketlerin karlılıklarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine de ihracatın şirket performansı üzerinde anlamlı bir ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Tunahan vd. (2015)	TİM 2012 ilk 1000 ihracatçı	Vergi öncesi kar bağımlı, ihracat yoğunluğu ve yabancı sermaye oranı bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Çift Yönlü ve Etkileşimli Varyans Analizi	Yüksek ihracat yoğunluğuna sahip şirketler ve yerli sermayeli şirketlerin karlılığı düşük, düşük ihracat yoğunluğuna sahip şirketler ve yabancı ve karma sermayeli şirketlerin karlılığı yüksektir
Yıldız (2018)	BIST 500	Aktif Karlılığı ve hisse senedinin riske göre düzeltilmiş getirisi (Alpha) bağımlı, İhracat yoğunluğu, toplam varlıklar, nakit ve nakit benzeri, finansal kaldıraç temettü oranı ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Panel Regresyon	İhracat yoğunluğu ve firma performansı arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Pacheco (2020)	4133 Portekiz Sanayi KOBİ'si	Firma performansı (ROA) bağımlı, büyüklük, yaş, uluslararasılaşma düzeyi, ihracat yoğunluğu, maddi olmayan duran varlıklar ve borçlar bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Dengesiz Panel Regresyon Analizi	İhracat yoğunluğu, özellikle ihracatlar uzak pazarlara yönlendirildiğinde ve küçük firmalar tarafından yürütüldüğünde firma karlılığını etkilemektedir.
Aksoy ve Göker (2020)	ISO 500 şirketleri 1998-2017	Özsermaye Karlılık Oranı bağımlı değişken, İhracat Yoğunluğu bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Panel Eşbütünleşme Analizi	İhracat yoğunluğu ve karlılık arasında negatif yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Akyol ve Özkan (2023)	İSO 500 Şirketleri	Aktif Karlılığı ve özsermaye karlılığı bağımlı, Arge Yoğunluğu ve İhracat Yoğunluğu bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.	Panel Regresyon	İhracat yoğunluğunun, şirketlerin finansal performansları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Çizelge’de görüldüğü üzere ihracat yoğunluğu, finansal performans ve karlılık arasındaki ilişkiyi araştıran oldukça fazla araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmaların birçoğu finansal performansın ve/veya karlılığın bağımlı, ihracat yoğunluğunun ise bağımsız değişken olarak kullanıldığı panel regresyon modelleri ile aralarındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Ancak dikkat çeken en önemli unsur çalışmaların birçoğunda performans göstergesi olarak karlılığın kullanılmış olmasıdır. Oysa günümüzde karlılık maksimizasyonu anlayışı yerini firma değeri maksimizasyonuna bırakmıştır. Bu nedenle bu çalışmada performans göstergesi olarak firma değeri kullanılmış, ihracat oranı ve aktif büyüklüğünün firma değeri üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Ekonometrik analizlerde zaman serisi, yatay kesit veya panel veriler kullanılabilir. Zaman serisi değerlerin gün, ay, mevsim, yıl gibi zaman birimlerine göre değişimini barındırırken, yatay kesit verisi zamanın bir noktasında farklı birimlerden toplanan verilerden

oluşmaktadır. Birimler; ülke, firma, sektör gibi farklı grupları barındırabilmektedir. Panel veri ise zaman serisi verileri ve yatay kesit verilerin bir arada bulunduğu veriyi ifade etmektedir (Tatoğlu, 2018b: 1-2). Farklı birimlere ait verilerin zamanın farklı noktalarında birlikte kullanılması panel veri analizini ilgilendirmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada BİST 100’de listelenen ve finans kurumları ve holdingler dışında kalan 75 şirkete ait firma değeri, ihracat oranı ve aktif büyüklüğüne ait değişkenler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Veri setine ait zaman aralığı 2009-2018 yıllarını kapsamaktadır. Analiz kapsamında kullanılan şirketleri tanımlayan BİST kodları aşağıdaki Tablo 2.’de gösterilmektedir. Kodların açıklamalarına veya şirket bilgilerine BİST¹, KAP² gibi kuruluşlardan ulaşılabilir.

Çizelge 2. Analizde Kullanılan Şirketleri Ait Borsa Kodları

ŞİRKETLER							
ADANA	BTCIM	DEVA	GOODY	KARTN	NETAS	TAVHL	TTRAK
AKSEN	BIMAS	DOHOL	GOZDE	KERVT	ODAS	TKFEN	ULKER
ALARK	BIZIM	DOAS	GSDHO	KLMSN	OTKAR	TOASO	VESTL
ALKIM	BRSAN	ECILC	GUBRF	KCHOL	PGSUS	TRKCM	YATAS
ANACM	BRISA	ECZYT	HEKTS	KORDS	PETKM	TRCAS	ZOREN
AEFES	BUCIM	EGEEN	INDES	KOZAL	SAHOL	TCELL	
AGHOL	CCOLA	EKGYO	IPEKE	KOZAA	SASA	TMSN	
ARCLK	CLEBI	ENKAI	KRDMD	LOGO	SODA	TUPRS	
ASELS	CEMTS	EREGL	KAREL	MGROS	SISE	THYAO	
AYGAZ	CIMSA	FROTO	KARSN	NTHOL	TATGD	TTKOM	

Analizde kullanılacak olan firma değeri (FD), ihracat oranı (IO) ve aktif büyüme (AB) değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki Tablo 3.’de gösterilmektedir. Buna göre tüm değişkenlere ait gözlem sayısı 750, En yüksek firma değeri 66,7 milyar TL, en düşük -1,9 milyar TL’dir İhracat oranı ise en düşük 0 ve en yüksek 91,55 olarak gözlenmektedir. Aktif büyüklüğünde en düşük değer -67.575 ile GSDHO’ya ait olup en yüksek değer ise 510.648,59 ile ODAS’a aittir. Sonraki en yüksek aktif büyüklük ise 637,47 ile GOZDE’ye aittir. ODAS, 2010 yılının 9. ayında kurulmuş ve ODAS’ın finansal raporlarına³ göre 2010 yılında 17.969 TL olan aktiflerinin 2011 yıl sonunda 91.776.414 TL’ye ulaştığı görülmektedir. 2011 yılında finansal borçlarında yaklaşık olarak 76 milyon TL’lik bir artış meydana gelmiş ve bu tutarın büyük çoğunluğunu maddi duran varlık yatırımlarında kullanmıştır. Bu nedenle aktif büyüklüğü diğer şirketlere göre ilgili yılda çok yüksektir.

Çizelge 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem	Ortalama	Std. Dev.	En Düşük	En Yüksek
FD	750	5.248.708.767	9.181e+09	-1.918.510.000	66.726.800.000
IO	750	21.009	22.539	0	91.551
AB	750	701.132	18645.541	-67.575	510648.59

Birim kök testine ait analizler yapılmadan önce birimler arası korelasyon test edilmelidir. Eğer seride birimler arasında korelasyon (yatay kesit bağımlılık) varsa ikinci kuşak birim kök

¹ <https://www.borsaistanbul.com/tr/>

² <https://www.kap.org.tr/>

³ <https://www.odasenerji.com.tr/tr/yatirimci-iliskileri>

testlerinin uygulanması gerekmektedir (Tatoğlu, 2018a: 105). Bu kapsamda birinci ve ikinci kuşak panel birim kök testlerinden hangisinin yapılacağı belirlenmesi için öncelikle Peseran (2004) CD testi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra sırasıyla Levin, Lin ve Chu (LLC), Im, Pesaran ve Shin (IPS), Harris ve Tzavalis (HT) panel birim kök testleri kullanılmıştır. İlgili testlere ait sonuçlar aşağıdaki Tablo 4.'de gösterilmektedir. Ayrıca değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığı belirlenmesi amacıyla korelasyon matrisi incelenmiştir. Korelasyon matrisi sonuç değerlerinin 0.11'in altında olduğu belirlenmiştir. Gujarati ve Porter (2009)'e göre bu değer 0.8'in üzerinde saptanması çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğunu göstermektedir. Bu durumda çalışmada elde edilen bulgulara göre doğrusal bağlantı sorunu yoktur.

Çizelge 4. Birimler Arası Korelasyon ve Birim Kök Testleri

Testler	FD	IO	AB	dFD
Peseran (2004) CD	0.000	0.000	0.000	-
LLC	1.000	0.0000	0.0000	0.0000
IPS	1.000	0.0000	0.0000	0.0000
HT	1.000	0.0000	0.0000	0.0000

Yukarıdaki Çizelge 4'deki panel birim kök test sonucu doğrultusunda FD değişkenin düzeyde durağan olmadığı saptanmıştır. Bu nedenle FD değişkenin birinci farkı alınarak panel birim kök testleri tekrarlanmıştır. Sonuç olarak farkı alınmış FD'nin birim kök test sonuçları durağan çıkmıştır. Bu kapsamda analiz için FD değişkenin birinci farkı (dFD) kullanılacaktır. Fark alınması nedeniyle yeni gözlem sayısı 675'dir.

Panel veri analizinde uygun regresyon modelinin belirlenmesi için uygulanan testler aşağıdaki Tablo 5'de gösterilmektedir. Gerçekleştirilen F testi ve LR testi bulgularına göre birim etki ve zaman etkinin varlığına rastlanmamıştır. F testi ile klasik model ve sabit etkiler modeli arasında tercih gerçekleştirilmektedir (Tatoğlu, 2018b: 168). ANOVA F testi olarak da bilinen bu test, Moulton ve Randolph (1989) tarafından önerilmiştir. F testi sonuçlarına göre klasik modelin uygun olmadığı tespit edilmiştir. LR testi ise klasik modelini tesadüfi etkiler modeline karşı test etmek için kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2018b: 173). LR test sonuçlarına göre klasik model yerine tesadüfi etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. F testi ve LR testi sonuçlarına göre klasik modelin kullanılmasının saptanması sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli arasında seçimin yapılmasını gerektirmektedir. Bunun saptanması için Hausman (1978) testi kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2018b: 184). Uygulanan Hausman test sonuçlarına göre ($Prob > \chi^2 = 0.8908$) tesadüfi etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu anlaşılmıştır.

Çizelge 5. Uygun Regresyon Modelinin Belirlenmesi

BİRİM ETKİ ($Prob > F$)	ZAMAN ETKİ ($Prob > \chi^2$)
Sabit Etkiler (F Testi)	
Olasılık Değeri: 0.0000 H_0 : Birim etkiler sıfıra eşittir.	Olasılık Değeri: 0.0000 H_0 : Zaman etkiler sıfıra eşittir.
Tesadüfi Etkiler	
(Genişletilmiş LR Testi)	LR Testi
Olasılık Değeri: 0.0000 H_0 : Klasik model doğrudur.	Olasılık Değeri: 0.0000 H_0 : klasik model doğrudur.
Hausman Testi ($Prob > \chi^2$)	
Olasılık Değeri: 0.8908 H_0 : Tesadüfi etkiler modeli uygundur.	

Regresyon modeline ait sonuç çıktıların değerlendirilmesinden önce tesadüfi etkiler modeline ait temel varsayım test sonuçlarının incelenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda heteroskedasite için Levene (1960), Brown ve Forsythe (1974) testi, otokorelasyon için Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)'in Durbin Watson testi ile Baltagi-Wu (1999)'nun yerel en iyi değişmez testleri kullanılmıştır. Çizelge 6'da verilen test sonuçları doğrultusunda modelde heteroskedasite ve birimler arası korelasyon olduğu saptanmıştır. Otokorelasyon için gerçekleştirilen Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel en iyi değişmez testlerine göre sonuç 2'den küçük ise otokorelasyon olduğu yorumu yapılabilmektedir (Tatoğlu, 2018b: 226). Elde edilen değer 2'in üzerinde olması nedeniyle model için otokorelasyon olmadığı belirlenmiştir.

Çizelge 6. Tesadüfi Etkiler Modelinin Temel Varsayım Testleri

Heteroskedasite (Levene, Brown ve Forsythe Testi)	Otokorelasyon (Durbin-Watson Testi)	B. A. Korelasyon (Pesaran CD Test)
W0 = 6.9838348 Pr > F = 0.0000 W50 = 5.4201436 Pr > F = 0.0000 W10 = 6.9838348 Pr > F = 0.0000	Durbin-Watson = 2.025486 Baltagi-Wu LBI = 2.3513963	p-value = 0.0000
H ₀ : Birimlerin Varyansları eşittir.	Değerler 2'den küçükse, otokorelasyon var.	H ₀ : Birimler arası korelasyon yoktur.

Otokorelasyon ve birimler arası korelasyona ait sapmaların giderilmesi için nihai sonuca Driscoll ve Kraay (1998) tahmincisi ile ulaşılmıştır. Sonuçlar Çizelge 7'de gösterilmektedir.

Çizelge 7. Nihai Regresyon Modeli Sonuçları

Bağımlı Değişken: dFD	Katsayı	Standart Hata	t	P>t
IO	1.06e+07	3243717	3.280	0.011
AB	-691.852	255.196	-2.710	0.027
Sabit	4.88e+08	2.41e+08	2.020	0.078
Gözlem Sayısı	675			
Prob > chi2	0.0000			
R ²	0.0104			

Çizelge 7'deki sonuçlara göre kurulan model %1 düzeyinde (Prob > chi2 = 0.0000) anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bağımlı değişken olan firma değeri ile ihracat oranı ve aktif büyüme arasında %5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. İlişkinin yönü sırasıyla pozitif ve negatiftir. Bu kapsamda ihracat yoğunluğu arttıkça firma değeri artarken aktif büyüme arttıkça firma değeri azalmaktadır.

4. SONUÇLAR VE GENEL DEĞERLENDİRME

Günümüzde dış faktörlerin finans yöneticisi üzerindeki etkisi giderek artmaktadır. Artan kurumsal rekabet, teknolojik değişim, enflasyon ve faiz oranlarındaki değişkenlik, dünya çapındaki ekonomik belirsizlik, dalgalanan döviz kurları, vergi kanunu değişiklikleri, çevre sorunları ve finansal işlemlerle ilgili etik kaygılar göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle finans, şirket içinde giderek daha hayati bir stratejik rol oynamaktadır (Horne ve Wachowicz, 2009: 2). Etkin finansal yönetim, bazı amaç veya hedeflerin varlığını gerektirir; çünkü bir finansal kararın etkili olup olmadığına ilişkin yargının bazı standartlar ışığında yapılması gerekmektedir. Alınan finansal kararlar firma değerine doğrudan etki edecektir. Çünkü firma değeri firmanın yatırım, finansman ve varlık yönetimi kararlarının bir yansımasıdır. Firma

değeri kavramının önem kazanması ve yatırımcıların firma değeri hakkında bilgi sahibi olmak istemesi, firma değerini en yüksek düzeye ulaştıracak kararların alınması için izlenecek adımların da belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle firma değerine etki eden faktörlerin bilinmesi önem arz etmektedir. Bunun için bu çalışmada ihracat yoğunluğu ve aktif büyümenin, firma değeri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ihracat yoğunluğu ve aktif büyümenin firma değeri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda firma değeri ile ihracat oranı arasında pozitif, firma değeri ve aktif büyüme arasında ise negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır.

İhracat oranı, bir ülkenin veya firmanın toplam üretiminin veya satışlarının ne kadarının ihracata konu olduğunu gösteren bir göstergedir. Yani, firmanın elde ettiği toplam gelirler içinde ihracattan sağladığı gelirlerin yüzdesini göstermektedir. İhracat yoğunluğundaki artış firmanın karlılığında artış meydana getirebilir. Kneller and Pisu (2010), Temouri vd. (2013) bunu doğrulayan sonuçlara ulaşmışlardır. İhracat ile firma yeni pazarlara girerek büyüme fırsatı yakalayabilir. Tek bir pazarda bulunmak yerine farklı pazarlarda yer alan firma için risk dağıtılabilir. Böylece, belirli bir pazardaki ekonomik koşullarda meydana gelebilecek değişiklikler ile döviz kurlarında oluşabilecek dalgalanmalardan tek bir pazara bağlı olunmadığı için daha az zarar ile kurtulma imkânı elde edilebilir. Pacheco (2020) ihracat yoğunluğu, özellikle ihracatlar uzak pazarlara yönlendirildiğinde ve küçük firmalar tarafından yürütüldüğünde firma karlılığını etkilediğini belirtmektedir. Uluslararası piyasalarda faaliyet gösterilmesi rekabet avantajı elde edilmesinin de önünü açabilir. Farklı kültürlerle ait tüketicilere ulaşılarak, müşteri geri bildirimleri sayesinde daha kaliteli ürün ve hizmet sunulabilir. Bu da yeni fikirleri teşvik ederek araştırma geliştirme faaliyetlerinin potansiyelini artırabilir. Qian ve Li (2003), AR-GE yatırımları ve ihracat yoğunluğu karlılık üzerinde pozitif yönlü bir etki yarattığını vurgulamışlardır. Ayrıca bunlara bağlı olarak firmanın hisse senedine talep artabilir ve hisse senedi fiyatlarındaki artış ile hissedar değeri de artırılmış olacaktır. Yıldız (2018) hisse senedi getiri ile ihracat yoğunluğu arasında pozitif bir ilişki bulmaları bunu desteklemektedir. Tüm bu gelişmeler firma değerine olumlu etki yaratabilir. Çalışma doğrultusunda elde edilen sonuç da bu yorumları destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Aktif büyüme, bir şirketin varlıklarında meydana gelen artışı ifade etmektedir. Aktif büyüme, şirketin uzun vadeli sürdürülebilirliğini ve rekabet gücünü artırabilir, ancak aynı zamanda iyi planlanmış bir strateji ve uygun yönetim gerektirmektedir. Kontrolsüz veya hızlı büyüme, şirketin kaynaklarını tüketebilir ve operasyonel sorunlara yol açabilir. Elde edilen sonuçlar da aktif büyümede meydana gelen artışların firma değerini azalttığını göstermektedir. Burada firma büyümesi ile firma büyüklüğü kavramlarının karıştırılmaması gerekir. Şirketlerde düzenli büyümenin firma değerini pozitif yönde etkilediği bilinirken (Varaiya vd., 1987; Payne vd., 1996; Asogwa, 2009), ölçek ekonomilerinin aksine şirket büyüklüğünün firma değerini negatif yönde etkilediği de görülmektedir (Kumar, 2015). Lu ve Beamish (2006) bulguları da bu sonuçları desteklemektedir. Bu nedenle, şirketlerin büyüme stratejilerini dikkatli bir şekilde planlaması ve yönetmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

ABOR, Joshua (2011), “Do Export Status and Export Intensity Increase Firm Performance?”, *Thunderbird International Business Review*, 53(1): 9-18.

AKSOY, Emine Ebru ve GÖKER, İlkut Elif KANDİL (2020), “İhracat ve Karlılık İlişkisine ISO 500 Firmaları Örnekleminde Mikro Bir Bakış Açısı”, *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 358-373.

AKYOL, Hatice ve ÖZKAN, Nasıf (2023), “AR-GE ve İhracat Yoğunluğunun Finansal Performansla İlişkisi: Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Örneği”, *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 5(1): 51-82.

ASOGWA, Robert C. (2009), “Measuring Determinants of Value Creation for Publicly Listed Banks in Nigeria: A Random Effects Probit (REP) Model Analysis”, 14th Annual Conference on Econometric Modelling for Africa, 8-10 July, Abuja, Nigeria

BALTAGI, B. H., & WU, P. X. (1999). “Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR (1) Disturbances”, *Econometric Theory*, 15(6): 814-823.

BAUSCH, Andreas and KRIST, Mario (2007), “The Effect of Context-Related Moderators on the Internationalization Performance Relationship: Evidence from Meta Analysis”, *Management International Review*, 47: 319-347.

BHARGAVA, Alok, FRANZINI, Luisa and NARENDRANATHAN, Wiji (1982), “Serial Correlation and the Fixed Effects Model”, *The Review of Economic Studies*, 49(4), 533-549.

BROWN, Morton B. and FORSYTHE, Alan B. (1974), “The Small Sample Behavior of Some Statistics Which Test the Equality of Several Means”, *Technometrics*, 16: 129-132. <https://doi.org/10.1080/00401706.1974.10489158>.

CALABRESE, Giuseppe Giulio and Alessandro MANELLO (2018), “Firm Internationalization and Performance: Evidence for Designing Policies”, *Journal of Policy Modeling*, 40(6): 1221-1242.

DRISCOLL, John C., and KRAAY, Aart C. (1998), “Consistent Covariance Matrix Estimation with Spatially Dependent Panel Data”, *Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.

DURBIN, James and Watson, Geoffrey S. (1950), “Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression: I.”, *Biometrika*, 37(3/4): 409-428.

GRAZZI, Marco (2012), “Export and Firm Performance: Evidence on Productivity and Profitability of Italian Companies”, *Journal of Industry, Competition and Trade*, 12: 413-444.

GUJARATI, Damodar N. ve PORTER, Dawn C. (2009). Basic Econometrics (Fifth Edition). New York, USA: McGraw-Hill Irwin.

HARRIS, Richard D. F. and Elias TZAVALIS (1999). Inference for Unit Roots in Dynamic Panels Where the Time Dimension is Fixed. *Journal of Econometrics*, 91: 201–226. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00076-1](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00076-1).

HAUSMAN, Jerry A. (1978), “Specification Tests in Econometrics”, *Econometrica*, 46(6): 1251-1271.

<https://www.borsaistanbul.com/tr/>, (Erişim Tarihi: 18.10.2023).

<https://www.kap.org.tr/>, (Erişim Tarihi: 18.10.2023).

IM, Kyung So, PESARAN, M. Hashem and SHIN, Yoncheol (2003), “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels” *Journal of Econometrics*, 115(1): 53-74.

KNELLER, Richard and PISU, Mauro (2010), “The Returns to Exporting: Evidence from UK Firms”, *Canadian Journal of Economics*, 43(2): 494-519.

KONGMANILA, Xayphone and TAKAHASHI, Yoshi (2009), “Innovation, Export Performance and Profitability of Lao Garment Exporters”, *International Journal of Economics and Management*, 3(2): 225-236.

LEVENE, Howard (1960), Robust Tests for Equality of Variances. In: Olkin, I., Ed., *Contributions to Probability and Statistics*, Stanford University Press, Palo Alto, 278-292.

LEVIN, Andrew, Chien-Fu, LİN and Chia-Shang James CHU (2002), “Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties”, *Journal of Econometrics*. 108: 1–24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7).

LU, Jane W. and Paul W. BEAMISH (2006), “SME Internationalization and Performance: Growth vs. profitability”, *Journal of International Entrepreneurship*, 4: 27-48.

MOULTON, Brent R. and RANDOLPH, William C. (1989), “Alternative Tests of the Error Components Model”, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 685-693.

PACHECO, Luís Miguel (2019), “Internationalization Effects on Financial Performance: The Case of Portuguese Industrial SMEs”, *Journal of Small Business Strategy*, 29(3): 97-116.

PANGARKAR, Nitin (2008), “Internationalization and Performance of Small and Medium Sized Enterprises”, *Journal of World Business*, 43(4): 475-485.

PAYNE, Bruce C., BOUDREAUX, Denis O. and RUMORE, Nancy C. (1996), “Financial Determinants of Market Value: The Case of Investor Favorites”, *Journal of Economics and Finance*, 20(3), 59-67.

PESARAN, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=572504> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.572504>.

QIAN, Gongming and LI, Lee (2003), “Profitability of Small-and medium-sized Enterprises in High-tech Industries: The Case of the Biotechnology Industry”, *Strategic Management Journal*, 24(9): 881-887.

RIAHI-BELKAOUI, Ahmed (1998), “The Effects of the Degree of Internationalization on Firm Performance”, *International Business Review*, 7(3): 315-321.

SCHULZE, Linda, DOUESNEL, Aurélien and GRÉGOIRE, Olivia (2016), “Internationalization and Firm Performance in Chindia Countries: A Meta-Analytic Review”, *AD-Minister*, 2(9): 5-22.

TATOĞLU, F.Y. (2018a). Panel Zaman Serileri Analizi: Stata Uygulamalı. Beta Basım Yayım Dağıtım, 2. Baskı. İstanbul.

TATOĞLU, F.Y. (2018b). Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı. Beta Basım Yayım Dağıtım, 4. Baskı. İstanbul.

TEMOURI, Yama, VOGEL, Alexander and Joachim WAGNER (2013), “Self-selection into Export Markets by Business Services Firms–Evidence from France, Germany and the United Kingdom”, *Structural Change and Economic Dynamics*, 25: 146-158.

TUNAHAN, Hakan, ESEN Sinan ve TOPAL, Bayram (2015), “Sahiplik Yapısı ve İhracat Yoğunluğunun İşletmelerin Karları Üzerindeki Etkisi”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 93-109.

VAN HORNE, J. C., & WACHOWICZ, J. M. (2009). *Fundamentals of financial management* 13th ed. Pearson.

VARAIYA, Nikhil, KERIN, Roger A. and WEEKS, David (1987), “The Relationship between Growth, Profitability and Firm Value”, *Strategic Management Journal*, 8(5), 487-497.

VOGEL, Alexander and WAGNER, Joachim (2010), “Exports and Profitability–First Evidence for German Business Services Enterprises”, *Applied Economics Quarterly*, 56(1): 7-30.

XIAO, Simon Shufeng, et al., (2013), “Internationalization and Performance of Firms in China: Moderating Effects of Governance Structure and the Degree of Centralized Control”, *Journal of International Management*, 19(2): 118-137.

YILDIZ, Yılmaz (2018), “İhracat Yoğunluğu, Ar-Ge Yatırımları ve Firma Performansı: Türkiye Örneği”, *Ege Akademik Bakış*, 18(2): 289–305.

THE CONSEQUENCES OF INCORRECTLY ESTIMATING PARAMETERS AFFECTING THE OPTIMAL PORTFOLIO IN THE SEMIVARIANCE- COVARIANCE MATRIX

Dr. Öğr. Üyesi KARTAL SOMUNCU

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bayat Meslek Yüksekokulu
Yönetim Organizasyon Bölümü, Afyonkarahisar, Turkey.
ORCID Code: 0000-0002-5087-414X

ABSTRACT

In Markowitz's initial work in 1952, the Portfolio Selection Model, portfolio optimization is based on the mean-variance model where risk is defined by variance. However, in response to criticisms of this model, in his second work in 1959, Markowitz introduced the concept of semi-variance as a measure of risk. From 1959 to the present day, the number of studies referencing semi-variance has been relatively low. The aim of this study is to discuss the impact of incorrect predictions of parameters such as mean return, semi-variance, and covariance on portfolio optimization.

After constructing the semi-variance-covariance matrix, an optimal portfolio will be determined based on risk tolerance, and for the case of incorrectly predicted fundamental parameters, the potential value losses will be calculated for the new optimal portfolios. Regardless of risk tolerance, it has been observed that errors arising from means are more significant than errors arising from variances and covariances. However, it has been concluded that errors arising from semivariances are equally important as errors arising from covariances.

Keywords: Semi-variance, Portfolio Selection Model of Markowitz, mean-semi variance matrix, tolerance of risk, utility function.

JEL Codes : G11, G14, G17, G32

1.Introduction

When Markowitz introduced his groundbreaking work, the Portfolio Selection Model, to the financial world in 1952, it garnered significant attention. The portfolio optimization in Modern Portfolio Theory is based on the mean-variance model, where risk is defined by variance (Mut

and Sayılğan: 2010). However, as criticisms from academic circles began to emerge over the years, Markowitz addressed these concerns in his 1959 work titled "Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investment." In this work, he introduced the concept of semi-variance for the first time.

According to Markowitz (1959), expressing risk solely through variance not only fails to accurately reflect investors' risk perceptions but also does not realistically represent the probability distributions of portfolio returns. Markowitz argued that focusing only on returns is not the correct approach; rather, efforts should be made to minimize risk. He emphasized that positive returns emerging over time in securities within the portfolio are desired outcomes, and considering such returns as risks would be an incorrect approach. Markowitz asserted that real risk is represented by returns lower than the average return, defining this as semi-variance. If a portfolio's returns follow a normal distribution, then the semi-variance will be exactly half of the variance. If the normal distribution is skewed to the left or right, then the semi-variance will be greater or smaller than half of the variance.

Within the scope of this study, an attempt has been made to test the differences that may arise in the optimal portfolio when Markowitz's Portfolio Selection Model replaces variance with semi-variance and when fundamental parameters such as mean return, semi-variance, and covariance are inaccurately estimated for each security. This model determines the minimum level of risk that an investor must take on to achieve the targeted return level or, conversely, explores the portfolio structure at this risk level. It also investigates the portfolio structure that maximizes expected returns for a certain risk level accepted by the investor (Ulucan, 2007:274).

In this context, securities continuously present in the BIST-100 index between January 01, 2010, and September 30, 2023, have been identified, and the application has been carried out based on end-of-month closing prices for these securities. In the analysis, stock values are calculated in Turkish Lira (TL).

2. Literature Review

According to Somuncu and Büyükaşlan (2021), the ready loss for errors in means is approximately eleven (11) times that of errors in variances, and for errors in covariances, it is approximately twenty-two (22) times. Therefore, the ready loss for errors in

variances is also approximately twice (2) that of errors in covariances.

According to Somuncu (2018), the ready loss for errors in means is approximately ten (10) times that of errors in variances, and for errors in covariances, it is approximately twenty (20) times. Therefore, the ready loss for errors in variances is also approximately twice (2) that of errors in covariances.

Ceria and Stubbs (2006), investigating the adverse effects of prediction errors on optimal portfolios using the mean-variance model, demonstrated that the mean-variance asset weights of equities in the optimal portfolio are highly sensitive to small changes in inputs.

3. Veriler

The dataset for the research consists of price data for the stocks listed on the BIST-100 index during the 165-month period from January 01, 2010, to September 30, 2023. Initially, the stocks that consistently appeared in the BIST-100 index during the entire 165-month period were identified. Stocks that were not present in the index throughout the entire period, those that exited and re-entered the index over time, were excluded from the scope of the research. Consequently, the analysis was conducted on the Turkish Lira-denominated end-of-month closing prices of 36 stocks continuously present in the BIST-100 index for the duration of the dataset. These prices were obtained from Matriks Information Distribution Services Inc. and utilized in the analyses.

Using adjusted price data, 164 return values have been calculated for each stock, followed by determining the mean, variance, and covariance values for these return data sets for each stock. The obtained values, derived from the 164-month historical return data for stocks, contain the actual parameters of mean, variance, and covariance. It is assumed that these values are also equal to the expected values for the stocks. This assumption is made because the Markowitz Model requires predictions for mean returns, variances, and covariances as input. For example, it is assumed that the expected return value for each stock is equal to the mean value in the respective stock's 164-month historical return data set. Similarly, it is assumed that the expected value of variance is equal to the variance in the return data set, and the expected value of covariance is equal

to the covariance in the return data set.

4. Method

The research utilizes Harry Markowitz's portfolio selection model. The Markowitz Model investigates the structure of the optimal portfolio that maximizes expected returns for a given level of risk accepted by the investor or determines the minimum level of risk the investor needs to assume to achieve the targeted return level (Ulucan, 2007, p. 274). For this purpose, the model organizes the mean-variance matrix using mean, variance, and covariance values.

In the portfolio selection model pioneered by Markowitz, the utility function can be expressed in various forms such as linear, quadratic, exponential, reflecting the investor's preferences. However, regardless of the type of utility function used, optimal portfolios have yielded similar results in terms of their risk-return characteristics (Kallberg and Ziemba, 1984, p. 84).

In the Portfolio Selection Model, two functions, namely a linear return function as the objective function and a nonlinear portfolio risk function composed of semi-variance, are combined as a convex combination weighted by risk tolerance ((RT)). This approach allows for the integration of these functions as a convex combination, incorporating both linear and nonlinear elements.

As a result, the study examines the impact of inaccuracies in parameters such as mean, semi-variance, and covariance on the determination of the optimal portfolio. It also investigates the losses (ready loss) that would occur in the expected value of the portfolio due to these inaccuracies.

The non-linear objective function can be expressed as follows: The formula that maximizes the expected return of a portfolio is equal to the mean-semi-variance equation.

$$SVar (R_{\leftarrow}) = \text{Max}(0, E(R_i) - R_i)^2 \quad (\text{Equation 1})$$

$$\text{Max } Z(x) = \sum_{i=1}^n E[r_i] \cdot X_i - \frac{1}{RT(w)} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_i \cdot X_j \cdot E[\sigma_{ij}] \quad (\text{Equation 2})$$

$$\sum_{i=1}^n X_i = 1 \quad \text{ve} \quad X_i \geq 0$$

$$i = 1, 2, \dots, n$$

SVar : semi-variance

$Z(x)$: goal fuction,

n : the number of risky securities,

X_i : the weight of the i th security in the portfolio,

$E[r_i]$: the expected return of the i th security,

σ_{ij} : the covariance of the expected returns of securities i and j ,

R_T : investor's risk tolerance,

E : expected value,

indicates.

4. Results

In situations with high risk tolerance, investors are more sensitive to increases in the expected returns of the portfolio rather than reductions in variance and covariance. Therefore, errors in expected returns are more critical than errors in variance and covariance.

For example, at a risk tolerance of 75, the average ready loss for errors in means is approximately twenty (20) times higher than the average ready loss for errors in variances and covariances. The average ready loss for errors in variances is the same as the average ready loss for errors in covariances. However, for investors with low risk tolerance, reducing the portfolio's variance is more important than the increase in expected returns. For such investors, errors in means are less important than errors in variances and covariances.

For instance, for an investor with a risk tolerance of 25, the average ready loss for errors in expected returns is approximately four (4) times higher than the average ready loss for errors in variances and about nine (8) times higher than the average ready loss for errors in covariances. Similarly, the average ready loss for errors in variances is two (2) times higher than the average ready loss for errors in covariances. Thus, while the difference between the average ready loss for errors in variances and covariances is the same for high risk

tolerances, it is found to be twice as high for low risk tolerances.

According to the results obtained in the study, independent of risk tolerance, errors arising from means are found to be more significant than errors arising from semi-variances and covariances. Errors arising from semi-variances are equally important as errors arising from covariances. As risk tolerance increases, especially errors from mean returns become more crucial compared to errors from semi-variances and covariances. Errors from semi-variances are only slightly less important than errors from covariances.

According to the results obtained in this study, investors should predominantly utilize the expected returns of asset classes when forecasting future parameters of returns and risks to obtain the most accurate predictions.

References

- Ceria, S. ve Stubbs, R. A. (2006). Incorporating estimation errors into portfolio selection: Robust portfolio construction. *Journal of Asset Management*, 7(2), 109-127.
- Chopra, V. K. (1993). Improving optimization. *The Journal of Investing*, 2(3), 51-59.
- Chopra, V. K. ve Ziemba, W. T. (1993). The effect of errors in means, variances, and covariances on optimal portfolio choice. *The Journal of Portfolio Management*, pp. 6-11.
- Markowitz, H. M. (1959). *Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investment*, John Wiley&Sons, New York, USA.
- Neumann, J. V. and Morgenstern, O. (1944). *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press.
- Özdemir, E. ve Turan, G. (2004). İki amaçlı portföy seçimi problemi, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi, pp. 219-225.
- Sayılğan, G. ve Mut, A. D. (2010). Portföy optimizasyonunda alt kısmi moment ve yarı-varyans ölçütlerinin kullanılması, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt:4, Sayı:1, pp. 47-73.
- Sharpe, W., Alexander, G. J. and Bailey, J. W. (1999). *Investments (Sixth Edition)*, Prentice-Hall International, Inc.
- Somuncu, K. (2018). Getiri dağılımındaki ortalamalar, varyanslar ve kovaryanslardan kaynaklanan hataların optimal portföy seçimindeki göreceli etkileri, *Journal of Current*

Researches on Business and Economics, Vol. 8, Issue.1.

Somuncu, K. ve Büyükaslan, A. (2021). Optimal Portföy Seçiminde Kullanılan
Parametrelerin Hatalı Tahmininin Hazır Değerler ile Test Edilmesi: BIST-100
Endeksinden Bulgular.

Ulucan, A. (2004). Yöneylem Araştırması, Siyasal Kitabevi.

IS IT LOGICAL TO ADJUST THE PORTFOLIO BASED ON SEMI-VARIANCE?

Dr. Öğr. Üyesi KARTAL SOMUNCU

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bayat Meslek Yüksekokulu

Yönetim Organizasyon Bölümü, Afyonkarahisar, Turkey.

ORCID Code: 0000-0002-5087-414X

ABSTRACT

The Russia-Ukraine War that began in 2022 and the Israel-Hamas conflicts that have occurred in recent days have led to increased uncertainty in the markets in 2023. Under these circumstances, what will happen in the markets in 2024 is a subject of curiosity. Especially during the pandemic, advanced countries that resorted to significant financial expansion are now attempting to respond to rising inflation through interest rate measures. Therefore, the rising interest rates, as they negatively impact bond and note prices, also bring the risk of dragging the markets into a recession.

This study aims to determine whether portfolios constructed using semi-variance can provide guidance to investors in such uncertain environments and has obtained findings that suggest it could be an alternative solution, especially for the last two years. In the research, Turkish Lira-denominated month-end closing data of securities that have consistently been part of the Borsa Istanbul National 30 Index between January 2022 and September 2023 were utilized. The findings related to the optimal portfolio were analyzed using the solver subprogram within the Excel program.

Key Words : Markowitz portfolio model, semi variance, varyans-covariance matrix, risk.

1. Introduction

When an investor makes an investment decision, they take into consideration the risk and expected return of the portfolio they will create. Risk can be defined as the probability of obtaining less return than expected in an investment (Aktaş, Doğanay, Gökmen, and Somuncu, 2018:337). Therefore, risk prompts the investor to act cautiously and warns them about

potential losses. Consequently, in an investment decision, return represents the potential reward at the end of the investment, while risk encompasses potential losses (Somuncu, 2018:64).

Portfolio optimization, aiming to minimize risk while maximizing return, has been a crucial topic that investors and researchers have been working on for many years. Various opinions and methods have been proposed on this subject. Over time, advancements in technology and increased accessibility to investment instruments have led to developments in these views and methods. Studies have highlighted the perspective that, for investors, the concept of risk is more prioritized than expected return. Consequently, investors have focused on risk-based methods. The semivariance model is one of these methods. In the semivariance model, returns below the average are taken into account. In this respect, semivariance, compared to the widely used variance in measuring risk, emerges as a method more in line with the investor's risk perception. The primary aim of the study is to compare the classical approach using variance as a risk measure with the semivariance method, with a particular focus on determining which approach provides better protection for investors against risk, especially during periods of increased uncertainty.

In the study, securities included in the BIST-30 Index have been utilized. The results of the study indicate that portfolios created based on semivariance with low risk tolerances better protect the investor from unexpected negative return risks and systematic risks compared to portfolios formed using variance.

This study employed the Portfolio Selection Model, which earned Harry Markowitz a Nobel Prize. The aim of this research is to contribute to modern portfolio theory by utilizing this model.

2. Literature Review

Research on semivariance continued in the 1960s and early 1970s. Quirk and Saposnik (1962) demonstrated the theoretical superiority of semivariance over variance. Mao (1970) provided a strong argument that investors would be concerned only with downside risk, advocating for the use of semivariance as a measure. Many studies, including Mandelbrot (1963), Fama (1965), Campbell and Hentschel (1992), and Turner and Weigel (1992), have shown that portfolio returns do not generally follow a normal distribution. On the other hand, studies such as Rubinstein (1973), Kraus and Litzenberger (1976), and Harvey and Siddique (2000) have indicated that investors have skewness preferences and that utility functions are often not

second-degree. In non-normal return distributions, the use of the semivariance criterion is considered more suitable than the traditional use of variance (Nawrocki, 1999). According to the results of the study by Sayılğan and Mut (2010), semivariance allows for the preference of the asset with a lower probability of loss between two assets with the same mean. In this regard, it aligns more with the investor's risk perception.

3. Method

In the Portfolio Selection Model, the objective function can be expressed in various forms, such as linear, non-linear (quadratic), negative exponential, etc. In the context of this study, conflicting functions, namely a linear return function and a non-linear (quadratic) portfolio risk function, have been combined as a convex combination weighted by risk tolerance (R_T) (Özdemir and Turan, 2004:222). Semivariance (SV) is defined as follows:

$$SVar(R_p) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \text{Max} (0, E(R_i) - R_i)^2 \quad (\text{Equation 1})$$

Here;

N : the total number of assets in the portfolio,

R_i : the observed value,

$E(R_i)$: it represents the average or target return.

The first step in calculating semivariance is obtaining price data. Subsequently, returns are calculated using the price data. In the next step, the average of the returns is computed. The crucial point here is that the process continues considering only negative returns without taking positive returns into account. The difference of each negative return from the average is squared, and the sum of these squared differences is obtained. This sum is then divided by the initial total number of observations to obtain semivariance.

The formula that maximizes the expected return of a portfolio is equal to the mean-variance equation.

$$\text{Max} \quad Z(x) = \sum_{i=1}^n E[r_i] \cdot X_i - \frac{1}{R_T(w)} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_i \cdot X_j \cdot E[\sigma_{ij}] \quad (\text{Equation 2})$$

$$\sum_{i=1}^n X_i = 1 \quad \text{ve} \quad X_i \geq 0$$

$$i = 1, 2, \dots, n$$

$Z(x)$: goal fuction,

n : the number of risky securities,

X_i : the weight of the i th security in the portfolio,

$E[r_i]$: the expected return of the i th security,

σ_{ij} : the covariance of the expected returns of securities i and j ,

R_T : investor's risk tolerance,

E : expected value,

indicates.

The portion to the right of the equation in the provided $Z(x)$ equation, up to the negative sign, represents the portfolio's expected return, while the part to the right of the negative sign indicates the expected risk of the portfolio. The combined result of the portfolio's expected return and the risk, weighted by the investor's risk tolerance, gives the value of the objective function. Therefore, the value of the objective function in the table reflecting the results of the calculations shows the value of the investor's utility function based on increasing risk tolerances.

In the next stage, using the mean-variance matrix, the portfolio weights of securities in the investor's portfolio structure, which vary with increasing risk tolerance starting from 5 and increasing in increments of 5 units, have been calculated based on the portfolio's return and risk.

Subsequently, the same procedures were applied to the mean-semivariance model, and the expected value of the portfolio and the weights of securities in the portfolio were calculated for different risk tolerances.

The reason for performing the calculations separately for both the mean-variance and mean-semivariance models is to facilitate the comparison between the mean-variance model and the mean-semivariance model.

In the final stage, using the optimal portfolio structures obtained for different levels of risk tolerance with both the mean-variance and mean-semivariance models, the expected portfolio returns for the period between January 1, 2022, and September 30, 2023, were calculated. Thus,

a comparison between the two models was made, aiming to provide insights into which model might be more suitable than the other.

In all optimization calculations, the Solver tool from Excel has been utilized.

4. Results

In the study, optimal portfolios were formed based on the return data between January 1, 2022, and September 30, 2023, using both the variance-covariance matrix and the semivariance-covariance matrix. Subsequently, optimal portfolios were created with return data from January 1, 2022, to September 30, 2023, and returns were calculated for each risk tolerance level. As evident from the obtained data, the expected return of the optimal portfolios generated according to the variance-covariance matrix is positive, particularly at high levels of risk tolerance, if held during the period from January 1, 2022, to September 30, 2023.

If the investor creates portfolios using the semivariance-covariance matrix, it is possible to achieve higher returns at all levels of risk tolerance compared to the optimal portfolios obtained according to the variance-covariance matrix. The results obtained align with previous studies.

References

- Aktaş, R., Doğanay M. M., Gökmen Y., Somuncu, K. (2018). *Finansal Yönetim*, Beta Kitabevi.
- Campbell, J. Y. , and Ludger H. (1992). No news is good news: An asymmetric model of changing volatility in stock returns. *Journal of Financial Economics* 31, No: 3, 281-318.
- Fama, E. F. (1965). The Behavior of Stock-Market Prices, *The Journal of Business*, Vol. 38, No. 1 , 34-105.
- Harvey, C. R. & Siddique, A. (2000). Conditional Skewness in Asset Pricing Tests, *The Journal of Finance* , vol: LV, NO. 3, 1263-1295.
- Kraus, A. & Litzenberger, R. H. (1976). Skewness Preference and the Valuation of Risk Assets, *Journal of Finance*, vol. 31, issue 4, 1085-1100.
- Mandelbrot, B. (1963). The Variation of Certain Speculative Prices, *The Journal of Business*, Vol. 36, No. 4 , 394-419.

- Markowitz, Harry M. (1959). “Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investment”, John Wiley & Sons, New York, USA.
- Navrocki, D. (1999). A Brief History of Downside Risk Measures, *J. Investing* 8, 9-25.
- Özdemir, E. Ve Turan, G. (Ocak 2004). “İki amaçlı portföy seçimi problemi”, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi, pp. 219-225.
- Sayılgan, G. ve Arma D. Mut. (2010). “Portföy optimizasyonunda alt kısmi moment ve yarı-varyans ölçütlerinin kullanılması”, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, Cilt:4, Sayı:1, pp. 47-73.
- Somuncu, Kartal. (2018). “Getiri dağılımındaki ortalamalar, varyanslar ve kovaryanslardan kaynaklanan hataların optimal portföy seçimindeki göreceli etkileri”, *Journal of Current Researches on Business and Economics*, Vol. 8, Issue.1.
- Quirk, J.P. & Saposnik,R. (1962). Admissibility and Measurable Utility Functions, *Review of Economic Studies*, 1962, vol. 29, issue 2, 140-146.
- Rubinstein, M. E. (1973). A Mean-Variance Synthesis of Corporate Financial Theory,
- Turner, A. L. and Weigel, E. J. (1992). Daily Stock Market Volatility: 1928-1989. *Management Science* 38, 1586–1609.

EKOTURİZM YÖNETİMİ KONULU AKADEMİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Prof. Dr. Tuğba KİPER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
0000-0003-3396-5661

Büşra Zeynep KARAKUŞ

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, ORCID ID

ÖZET

Zaman içinde değişen ve gelişen tüketici taleplerine bağlı olarak, insanların doğal ve yerel değerlerin korunduğu alanlara yönelik talebi de artış göstermiştir. Bu noktada ekoturizm; özgün doğal ve kültürel değerlerin korunması, yerel halkın ekonomik kazancına katkı sağlanması temelinde, eğitici-eğlenceli-dinlendirici aktivitelerle ziyaretçi memnuniyetine dayalı olarak geliştirilen sürdürülebilir bir turizm türü olarak gelişim göstermiştir. İlgili tanım kapsamında, ekoturizmin temel dayanaklarını özgün peyzaj değerlerine yönelik koruma-katılım-yerele dayalı kazanç sağlama-memnuniyet esasları oluşturmuştur. Bu durum; ekoturizmin, bulunduğu bölgenin çevresel, ekonomik ve sosyal gelişimi açısından pek çok katkılar sağlayabileceğini göstermektedir. Diğer taraftan, ulusal plan, politika, strateji ve belgelerin yanı sıra akademik alandaki ulusal ve uluslararası literatürü içeren pek çok çalışmada; ekoturizmin başarısının, planlama ve yönetim esasına dayalı olarak gerçekleştirilebileceği vurgulanmıştır. Buradan yola çıkarak, çalışmada, ekoturizm yönetimi konulu bilimsel çalışmaların; mevcut durumunun, gelişiminin ve yönelimlerinin niceliksel olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla; 1991-2023 yılları arasında Scopus veri tabanı özelinde yayımlanan ekoturizm yönetimi konulu 1848 adet çalışmanın bibliyometrik analiz tekniği ile değerlendirilmesi hedeflenmiştir. İlgili yayınlar; yayın yılı, doküman tipi, çalışmanın yayımlandığı kaynak alanı, araştırma temel alanlarına göre dağılımı, yayımlandığı ülke ve anahtar kelime yoğunluğu açısından sayısal olarak incelenmiştir. Ayrıca ilgili konuda en fazla yayın yapan yazar ve yayın sayısı bakımından da dağılımlar incelenmiştir. Elde edilen veriler; Excel ve VOSviewer gibi yazılım programları ile görselleştirilerek çizelge ve grafikler şeklinde kullanılmış ve yorumlanmıştır. Çalışma, uluslararası ölçekte ilgili Scopus veri tabanı özelinde ekoturizm yönetimi konusundaki eğilimleri nicel olarak değerlendirmek açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ekoturizm, yönetim, ekoturizm yönetimi, doğal kaynaklar, bibliyometrik analiz

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ON ECOTOURISM MANAGEMENT

ABSTRACT

Depending on the changing and developing consumer demands over time, people's demand for areas where natural and local values are protected has also increased. At this point, ecotourism has developed as a sustainable type of tourism developed based on visitor satisfaction with

educational, fun and relaxing activities on the basis of preserving original natural and cultural values, contributing to the economic gain of the local population. Within the scope of the relevant definition, the basic foundations of ecotourism have been formed by the principles of protection-participation-local-based profit-satisfaction for the unique landscape values. This situation shows that ecotourism can make many contributions in terms of the environmental, economic and social development of the region where it is located. On the other hand, in many studies including national plans, policies, strategies and documents, as well as national and international literature in the academic field, it has been emphasized that the success of ecotourism can be realized based on planning and management. Based on this, the aim of the study is to quantitatively reveal the current state, development and orientations of scientific studies on ecotourism management. For this purpose; It is aimed to evaluate 1848 studies on Decotourism management published in the Scopus database between 1991-2023 by bibliometric analysis technique. The related publications were examined numerically in terms of publication year, document type, source area where the study was published, distribution according to research main areas, country of publication and keyword density. In addition, distributions were also examined in terms of the number of authors and publications with the highest number of publications on the relevant topic. The data obtained were visualized with software programs such as Excel and VOSviewer and used and interpreted in the form of charts and graphs. The study is important for the quantitative assessment of trends in ecotourism management in the Scopus database on an international scale.

Key Words: Ecotourism, management, ecotourism management, natural resources, bibliometric analysis

1. GİRİŞ

Ekoturizm faaliyeti, çevrenin korunması ve yerel toplumun sürdürülebilir kalkınması esasına dayalı olarak gelişmiş olup (Boyd & Butler, 1996; Kiss, 2004; Zhang, 2017), zaman içinde değişen ve gelişen tüketici taleplerine bağlı olarak özellikle de kırsal ve doğal alanlarda büyüyen bir trend haline gelmiştir. Hetzer (1965) tarafından, sorumlu turizme yönelik; çevresel etkileri en aza indirmek, yerel kültürlerle saygı duymak, yerel halk için faydaları en üst düzeye çıkarmak ve turist memnuniyetini en üst düzeye çıkarmak şeklinde belirtilen temel ilkeler, ekoturizm teriminin ilk kavramsal referansları olarak tanımlanmıştır (Danilwan vd., 2023). Resmi olarak ise ekoturizm ilk defa 1983 yılında Meksikalı çevreci ve mimar Héctor Ceballos-Lascuráin tarafından kullanılmış olup, ilgili alanı içeren ilk organizasyon da 1990 yılında Uluslararası Ekoturizm Topluluğu (TIES) adı altında kurulmuştur (McKinney, 2016). Birleşmiş Milletler tarafından 2002 yılı “Uluslararası Ekoturizm Yılı” olarak ilan edilmiş ve aynı yıl “Journal of Ecotourism” adı altında dergi kurulmuştur. Bütün bunlar, ekoturizmin 1980’li yıllardan itibaren inceleme konusu haline geldiğini göstermektedir (Xu vd., 2023). Birçok çalışmada; ekoturizmin temel dayanaklarının özgün peyzaj değerlerine yönelik koruma-katılım-yerele dayalı kazanç sağlama-memnuniyet esaslarını oluşturduğu ve toplumda sürdürülebilir kalkınma için bir araç olduğu vurgulanmıştır (Wood, 2002; Tsaur vd., 2006; Dowling, 2013; Ramos-García vd., 2017). Bununla birlikte, ekoturizmin bir parçası olarak

ekoturizm alanlarının planlanması ve yönetimi konuları giderek araştırmaların odak noktalarından biri haline gelmiştir.

Yönetim terimi; 1884 yılına dayanarak, yürütme ve yerine getirme anlamına gelen gerere kelimesinden türetilmiştir. Ekoturizme yönelik korunan alanların yönetimi ise, 80'li yıllarda Brundtland Raporu'ndan sonra ortaya çıkmış olup, turizm kaynaklarına (doğal, kültürel ve tarihi) dayanan, hedef ve eylemleri içermektedir (Ezaquias, 2022). Ulusal ve uluslararası literatürü içeren pek çok çalışmada; ekoturizmin başarısının, planlama ve yönetim esasına dayalı olarak gerçekleşebileceği vurgulanmıştır. Öyle ki; Dünya Turizm Örgütü, turizm ve çevre arasındaki ilişkinin yönetim ve planlama ile kurulabileceğini kabul ettiğini belirtmiştir (Ceylan, 2001). Xu vd. (2023) de çalışmalarında; sürdürülebilir turizm gelişimini desteklemek için çevreyi ve doğal kaynakları korurken uygun yönetim politikalarının araştırılmasının gerekliliğini vurgulamışlardır. Buckley (2009), çalışmasında; kontrollü turizm yönetimi ile koruma-kullanma dengesi gözetilerek doğal kaynak rezervlerinin ve biyoçeşitlilik unsurlarının üzerindeki kültürel baskıların azaltılabileceğini belirtmiştir. Sezgin ve Karaman, (2008) de; sürdürülebilir turizmin gerçekleştirilmesinin temel ön koşulları arasında, ideal bir yönetim ve pazarlama anlayışının hâkim olması gerekliliğini vurgulamıştır. Diğer bir çalışmada da turizm yönetiminin, ziyaretin konforunu ve memnuniyet düzeyini olumlu yönde etkilediği vurgulanmıştır (Danilwan vd., 2023). Harahab (2021) de; sürdürülebilir bir turizmin gelişimine rehberlik eden bir araç olduğu ve doğal kaynakların ve ekosistem fonksiyonlarının korunmasına öncülük ettiği belirtilmiştir. ekoturizm yönetiminin, hedeflere ulaşmak için stratejiler, programlar ve faaliyetler oluşturarak Ekoturizm yönetimini ele alan birçok çalışmada; konunun önemine dikkat çekilerek, uygun olmayan yönetim tekniklerinin kullanılması durumunda ekoturizmin yerel alanlar üzerinde birçok olumsuz etkiyi beraberinde getireceği (Liao vd., 2014; Xiong vd., 2014; Chen vd., 2022) ile ekoturizm yönetim prosedürünün sistemik, bilimsel, dinamik, esnek ve amaç odaklı geliştirilmesi gerekliliği konusuna vurgu yapılmıştır (Almeida, 2019; Farias, vd., 2019; Klimenko, 2018; Paez, 2015). Salman vd. (2020) de ekoturizmle ilgili çoğu çalışmanın; ekoturizmin geliştirilmesi, ekoturizm yönetimi, koruma ve paydaşlar olmak üzere dört ana çerçevede odaklandığını belirtmiştir. Garrod (2003) de; topluluk yönetimini ve ekoturizmi iyi yönetişimle ilişkilendirmiştir. Sukserm vd. (2012); Bello vd., (2018,) Swangjang ve Kornpiphat, (2021) ile Marlina Sumarmi vd., (2022) ise; ekoturizm yönetiminde, doğal kaynakların korunarak kullanılması ve yerel toplulukların sosyokültürel özelliklerinin dikkate alınmasının gerekliliğini vurgulamışlardır. Smith (2003) ise; ekoturizmde dört aşamadan oluşan sonuç odaklı bir yönetim yaklaşımının benimsenmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. İlgili yönetim yaklaşımına ilişkin süreci; ekoturizm alanının turizm potansiyelinin değerlendirilerek mevcut arz ve talebin tespiti, stratejilerin belirlenmesi, belirlenen stratejilerin uygulanması ve uygulamanın nasıl gerçekleştirileceği uygulama sonuçlarının izlenmesi olarak tanımlamıştır (Smith, 2003). Eagles vd., (2002)'ne göre ise yönetim planları, ilgili kanun, yönetmelik veya politikalar kapsamında alan için oluşturulan, belirli amaç ve hedefleri tanımlayarak ve bu hedeflere ulaşmak için gereken faaliyetleri içerirler. Bazı çalışmalarda da; ekoturizm yönetimine ilişkin ölçüt ve göstergeler geliştirilmiştir. Örneğin; Aydın vd. (2017)'nin çalışmasında; Ülkemiz korunan alanlarında sürdürülebilir ekoturizm yönetimine yönelik olarak, uluslararası sözleşmeler ile Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) ve

Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi (GSTC) örgütleri tarafından belirtilen turizme ilişkin çeşitli parametrelerden yararlanılarak ölçüt ve göstergeler geliştirilmiştir. Aydın ve Öztürk (2023)'ün çalışmalarında da; Camili Biyosfer Rezerv Alanı için belirlenen sürdürülebilir ekoturizm yönetimi kriterleri ve göstergeleri dört yerel uzmanın görüşlerine dayalı olarak Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi kullanılarak geliştirilmiştir.

Bütün bunlar, ekoturizm sürecinde akademik alanda yönetimin önemli bir konu olduğu ve birçok yönü ile ele alındığını ortaya koymaktadır. Buradan yola çıkarak, çalışmada, ekoturizm yönetimi konulu bilimsel çalışmaların gözden geçirilmesi esasına dayalı olarak; mevcut durum, gelişim ve yönelimlerin niceliksel olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. İlgili amaç doğrultusunda aşağıda belirtilen araştırma sorularına cevaplar aranmıştır.

- Ekoturizm yönetimi konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıl olmuştur?
- Ekoturizm yönetimi konulu çalışmalara ilişkin en yaygın yayın türleri hangileridir?
- Ekoturizm yönetimi konusunun daha çok ele alındığı bilimsel alanlar nelerdir?
- Ekoturizm yönetimi konusunda en önde gelen araştırma kuruluşları hangileridir?
- Ekoturizm yönetimi konusunda öne çıkan yazar dağılımı ve yayın sayısı nasıldır?
- Ekoturizm yönetimi konusuna yönelik en sık kullanılan anahtar kelimeler nelerdir?

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada, ekoturizm yönetimi kavramının akademik alandaki gelişimini ve mevcut durumunu niceliksel olarak ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın ana temasını ekoturizm yönetimi (ecotourism management) konusuna yönelik yapılmış bilimsel çalışmalar oluşturmaktadır. Bu kapsamda “ecotourism management” konusunda 1991-2023 yılları arasını kapsayan tarih aralığında Scopus veri tabanında hazırlanmış 1848 adet çalışma materyal olarak kullanılmıştır. Ekoturizm yönetimi kavramı “özet ve araştırma başlığı” temelinde taranmıştır.

Çalışma kapsamında bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Bibliyometri, çeşitli çalışma alanlarındaki araştırma eğilimini değerlendirmek (Zhuang, vd. 2013) olup, bibliyometrik analiz ise, bir araştırma alanının evrimsel yapısını oluşturmak için yayın verilerinin kullanılması esasına dayalı olarak, akademik literatürü niceliksel olarak analiz etmek için kullanılan bir yöntemdir (Diem ve Wolter, 2013; Liu, vd., 2019; Benckendorff ve Zehrer, 2013; Baker vd., 2020; López-Bonilla vd., 2020). Öyle ki birçok çalışmada; bu yöntemin, ilgili konu özelindeki eğilimleri ve gelecekteki yönelimleri anlamak, anahtar kelimeler ve yazarlar arasındaki yoğunlukları belirlemek açısından etkin olarak kullanıldığı vurgulanmıştır (Park vd., 2011; Bozok vd., 2017; Strandberg vd., 2018; Rauniyar vd., 2021; Khanra vd., 2021; Singh vd. 2021; Rauniyar vd., 2021).

Çalışma kapsamında; 1991-2023 yılları arasını kapsayan tarih aralığında Scopus veri tabanında hazırlanmış 1848 adet çalışma; yayın yılı, doküman tipi, çalışmanın yayımlandığı kaynak alanı, araştırma temel alanlarına göre dağılımı, yayımlandığı ülke ve anahtar kelime yoğunluğu açısından sayısal olarak incelenmiştir. Ayrıca ilgili konuda en fazla yayın yapan yazar, yayın sayısı ve ilgili

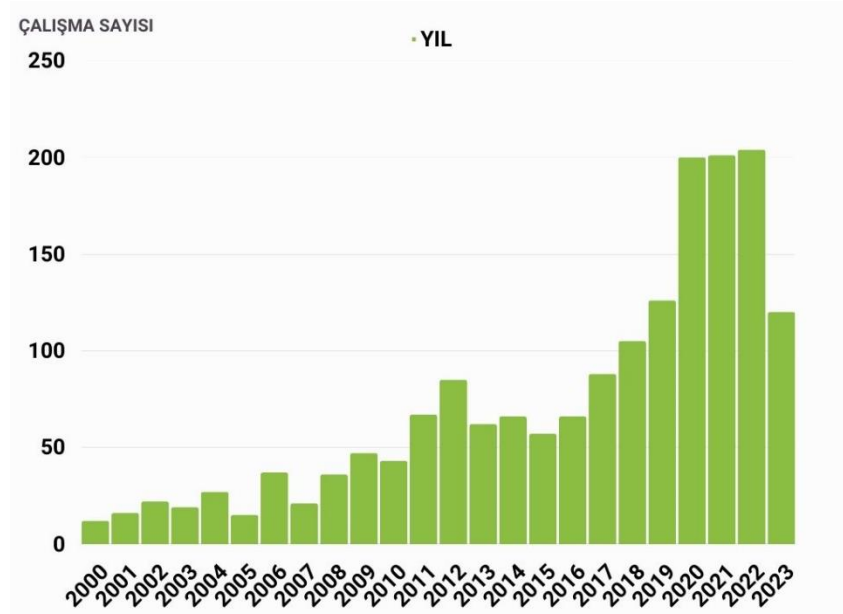
yazarlara ilişkin atıf sayıları dağılımları incelenmiştir. Elde edilen veriler; Excel ve VOSviewer gibi yazılım programları ile değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

“Ekoturizm yönetimi” konusunda Scopus veri tabanında indekslenmiş 1991 ile 2023 yılları arasında yayımlanan çalışmalara ilişkin taramalar yapılmış ve çıkan sonuçlar sayısal veriler eşliğinde çizelge ve grafikler şeklinde başlıklar şeklinde sunulmuştur.

3.1. Scopus Veri Tabanında Yayımlanan Ekoturizm Yönetimi Konulu Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Ekoturizm yönetimi konusunda Scopus veri tabanı özelinde “özet” temelinde 1991 yılından 13 Ekim 2023 tarihine kadar olan 32 yıllık süreçteki çalışmalar değerlendirildiğinde toplamda 1848 adet çalışma yapıldığı saptanmıştır. 1 nolu görselde yer alan grafik, 2000-2023 yılları arasında ekoturizm yönetimi konulu çalışma sayısını göstermektedir. Buna göre; ilgili konuda yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2017 den sonra düzenli bir artış görülmekle birlikte özellikle de 2020, 2021 ve 2022 yıllarında bu artışın hızlı bir ivme kazandığı saptanmıştır. Diğer taraftan 2023 yılında 13 Ekim tarihine kadar 120 adet çalışmanın yapıldığı gözlemlenmiş olup, yıl boyunca çalışmaların devam edeceği düşünülmektedir. Diğer taraftan, 1991-2000 yılları aralığında ise 106 adet çalışma yapılmıştır.

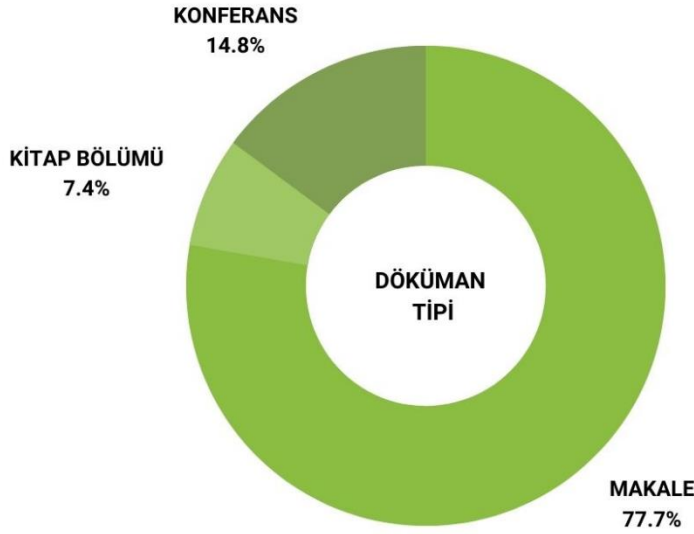

Görsel 1. “Ecotourism management” konusunda (2000- 2023) Scopus veri tabanında yer alan çalışmaların yıllara göre dağılım grafiği (<http://www.scopus.com>, 2023)

3.2. Scopus Veri Tabanında Yayımlanan Ekoturizm Yönetimi Konulu Çalışmaların Doküman Tipine Göre Dağılımı

Bu bölümde, 1991-2023 yılları arasındaki süreç içerisinde Scopus veri tabanında “Ecotourism management” konusunda yapılmış çalışmalar doküman tiplerine göre değerlendirilmiştir. Doküman tiplerinin değerlendirilmesinde en fazla yayın yapılan ilk üç tür dikkate alınmıştır.

Buna göre; 1309 adet ile ilk sırayı makale oluşturmuş olup, sonrasında 250 adet ile konferans bildirisi, 125 adet ile de kitap bölümü (Görsel 2) yer almıştır.

Görsel 2. “Ecotourism management” konusunda (1991- 2023) Scopus veri tabanında yer alan çalışmaların doküman tipine göre dağılım grafiği (<http://www.scopus.com>, 2023)

3.3. Scopus Veri Tabanında Yayımlanan Ekoturizm Yönetimi Konulu Çalışmaların Yayımlandığı Kaynak Alanına Göre Dağılımı

1991-2023 yılları arasındaki süreç içerisinde Scopus veri tabanında “ecotourism management” konusunda yapılmış çalışmaların yayımlandığı kaynak alanı dağılımında ilk beş sıra dikkate alınarak, elde edilen değerler Çizelge 1. de verilmiştir. Buna göre; ilgili konuda Scopus veri tabanı özelinde en fazla yayın yapan kaynaklar sıralamasında; ilk sırada “Iop Conference Series Earth and Environmental Science” yer almıştır. Yayın yeri dağılımları dikkate alındığında, çevre ve sürdürülebilir temalı dergiler alanında yoğunlaştığını göstermektedir.

Çizelge 1. “Ecotourism management” konusunda (1991- 2023) Scopus veri tabanında yer alan çalışmaların yayımlandığı kaynak alanı (<http://www.scopus.com>, 2023)

Kaynak Adı	Adet
Iop Conference Series Earth and Environmental Science	126
Journal of Ecotourism	47
Sustainability Switzerland	46
Journal of Sustainable Tourism	38
Tourism Management	32

3.4. Scopus Veri Tabanında Yayımlanan Ekoturizm Yönetimi Konulu Çalışmaların Yazarlara Göre Dağılımı

1991-2023 yılları arasındaki süreç içerisinde Scopus veri tabanında “Ecotourism management” alanında ilk beşte en çok çalışma yapan yazarlar dikkate bakıldığında; birinci sırada 9 adet yayın ile Fattah, M. yer almaktadır (Çizelge 2). Hovardaas, T. 8 adet ile ikinci sırada yer alırken

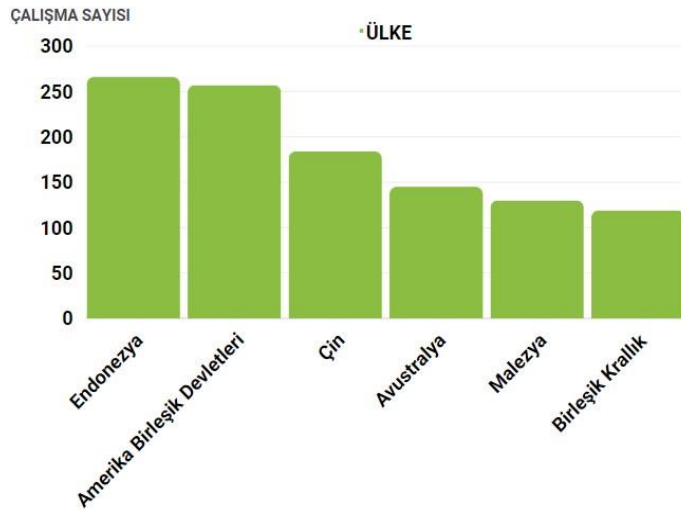
Utami; T.N. ve Jaafar, M. 7’şer adet çalışma ile üçüncü sırada bulunmaktadır. İlgili konuda en çok atıf alan yazar ise García-Frapolli, E. olmuştur.

Çizelge 2. 1991-2023yılları arasında Scopus veri tabanında “ecotourism management” konulu en çok çalışma yapan yazar dağılımı (<http://www.scopus.com>, 2023)

Yazar Adı	Çalışma Sayısı	Aldığı Atıf
Fattah, M.	9	22
Hovardaas, T.	8	162
Utami, T.N.	7	27
Jaafar, M.	7	33
Kerley, G.I.H.	6	177
Intyas, C.A.	6	13
García-Frapolli, E.	6	196
Cumming, G.S.	6	112
Clements, H.S.	6	112

3.5. Scopus Veri Tabanında Yayımlanan Ekoturizm Yönetimi Konulu Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı

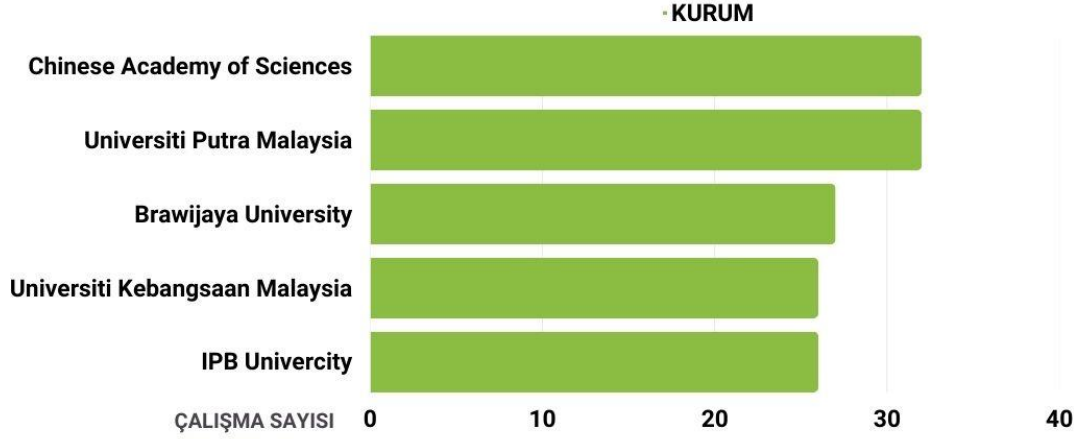
1991-2023 yılları arasındaki süreç içerisinde Scopus veri tabanında “ecotourism management” konusunda ülke düzeyinde en fazla oranda yapılmış çalışmaların dağılımında ilk altı sıra dikkate alınmış ve elde edilen değerler Görsel 3. de verilmiştir. Buna göre; Scopus veri tabanı özelinde ülke dağılımları incelendiğinde, en çok yayın yapılan ülkeler sıralamasında Endonezya (266 adet), ABD (258 adet) Çin (184 adet), Avustralya (145 adet), Malezya (130 adet), ve Birleşik Krallık (115 adet) yer almıştır (Görsel 3). Türkiye’de ise ilgili konuda 24 adet çalışma yapıldığı saptanmıştır.

Görsel 3. “Ecotourism management” konusunda (1991- 2023) Scopus veri tabanında yer alan çalışmaların ülkelere göre dağılım grafiği (<http://www.scopus.com>, 2023)

3.6. Scopus Veri Tabanında Yayımlanan Ekoturizm Yönetimi Konulu Çalışmaların Yapıldığı Kurumlara Göre Dağılımı

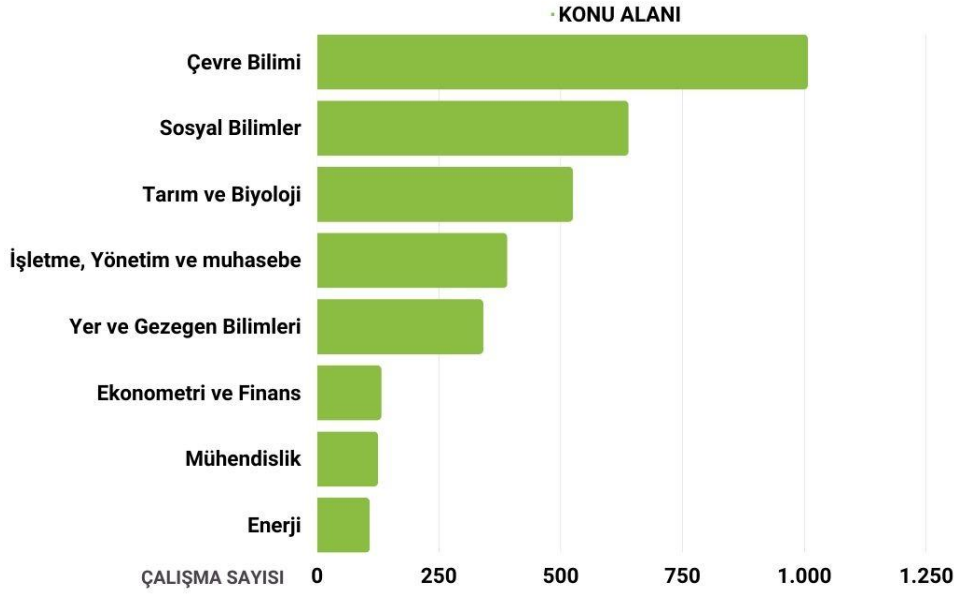
Scopus veri tabanında yayımlanan “ecotourism management” konulu çalışmaların yapıldığı kurumlara yönelik dağılımda ilk beş sıra dikkate alınmıştır. Buna göre oluşturulan görsel 5 incelendiğinde ilk iki sırada “Chinese Academy of Sciences” (33 adet) ile “Universiti Putra Malaysia” (32 adet) yer almıştır (Görsel 4).

Görsel 4. “Ecotourism Management” konusunda (1991- 2023) Scopus veri tabanında yer alan çalışmaların yapıldığı kurumlara göre dağılım grafiği (<http://www.scopus.com>, 2023)

3.7. Scopus Veri Tabanında Yayımlanan Ekoturizm Yönetimi Konulu Çalışmaların Bilim Alanlarına Göre Dağılımı

1991-2023 yılları arasındaki süreç içerisinde Scopus veri tabanında “ecotourism Management” konusunda yapılan çalışmaların dayandığı bilim alanları temelinde yapılan değerlendirme dikkate alındığında; pek çok bilim dalında çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu durum, ilgili konunun multidisipliner bir özellik taşıdığını kanıtlamaktadır. Bununla birlikte Scopus veri tabanında ilgili konu bilim dalları açısından irdelendiğinde ilgili konuda yapılan çalışmalarda, en fazla sayıyı oluşturan 1007 adet doküman ile çevre bilimleri temel alanı ilk sırayı oluşturmuştur. Bunu takiben, sosyal bilimler alanı (639 adet) ile tarım ve biyoloji bilimleri alanında (525 adet) çalışma gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir (Görsel 5).

Görsel 5. “Ecotourism management” konusunda (1991- 2023) Scopus veri tabanında yer alan çalışmaların bilim alanlarına göre dağılım grafiği (<http://www.scopus.com>, 2023)

3.8. Scopus Veri Tabanında Yayımlanan Ekoturizm Yönetimi Konulu Çalışmaların Dillere Göre Dağılımı

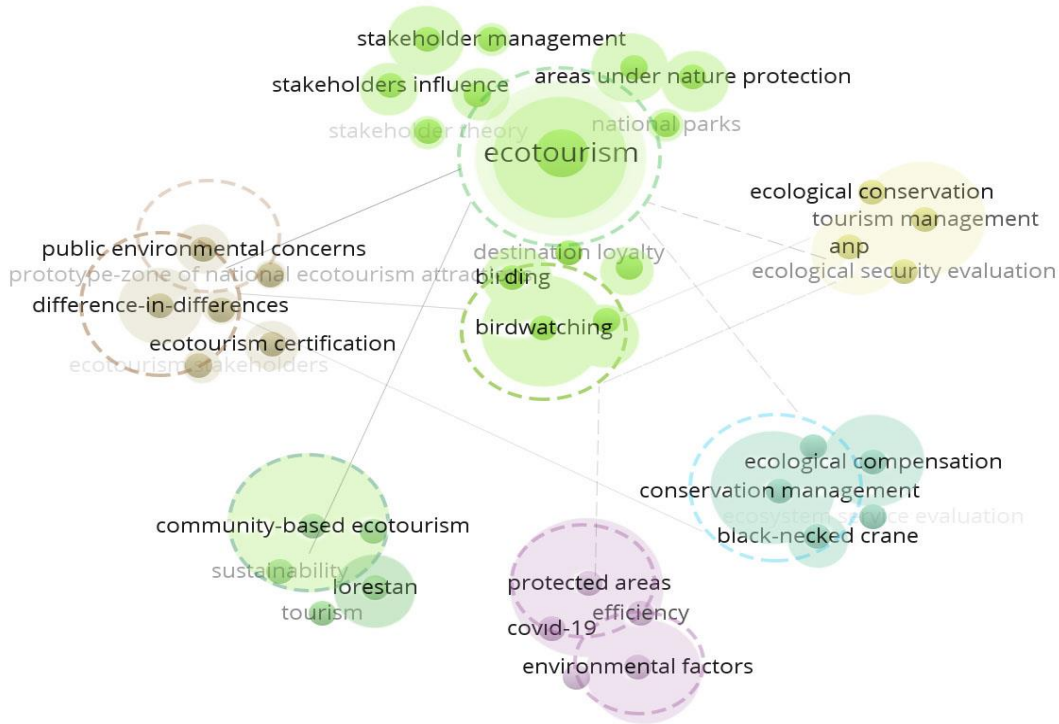
1991-2023 yılları arasındaki süreç içerisinde Scopus veri tabanında “ecotourism management” konusunda yapılan çalışmaların yayımlandığı dilin türü açısından dağılım değerlendirildiğinde; 1760 adet çalışma ile İngilizce en çok tercih edilen dil olmuştur. Buna takiben 32 adet çalışmada Çince ve 31 adet çalışmada İspanyolca dili tercih edilmiştir (Görsel 6) .

Görsel 6. “Ecotourism management” konusunda (1991- 2023) Scopus veri tabanında yer alan veri tabanında yer alan çalışmaların dillere göre dağılım grafiği (<http://www.scopus.com>, 2023)

3.9. Scopus Veri Tabanında Yayımlanan Ekoturizm Yönetimi Konulu Çalışmaların Anahtar Kelime Yoğunluğu Açısından Dağılımı

1991–2023 döneminde “Ecotourism management” ile ilgili çalışmalarda kullanılan ana anahtar kelimelerin birlikte oluşumlarına dayanan bir yapı haritası VOSviewer yazılım programı ve photoshop kullanılarak oluşturulmuştur (Görsel 7). İlgili harita; anahtar sözcüklerde en çok geçen kavramların kullanılma sıklığına göre oluşturulmuştur. Anahtar kelimeler çalışmada geçen orijinal ifadeler olduğu için aynen ele alınarak, analiz edilmiştir. Açık yeşil renkte öne çıkan anahtar kelimeler; “ekoturizm” , “yönetim” ve “doğa koruma” olurken, kahverenginde “kamunun çevre kaygısı ”, mor renkte “çevresel faktörler”, “korunan alanlar”, yeşil renkte ise “toplum temelli ekoturizm” olarak yer almaktadır. En az adı geçen ve en açık renkte olan açık kahverenginde “ekolojik koruma” kelime grubu öne çıkmaktadır. Yapılan çalışmalarda kullanılan kelime ve kelime gruplarının çoğunlukla Çevre Bilimleri temel alanını kapsadığı görülmektedir.

Görsel 7. 1991-2023 dönemlerinde Scopus veri tabanında “Ecotourism management” ile ilgili çalışmalarda kullanılan ana anahtar kelimelerin birlikte oluşumlarına dayanan yapı haritası (<http://www.scopus.com>, 2023)

Diğer taraftan ilgili konuda yapılan çalışmaların özetlerinde en sık kullanılan anahtar kelimelerin sayısal değerleri dikkate alındığında ekoturizm, sürdürülebilir kalkınma, koruma, biyoçeşitlilik, turizm gibi kavramların öne çıktığı saptanmıştır (Çizelge 3).

Çizelge 3. 1991-2023 dönemlerinde Scopus veri tabanında “ecotourism management” ile ilgili çalışmalarda kullanılan ana anahtar kelimelerin kullanılma sıklığı (<http://www.scopus.com>, 2023)

Anahtar Kelime	Kullanılma Sıklığı (Adet)
Ekoturizm	480
Sürdürülebilir kalkınma	178
Koruma	129
Biyçeşitlilik	117
Turizm	115
Ekoloji	114
Çevre koruma	111
Korunan alanlar	95
Sürdürülebilirlik	93
Turizm gelişimi	82

4. SONUÇLAR

1991-2023 dönemlerinde “ecotourism management” konulu dokümanların incelendiği bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi ile araştırma yılı, doküman tipi, araştırma temel alanı, yayımlanan kaynak alanı, ülke, anahtar kelime yoğunluğu, yayıncı kuruluş Scopus veri tabanı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar aşağıda maddeler şeklinde verilmiştir

- Son 32 yılda ekoturizm yönetimi alanındaki yayın sayıları farklılık göstermekle birlikte, 2017 yılından itibaren artış göstermiş ve en çok yayın 2020, 2021 ve 2022 yıllarında yapılmıştır. Bu durum, ilgili konuya olan ilginin özellikle son dönemlerde önemli bir oranda artış gösterildiğini ve güncel olduğunu kanıtlamaktadır.
- Scopus veri tabanı özelinde ilgili konuda yapılan en yaygın kaynak türü sıralamasında makaleler yer almıştır.
- İlgili konuda yapılan çalışmalara yönelik temel bilim alanları, değişmekle birlikte yoğunlukla çevre bilimleri yer almıştır. Bu durum ekoturizm yönetimi ile doğal kaynak değerleri arasında güçlü bir ilişkinin varlığını göstermektedir. Buckey, 2009; Sukserm vd., (2012); Bello vd., (2018); Swangjang ve Kornpiphat, (2021) ile Marlina, Sumarmi vd., (2022)’nin çalışmalarını destekler niteliktedir.
- İlgili konuda en çok yayın yapılan yayıncı kuruluş “Top Conference Series Earth and Environmental Science” olmuştur. Bu durum çevre bilimleri temel alanı ile örtüşmektedir.
- İlgili konuda yayımlanan çalışmaların en fazla oranda yapıldığı kurumlar “Chinese Academy of Sciences” ile “Universiti Purta Malaysia” olmuştur.
- İlgili konuda en yüksek üretkenliğe sahip ülkeler arasında ilk sırayı Endonezya almış olup, 2023 yılında 30 adet çalışma yapılmıştır. Türkiye’de ise ilgili konuda 24 adet çalışma yapılmasına karşın, beş adet çalışmanın 2023 yılında yapılmış olması konuya olan ilgi ve önemin arttığını göstermektedir.

- Anahtar kelime analizinde; “ekoturizm”, sürdürülebilir kalkınma, koruma, biyoçeşitlilik, turizm bilimsel yayınlarda öne çıkan kavramlar arasında yer almıştır. Bu durum Singha vd. (2022) ile Dinç vd. (2023)’nin çalışmalarını destekler niteliktedir. Öyle ki; Singha vd. 2022’nin çalışmasında ekoturizm yönetimi, ikincil düzeyde en sık karşılaşılan anahtar kelimeler içerisinde yer alırken, Dinç vd. 2023’nin çalışmasında da ekoturizm ile ilgili en sık kullanılan anahtar kelimeler sıralamasında ekoturizm yönetimi dördüncü sırada yer almıştır.

Sonuç olarak; Scopus veri tabanı özelinde, ilgili konunun önemli bir yer tuttuğu ve gelecekte yapılacak olan araştırmalar için de önemli bir referans olabileceğini göstermektedir. İlgili konuda yapılan çalışmanın diğer veri tabanlarını da dahil edilerek yapılması da çalışmanın kapsamını genişletilmesi açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- [1] Almeida, A.L.M., *Perception of Ecotourism: The Case of IPP Tourism Students. Porto: Dissertation*. Superior School of Hospitality and Tourism of Porto, 2019.
- [2] Aydın, Z., Öztürk, A., Demirci, U., Ülkemizin Korunan Alanları İçin Sürdürülebilir Ekoturizm Yönetimi Ölçüt ve Göstergelerinin Belirlenmesi. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 6, 2, 73-94, 2017.
- [3] Aydın, I.Z. ve Öztürk, A., Identifying, Monitoring, and Evaluating Sustainable Ecotourism Management Criteria and Indicators for Protected Areas in Türkiye: The Case of Camili Biosphere Reserve. *Sustainability*, 15, 2-16, 2023.
- [4] Baker, H. K., Kumar, S., Pattnaik, D., Research Constituents, Intellectual Structure, And Collaboration Pattern in the Journal of Forecasting: A Bibliometric Analysis. *Journal of Forecasting*, 1–26, 2020.
- [5] Bello, F. G., Lovelock, B., Carr, N., Enhancing Community Participation in Tourism Planning Associated With Protected Areas in Developing Countries: Lessons From Malawi. *Tourism and Hospitality Research*, 18(3), 309–320, 2018.
- [6] Benckendorff, P., Zehrer, A., A network Analysis of Tourism Research. *Annals of Tourism Research*, 43, 121–149, 2013.
- [7] Boyd, S. W. ve Butler, R. W., Managing Ecotourism: An Opportunity Spectrum Approach, *Tourism Management*, 17(8), 557–566, 1996.
- [8] Bozok, D., Kılıç, S. N., Özdemir, S.S., Turizm Literatüründe Kırsal Turizmin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Human Sciences*, 14, 1, 187–202, 2017.
- [9] Buckley, R., *Ecotourism, Principles and Practices*. CAB International, London, 2009.
- [10] Ceylan, T., Turizm ve Sürdürülebilir Gelişme, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1, 2, 169 –177, 2001.
- [11] Chen, C., Sun, H., Huang, Y., Ecological Welfare of China’s Forest Towns: Concept, Formation Mechanism, and Evaluation Index. *Hindawi Security and Communication Networks*, 1-6, 2022.
- [12] Danılwan, Y., Siregar, R.T., Sinaga, R.S., Panjaitan, F., Lubis, K., The Influence of Value Added Economy of the MSME Sector and the Development of Attractiveness to Ecotourism

- Management on the Income of Local Communities in the Tourism Area of Pematang Siantar City. *Quality Access to Success*, 24, 193, 85-91, 2023.
- [13] Diem, A. ve Wolter, S.C., The Use of Bibliometrics to Measure Research Performance in Education Sciences. *Res High Educ*, 54, 1, 86–114, 2013.
- [14] Dinç, A., Bahar, M., Topsakal, Y., Ecotourism Research: A Bibliometric Review. *Tourism & Management Studies*, 19, 1, 29-40, 2023.
- [15] Dowling, R. K. Global Geotourism—An Emerging Form of Sustainable Tourism, *Czech Journal of Tourism*, 2(2), 59–79, 2013.
- [16] Eagles, P.F.J., McCool S.F., Haynes, C.D.A., *Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management*. Gland, Switzerland and Cambridge, United Kingdom, 2002.
- [17] Ezaquias, J.E., *The Management of Ecotourism as a Way of Contributing to the Development of Protected Areas of Cuando Cubango-Angola*, Ed. Mohd Nazip Suratman, In Protected Area Management, 189-302, 2022.
- [18] Fariás, M. F., Sonaglio, K. E., Ferreira, L.V.F., *Science, Tourism and Complexity: Theorizing About Transdisciplinarity for the Interpretation of the Tourist Phenomenon*, <https://www.eumed.net/rev/turydes/26/turismo.html><http://hdl.handle.net/20.500.11763/turydes26turismo> on September 15, 2019.
- [19] Garrod, B., Local Participation in the Planning and Management of Ecotourism: A Revised Model Approach, *Journal of Ecotourism*, 2, 1, 1-26, 2003.
- [20] Harahab, N., Riniwati, H., Utami, T.N., Abidin, Z., Wati, L.A., Sustainability Analysis of Marine Ecotourism Management for Preserving Natural Resources and Coastal Ecosystem Functions Environmental Research, *Engineering and Management*, 77, 2, 71-86, 2021.
- [21] Hetzer, N. D., *Environment, Tourism, Culture*. UNNS, Reported Ecosphere, 1–3, 1965.
- [22] <http://www.scopus.com>, 2023. Erişim tarihi: 13.10.2023.
- [23] Khanra, S., Dhir, A., Parida, V., Kohtamäki, M., Servitization Research: A Review and Bibliometric Analysis of Past Achievements and Future Promises, *Journal of Business Research*, 131, 151-166, 2021.
- [24] Kiss, A., Is Community-Based Ecotourism A Good Use of Biodiversity Conservation Funds? *Trends in Ecology & Evolution*, 19, 5, 3–8, 2004.
- [25] Klimenko Y., *Modeling of Factors of the Development of Environmental Tourism in the Innovation Economy*. Kazan National Research Technological University, Russia, Kazan, 2018.
- [26] Liao, W., Liao, B., Jin, Z., Analysis on Management Efficiency and its Influencing Factors of Forestry Economic Forest -Taking the Former Central Soviet Area in Southern Jiangxi As An Example. *Journal of Agriculture and Forestry Economic Management*, 5, 490–498, 2014.
- [27] Liu, W., Wang, J., Li, C., Chen, B., Using Bibliometric Analysis to Understand the Recent Progress in Agroecosystem Services Research, *Ecological Economics*, 156, 293-305, 2019.
- [28] López-Bonilla, L. M., del Reyes-Rodríguez, M. C., López-Bonilla, J. M., Golf Tourism and Sustainability: Content Analysis and Directions for Future Research, *Sustainability*, 12,9, 3616, 2020.
- [29] Marlina Sumarmi A.I.K., Utomo, D.H., Kurniawati, E., Ecotourism Management Based on Local Wisdom For Optimizing The Function of Cave Water Resources As A Prevention of

- Floods and Droughts In Wakatobi Regency, Indonesia. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 44, 4, 1222– 1232, 2022.
- [30] McKinney, T., Ecotourism. *Int. Encycl. Primatol.* 2016.
- [31] Paez, C.C.T., *Management Model of Territorial Policies of Local Development the Municipal Scale in Cuba*. PhD Thesis. Pinar Del Río. University of Pinar Del Río Hermanos Saíz Montes De Oca, 2015.
- [32] Park, K., Phillips, W. J., Canter, D. D., Abbott, J., Hospitality and Tourism Research Rankings By Author, University, and Country Using Six Major Journals: The First Decade of the New Millennium. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 35, 381– 416, 2011.
- [33] Ramos-García, J., Ibarra-Michel, J.P., Velarde-Valdez, M., Community-Based Ecotourism Management: The Case of a Cooperative in Mazatlán, Sinaloa, Mexico. *Czech Journal of Tourism*, 2, 155-170, 2017.
- [34] Rauniyar, S., Awasthia, M.K., Kapoor, S., Mishrab, A.K., Agritourism: Structured Literature Review and Bibliometric Analysis. *Tourism Recreation Research*, 46, 1, 52-70, 2021.
- [35] Salman, A., Jaffar, M., Mohamad, D., Strengthening sustainability: A Thematic Synthesis of Globally Published Ecotourism Frameworks. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 9(3), 246–258, 2020.
- [36] Sezgin, M. ve Karaman, A., Turistik Destinasyon Çerçevesinde Sürdürülebilir Turizm Yönetimi ve Pazarlaması. *The Journal of Selcuk University Social Sciences Institutessue*, 19, 429 – 438, 2008.
- [37] Singh, R., Sibi, P. S., Sharma, P., Tamang, M., Singh, A., Twenty Years of Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism: A Bibliometric Assessment. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 1–26, 2021.
- [38] Singha, R., Sharma, S.P., Journal of Ecotourism: A Bibliometric Analysis, *Journal of Ecotourism*, 21, 1, 37–53, 2022.
- [39] Smith, M. K., *Issues in Cultural Tourism Studies*, Routledge, New York, 2003.
- [40] Strandberg, C., Nath, A., Hemmatdar, H., Jahwash, M., Tourism research in the New Millennium: A Bibliometric Review of Literature in Tourism and Hospitality Research. *Tourism and Hospitality Research*, 18, 3, 269-285, 2018.
- [41] Sukserm, T., Thiengkamol, N., Thiengkamol, T., Development of the Ecotourism Management Model for Forest Park, *The Social Sciences*, 7, 1, 95-99, 2012.
- [42] Swangjang, K. ve Kornpiphat, P., Does Ecotourism in A Mangrove Area At Klong Kone, Thailand, Conform to Sustainable Tourism? A Case Study Using SWOT and DPSIR. *Environmental Development Sustainability*, 23, 11, 15960–15985, 2021.
- [43] Tsaur, S., Lin, Y., Lin, J., Evaluating Ecotourism Sustainability From the Integrated Perspective of Resource, Community and Tourism. *Tourism Management*, 27, 640–653, 2006.
- [44] Wood, M. E., *Ecotourism: Principles, Practices and Policies For Sustainability*. Nairobi, Kenya, United Nations Publication, 2002.
- [45] Xiong, X., Cai, G. G., Zhang, X., Zhang, Q., Comparison of Forestry Input-Output Efficiency Among Cities and Prefectures in Hunan Province -A Study Based on the Combination of Clustering and Discriminant Analysis. *Journal of Hunan University of Administration (Bimonthly)*, 6, 35–40.

- [46] Xu, L., Ao, C., Liu, B., Cai, Z., Ecotourism and Sustainable Development: A Scientometric Review of Global Research Trends, *Environment, Development and Sustainability*, 25, 2977–3003, 2023.
- [47] Zhang, S., Some Thoughts on the Development of Forest Towns. *China Economic Report*, 3, 95–98, 2017.
- [48] Zhuang, Y., Liu, X., Nguyen, T., He, Q., Hong, S., Global Remote Sensing Research Trends During 1991–2010: A Bibliometric Analysis, *Scientometrics*, 96, 1, 203–219, 2013.

ORTAOKUL ÖĞRETMENLERİNİN ALGILARINA GÖRE ETKİLİ OKUL

Doktora Öğrencisi, Fatma ERCAN

Eğitim Bilimleri Bölümü, Buca Eğitim Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-4094-1724>

Prof. Dr. Ali AKSU

Eğitim Bilimleri Bölümü, Buca Eğitim Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-1682-8366>

ÖZET

Etkililik kavramı, örgütte yer alan bireylerin gereksinimlerinin “doyum derecesi” olarak açıklanmaktadır (Barnard, 1995). Etkili okul kavramı ile öğrenciler için bilişsel, duyuşsal, psikomotor, sosyal ve estetik anlamda öğrenme ortamlarının yaratıldığı okul olarak ifade edilmektedir (Özdemir, 2020).

Bu araştırmayla okul müdürlerinin etkililiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin algıları öğretmenlerin yaş, cinsiyet, mesleki kıdem, eğitim düzeyi, mesleki kariyer, medeni durum, branş, okul türü ve ailenin aylık ortalama geliri değişkenine göre anlamlı farklılık olup olmadığı belirlenmiştir.

Araştırmanın evrenini, 2022-2023 eğitim ve öğretim yılında, İzmir İlinde yer alan 492 resmi ortaokullarda görev yapan 14.767 öğretmen oluşturmaktadır. Örneklem ise 38 ortaokuldan 528 öğretmenden alınan veri ile gerçekleşmiştir.

Araştırmada nicel araştırma metodu kullanılarak, ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir. Abdurrezzak ve Uğurlu'nun (2019) geliştirdiği, 31 maddeden oluşan “Etkili Okul Ölçeği” kullanılmıştır. Etkili okul ölçeği beş boyuttan oluşmaktadır; okul yöneticisi, öğretmenler, okul ortamı ve eğitim öğretim süreci, öğrenciler, okul çevresi ve velilerdir.

Araştırmada aritmetik ortalama, standart sapma, t-testi, tek yönlü varyans analizi ve mann-whitney u testi kullanılmıştır. Araştırmada etkili okul ölçeğinin alt boyutları öğretmen algılarına göre; okul yöneticisi alt boyutunda $\bar{x}= 3,52$, öğretmenler alt boyutunda $\bar{x}= 2,76$, okul ortamı ve eğitim öğretim süreci alt boyutunda $\bar{x}= 3,83$, öğrenciler $\bar{x}= 3,09$, okul çevresi ve veliler alt boyutunda $\bar{x}= 3,30$ olarak tespit edilmiştir. Okul etkililiği ölçek genelinde $\bar{x}= 3,30$ olarak tespit edilmiştir. Öğretmenlerin algılarına göre okul etkililiği orta düzeyde belirlenmiştir.

Araştırmada öğretmenlerin algılarına göre yaş, kıdem, kariyer, gelir, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi ve okul türü değişkenlerinde anlamlı farklılık bulunmamıştır, branş değişkeni için anlamlı farklılık bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etkililik, Örgütsel Etkililik, Etkili Okul, Etkili Okul Alt Boyutları.

Bu çalışma Prof. Dr. Ali AKSU danışmanlığında Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde yürütülen ve Fatma ERCAN'ın devam etmekte olduğu "Ortaokul Müdürlerinin Sürdürülebilir Liderlikleri ile Öğrenen Örgüt ve Etkili Okul Arasındaki İlişkiler" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

EFFECTIVE SCHOOL ACCORDING TO SECONDARY SCHOOL TEACHERS' PERCEPTIONS

ABSTRACT

The concept of effectiveness is explained as the "degree of satisfaction" of the needs of individuals in the organization (Barnard, 1995). The concept of effective school is defined as a school where cognitive, affective, psychomotor, social and aesthetic learning environments are created for students (Özdemir, 2020).

This research tried to determine the effectiveness of school principals. In addition, it was determined whether there was a significant difference in teachers' perceptions according to the variables of teachers' age, gender, professional seniority, education level, professional career, marital status, branch, school type and family average monthly income.

The population of the research consists of 14,767 teachers working in 492 public secondary schools in Izmir in the 2022-2023 academic year. The sampling was carried out with data received from 528 teachers from 38 secondary schools.

It was designed in a relational survey model using the quantitative research method. The "Effective School Scale", developed by Abdurrezzak and Uğurlu (2019) and consisting of 31 items, was used. The effective school scale consists of five dimensions; school administrator, teachers, school environment and education process, students, school environment and parents.

Arithmetic mean, standard deviation, t-test, one-way analysis of variance and Mann-Whitney U test were used in the research. In the research, the sub-dimensions of the effective school scale are according to teachers' perceptions; $\bar{x}= 3.52$ in the school administrator sub-dimension, $\bar{x}= 2.76$ in the teachers sub-dimension, $\bar{x}= 3.83$ in the school environment and education process sub-dimension, students $\bar{x}= 3.09$, $\bar{x}= 3$ in the school environment and parents sub-dimension, It was determined as 30. School effectiveness was determined as $\bar{x}= 3.30$ across the scale. According to teachers' perceptions, school effectiveness was determined to be at a medium level.

In the study, according to teachers' perceptions, no significant difference was found in the variables of age, seniority, career, income, gender, marital status, education level and school type, but a significant difference was found for the branch variable.

Key Words: Effectiveness, Organizational Effectiveness, Effective School, Effective School Sub-Dimensions

This study was carried out by Prof. Dr. "The Study of Secondary School Principals", which is carried out at Dokuz Eylül University nstitute of Educational ciences under the supervision of Ali AKSU and continues with Fatma ERCAN. It is derived from his doctoral thesis titled "The Relationships Between Learning Organizations and Effective Schools with Their Sustainable Leadership".

1. GİRİŞ

Etkililik kavramı, gerçekleşmesi beklenen bir etkinin yeteneği, çıktıları, net ve olgusal sonuçları şeklinde tanımlanmaktadır (Şişman, 2020). Ayrıca başarılı çıktılara sahip olma, amaçları edinme düzeyi, çevreye adapte olma yeteneği şeklinde de tanımlanmaktadır (Ada ve Baysal, 2012).

Etkili örgüt, örgütün hedeflemiş olduğu amaçlar ve işlevler olarak tanımlanmaktadır. Girdiler açısından bakıldığında örgüte gerekli olan kaynakların temin edilmesidir. Sonuçlar açısından bakıldığında ise örgütün beklediği sonuçları elde etmesidir (Şişman, 2020). Örgütsel etkililik iki açıdan ele alınmıştır. Bunlar; amaç merkezli ve doğal sistemlerdir. Amaç merkezli olarak etkililik, örgütün amaçlarına ulaşmasıdır. Doğal sistemler olarak etkililik, örgütlerin karmaşık ve büyük bir sistemleri olduğu için amaçlarını net şekilde belirlemesi güçtür. Bunun için örgütün geçirdiği süreçler ve sahip olduğu özellikler önemli olmaktadır (Karip ve Köksal, 1996).

Etkili okul kavramının ilk olarak ortaya çıkışı Coleman ve arkadaşlarının 1966 yılında "Coleman Raporu" nun Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkardıkları bir araştırma ile olmuştur (Gökçe ve Kahraman, 2010). Yapılan birçok araştırmaya rağmen etkili okul kavramı hakkında kesin bir tanımlama yapılamamıştır (Hoy ve Miskel, 2012). Çünkü her ülkenin gelişmişlik düzeyi farklıdır. Toplumların okullardan beklentileri de ülkeden ülkeye değişmektedir. Ayrıca okulların ortak bir düşüncesi olan üst boyut düşünme, problem çözme yeteneklerini geliştirme, benlik saygısı kazandırma ve iyi bir yurttaş yetiştirme gibi düşüncelerin kavramsallaştırılması çok zordur. Bu yüzden etkili okul düzeylerini belirlemekte de zor olmaktadır (Balcı, 2014).

Etkili okul, öğrencilerden beklenen amaçlara ulaşma düzeyini göstermelerini beklemektedir (Edmonds, 1979). Etkili okul, okulda gerçekleştirilen eğitim programlarından bütün öğrencilerin faydalanmasını ve bu programın istenilen amaca ulaşmasını beklemektedir (Levine ve Lezotte, 1990). Bir okulun etkili olması için bütün öğrenciler için kazanımlar sağlaması gerekmektedir (Hoy ve Miskel, 2012). Başka bir tanımlamaya göre etkili okul, öğrencilerin bilişsel, duyuşsal, psikomotor, sosyal ve estetik açıdan gelişimlerinin gerçekleştiği, öğrenme ortamlarının sağlandığı okul şeklinde tanımlanmaktadır (Özdemir, 2020). Kısacası bir okulun etkili olması için öğrencilere yeterli düzeyde bilgi, yetenek ve davranış kazandırması gerekmektedir (Purkey ve Smith, 1983).

Etkili okulların paydaşları bulunmaktadır. Bu paydaşlarında okulla ilgili beklentileri bulunmaktadır (Şişman ve Turan, 2005). Aşağıda etkili okulun paydaşları olan okul müdürü, öğretmenler, etkili okulun ortamı ve eğitim süreci, öğrenciler, etkili okulun çevresi ve veliler tanımlanmaktadır.

a. Etkili Okulun Yöneticisi

Etkili okul sisteminin yolunda gitmesi için okulun sahip olduğu özelliklerin eşgüdümlü olarak faaliyet göstermesi gerekmektedir. Bu durumu okulda sağlayan kişi de okul yöneticisidir (Ada ve Baysal, 2012). Etkili okulun yöneticisi öğretimsel liderlik özellikleri göstermelidir. Böylece yönetici etkili okulun paydaşları için vizyon oluşturup, bunları ortak vizyon çevresinde toplayacaktır (Çubukçu ve Girmen, 2006). Okulda çalışan personeli iyi tanıyıp, onların mesleki gelişimlerine önem vermelidir. Çalışanların becerilerini öğrenip, potansiyellerini gelişimlerine paralel şekilde takip edip, değerlendirmesi önemli olmaktadır (Açıkalin, 1994). Etkili okulun yöneticisi; güçlü bir iletişime sahip olmalı, okul için amaçlar hazırlayıp, öğretmenleri karar sürecine dahil etmelidir. Öğretmenlerin mesleki gelişimlerine göre performans değerlendirmesi yapmalı ve ödüllendirmelidir. Öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde okul programları hazırlayıp, öğrenme için gerekli olan öğrenim ortamı sağlamalıdır. Okul için açık kurallar belirleyip, bunları uygulamalıdır (Şişman, 2020). Etkili okul yöneticisi, öğrencilerin etkili şekilde öğrenmelerini, öğretmenlerin mesleki gelişimlerini sağlayıp, öğretmenlere öğretim süreçleri açısından geri bildirimde bulunduğunu gösteren öğretimsel liderlik yönlerini öne çıkarmalıdır (LaPointe ve Davis, 2006).

b. Etkili Okulun Öğretmeni

Etkili okulun öğretmenleri, öğrencilerinden yüksek seviyede başarı beklentisine girmektedir. Bu durum öğrencilerin öğrenme düzeyleri üzerinde etkili olmaktadır. Etkili öğretmenler, öğrencilerin başarısızlıkları karşısında yılmaz, tüm öğrencilerin öğrenmesi için yöntem ve teknikler geliştirirler (Dodson, 2005). Etkili öğretmenler, öğrencilerden yüksek beklenti içinde olurlar. Hazırlanan programlarla öğrencilerin beklenen hedeflere ulaşacaklarına inanırlar (Lezotte, 2023). Etkili öğretmenler, öğrencilerine sadece kitap bilgisi, konu bilgisi vermeyi yeterli görmez. Öğrenciler için ayrıca etkili iletişim kurma yollarına da önem verir (Slavin, 2019). Etkili okulun öğretmenleri birbirlerine destek olup, işbirliğine önem verirler (Carter ve Michael, 1995). Etkili öğretmenler kendilerini geliştirmek için mesleki bilgi ve öğrenme yeteneklerini geliştirmek ister. Farklı öğretim stratejileri ile öğretim durumlarını genişletip, arttırmak isterler. Bu öğretmenler iyi bir dinleyici olup, öğrenciye önem verir. Etkili iletişime değer verdiği gibi konuyu anlatma yönleri de gelişmiştir. Etkili öğretmenler sesi kullanma, jest ve mimikleri kullanmada başarılıdır (Karakelle, 2005). Etkili öğretmen, öğrencilerden etkili öğrenci olmalarını beklerken, kendileri de birer etkili öğrenen durumundadır (Borich, 2004). Okul yöneticileri, öğretmenlerle liderliklerini paylaşmalıdır. Böylece öğretmenler yeteneklerini ortaya çıkarabilecek ve mesleki gelişimleri açısından düşüncelerini uygulayabilecektir (Gardiner, 2000).

c. Etkili Okulda Ortam ve Eğitim Süreci

Okulların en etkili bileşeni öğrencilerdir. Eğitimde temel amaç, öğrencilerin daha üst düzeyde başarıyı yakalamasını sağlamaktır. Etkili öğrencilerin yetiştirilmesi için eğitimin öğrenci merkezli olması önemlidir. Öğrencilerin aktif katılım sağlaması için gerekli şartların sağlanması gerekmektedir (Bursalıoğlu, 2005). Etkili okul diğer okullardan farklıdır. Bu fark,

etkili okullarda eğitsel etkililik düzeylerinin yüksek olmasıdır (Baştepe, 2009). Etkili okulda; yapılacak olanlar ve programlar birbirine uyumlu şekilde geliştirilir, öğrencilerden üst düzey başarı beklenmekte olup, işbirliğinin ve öğrenci gelişimlerinin takibi sağlanmaktadır (Şişman, 2020). Bu öğrenme ortamlarında işbirliği olduğu için bu okulların sosyal sorumluluk yönü gelişmiştir (Gillies, 2004). Etkili okulun öğrencileri üst düzey yaratıcılığa sahip olup, aktif, problem çözme yönleri gelişmiş, eleştirel düşünebilen, öz değerlendirme yönleri gelişmiş ve farklı kültürlere açık olarak eğitim-öğretim görmektedirler (Ada ve Baysal, 2012). Etkili okulun amaçları ve programları hazırlanırken okul paydaşları ile bu süreci paylaşmalı ve hazırlanan program hayat boyu öğrenme anlayışına uygun şekilde hazırlanmalıdır (Şişman, 2020).

d. Etkili Okulun Öğrencileri

Etkili okulda öğrenciler işbirliğine dayalı öğrenme anlayışı içerisindedirler. Kendilerinden beklenenlerin farkındadırlar. Bu öğrenciler kendi öğrenmeleri ve okul gelişimi konularında sorumluluk alırlar (Çubukçu ve Girmen, 2006). Etkili okulun öğrencileri öğrenme sürecinde aktif olup, kendisinden beklenenin farkındadır. Çevresi ile iyi bir iletişim içinde olup, sürekli öğrenmeyi isteyen, bilgiye ulaşmayı bilen, kara alma süreçlerinde bulunan, kendi becerilerinin farkında olan, başarısızlıklardan dolayı yılmayan, öz benliği gelişmiş, derslerine vaktinde gelip ve hazır şekilde derse katılım gösteren öğrencilerdir (Şişman, 2020; Güteryüz, 2010; Saygılı ve Kavaklı, 2010).

e. Etkili Okulun Çevresi ve Velileri

Etkili okulun içinde bulunduğu bir çevresi vardır ve bu çevre ile iyi bir iletişim içinde bulunması önemlidir (Şişman, 2020). Etkili okulda yapılacak etkinlikler çevresel şartlara uygun şekilde olup, çevrenin imkanlarından yararlanılmalıdır (Gül, 2020). Okulların kendilerine özgü bağımsızlıkları vardır. Okul içindeki çevreden biraz daha özgür olursa kendi sorunlarını çözme ve kendine has kültür oluşmasını sağlayacaktır (Purkey ve Smith, 1983). Etkili okul, öğrencinin yaşadığı çevreyi ve aileyi iyi tanırsa öğrencinin akademik başarısında daha etkili olmaktadır. Bireylerin düşünceleri ve kültürel yapıları içinde buldukları çevre ve aileden dolayı şekillenmektedir (Tan, 1992). Veliler okula karşı sorumluluklarını yerine getirirse, o okul başarı üzerinde ki etkisini göstermiş olmaktadır (Özden, 2010). Etkili okul sürecine velilerin katılması ile okulun misyonu anlaşılır ve öğrencinin eğitim sürecini destekler (Başaran ve Koç, 2000). Velilerin okul süreçlerinde bulunması ile öğrencinin okul hayatı hakkında bilgi sahibi olur (Çubukçu ve Girmen, 2006). Çevre ve veli ile daha çok etkileşim içinde olan okullar diğer okullara göre akademik başarı yönünden daha yüksek düzeydedir (Akan, 2007).

Aşağıda “Ortaokul öğretmenlerinin algılarına göre etkili okul” isimli çalışmanın problem ve alt problem durumu belirtilmiştir.

Problem cümlesi:

a. Öğretmenler okullarının etkililiğini ne düzeyde algılamaktadırlar?

Alt problem cümlesi:

b. Öğretmenlerin etkili okula ilişkin algıları onların;

- yaş,
- cinsiyet,
- mesleki kıdem,

- eğitim düzeyi,
- branş,
- medeni durum,
- mesleki kariyer,
- okul türü (genel ortaokullar ve imam hatip ortaokulları),
- ailenizin aylık ortalama gelirine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

2. YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma metodu kullanılarak, ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir. Abdurrezzak ve Uğurlu'nun (2019) geliştirdiği, 31 maddeden oluşan “Etkili Okul Ölçeği” kullanılmıştır. Etkili okul ölçeği beş boyuttan oluşmaktadır; okul yöneticisi, öğretmenler, okul ortamı ve eğitim öğretim süreci, öğrenciler, okul çevresi ve velilerdir.

Araştırmanın evrenini, 2022-2023 eğitim ve öğretim yılında, İzmir İlinde yer alan 492 resmi ortaokulda görev yapan 14.767 öğretmen oluşturmaktadır. Örneklem ise 38 ortaokuldan 528 öğretmenden alınan veri ile gerçekleşmiştir.

Verilerin analizi için SPSS 24 programı kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesi için aritmetik ortalama, standart sapma, t-testi, tek yönlü varyans analizi ve mann-whitney testi kullanılmıştır.

3.BULGULAR

2.1. Birinci Alt Problemin Bulguları

Bu araştırmanın birinci alt problemi “*öğretmenler okullarının etkililiğini ne düzeyde algılamaktadırlar?*” olarak belirtilmiştir. Bu alt problem için EOÖ'den elde edilen veriler kullanılmış olup, betimsel istatistik değerlerinden aritmetik ortalama ve standart sapma puanları hesaplanmıştır.

2.1.1. Etkili Okulların Etkililiğine Ait Bulgular

Öğretmenler okullarının etkililiğini ne düzeyde algıladıklarını belirlemek için betimsel istatistik sonuçları Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1.

Etkili okul ölçeğine ait maddelerin betimsel istatistik değerleri

Alt Boyutlar	n	$\bar{x}$	Ss
Okul Yöneticisi	528	3.52	0.97
Öğretmenler	528	2.76	0.87
Okul Ortamı ve Eğitim Süreci	528	3.83	0.93
Öğrenciler	528	3.09	1.01
Okul Çevresi ve Veliler	528	3.30	0.95
Etkili Okul Ölçeği Toplamı	528	3.30	0.79

Çizelge 1. incelendiğinde öğretmenlerin etkili okul ölçeğine ilişkin aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri verilmiştir. Etkili okul ortalamalarına bakıldığında öğretmenlerin etkili okul ölçeği toplamı ($\bar{x}=3.30$) olarak değerlendirildiği görülmüştür. Etkili okulun alt boyutlarına ilişkin okul yöneticisi ($\bar{x}=3.52$), öğretmenler alt boyutu ($\bar{x}=2.76$), okul ortamı ve eğitim süreci alt boyutu ($\bar{x}=3.83$), öğrenciler alt boyutu ($\bar{x}=3.09$), okul çevresi ve veliler alt boyutu ($\bar{x}=3.30$) olarak bulunmuştur. EOÖ’de bulunan alt boyutlardan en düşük değer öğretmenler alt boyutu ($\bar{x}=2.76$), en yüksek alt boyut okul ortamı ve eğitim süreci ($\bar{x}=3.83$) düzeyinde değerlendirilmiştir. EOÖ genel olarak toplam puan üzerinden değerlendirildiğinde öğretmenlerin puanlarına göre etkili okul algısının orta seviyede olduğu ifade edilebilir.

4. 2.2. İkinci Alt Problemin Bulguları

Araştırmanın ikinci alt problemi “*öğretmenlerin etkili okula ilişkin algıları onların, yaş, cinsiyet, mesleki kıdem, eğitim düzeyi, branş, medeni durum, mesleki kariyer, okul türü ve ailenizin aylık ortalama gelirine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?*” şeklindedir.

Bu alt problemi test etmek için araştırmada Kişisel Bilgi Formu ve EOÖ’den elde edilen veriler kullanılmıştır. Verilerin analizinde, grup sayısı iki olan değişkenlerin analizinde t-testi ve mann-whitney U testi, grup sayısı ikiden fazla olan değişkenlerin analizinde Varyans Analizi (ANOVA) testi kullanılmıştır.

2.2.1. Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Etkili Okula İlişkin Algılarının Yaşa Göre Farklılaşma Durumu

Etkili okul ölçeğinin toplamında, öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Etkili okul ölçeğinde sadece okul yöneticisi alt boyutunda anlamlı farklılık görülmüştür. Çizelge 2’de okul müdürlerinin etkili okula ilişkin öğretmen algılarının yaş değişkenine göre analizi gösterilmiştir.

Çizelge 2.

Okul müdürlerinin etkili okula ilişkin öğretmen algılarının yaş değişkenine göre analizi

Alt Boyutlar	Yaş	n	$\bar{x}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	KO	Sd	F	P
Okul Yöneticisi	20-35 yaş	134	3.70	.81	Gruplar Arası	7.28	3.64	2	3.89	.02
	36-45 yaş	248	3.52	.97		Gruplar İçi Toplam	491.13	.93	525	
	46 ve üzeri yaş	146	3.38	1.08						
	Toplam	528	3.52	.97	Toplam	498.41		527		

Çizelge 2’de öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşleri 20-35 yaş aralığı için öğretmenler için anlamlı farklılık göstermektedir. Etkili okul ölçeğinin genel toplamında öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

2.2.2. Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Etkili Okula İlişkin Algılarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu

Öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Etkili okul ölçeğinin, okul yöneticisi ve öğrenciler alt boyutunda anlamlı farklılık görülmüştür. Çizelge 3’te okul müdürlerinin etkili okula ilişkin öğretmen algılarının cinsiyet değişkenine göre analizi gösterilmiştir.

Çizelge 3.

Okul müdürlerinin etkili okula ilişkin öğretmen algılarının cinsiyet değişkenine göre analizi

Alt Boyutlar	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	Ss	Sd	t	p
Okul Yöneticisi	Kadın	355	3.46	1.00	526	-2.06	.04*
	Erkek	173	3.65	.90			
Öğrenciler	Kadın	355	3.02	.99	526	-2.33	.02*
	Erkek	173	3.24	1.05			

* $p < .05$ düzeyinde anlamlı farklılık

Çizelge 3’te öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşleri cinsiyet değişkeni için okul yöneticisi ve öğrenciler alt boyutunda, öğretmenler algılarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Okul yöneticisi (erkek) $p < .04$ ve öğrenciler (erkek) $p < .02$ ’dir. Etkili okul ölçeğinin genel toplamında, öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

2.2.3. Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Etkili Okula İlişkin Algılarının Mesleki Kıdeme Göre Farklılaşma Durumu

Öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek üzere tek yönlü varyans analizi uygulanmış ve analiz sonuçları Çizelge 4’de sunulmuştur.

Çizelge 4.

Okul müdürlerinin etkili okula ilişkin öğretmen algılarının mesleki kıdem değişkenine göre analizi

Alt Boyutlar	Kıdem	n	$\bar{x}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	KO	Sd	F	p
Okul Yöneticisi	1-15 yıl	238	3.68	.84	Gruplar Arası	11.09	5.54	2	5.97	.003
	16-25 yıl	197	3.38	1.00		Gruplar İçi Toplam	487.32	.93	525	
	26 yıl ve üzeri	93	3.43	1.15						
	Toplam	528	3.52	.97	Toplam	498.41		527		

Çizelge 4’de öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin mesleki kıdem değişkeni için okul yöneticisi boyutuna göre anlamlı bir farklılık görülmüştür. Etkili okul ölçeğinin okul yöneticisi alt boyutunda 1-15 yıl ve 16-25 yıl karşılaştırıldığında durum 1-15 yıl lehine (.30) 16-25 yıl aleyhine olduğu görülmüştür. 1-15 yıl ve 26 yıl ve üzeri karşılaştırmasında ise 1-15 yıl lehine (.26) 26 yıl ve üzerinin aleyhine olduğu görülmüştür. Etkili okul ölçeğinin genel toplamında öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin mesleki kıdemine göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

2.2.4. Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Etkili Okula İlişkin Algılarının Eğitim Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

Yapılan Mann-Whitney U testi sonucu öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

2.2.5. Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Etkili Okula İlişkin Algılarının Okul Branş Düzeyine Göre Farklılaşma Durumu

Öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin branş değişkenine göre anlamlı düzeyde değişip değişmediğini test etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi uygulanmış ve analiz sonuçları Çizelge 5’te gösterilmiştir.

Çizelge 5.

Okul müdürlerinin etkili okula ilişkin öğretmen algılarının öğretmenlerin branş değişkenine göre analiz

Alt Boyutlar	Branş	n	$\bar{x}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	KO	Sd	F	p
Öğretmenler	Türkçe	88	2.63	.86	Gruplar Arası	11.16	1.86	6	2.46	0.02
	Sosyal Bilimler	83	2.73	.88		Gruplar İçi	393.33	.76	521	
	Fen Bilimleri	68	2.55	.92						
	Matematik	95	2.90	.86						
	Yabancı Dil	64	2.67	.82						
	Güzel Sanatlar	98	2.91	.84						
	Rehberlik	32	3.03	.97						
	Toplam	528	2.76	.88	Toplam	404.49		527		

Alt Boyutlar	Branş	n	$\bar{x}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	KO	Sd	F	p
Okul Ortamı ve Eğitim Süreci	Türkçe	88	3.64	.96	Gruplar Arası	15.45	2.58	6	3.02	0.00
	Sosyal Bilimler	83	3.70	.97		Gruplar İçi	443.96	.85	521	
	Fen Bilimleri	68	3.64	.97						
	Matematik	95	3.96	.88						
	Yabancı Dil	64	3.82	.95						
	Güzel Sanatlar	98	4.05	.82						
	Rehberlik	32	4.08	.96						
	Toplam	528	3.83	.93	Toplam	459.41		527		
Öğrenciler	Türkçe	88	2.93	1.01	Gruplar Arası	14.53	2.42	6	2.39	0.03
	Sosyal Bilimler	83	2.98	.95		Gruplar İçi	527.43	1.01	521	
	Fen Bilimleri	68	2.98	1.01						
	Matematik	95	3.17	.96						
	Yabancı Dil	64	2.96	.97						
	Güzel Sanatlar	98	3.32	1.09						
	Rehberlik	32	3.42	1.03						

	Toplam	528	3.09	1.01	Toplam	541.96		527		
Okul Çevresi ve Veliler	Türkçe	88	3.14	1.05	Gruplar Arası Gruplar İçi	12.01	2.00	6	2.23	0.04
	Sosyal Bilimler	83	3.19	.88		467.04	.90	521		
	Fen Bilimleri	68	3.21	1.01						
	Matematik	95	3.37	.89						
	Yabancı Dil	64	3.26	.96						
	Güzel Sanatlar	98	3.48	.90						
	Rehberlik	32	3.67	.95						
	Toplam	528	3.31	.95	Toplam	479.06		527		
Etkili Okul Ölçeği Toplam	Türkçe	88	3.15	.78	Gruplar Arası Gruplar İçi	11.47	1.91	6	3.13	0.00
	Sosyal Bilimler	83	3.20	.76		317.82	.61	521		
	Fen Bilimleri	68	3.16	.82						
	Matematik	95	3.40	.73						
	Yabancı Dil	64	3.25	.76						
	Güzel Sanatlar	98	3.48	.79						
	Rehberlik	32	3.60	.88						
	Toplam	528	3.30	.79	Toplam	329.29		527		

Çizelge 5'e bakıldığında öğretmenlerin görev yaptıkları okulların müdürlerinin, öğretmenler, okul ortamı ve eğitim süreci, öğrenciler, okul çevresi ve veliler alt boyutlarına ilişkin algıları öğretmenlerin branşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Ayrıca etkili okul ölçeğinin genel toplamında da öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin branşına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

2.2.6. Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Etkili Okula İlişkin Algılarının Medeni Duruma Göre Farklılaşma Durumu

Öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin medeni durumuna göre anlamlı düzeyde değişip değişmediğini test etmek üzere t-testi uygulanmış ve sonucunda anlamlı farklılık bulunmamıştır.

2.2.7. Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Etkili Okula İlişkin Algılarının Mesleki Kariyere Göre Farklılaşma Durumu

Öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin çalıştıkları okulların mesleki kariyer değişkenine göre anlamlı düzeyde değişip değişmediğini test etmek amacıyla tek yönlü varyans analizi uygulanmış ve analiz sonuçları Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6.

Okul müdürlerinin etkili okula ilişkin öğretmen algılarının mesleki kariyer değişkenine göre analizi

Alt Boyutlar	Mesleki Kariyer	n	$\bar{x}$	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	KO	Sd	F	p
Okul Yöneticisi	Öğretmen	182	3.64	.90	Gruplar Arası	5.82	2.91	2	3.11	.05
	Uzman Öğretmen	316	3.48	.99		492.58				
	Baş Öğretmen	30	3.22	1.12	Gruplar İçi		.94	525		
Okul Çevresi ve Veliler	Toplam	528	3.52	.97	Toplam	498.41	3.11	527	3.46	.03
	Öğretmen	182	3.16	.97	Gruplar Arası	6.23	.90	2		
	Uzman Öğretmen	316	3.38	.93	Gruplar İçi	472.83		525		
	Baş Öğretmen	30	3.45	.99						
	Toplam	528	3.31	.95	Toplam	479.06		527		

Çizelge 6'ya bakıldığında, etkili okul ölçeğinin alt boyutlarından olan okul yöneticisi ve okul çevresi ve veliler alt boyutlarına ilişkin öğretmenlerin algıları çalıştıkları okulun mesleki kariyer değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Okul yöneticisi alt boyutunda öğretmenlerin etkili okula ilişkin algılarında sadece öğretmenlere göre anlamlı farklılık bulunurken, okulun çevresi ve veliler alt boyutuna göre ise, öğretmenlerin etkili okula ilişkin algılarında sadece başöğretmenlere göre anlamlı farklılık görülmüştür. Etkili okul ölçeğinin toplamında öğretmenlerin etkili okula ilişkin görüşlerinde anlamlı farklılık görülmemiştir.

2.2.8. Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Etkili Okula İlişkin Algılarının Okul Türüne Göre Farklılaşma Durumu

Araştırmada yapılan Mann-Whitney U testi sonucu öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin okul türüne göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

2.2.9. Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin Etkili Okula İlişkin Algılarının Ailenizin Aylık Ortalama Gelirine Göre Farklılaşma Durumu

Öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin ailenizin aylık ortalama gelir değişkeni ile etkili okul ölçeğinin toplamına göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmaya katılan öğretmenlerin algılarına göre, etkili okul ölçeğinin toplamında yaş değişkenine göre anlamlı farklılık görülmemiştir. Etkili okulun, alt boyutlarından olan okul

yöneticisi boyutunda sadece anlamlı farklılık görülmüştür. Öğretmenlerin, okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşleri 20-35 yaş aralığı alt boyutunda öğretmenler için anlamlı farklılık göstermektedir. Bu yaş aralığındaki öğretmenlerin deneyimleri fazla olmadığı için müdürlerinin etkili okulu oluşturduğu konusunda yeterli görebilir. Başka çalışmalar incelendiğinde, Keleş'in (2006) çalışmasında değişik yaş grubunda olan öğretmen görüşlerine göre etkili okula ve alt boyutlarına yönelik anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Tutkan'ın (2019) çalışmasında yaş dağılımına göre öğretmenlerin, müdürleri için etkili okula yönelik algılarında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Abdurrezzak'ın (2015) çalışmasının bulgularına göre öğretmenlerin algılarına göre öğretmenlerin yaş farkları sonucu okul yöneticisine yönelik anlamlı bir farklılığın olmadığını görülmektedir. Koç'un (2019) araştırmasında 35-39 yaş aralığındaki öğretmenlerin etkili okul boyutlarına yönelik algıları yüksek düzeyde olup, 45 yaş ve üzeri olan öğretmenlerin etkili okula yönelik boyutlarında daha düşük seviyede olduğu belirtilmiştir.

Öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşleri cinsiyet değişkenine göre okul yöneticisi ve öğrenciler alt boyutunda öğretmenlerin algılarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Etkili okul ölçeğinin genel toplamında öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Okul yöneticisi $p < .04$ ve öğrenciler $p < .02$ 'dir. Eğitim kurumlarında genelde erkeklerin yönetici pozisyonlarında bulunmasından dolayı, yönetim alanında erkeklerin daha etkili olduğu düşünülmüş olabilir. Bu yüzden erkekler açısından anlamlı farklılık daha çok görülüyor olabilir. Bununla ilgili başka bir çalışmada Duranay-Yıldırım (2005) araştırmasında ortaöğretim okullarında cinsiyet değişkenine için öğretmen algılarına göre ($p < 0,05$) kadın öğretmenlere göre erkek öğretmenler, okullarını daha etkili okul olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Dursun'un (2023) araştırmasında ise öğretmenlerin etkili okul algılarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre kadın öğretmenler ($\bar{X} = 3,6494$) erkek öğretmenlere ($\bar{X} = 3,5284$) göre okullarını daha çok etkili okul olarak algılamaktadır. Yelok (2006), Kaplan (2008), Aslan (2014), Tuncel(2013), Biltekin (2013) etkili okul araştırma sonuçlarına bakıldığında öğretmenlerin verdikleri cevaplarda cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık görülmemiştir.

Öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin mesleki kıdemine göre anlamlı bir farklılık görülmüştür. Etkili okul ölçeğinin okul yöneticisi alt boyutunda 1-15 yıl ve 16-25 yıl karşılaştırıldığında durum 1-15 yıl lehine (.30) 16-25 yıl aleyhine olduğu görülmüştür. 1-15 yıl ve 26 yıl ve üzeri karşılaştırmasında ise 1-15 yıl lehine (.26) 26 yıl ve üzerinin aleyhine olduğu görülmüştür. Etkili okul ölçeğinin genel toplamında öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Meslek hayatında daha az tecrübeli olan öğretmenlerin, yöneticilerini yeterli gördükleri söylenebilir. Bu konuda yapılan başka çalışmalara göre bu değişkenlerin etkili okul algısı üzerindeki etkileriyle ilgili hem aynı hem de farklı sonuçlar görülmektedir. Mesleki kıdem değişkeninin (Ayık ve Ada 2009; Şahin-Dinçsoy 2011) etkili okul algısı için farklılık görülmektedir. Mesleki kıdem değişkeninin (Yılmaz 2006; Kaplan, 2008; Şahin Dinçsoy 2011) etkili okul algısı için farklılık görülmemiştir.

Yapılan Mann-Whitney U testi sonucu öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık

görülmemiştir. Öğretmenlerin eğitim düzeyleri arasında belli farklar olsa da öğretmenler, yöneticilerini yeterlilik veya yetersizlikleri hakkında aynı görüşte oldukları söylenebilir. Literatürdeki başka çalışmalar incelendiğinde ise eğitim düzeyi değişkeninin etkili okul algısı üzerindeki etkisi ile ilgili hem benzer hem de benzemeyen sonuçlar görülmüştür. Bunlar; eğitim düzeyi değişkeni (Ayık ve Ada 2009; Şahin-Dinçsoy 2011) etkili okul algısı için farklılık yarattığı sonucuna varılmıştır. Eğitim düzeyi değişkeninin (Yılmaz 2006) ise etkili okul algısı için farklılık yaratmadığı sonucuna varılmıştır.

Branş değişkenine göre, öğretmenlerin görev yaptıkları okulların müdürlerinin, öğretmenler, okul ortamı, öğrenciler, okul çevresi ve veliler alt boyutlarına ilişkin algılarına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Ayrıca etkili okul ölçeğinin genel toplamında da öğretmenlerin, okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin branşına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Burada farklı branşlarda olan öğretmen algılarına göre, öğretmenler farklı branşlarda olmuş olsa da öğretmenlerin algıları sonucu yöneticilerini etkili okul yaratma konusunda başarılı buldukları düşünülebilir. Yaman (2022) ve Yılmaz'ın (2010) yapmış oldukları araştırmada öğretmenlerin algıları branş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği belirtilmiştir. Ayık ve Ada (2009), Memduhoğlu ve Karataş'ın (2017) yapmış oldukları çalışmada ise öğretmenlerin etkili okul algılarının branş değişkenine göre anlamlı farklılık görülmüştür. Beşir (2019) ve Alamdar'ın (2015) çalışmalarında öğretmenlerin branşları ile okul etkililiği algıları arasında anlamlı farklılık olduğunu görülmüştür. Çalışma bulguları arasında farklılıkların olduğu sonucuna varılabilir. Bu farklılıkların nedeni ise, örnekleme dahil olan okulların türü, katılımcı sayısı ve çevresel faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin medeni durum değişkenine göre anlamlı düzeyde değişip değişmediğini test etmek amacıyla t-testi uygulanmış ve sonucunda anlamlı farklılık bulunmamıştır. Küçük'ün (2020) çalışmasında medeni durum değişkenine göre öğretmenlerin etkili okula ilişkin algıları arasında anlamlı düzeyde bir farklılık görülmemiştir. Fakat anlamlı düzeyde olmasa da evli öğretmenlerin etkili okul algıları, bekar öğretmenlerin algılarına göre yüksektir. Yalçın'ın (2019) araştırmasında da öğretmenlerin medeni durum değişkeninin onların etkili okul algılarında anlamlı farklılık yaratmadığı görülmüştür. Diğer bir çalışmada ise öğretmenlerin evli veya bekar olmalarının çalıştıkları okulların “etkili okul” algılarını etkilemediği sonucunu ortaya koyan Beşir'in (2019) araştırmasında görülmüştür. Sonuç olarak, öğretmenlerin medeni durum değişkenlerine göre onların görevli oldukları okullarda “etkililik” algıları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna varmak mümkündür denilebilir.

Etkili okul ölçeğinin alt boyutlarından olan okul yöneticisi, okul çevresi ve veliler alt boyutlarına ilişkin öğretmenlerin algıları görevli oldukları okulun mesleki kariyer değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Okul yöneticisi alt boyutunda öğretmenlerin etkili okula ilişkin algılarında sadece öğretmenlere göre anlamlı farklılık bulunurken, okulun çevresi ve veliler alt boyutuna göre ise, öğretmenlerin etkili okula ilişkin algılarında sadece başöğretmenlere göre anlamlı farklılık görülmüştür. Etkili okul ölçeğinin toplamında öğretmenlerin etkili okula ilişkin görüşlerinde anlamlı farklılık görülmemiştir. Mesleki kariyerinde yeni olan öğretmenlerin, yöneticilerine yönelik etkili okul düzeylerini yeterli şekilde gördükleri söylenebilir. Başöğretmenlerin deneyimi ve değerlendirmeleri daha fazla

olduğu için okul çevresi ve veli etkisinin önemini kavradıklarından dolayı başöğretmen algısına göre anlamlı farklılığın çıktığı düşünülebilir.

Okul türü değişkeni için yapılan Mann-Whitney U testi sonucu öğretmenlerin okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin okul türüne göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Yöneticilerin etkili okula ilişkin yaptıkları faaliyetler konusunda öğretmenlerin algılarında okul türünün önemli olmadığı sonucuna varıldığı söylenebilir. Burada okulun türünden çok etkili okula dair yöneticiler tarafından neler yapıldığına bakıldığı düşünülebilir. Okul türünün ne olduğu veya hangi bölgede olmasından ziyade yöneticinin okula ne kattığı düşüncesi öğretmenler açısından önemli olabilir.

Öğretmenlerin, okul müdürlerinin etkili okula ilişkin görüşlerinin öğretmenlerin ailenizin aylık ortalama geliri değişkeni ve etkili okul ölçeğinin toplamına göre anlamlı bir farklılık yaratmamıştır. Burada öğretmenlerin gelir düzeylerinin birbirinden farklı olması durumu yöneticilerine olan algılarında farklılık yaratmadığı görülmüştür. Yöneticinin okuluna yönelik etkililiği konusunda öğretmenlerin maddi yönden güçlü veya zayıf olmaları durumu farklı şekilde değerlendirmediklerini düşünebiliriz. Araştırmada okulların ve öğretmenlerin farklı okul bölgelerinden ve farklı sosyo-ekonomik özellikte olan ilçelerde bulunmalarına rağmen bu görüşün hepsinde de aynı olduğu sonucuna varıldığı söylenebilir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Araştırmada, ortaokullarda görevli olan öğretmenlerin etkili okulu nasıl algıladıkları, bu algıların çeşitli değişkenler açısından nasıl farklılaştığına bakılmıştır. Araştırmaya ait sonuçlar aşağıda belirtilen başlıklarda verilmiş olup, ilgili literatür eşliğinde belli başlıklar altında sunulmuştur.

- **Öğretmenlerin Etkili Okul Algısı:** Araştırmada, ortaokul öğretmenlerinin etkili okulu belirten alt boyutlarında nasıl algıladığını ortaya koymuştur. Öğretmenler, okul yöneticisi, öğretmenler, okulun ortamı ve eğitim süreci, öğrenciler, okulun çevresi ve velilere karşı farklı algılarını ortaya koymuştur. Böylece bu araştırma, öğretmenlerin etkili okulu algılamaları açısından farklılıklar gösterdiği ileri sürülmüştür. Etkili okul özellikleri bölgeden bölgeye farklılaştığı gibi okulun içinde bulunduğu çevrenin sosyo-ekonomik durumu, dış paydaşların profil yapıları, öğretmenlerin geçmiş yaşantı deneyimleri, toplumsal yapının eğitim açısından kalkınmışlık düzeyi, eğitimden istenilen farklı beklentiler ve bireysel farklılıklar gibi özelliklerin öğretmenlerin etkili okul algısı üzerinde etkilidir denilebilir.
- **Değişkenler Açısından Algılardaki Farklılıklar:** Araştırma, öğretmenlerin etkili okul algılarının değişkenler (yaş, cinsiyet, mesleki kıdem, eğitim düzeyi, branş, medeni durum, mesleki kariyer, okul türü ve ailenizin aylık ortalama geliri) açısından farklılaştığı görülmüştür. Ortaya çıkan bulgular sonucu etkili okula ilişkin algıların çeşitli etkenlerden etkilendiği ileri sürülmüştür. Bu çeşitli değişkenlere göre öğretmenlerin etkili okula ilişkin algılarının farklı olmasının nedenlerinden bazıları da seçilen ilçenin büyüklüğü, okulların büyüklüğü, okulun kaynak

yönünden durumu, öğretmenlerin mesleki hayattaki deneyimi gibi çeşitli faktörlerin etkili olduğu düşünülebilir.

Öğretmenlerin, yöneticilerine yönelik etkili okul ölçeğinin toplamına yönelik algularının yüksek olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Etkili okul ölçeğinin alt boyutlarına bakıldığında ise çoğu alt boyutlarda anlamlı farklılık görülmemiş olup, anlamlı farklılığın olduğu alt boyutların da az sayıda olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak, S., *Etkili Okul ve Okul Liderliğine İlişkin Öğretmen Algularının İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Açıkalm, A., *Teknik ve Toplumsal Yönleriyle Okul Yöneticiliği*. Ankara: Pegem Akademi, 1994.
- Ada, S. ve Baysal, Z.N., *Türk Eğitim Sistemi ve Etkili Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Akan, D., *Değişim Sürecinde İlköğretim Okullarının Etkili Okul Özelliklerine Sahip Olma Düzeyleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Alamdar, S., *Akademik Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Etkili Okul Kavramı Bağlamında İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2015.
- Aslan, Ş., *Anadolu Liselerinde Etkili Okul Kavramının Yönetici ve Öğretmen Algularına Göre Değerlendirilmesi* (Batman İli Örneği) (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Zirve Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2014.
- Ayık, A. ve Ada, Ş., İlköğretim Okullarının Etkili Okul Özellikleri Açısından İncelenmesi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (19), 134-158, 2009.
- Balcı, A., *Etkili Okul, Okul Geliştirme Kuram Uygulama ve Araştırma*. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Başaran, S. ve Koç. E., *Ailenin Çocuğun Okuldaki Eğitimine Katılım Sorunları ve Katılımın Sağlanması İçin Alternatif Bir Model*. Ankara: MEB Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2000.
- Baştepe, İ., Etkili Okulun Eğitim-Öğretim Süreci ve Ortamı Boyutlarının Nitelikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (29), 76-83, 2009.

- Beşir, F. H., *Örgütsel Değerlerin Okul Etkliliğine Etkisinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2019.
- Biltekin, T., *Ortaöğretim Okullarındaki Öğretmenlerin Etkili Okul Algıları (Kayseri Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri, 2013.
- Borich, G. D., *Effective Teaching Methods*. New Jersey: Pearson, 2004.
- Bursalıoğlu, Z., *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2005.
- Carter, J. ve Michael, W. B., *The Development and Validation of an Inventory of Effective School Function. Educational and Psychological Measurement*, 55 (5), 811-817, 1995.
- Çubukçu, Z. ve Girmen, P., Ortaöğretim Kurumlarının Etkili Okul Özelliklerine Sahip Olma Düzeyleri. *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 121-136, 2006.
- Dodson, C. K., *The Relationship Between School Effectiveness and Teachers' Job Satisfaction in North Mississippi SAchool* (Unpublished Doctoral Dissertation). Mississippi University, 2005.
- Duranay-Yıldırım. P., *Ortaöğretim Kurumlarının Etkili Okul Özelliklerini Karşılama Düzeyleri (İzmir Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2005.
- Dursun, B., *Etkili Okul ve Örgüt Kültürü Değişkenlerinin Öğretmen Motivasyonu ve Öğretmen Sınıf Liderliği ile İlişkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2023.
- Gardiner, C., *The Relationship Between Effective Elementary School Practice a Positive School Climate and The Manner in Which The Principals Work with More Effective to Less Effective Teachers* (Unpublished Doctoral Dissertation). Indiana University, 2000.
- Gillies, R. M., The Effect of Corporative Learning on Junior Highschool Students During Smal Grouplearning. *Learning and Instruction*, 14 (2), 197-213, 2004.
- Gökçe, F. ve Kahraman, P. B., Etkili Okulun Bileşenleri: Bursa İli Örneği. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 173-206, 2010.
- Gül, İ., *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara. Pegem Akademi, 2020.
- Güleryüz, E., *Etkili Öğrenci*. İstanbul: Kum Saati, 2010.

Hoy, W.K. ve Miskel, C.G., *Educational Administration: Theory, Research and Practice*. New York: McGraw-Hill Education, 2012.

Kaplan, F., *Anadolu Liselerinin Etkili Okul Olma Özelliklerini Karşılama Düzeyi (Ankara İli Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2008.

Karakale, S., Öğretmenlerin Etkili Öğretmen Tanımlarının Etkili Öğretmenlik Boyutlarına Göre İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 30 (135), 2005.

Karip, E. ve Köksal, K., Etkili Eğitim Sitemlerinin Geliştirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 6 (6), 245, 1996.

Keleş, B., *İlköğretim Okullarının Etkili Okul Özelliklerine Sahip Olma Dereceleri Hakkında Öğretmen Görüşleri (Çorum İli Örneği)*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.

Koç, A., *Proje Okullarının Etkili Okul Özellikleri ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yakındoğu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa, 2019.

Küçük, Ö., *Okul Müdürlerinin Toksik Liderlik Davranışları ile Okul Etkililiği Arasındaki İlişkide Örgütsel Sinizim ve Psikolojik Sermayenin Aracılık Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ, 2020.

Lapointe, M. ve Davis, S. H., Effective School Require Effective Principals. *Laedeship*, 36 (1), 16-38.

Levine, D.U. ve Lezotte, L.W., *Unusally Effective School. A Review and analysis of Research and Practice*. U W Madisa: The Rational Center for Effective School, 1990.

Lezotte, L.W., *Revolutionary and evolutionary: The Effective Schools Movement*, 2023. https://www.brjonesphd.com/uploads/1/6/9/4/16946150/revolutionary_and_evolutionary_the_effective_schools_movement_-dr._lawrence_w._lezotte.pdf. Erişim Tarihi: 06.11.2023.

Memduhoğlu, H.B. ve Karataş, E., Öğretmenlere Göre Çalıştıkları Okullar Ne Kadar Etkili. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7 (2), 227-244, 2017.

Özdemir, S., *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*. Ankara: Pegem Akademi, 2020.

Özden, Y., *Eğitimde Yeni Değerler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2010.

Purkey, S.C. ve Smith, M.S., Effective School. A Review: *The Elemantary School Journal*, 83 (4), 427-452, 1983.

- Saygılı, S. ve Kavaklı, A.E., *Beyin Gücünü Etkili Kullanma Sanatı*. İstanbul: Nesil Yayınevi, 2010.
- Şişman, M., *Eğitimde Mükemmellik Arayışı: Etkili Okullar*. Ankara: Pegem Akademi, 2020.
- Şişman, M. ve Turan, S., Eğitim ve Okul Yönetimi (Y. Özden, Edt.). *Eğitim ve Okul Yöneticiliği El Kitabı*(99-146) İçinde. Ankara: Pegem Akademi, 2005.
- Slavin, R.E., *Educational Psychology Theory and Practise* (G. Yüksel, Çev. Edt.). Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019.
- Şahin-Dinçsoy, B., *Ortaöğretim Okullarının Etkili Okul Olmasında Okul Müdürlerinin Kültürel Liderlik Rollerini* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2011.
- Tan, H., *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1992.
- Tuncel, H., *Etkili Okul Oluşturmada Okul Müdürünün Dönüşümcü Liderlik Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri, 2013.
- Tutkan, C., *Özel Okullarda Okul Yöneticisi ve Öğretmenlerin Etkili Okul Algularının İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- Yalçın, S., Öğretmenlerin Pozitif Sermaye Düzeylerinin İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (1), 13-26, 2019.
- Yaman, K., *İlköğretim Kurumlarında Kolektif Öğretmen Yeterliği ile Etkili Okul Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, İzmir, 2022.
- Yelok, F., *Genel Liselerde Görevli Öğretmenlerin Etkili Okula İlişkin Görüşleri (Ankara İli Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Yılmaz, A., *İlköğretim Okullarında Etkililik Sağlanması İçin Öğretmenlerin Ailelerden Beklentileri (Sakarya İli Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2006.

COMPARISON OF 2007, 2013, AND 2018 YEARS TURKISH HIGH SCHOOL CHEMISTRY CURRICULA ADDRESSING THE DEPLETION OF THE OZONE LAYER

Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU

Balıkesir University, , <https://orcid.org/0000-0002-7292-9690>

Prof. Dr. NURİ NAKİBOĞLU

Balıkesir Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-5527-6472>

ABSTRACT

Today, due to the increasing number of environmental problems, countries have started to include more environmental issues in primary and secondary education programs. The most important change regarding the high school chemistry curriculum in Turkey took place in 2007. With the corrections made according to the constructivist approach, student achievements in the programs and explanations regarding these achievements were guided by teachers in organizing educational situations during lessons. Later, the high school chemistry course curricula were updated again in 2013 and 2018. One of the important environmental problems listed under the main heading of air pollution is the ozone layer depletion. In this study, it was examined and compared how the subject of examining the ozone layer depletion was addressed in the 2007, 2013, and 2018 years Turkish High School Chemistry Curricula. In the study, it was determined that explanations about air pollution were included under the topic of “environmental chemistry” in all three curricula. While this subject was discussed at the ninth-grade level in the 2007 year curriculum, it was planned to be taught in the tenth grade in the 2013 year curriculum. The subject of environmental chemistry was included again in the ninth grade in the 2018 year High School Chemistry Curriculum. While the ozone layer depletion was clearly included in the achievements or explanations in the 2007 and 2013 years curricula, it was concluded that "ozone layer depletion " or "gases that damage the ozone layer" were not explicitly included in the 2018 year High School Chemistry Curriculum.

Keywords: High school chemistry curricula, ozone layer, chemistry textbooks

1. INTRODUCTION

Today, due to the increasing number of environmental problems, countries have started to include more environmental issues in primary and secondary education programs [1]. The most important change regarding the high school chemistry curriculum in Turkey took place in 2007 [1]. With the corrections made according to the constructivist approach, student achievements in the programs and explanations regarding these achievements were guided by teachers in organizing educational situations during lessons. Later, the high school chemistry course curricula were updated again in 2013 and 2018 [2-5]. It is seen that all these curricula include topics related to environmental education.

Environmental education is crucial because it helps to encourage students' consciousness of the environment and leads to informed concern about the environment. In addition, this education will increase the student's knowledge of environmental problems and thus enable them to actively participate in the solution of environmental problems [6]. Osunji (2021) investigated the relationship between consciousness about environmental education concepts in senior secondary school chemistry curricula and the attitude of Nigerian chemistry students toward the environment [6]. He found that the student's environmental consciousness influenced their attitude toward the environment.

Another important point is how the subjects are presented in line with the curriculum in the textbooks taught in classes. Despite the increasing use of different supplementary materials and instructional technology, textbooks are still considered the most important resource in teaching [7]. For this reason, it is important to examine how the contents of the textbooks are compatible with the curriculum. There are not many studies on this matter. In one of these kinds of studies, Nakiboğlu (2021) examined to what extent the activities in science high school chemistry textbooks were written to meet the four dimensions of the 2018 Science High School Chemistry Curriculum and whether the program achieved this goal. At the end of the study, although it was determined that experiments were included in the textbooks to meet all of the experimental study-related achievements of the 2018 Science High School Chemistry Curriculum, it was concluded that the experiments were not qualitatively prepared to fully meet this purpose [8].

In addition, curricula and textbooks should be compatible with current events such as environmental issues, sustainability, or new developing technologies, and include different materials and activities targeting different skills to be used to contribute to students' meaningful learning. However, although it seems that these updates are reflected in the curricula and textbooks depending on the changing conditions, the content may remain limited due to effects

such as entrance exams to higher education, especially in Turkey. For example, Nakiboğlu (2022) examined what kinds of graphic organizers were placed in upper-secondary school chemistry textbooks to determine the purpose of graphic organizer usage and the position of graphic organizers in the chemistry textbooks. She determined that although graphic organizers contribute to students' meaningful learning, they were not included in the chemistry textbooks in the desired ratio and variety, and some of them were only used for evaluation purposes [9]. In line with all these explanations, this study was carried out to determine how the ozone layer depletion which is an important environmental problem was taught in the Turkish High School Chemistry Curricula implemented in different years and the chemistry textbooks. For this purpose, answers to the following questions were sought in the study.

1. At which grade level and in which unit is the subject of "Environmental Chemistry" included in the 2007, 2013 and 2018 years chemistry curricula?
2. What kind of achievements and explanations about the ozone layer and its depletion are included in the 2007 High School 9th Grade Chemistry Course Curriculum? What is the level of information about the ozone layer and its depletion in the textbooks written according to this curriculum, and to what extent can it contribute to the student's learning?
3. What kind of achievements and explanations about the ozone layer and its depletion are included in the 2013 High School 10th Grade Chemistry Course Curriculum? What is the level of information about the ozone layer and its depletion in the textbooks written according to this curriculum, and to what extent can it contribute to the student's learning?
4. What kind of achievements and explanations about the ozone layer and its depletion are included in the 2018 High School 9th Grade Chemistry Course Curriculum? What is the level of information about the ozone layer and its depletion in the textbooks written according to this curriculum, and to what extent can it contribute to the student's learning?

2. METHODOLOGY

2.1. Model of the Study

The study was designed according to the *document analysis model* in terms of analysis of the chemistry curricula and textbooks. In the document analysis model, where a document is examined through content analysis, it includes the analysis of written information sources on the subject to be researched [10].

2.2. Sample

The primary data sources in the study are the Secondary Education Chemistry Course Teaching Programs published by the Ministry of National Education, Board of Education and Discipline in 2007, 2013 and 2018 [2-4], and six chemistry textbooks prepared according to these programs [11-16].

2.3. Data collection and analysis

First, the all curricula were analyzed to determine which grade level and unit the environmental chemistry subject was included in. Then, the achievements of curricula concerning the environmental chemistry section that included the concepts of ozone gas, ozone layer or ozone layer depletion were determined. After the analysis of the curricula, the chemistry textbooks were analyzed for how they presented the concepts of ozone gas, ozone layer or ozone layer depletion. Analyzes were performed twice by the authors to ensure coder reliability. While presenting the data, direct quotations from relevant places in the hemistry textbooks were given and interpreted.

3. FINDINGS

The findings of the analysis regarding which grade level and unit of the 2007, 2013 and 2018 chemistry course curriculum the first research question, "Environmental Chemistry", was included in, are given in Table 1.

Table 1. The place of the subject "Environmental Chemistry" in the chemistry curricula.

Curriculum	Grade Level	Unit Name	Subject Name
2007 year Turkish High School Chemistry Curriculum	9	Chemistry in Our Lives	Chapter 1: Cleaning Agents Chapter 2: Common Materials Chapter 3: Chemistry in Biological Systems Chapter 4: Environmental Chemistry
2013 year Turkish High School Chemistry Curriculum	10	Chemistry is Everywhere	Chapter 1: Water and Life Chapter 2: Chemistry at Home Chapter 3: Chemistry at School Chapter 4: Chemistry in Industry Chapter 5: Environmental Chemistry
2018 year Turkish High School Chemistry Curriculum	9	Nature and Chemistry	Chapter 1: Water and Life Chapter 2: Environmental Chemistry
2018 year Turkish Science High School Chemistry Curriculum	9	Nature and Chemistry	Chapter 1: Water and Life Chapter 2: Environmental Chemistry

As seen in Table 1, while Environmental Chemistry was taught at the 9th grade level in the 2007 curriculum, it was taught at the 10th grade in the 2013 curriculum. It was taken back to the 9th grade in the 2018 curricula.

The second research question investigated which achievements and explanations about the ozone layer and its depletion are included in the 2007 High School 9th Grade Chemistry Curriculum and the chemistry textbooks written according to this curriculum.

Below are the achievements and explanations in the 2007 curriculum.

“Achievement

- 4. Regarding the environmental effects and evaluations of chemical substances, students;*
- 4.2. Give examples of sources that emit harmful substances into the environment.*
- 4.3. It classifies harmful chemicals according to the environment they pollute and the damage they cause.*
- 4.4. Examines environmentally harmful substances in terms of their permanence.*

Explanations

- 4.3. Atmospheric Pollutants (Dusts, toxic gases, greenhouse gases, ozone-depleting gases).”*

As a result of the analysis of a textbook written according to the 2007 program [11], two explanations about ozone and the result that the student may experience depending on this explanation are given.

“Air pollution

Dust, toxic gases, greenhouse gases, ozone-depleting gases are substances that create air pollution (p.232).”

In this sentence, a gas that can damage the ozone layer is mentioned. However, no explanation is given.

“Table 5.6 Gases polluting the air and their effects on human health.

Ozone (O₃) Ozone is formed as a result of photochemistry (p.233).”

In this part, the toxic O₃ in the troposphere and its effects are explained. As a result, based on these explanations, it can be said that the student will not be able to understand what the ozone layer is and how it is damaged. Additionally, the difference between ozone in the ozone layer and toxic ozone cannot be distinguished.

When the second textbook was analyzed [12], it was determined that although the student understood what the ozone layer was from the statements in this book, the part that followed prevented him from understanding the depletion of the ozone layer. It does not seem possible

for students to distinguish the difference between ozone in the ozone layer and toxic ozone with the information in the book. The expressions in this chemistry textbook [12] are given below.

4.4.6. Ozone

It is the ozone layer consisting of ozone molecules that prevents harmful rays from the sun from reaching our world (p.296)."

"Ozone in the air is formed as a result of reactions between other pollutants in the atmosphere (p.296)."

"The greatest harm ozone causes to the environment is its reaction with all kinds of living organisms (p.297)."

4.4.7. Gases That Damage the Ozone Layer

"Gases that cause depletion of the ozone layer are generally classified as ozone-depleting gases. The most important gases in this class are chlorofluorocarbon gases (p.297)"

The third research question investigated which achievements and explanations about the ozone layer and its depletion are included in the 2013 High School 10th Grade Chemistry Curriculum and the chemistry textbooks written according to this curriculum. Below are the achievements and explanations in the 2013 curriculum.

Achievement

10.4.13. Explains the causes of air, soil and water pollution and suggests solutions.

Explanation

a. Nitrogen oxides and sulfur oxides are considered as air pollutants. b. Greenhouse effect and atmospheric ozone depletion are covered

When the first chemistry textbook [13] written according to the 2013 program was analyzed, it was determined that the teaching of the subject was supported with pictures and the reason for ozone depletion was explained. However, toxic ozone was never mentioned. It was determined that a detailed explanation was made using pictures in the second chemistry textbook [14].

The fourth research question investigated which achievements and explanations about the ozone layer and its depletion are included in the 2018 year High School 9th Grade Chemistry Curriculum and Science High School Curriculum, and the chemistry textbooks written according to these curricula. The achievements in both curricula are quite similar and these achievements are given below.

2018 High School 9th Grade Chemistry Curriculum

9.5.2.1. Explain chemical pollutants that cause air, water and soil pollution. a. Focus is on nitrogen oxides, carbon dioxide and sulfur oxides as air pollutants.

2018 Science High School 9th Grade Chemistry Curriculum

9.5.2.1. Explain chemical pollutants that cause air, water and soil pollution. a. Nitrogen oxides, carbon dioxide, sulfur oxides and asbestos are considered as air pollutants.

Two chemistry textbooks [15, 16] written according to the 2018 High School 9th Grade Chemistry Curriculum were analyzed. When the first chemistry textbook [15] was not contain a statement about the ozone layer, ozone formation in the atmosphere and ozone layer depletion, or gases that damage the ozone layer. On the other hand, the second chemistry textbook [16] contains detailed explanations concerning ozone layer and ozone layer depletion. When a chemistry textbook [17] written according to the 2018 Science High School 9th Grade Chemistry Curriculum was analyzed, it was determined that what the ozone layer is, its function, the reasons for its depletion, the results of ozone depletion and the measures taken for the repair of the ozone layer were explained accurately and adequately.

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

At the end of the study, it was concluded that although the environmental chemistry unit was included in all three programs, the ozone layer and ozone layer depletion sections were handled differently. As a result of the analysis of the books, it was determined that the presentation style of the subject in all books was not given in a way that the students could fully understand ozone gas, and especially the difference between ozone in the stratosphere and toxic ozone was not differentiated much.

There are not many studies in the literature on the textbook analysis of ozone layer depletion. Only a study was conducted by Kazantzidou and Kotsis (2023) on how it is given in Greek children's books. In their study, they examined how stratospheric ozone is represented in children's books about ozone layer depletion and whether these representations could foster alternative ideas about the topic. They found that all books identified in this study provided information about the nature of ozone while two books presented its role in the atmosphere. However, they put forward that the topic was inadequately covered as misrepresentations about the position, distribution, and origin of ozone, its role in the atmosphere, and the mechanism preventing UV radiation from reaching the Earth were recorded.

REFERENCES

- [1] Hebe, H. (2020). In-service Teachers' Knowledge and Misconceptions of Global Warming and Ozone Layer Depletion: A Case Study. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 8(1), 133-149.
- [2] T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. *Ortaöğretim 9. Sınıf Kimya Dersi Öğretim Programı*, Ankara, 2007.
- [3] T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Ortaöğretim Kimya Dersi Öğretim Programı*, Ankara, 2013.
- [4] Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). *Ortaöğretim Kimya Dersi (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2018.
- [5] Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). *Ortaöğretim Fen Lisesi Kimya Dersi (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2018.
- [6] Osunji, O. Relationship between consciousness about environmental education concepts in secondary school chemistry curriculum and attitude of students towards environment, *Science Education International*, 32(1), 80-84, 2021, Doi: 10.33828/sei.v32.i1.9
- [7] Nakiboğlu, C. Deneyimli kimya öğretmenlerinin ortaöğretim kimya ders kitaplarını kullanımlarının incelenmesi, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 91-101, 2009.
- [8] Nakiboğlu, C. Fen lisesi kimya ders kitaplarındaki deneylerin 2018 Yılı Fen Lisesi Kimya Dersi Öğretim Programı'nın deneysel çalışmaya yönelik amacı açısından analizi, *Türkiye Kimya Dernegi Dergisi Kısım C: Kimya Eğitimi*, 6(2), 209-239, 2021, Doi: [10.37995/jotcsc.991061](https://doi.org/10.37995/jotcsc.991061).
- [9] Nakiboğlu, C. Usage of graphic organizers in upper-secondary school chemistry textbooks, *Maarif Mektepleri International Journal of Educational Sciences*, 6(2), 1-31, 2022, Doi: [10.46762/mamulebd.1196017](https://doi.org/10.46762/mamulebd.1196017)
- [10] Yıldırım, A. & Şimşek, H., *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. baskı). Seçkin Yayıncılık, 2013.
- [11] Dursun, M. F. Gülbay, İ., Çetin, S. & Tek, Ü. *Ortaöğretim Kimya 9 Ders Kitabı*, Kitapları Birinci Baskı, Ankara, 2008.
- [12] Demirelli, H. & Kavak, N. *Kimya 9 Ortaöğretim Ders Kitabı*, Mega Yayıncılık, Ankara, 2011.
- [13] Kınır, S. & Aydemir, N. *Ortaöğretim Kimya 10 Ders Kitabı*, Tuna Matbaacılık San. Ve Tic. A.Ş. Ankara, 2011.

- [14] Milli Eğitim Bakanlığı. *Ortaöğretim Kimya 10. Sınıf*, Devlet Kitapları Birinci Baskı, Ankara, 2015.
- [15] Avcı, B. A. *Ortaöğretim Kimya 9. Sınıf Ders Kitabı*, Sonuç Yayınları, Ankara, 2018.
- [16] Güntut, M., Güneş,, P. & Çetin, S. Milli Eğitim Bakanlığı. *Ortaöğretim Kimya 9. Sınıf*, Devlet Kitapları Birinci Baskı, Ankara, 2019.
- [17] Ertekin, A. B., Kurt, A., Demirbaş, O. & Erkuş, S. *Ortaöğretim Fen Lisesi Kimya 9 Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, İzmir, 2020.
- [18] Kazantzidou, D. & Kotsis, K. T. Representation of the ozone layer in children’s trade books about ozone layer depletion: An analysis of written texts in Greece, *Interdisciplinary Journal of Environmental and Science Education*, 19(1), 2023, Doi: 0.29333/ijese/12847

EXAMINING PRE-SERVICE CHEMISTRY TEACHERS' CONCEPTIONS TOWARDS THE OZONE LAYER AND THE OZONE LAYER DEPLETION

Prof. Dr. CANAN NAKİBOĞLU

Balıkesir University, <https://orcid.org/0000-0002-7292-9690>

Prof. Dr. NURİ NAKİBOĞLU

Balıkesir Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-5527-6472>

ABSTRACT

In this study, pre-service chemistry teachers' knowledge levels and misconceptions about the ozone layer, the depletion of the ozone layer and the depletion of the ozone layer' consequences were examined before the environmental chemistry course. The pre-service chemistry teachers who participated in the study were third-year students of the chemistry teaching program of a faculty of education. 16 pre-service chemistry teachers participated in the study, five of them were male and 11 were female, and all of them participated in the study voluntarily. Data were collected with four open-ended questions developed by the authors. In these questions, it was first investigated whether pre-service chemistry teachers knew what the ozone layer was. Then, they were asked questions about what ozone layer depletion is, what causes ozone layer depletion, and what they know about its consequences. At the end of the study, it was determined that the pre-service chemistry teachers (PSCTs) could not write any explanation about the content of the ozone layer, and most of them thought that it blocked "harmful rays from the sun". In addition, it was determined that pre-service chemistry teachers had misconceptions about the ozone layer, such as "It is the layer where harmful gases rise and collect" and "the oxygen layer that protects the world from harmful rays".

Keywords: Pre-service chemistry teachers, ozone layer, ozone depletion

1. INTRODUCTION

The ozone layer, located in the upper part of the stratosphere and also known as the ozonosphere, is the layer that blocks the harmful rays coming from the sun to the earth. In the 1980s, it became clear that certain types of air pollution were destroying the ozone layer, which posed a threat to all life on Earth. So, scientists revealed that ozone levels were dropping and there was a large hole forming in the ozone layer over Antarctica [1]. The discovery of a 'hole' in the ozone layer over Antarctica highlighted concern over the dangers of chlorofluorocarbons (CFCs). An increase in the incidence of skin cancer

further heightened public concern over the destruction of the ozone layer. High-energy UV rays cause skin cancer and cataracts and damage some crops and plant species. The Montreal Protocol, an international agreement to address the problem of ozone depletion, was signed by more than 70 countries in 1986. Targets were set to reduce CFC production by 20% in 1993 and 50% in 1998. Strong goals were set by 1996, such as eliminating the most dangerous CFCs and regulating other ozone-depleting chemicals. Today, 160 countries, including Türkiye, have signed it. Ozone will return to its normal level only in 2050 [2].

Depending on the emergence of environmental problems, science education researchers have begun to examine the understandings or misconceptions of students and teacher candidates on this subject. Along with research on many environmental problems such as atmospheric pollution and related global warming, climate change and acid rain, the depletion of the ozone layer has also begun to be addressed by researchers.

We see that studies on different student groups and learning about the understanding of the ozone layer date back approximately 30 years. Studies on global warming in the early 90s showed that all level students and even university students confused the causes and consequences of global warming with the depletion of the ozone layer [3, 4, 5]. It has been determined that there is confusion among students regarding the ozone layer and toxic ozone on earth, and accordingly, they do not interpret the causes and consequences of global warming correctly [3, 4]. There are studies on this situation and the fact that there are problems in understanding the ozone layer even for teacher candidates and teachers [6, 7].

It is extremely important for prospective teachers who will teach the environmental chemistry unit in the secondary education program in the future to have accurate knowledge about the ozone layer. For this reason, the study aimed to examine the knowledge levels and misconceptions of prospective chemistry teachers about the ozone layer, ozone layer depletion and the consequences of ozone layer depletion before the environmental chemistry course. In line with this purpose, the sub-problems of the study were determined as follows.

- How do PSCTs define the ozone layer?
- What is the understanding of PSCTs for the depletion of the ozone layer?
- Do PSCTs know the reasons for the depletion of the ozone layer?
- What do PSCTs know about the results of the ozone layer depletion?

2. METHOD

2.1. Study Design

The study was designed according to the survey model in order to examine the comprehension of PSCTs. In the survey model, it is aimed to describe a past or present situation as it exists, and the event, individual or object subject to research is tried to be defined in its own conditions and as it exists [8].

2.2. Participants

The PSCTs who participated in the study were third-year students of the chemistry teaching program of a faculty of education. 16 PSCTs participated in the study, five of them were male and 11 were female, and all of them participated in the study voluntarily. In line with ethical principles, the necessary permission for the study was obtained from Balıkesir University Science and Engineering Sciences Ethics Committee.

Criterion sampling method, one of the purposive sampling methods, was used. In criterion sampling, an application is made on people with certain characteristics [9]. As a criterion, the criterion of being a PSCT who took the environmental chemistry course for the first time was used.

2.2. Data collection and analysis

Data were collected with four open-ended questions developed by the authors. In these questions, it was first investigated whether pre-service chemistry teachers knew what the ozone layer was. Then, they were asked questions about what ozone layer depletion is, what causes ozone layer depletion, and what they know about its consequences.

A content analysis method was followed to analyze the perceptions of the prospective teachers of the study and the relevant themes were reached through content analysis.

3. FINDINGS

The findings of the study are presented below to answer each research question. In the first research question, it was examined how the PSCTs made the definition of the ozone layer and whether they had misconceptions on this subject. The findings obtained as a result of the analysis of the answers given to the question asked are given in Table 1.

Table 1. PSCTs' definitions of the ozone layer

Theme	Sample Expressions and misconceptions	Number of PSCTs	f	%
Protective Layer	It is a protective layer that retains harmful rays from the sun.	PSCT4, PSCT6, PSCT7, PSCT8, PSCT11,	11	69.0

	The oxygen layer* that protects the earth from harmful rays.	PSCT13, PSCT14, PSCT16, PSCT9 PSCT1		
	The ozone layer is a layer that tries to protect the earth's atmosphere by collecting the harmful effects of sunlight.	PSCT5		
Control layer	The ozone layer is a layer around the world that controls the entry and exit of harmful gases.	PSCT2	1	6.2
Filtering layer	The ozone layer is the atmospheric layer that is found in the atmosphere and serves to filter sunlight.	PSCT9	1	6.2
The layer that prevents global warming	The layer that prevents global warming by preventing harmful rays from the sun from passing to the earth.*	PSCT3	1	6.2
Layer of harmful gases	It is the layer where harmful gases rise and collect.*	PSCT10	1	6.2
No answer		PSCT15	1	6.2

As can be seen in Table 1, the answers of the PSCTs to the definition of the ozone layer were gathered under five themes. When the statements of the PSCTs were examined, it was determined that they had some misconceptions.

In the second question, the PSCTs were asked what it means to thin the ozone layer. The findings of the analysis of the answers given to this question are given in Table 2.

Table 2. PSCTs' definitions of the ozone layer depletion

Theme	Sample Expressions and misconceptions	Number of PSCTs	f	%
Having harmful rays	Directing of harmful rays from the sun to the earth directly without protection.	PSCT15, PSCT11, PSCT12, PSCT2, PSCT4, PSCT9	7	44.0
	It means that various bad things come true with the more comfortable access to the world. These are the greenhouse effect, global warming.	PSCT5		
Loss of function	It means that he cannot fully fulfill his duty.	PSCT7, PSCT8	3	18.8
	It means deterioration of its structure and its function over time.	PSCT6		
Change of gases in the world	Uncontrolled change of gases in the world.	PSCT2	1	6.2
No answer		PSCT1, PSCT3, PSCT10, PSCT13, PSCT14, PSCT16	6	37.5

When Table 2 is examined, it is seen that the answers are gathered under three themes. It is seen that there is an important misconception that ozone layer depletion is related to the change in the gases in the world. Furthermore, another important misconception is that the ozone layer depletion causes global warming.

The third research problem investigated whether the PSCTs knew the reasons for the ozone layer depletion. The answers given by the PSCTs to this question are in Table 3.

Table 3. PSCTs' explanations about the reasons of the ozone layer depletion

Theme	Sample Expressions and misconceptions	Number of PSCTs	f	%
Gases	Excessive use of harmful gases	KÖ8, KÖ3, KÖ12, KÖ13, KÖ5	10	62.5
	Smoke, car exhaust	KÖ5, KÖ7, KÖ15		
	Various gases we use	KÖ4		
	CO2 gas	KÖ5		
Air pollution	Pollution of air	KÖ1, KÖ2, KÖ6, KÖ8, KÖ9, KÖ12	6	37.5
Deodorants	Deodorant usage	KÖ5, KÖ6, KÖ7, KÖ13, KÖ15	5	31.3
Detergents	The release of detergents to nature	KÖ5	1	6.2
Greenhouse gases	Gases released under the influence of greenhouse	KÖ6	1	6.2
Human factor	Human factor	KÖ11	1	6.2
	Various substances, chemicals we use	KÖ4	1	6.2
Hygiene Products	It can be incorrectly used hygiene products.	KÖ14	1	6.2
No answer		KÖ10, KÖ16	2	12.5

When Table 3 is examined, it is seen that the PSCTs have misconceptions for the reason of the ozone layer depletion. They think that greenhouse gases or smoke causes the ozone layer depletion. None of them have mentioned CFCs but only 31% of them refer to deodorant usage. In the last research question, it was investigated what the PSCTs know about the results of the ozone layer depletion. The findings of the analysis of their answers to this question are presented in Table 4.

Table 3. PSCTs' explanations about the consequences of the ozone layer depletion

Theme	Sample Expressions and misconceptions	Number of PSCTs	f	%
Global warming	It causes global warming.	KÖ3, KÖ6, KÖ8, KÖ9	8	50.0
	melting glaciers	KÖ6, KÖ9		
	climate change	KÖ5, KÖ6		
Illness	Skin cancer due to exposure to harmful rays.	KÖ7, KÖ12, KÖ14,	7	44.0
	Cancer risk increases.	KÖ5, KÖ15		
	Increase in diseases	KÖ3		

	Various skin diseases	KÖ4		
harmful rays	Harmful rays from the sun come directly to the earth.	KÖ1, KÖ8, KÖ9, KÖ11, KÖ12, KÖ13	6	37.5
Damage to nature	Degradation of vegetation.	KÖ5	2	12.5
	It causes living things to become extinct.	KÖ9		
Air pollution	Increased air pollution and lack of oxygen	KÖ2	1	6.2
No answer		KÖ10, KÖ16	2	12.5

4. CONCLUSION AND RECOMENDATION

At the end of this study, which investigated the understanding of the PSCTs about the ozone layer and its analysis before taking the environment course, the following conclusions were reached. Although more than half of the PSCTs knew that the ozone layer is a layer that protects the world from harmful rays, it was determined that they did not write any explanation about what kind of rays it protects from. In addition, no explanation has been found regarding the other function of this layer, which is to protect the earth from the heat coming from the sun. On the other hand, it was observed that a PSCT confused ozone with oxygen, while another PSCT had the misconception that the ozone layer consists of harmful gases rising from the earth. Probably the reason for this misconception is that the PSCT does not know the difference between toxic ozone in the troposphere and ozone in the stratosphere. When looking at the causes of ozone layer depletion, the misconception that it is a result of the greenhouse effect, which is also seen in the literature, was reached at the end of this study [3, 4]. The results of ozone layer depletion causing global warming, which is also mentioned in the literature, is one of the important results obtained in this study. [3, 4].

REFERENCES

- [1] <https://scied.ucar.edu/learning-zone/atmosphere/ozone-layer>
(Date of access: 10.11.2023)
- [2] <https://evrenatlasi.com/ozon-tabakasi-nedir/> (Date of access:10.11.2023)
- [3] Boyes, E. & Stanisstreet, M. Students' Perceptions of Global Warming, *International Journal of Environmental Studies*, 42, 287-300, 1992.
- [4] Boyes, E. & Stanisstreet, M. The 'greenhouse effect': children's perceptions of causes, consequences and cures, *International Journal of Science Education*, 15, pp. 531-552, 1993.

- [5] Boyes, E., Chuckran, D., & Stanisstreet, M. How do high school students perceive global climatic change: What are its manifestations? What are its origins? What corrective action can be taken?. *Journal of Science Education and Technology*, 2, 541-557, 1993.
- [6] Hebe, H. In-service Teachers' Knowledge and Misconceptions of Global Warming and Ozone Layer Depletion: A Case Study. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 8(1), 133-149, 2020.
- [7] Papadimitriou, V. Prospective primary teachers' understanding of climate change, greenhouse effect, and ozone layer depletion. *Journal of Science Education and Technology*, 13, 299-307, 2004.
- [8] Karasar N. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım 1998, 8. Baskı.
- [9] Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık, 2017.

TASARIM ODAKLI DÜŞÜNCEYE DAYALI PROJE DEFTERİ GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Erdal CANPOLAT

Fırat Üniversitesi, – 0000-0002-1167-0881

Mehmet Burak AYGEN

Fırat Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-7126-4439

ÖZET

Çalışma kapsamında Tasarım Odaklı Düşünceye Dayalı bir proje defteri hazırlanması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Proje defteri hazırlanırken, Milli Eğitim Bakanlığı 7.Sınıf Fen Bilimleri dersi güncel müfredatından kazanımlara uygun olarak bir süreç tasarlanmıştır. Tasarım odaklı düşünceye dayalı basamaklar proje defterinin aşamaları olarak verilmiştir. 5 aşamadan oluşan bu basamaklar gündelik hayattan bir hikayeye dayandırılarak sunulmuştur. Proje defterini; Tasarım odaklı düşünceye dayalı hikaye, tasarım odaklı düşünce basamakları, katılımcıların grupça ve bireysel fikirlerini görsele dökebilecekleri proje çizim alanı, ürün maliyet tablosu ve katılımcıların projeyi yaparken olmak istedikleri meslek dallarını belirttikleri bölümler oluşturmaktadır. Proje defteri alanında uzman 3 akademisyen ve 5 öğretmen tarafından kontrol edilerek çalışmaya son hali verilmiştir. Tasarımdan uygulamaya gidilen süreçlerde Tasarım Odaklı Düşünceye dayalı örnek uygulamaların ve hazır materyallerin eksikliğinden doğan bu çalışmada bir proje defteri hazırlanmış, uzman dönütleriyle geliştirilmiş ve uygulaması yapılmıştır. Uygulama sonucunda 7 sayfadan oluşan ve ortaokul seviyesinde kullanılabilecek Tasarım Odaklı Düşünceye dayalı bir proje defteri hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Tasarım Odaklı Düşünme, Proje Defteri, Fen Bilimleri, Eğitim

PROJECT NOTEBOOK DEVELOPMENT STUDY BASED ON DESIGN-ORIENTED THINKING

SUMMARY

The preparation of a project notebook based on design thinking within the framework of the study and development is aimed. During the preparation of the project notebook, a process was designed in accordance with the acquisitions from the current curriculum of the 7th grade science course of the Ministry of National Education. Steps based on design-oriented thinking

are given as the stages of the project book. 5 These steps, which consist of stages, are presented based on a story from everyday life. Project notebook; story based on design-oriented thinking, design-oriented thinking steps, project drawing area where participants can visualise their group and individual ideas, product cost table and the professions that participants would like to be during the project. The project notebook was prepared by 3 academics and 5 experts in the field. The study was finalised after being checked by the teacher. From design to implementation the use of exemplary practices based on design thinking and ready-made In this study, which arose from the lack of materials, a project notebook was prepared, expert It was developed and implemented with the feedbacks. As a result of the application and a project notebook based on Design Thinking that can be used at secondary school level prepared.

Keywords: Design Thinking, Project Notebook, Science, Education

GEORGE GROSZ'A AİT “ECLIPSE OF THE SUN” ADLI ESERİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ

EMİNE BATAR

DİCLE ÜNİVERSİTESİ, - ORCID ID: 0000-0002-4860-1396

ÖZET

Dada hareketi, I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerine tepki olarak ortaya çıkmış ve geçmişin tüm toplumsal ve sanatsal kalıplarını reddederek yeni sanatsal pratiklerin önünü açmıştır. Bunu yaparken çeşitli kültür öğelerini kendi bağlamlarından koparıp alışılmışın dışında düzenlemelerle yeni anlamlar yükledikleri eserlere dönüştürmüşlerdir. Dada hareketinin önemli sanatçılarından biri olan George Grosz eserlerinde, toplum için ortak anlamlar ifade eden görsel kültür öğelerini eleştirel bir üslupla yeniden bağlamsallaştırarak, içinde bulunduğu dönemin şartlarını etkileyici bir şekilde eserlerine yansıtmıştır. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arası dönemde, önde gelen Alman siyasi sanatçılarından biri olmuştur. İçinde bulunduğu topluma ait kültür öğeleri ve eserlerinde yansıttığı görseller arasındaki anlam bağıntılarını göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle analiz ederek verilmek istenen mesajı ve dönemin şartlarını daha iyi anlamak mümkündür.

Grosz, yaşadığı dönemi yansıttığı çalışmalarından biri olan “Güneş Tutulması” adlı eserinde I. Dünya Savaşı'nın Almanya'daki etkilerini eleştirel bir tavırla ele almaktadır. Eserinde yansıttığı göstergeleri, gösteren ve gösterilen bağlamında inceleyen göstergebilimsel analiz yöntemiyle çözümleyerek daha doğru bir şekilde anlamlandırılabilen söyleyebilir. Bu çalışmada ise Güneş Tutulması adlı eserin göstergebilimsel analizini yaparak, eserde bulunan görsel öğeler ile kültür arasındaki anlam ilişkisini çözümlemek amaçlanmaktadır. Çalışma Grosz'un, eserlerinde kültür öğelerini kullanarak siyasi, ekonomik ve toplumsal yozlaşmayı nasıl görselleştirdiğini anlamak açısından önemlidir. Bu amaçla yapılan çalışmada öncelikle kavramları açıklamak için literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Ardından eserin betimsel analizi yapılmış ve göstergebilimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Kavramları açıklamak için kullanılan kaynaklar ulaşılabilenlerle sınırlıdır. Göstergebilimsel analiz kapsamında ele alınan unsurlar ise defne tacı, apolet, haç, kılıç, dolar sembolü, başsız adamlar, eşek ve iskelet ile sınırlandırılarak bu göstergelerdeki gösteren ve gösterilen ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Göstergebilim, Dadaizm, George Grosz, görsel kültür.

1.GİRİŞ

Dada hareketi, I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerine tepki olarak ortaya çıkmış ve geçmişin tüm toplumsal ve sanatsal kalıplarını reddetmiştir. Savaş, kapitalizm, burjuvazi, mantık ve sanatsal değerlere karşı bir duruş sergilemiştir. Dadaya göre hayat, karşıtlıkların içi içe geçmesi, çelişkiler, gariplikler ve tutarsızlıklardan oluşmaktadır. Bu nedenle ilk olarak hayata karşı estetik bir tavır almayı bırakmıştır. Bunu etik, kültür ve maneviyatın öne sürdüğü her şeyi

yıkarak yapmıştır. Bilinçli ve açık bir şekilde topluma sanatsal bir hareket olarak değil kapsamlı bir eleştiri olarak karşı çıkmıştır. Bunu yaparken çeşitli kültür öğelerini kendi bağlamlarından koparıp alışılmışın dışında düzenlemelerle yeni anlamlar yüklediği eserlere dönüştürmüştür (Horvath, 2016).

Dada hareketinin önemli sanatçılarından biri olan George Grosz eserlerinde, toplum için ortak anlamlar ifade eden görsel kültür öğelerini eleştirel bir üslupla yeniden bağlamsallaştırarak, içinde bulunduğu dönemin şartlarını etkileyici bir şekilde eserlerine yansıtmıştır. Gıda kıtlığı, enflasyon, savaşta sakatlananların sokaklarda dilenmesi ve yaygın şiddet olayları gibi konuları ele almıştır. Dergi, kitap ve gazetelerde yayınladığı iğneleyici siyasi çizimler ile Almanya'daki askeri, dini ve siyasi otoriteyi zayıflatmaya çalışmıştır (Smith, 2007). Eserlerinde iğneleyici bir tavırla yansıttığı görsel unsurların kültürel, toplumsal boyuttaki anlam bağlantısını çözümlmek, sanatçıyı ve içinde bulunduğu şartları anlamak açısından önemlidir.

Bu anlam bağlantısını çözümlmek için, gösteren ve gösterilen ilişkisini düz anlam, yan anlam, simge, kültür ve mit boyutlarıyla inceleyen göstergebilimsel analiz yöntemini kullanmanın etkili olacağı düşünülmektedir. Göstergebilim, göstergeleri inceleyerek aradaki yapı, anlam ve biçim bağlantılarını çözümlmektedir. Kültürel öğelerin farklı biçimlerde birbirine nasıl eklendiğini ve yeniden anlamlandırma sürecinin nasıl gerçekleştiğini ortaya çıkarmaktadır (Bircan, 2015).

I. Dünya Savaşı'na tepki olarak ortaya çıkan Dada hareketinde görsel kültür öğelerinin eserlere nasıl yansıdığını anlamak çalışmanın problem durumunu oluşturmaktadır. Analiz için dönemin önemli Dadaist sanatçılarından olan George Grosz'a ait Güneş Tutulması adlı eser seçilmiştir. Grosz, yaşadığı dönemi yansıttığı çalışmalarından biri olan "Güneş Tutulması" adlı eserinde I. Dünya Savaşı'nın Almanya'daki etkilerini eleştirel bir tavırla ele almaktadır. Bu çalışmada ise Güneş Tutulması adlı eserin göstergebilimsel analizini yaparak, eserde bulunan görsel öğeler ile kültür arasındaki anlam ilişkisini çözümlmek amaçlanmaktadır. Çalışma Grosz'un, eserlerinde kültür öğelerini kullanarak siyasi, ekonomik ve toplumsal yozlaşmayı nasıl görselleştirdiğini anlamak açısından önemlidir. Bu amaçla yapılan çalışmada öncelikle kavramları açıklamak için literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Ardından eserin genel analizi yapılmış ve göstergebilimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Kavramları açıklamak için kullanılan kaynaklar ulaşılabilenlerle sınırlıdır. Göstergebilimsel analiz kapsamında ele alınan unsurlar ise defne tacı, apolet, haç, kılıç, dolar sembolü, başsız adamlar, eşek ve iskelet ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın, ileride bu alanda yapılacak araştırmalar için önayak olabileceği ve farklı bakış açıları geliştirebileceği düşünülmektedir.

2. DADAİZM

Dada hareketi, I. Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği yıkıma bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı sebebiyle sürgün edilen sanatçılar, az sayıda tarafsız ülkelerden biri olan İsviçre'de bir araya gelmişlerdir. 1916 yılında Hans Arp, Hugo Ball, Tristan Tzara ve Marcel Janco "Cabaret Voltaire"i kurmuş ve her türlü sanatsal ve toplumsal kalıplara karşı başlattıkları bu protest tavıra "Dada" adını vermişlerdir. (Turani, 2010, s. 607). Hareket Berlin, Hannover, Köln, New York ve Paris gibi şehirlere hızlıca yayılmıştır (Rettberg, 2008).

Dada hareketinin oluşumuna giden süreçte dünyada büyük politik, teknolojik, entelektüel ve sanatsal değişimler meydana gelmiştir. Almanya ve Avrupa'daki siyasi karışıklık I. Dünya Savaşı'na yol açmış ve izleyen süreç Nikolay Lenin'i Rus Devrimi'ne götürmüştür. Teknolojik yeniliklerle beraber modern yaşam için gerekli değişimlerin önü açılmıştır. New York ve Berlin arasında telefon hizmeti kurulması, Ford Motors'ta montaj hattı üretimi, IBM'in New York ofisinin açılışı, Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınların oy kullanma hakkı için yürüyüşü ve ilk Amerikan radyo yayın istasyonunun açılışı bu dönemde yaşanan gelişmelerin birkaçıdır. Sigmund Freud'un *Totem ve Tabu*'su (1913) ve Albert Einstein'ın *Genel Görelilik Teorisi* (1916) psikolojik ve fiziksel dünya üzerine yeniden düşünmeyi gerektirmiştir. New York'taki 1913 Armory Show, birçok Amerikalıyı modern görsel sanatlarla tanıştırmış; Vaslav Nijinsky'nin baleleri, D. H. Lawrence'ın romanları, James Joyce'un yazıları, Charlie Chaplin'in filmleri, Erik Satie ve Igor Stravinsky'nin müzikal besteleri ve cazın bir sanat formu olarak ortaya çıkışı Dada döneminde gerçekleşmiştir (Carter, 1998)

Görsel 1. Armony Show, 1913, New York

Dada, savaş, kapitalizm, burjuvazi, rasyonellik ve sanatsal kalıplara karşı bir duruş sergilemiştir. Yaşanan tüm bu toplumsal olaylara karşı hoşnutsuzluğunu manifestolarında ve eserlerinde açıkça ifade etmiştir. Bu amaçla pek çok bireysel Dadaist manifesto yazılmıştır. Manifestoların bireysel olmasının sebebi ise çeşitli coğrafyalardan gelmiş farklı görüşlere sahip sanatçılardan oluşması, Dadaistlerin kesin fikirler üzerinde anlaşmaya varmasını imkânsız hale getirmiştir. Genel olarak bakıldığında bu manifestolar son derece işlevsizdir. Dada'nın ruhuna uygun olarak belli bir sistematığı olmayan, şiirsel bir anlatım ve anlamsız dizilimlerden oluşmaktadır (Horvath, 2016).

Bununla beraber ilk Dadaist manifesto olan Hugo Ball'ın manifestosunda ise iki şey netleştirmek mümkün olmuştur: Dada sanatsal bir harekettir ve "Dada" uluslararası bir kelimedir. Fransızca-Almanca sözlükten rastgele seçildiği söylenen "Dada" kelimesi, kavramsal olarak incelendiğinde kesin olarak ne anlama geldiği konusunda ihtilaflar vardır. Fransızca çocuk oyuncağı "tahta at" anlamına gelen Dada aynı zamanda Rusçada "evet" anlamına gelmekte olup farklı dillerde, farklı anlamlarda karşılığı bulunmaktadır. Bu durum Dada'nın tartışmacı özünün başlangıcıdır (Horvath, 2016)

Tzara manifestosunda Dada hareketinin yönelimi ve amacını açıklamıştır. Öncelikle prensip olarak prensiplere karşı olduğu gibi manifestolara da karşı olduğunu belirtmiştir. Manifestosunu ise kişilere aynı anda aykırı eylemler gerçekleştirebileceğini göstermek için yazdığını ifade etmiştir. Basitçe "katliamlar" diye bahsettiği savaşlardan sonra arınmış bir insanlık umuduyla baş başa kaldığını ifade etmiştir. Ardından sanatı, kendini satmak, para kazanmak ve burjuvaziye mutlu etmek için var olmakla suçlamıştır. Mantığı ise her zaman yanlış olan, gereksiz bir karmaşa ve özgürlüğü kısıtlayan ana problem olarak tanımlamıştır. Böylece mantığa karşı mücadele, manifestonun belirleyici güdüsü haline gelmiştir. Tzara'ya

göre geçmişten kaynaklanan her şey terk edilmelidir. Yaşamın kendisi olarak tanımlanan özgürlük ve çelişki adına mantık, burjuva toplum düzeni, sanatsal kalıplar geride bırakılmalıdır. Ona göre hayat, karşıtlıkların içi içe geçmesi, çelişkiler, gariplikler ve tutarsızlıklardır (Horvath, 2016).

Dadaizm ilk olarak hayata karşı estetik bir tavır almayı bırakmıştır. Bunu etik, kültür ve maneviyatın öne sürdüğü her şeyi yıkarak yapmıştır. Dada bilinçli ve açık bir şekilde topluma sanatsal bir hareket olarak değil kapsamlı bir eleştiri olarak karşı çıkmıştır. Bağımsızlık ihtiyacı ve topluma olan güvensizlikten doğmuştur. Anti-ulusalcı, bireyci olan Dada'ya göre harekete dahil olanlar özgürlüklerini korumuşlardır. Hiçbir teoriyi kabul etmemiştir. Dadaist manifestoya karşı olmak bile Dadaist olmaktır (Rettberg, 2008).

Estetik ve çekici görsel nesnelere sanatı fikrinden, fikirlerin aracı olan sanata geçilmiştir. Sanatta geçerli olan standartları sanat karşıtı çalışmalarla reddetmişlerdir. Hem sanat karşıtlığını hem de sanatı kucaklamıştır. Dada'nın uyguladığı anti-sanat, mevcut sanat kavramlarını ve uygulamalarını çürütmeyi amaçlayan devrimci sanatı ifade etmiştir. Dadaistler, rasyonel olanın sosyal ve sanatsal yaşam üzerindeki egemenliğine meydan okumuştur. Yaratıcılık için irrasyonel ve bilinçdışı kaynaklara yönelmişlerdir (Carter, 1998).

Dada'nın yöntem ve teknikleri arasındaki farklar büyüktür. Toplantılarında yazarlar, dansçılar, ressamlar, kostüm tasarımcıları, hicivciler ve manifesto yazarları çalışmalarını hep birlikte sunmuşlardır. Picabia New York'ta Dada adlı dergiyi çıkarmıştır. Paris'teki Dada grubunda Breton, Aragon, Soupault, Eluard gibi şairler aktif rol oynamıştır (Turani, 2010). Tzara şapkasının içine attığı, içinde sözcükler yazılı kağıtları tek tek çekerek anlamsız şiirler derlemiştir. Hans Arp eserlerini, objeleri rastlantısal olarak düzenleyip, muhtelif renkli kağıtları birbirine yapıştırarak oluşturmuştur. Renklendirilmiş birbiri üzerine tutturulan tahtalardan yapılan biçimlerle meydana getirilmiş rölyeflerinde, Arp 1917'de heykel sanatına yaklaşmıştır. Bu sanatsal düzenlemeler Dünya Savaşı'nda insanlığı kitle cinayetlerine sürükleyen, dünyanın rasyonel ve ulusalcı eylemlerine karşı bir protestodan ileri gelmiştir (Turani, 2010).

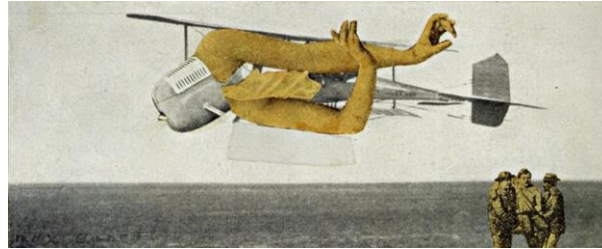
Dadaist sanat aynı zamanda sanat kanonunun yeniden düşünülmesini gerektirmiştir. Hazır olanları sanat dünyasına kabul etmek için, onları tanıdık rollerinden ayırmak ve ayrıca kanonu sanat karşıtlığını içerecek şekilde genişletmek gerekmiştir. Bu anlamda ilk Dada'cı deneyleri yapan Duchamp, yaptığı "*ready made*"ler ile heyecan yaratmıştır. "Ready made"lerde odak nokta nesnenin kendisi değil, bağlamı ve başkalarının ona tepkisidir. Duchamp'ın hazır yapımlarını çekici ve garip kılan şey, galeride radikal bir şekilde yeniden bağlamsallaştırılmalarıdır. Çeşme olarak sergilenmek üzere sunduğu pisuar, Leonardo da Vinci'nin Mona Lisa'sının bıyıklı ve sakallı değiştirilmiş bir reproduksiyonuyla Duchamp, sanat kavramının sınırlarını sorgulayarak estetiğe ölümcül bir şekilde meydan okumuştur. Bunu yaparken, o ve diğer Dadaistler, yirminci yüzyılda çok daha geniş bir sanat pratiğinin yolunu açmışlar ve kavramsal sanatın temelini atmışlardır (Carter, 1998).

Görsel 2. Marcel Duchamp, “Fountain”, New York 1917, Ready-Made, 61*36*48 cm

Dadaistlerin tesadüf ve rastgeleliğe göre eser üretmeleriyle, çeşitli günlük nesnelere, gazeteler, dergilerden fotoğraflar fotomontaj ve kolaj şeklinde sanatlarına girmiştir. George Grosz, Raul Hausman, Johannes Baader ve Hannah Hoch da dahil olmak üzere Berlin Dada'nın sanatçıları, basılı maddeyi düzenli olarak kolajlarla çalışmalarına entegre etmişlerdir (Rettberg, 2008).

Kolaj tekniği, farklı Dada sanatçıları tarafından ellerinde farklı efektler için kullanılmıştır. Hannah Hoch'un "Cut with the Kitchen Knife Dada" eseri gibi Almanya'daki Weimar Cumhuriyeti liderlerinin ve diğer çağdaş politikacıların dergilerdeki fotoğrafları, onları parodi haline getirmek için sıklıkla yeniden bağlamsallaştırmıştır. Schwitter çalışmalarında kolajı, çoğunlukla günlük yaşam malzemeleriyle oluşturmuştur. Max Ernst'in kolajları ve fotomontajları ise insan vücudu parçalarını kuşlarla birleştirmek veya uçağın gövdesinden insan kolları çıkarmak gibi genellikle metaforiktir (Rettberg, 2008).

Görsel 3. Max Ernst, “Murdering Airplane”, Almanya 1920, Kolaj, 5,8*14,3 cm, The Menil Collection, Texas.

Ernst'in çalışmalarında da görüldüğü üzere Dada, insan vücudu temsillerinde, onun güzel bir beden olması gerektiği fikrine itiraz etmiştir. Dada'nın bedenleri, insan bedenlerine hassas davranılmayan, nesneleştirilen, insanlıktan çıkarılan ve parçalanan bir savaşın sonucunu temsil etmiştir. Max Ernst'in resimleri ve kolajları da genellikle çeşitli şekillerde parçalara ayrılmış, veya değiştirilmiş gövdelere sahiptir. Örneğin, "Gelin Olarak Anatomi" (1921) fotomontajında bir kadının başı ve omuzları yer alır; vücudu bir tür makineye yatırılmış ve bağlanmıştır. Yüzü yarı metal, kollarından biri kesilmiş ve makineye bir boru ile bağlanmıştır. Diğerleri ise protezdir. Ernst'in diğer eserlerinden bazıları, başları çıkarılmış güzel, Venüs benzeri kadınları içermektedir. (Rettberg, 2008).

1916'dan 1924'e kadar süren Dada hareketinin ömrü nispeten kısa olsa da Dadaist ruh ve fikirler çağdaş sanatın avangart güçleri içinde hala egemendir (Carter, 1998).

3. GEORGE GROSZ

George Ehrenfried Grosa (1893-1959) Almanya'nın Berlin şehrinde doğmuştur. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arası dönemde, önde gelen Alman siyasi sanatçılarından biri olmuştur. Grosz gençliğinde Dresden Akademisi'nde (1909-11) sanat eğitimi almıştır ve ilk eserlerinde nispeten daha olumlu konuları ele almıştır. I. Dünya Savaşı'nda görev aldıktan sonra ise Weimar Cumhuriyeti döneminde Berlin'deki huzursuzluğu yansıttığı siyasi hiciv çizimleriyle ünlenmiştir. 1920'lerdeki sanat eserlerinde, Berlin'de Almanya'nın I. Dünya Savaşını kaybetmesiyle sonuçlanan olumsuz şartları yansıtmıştır. Gıda kıtlığı, enflasyon, savaşta sakatlananların sokaklarda dilenmesi ve yaygın şiddet olayları gibi konuları ele almıştır. Grosz, zamanının politik olarak aktif tek sanatçısı olmasa da sanatını, işçi sınıfını güçlendirmek için kasıtlı bir araç olarak kullanan ve çizimlerinde iki dünya savaşı arasında Berlin'deki koşulları tutarlı olarak yansıtan tek Alman sanatçı olarak görülmüştür (Smith, 2007).

Grosz'un proletaryanın sömürsüne olan yoğun ilgisi, çocukluk yıllarında toplumun alt kademesinde yaşadığı deneyimlerden kaynaklanmıştır. 6 yaşında babasını kaybetmiş ve annesi, çocuklarına bakabilmek için subaylar kulübünün hane işletmecisi olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda görev yaptıktan sonra Grosz, Almanya'daki savaşı takip eden ekonomik, sosyal ve politik istikrarsızlığın, burjuva sınıfının kibri ve işçi sınıfı vatandaşlarına yönelik baskılarından kaynaklandığına inanmıştır. Sonrasında kendisini toplumsal bir devrimin propagandacısı olarak görmüş; kapitalist toplum ve değerlerinin çöküşünü yansıtan sanat eserleri üretmiştir. Dergi, kitap ve gazetelerde yayınladığı iğneleyici siyasi çizimler ile Almanya'daki askeri, dini ve siyasi otoriteyi zayıflatmaya çalışmıştır. Karikatürleriyle eğitimciler, din adamları, adli, askeri ve siyasi liderler arasında yolsuzluk olduğunu düşündüğü konulara dikkat çekmiştir. Grosz çizimlerinde etkili kültürel figürleri, ahlaksızlıklarını yansıtan açık cinsel davranışlarla tasvir etmiştir. Politikacıları domuz başlarıyla, zengin iş adamlarını çıplak kadınlarla yemek yerken ve askerleri vatandaşların ölümünü kutlarken resmetmiştir (Smith, 2007).

Görsel 4. George Grosz, "German One Lie is Sufficient", Almanya 1930, Mürekkep ve Suluboya

1920'lere kadar Grosz, zamanın belli bir anında yaşanan farklı olayları bir arada yansıttığı Fütürist sanatsal teknikleri denemiştir. Grosz, değişimin gerekliliği mesajını güçlendirmek için şehir hayatıyla ilişkilendirdiği görüntüler olan cinayet, şiddet, alkolizm, aşırı tüketim, vahşet, bozulma ve intihar imgelerini tek bir çalışmada birleştirmiştir. Fütüristlerin ve zamanının diğer politik sanatçılarının aksine, Grosz'un çalışmaları kendi sağlam, açıklayıcı tekniği ve alaycı mizah anlayışı ile farklılaşmıştır (Smith, 2007).

Görsel 5. George Grosz, “Explosion”, Almanya 1917, 47*68 cm

1919’da Berlin’de, işçi sınıfını destekleyen Spartakist İsyân’a katılmış ve tutuklanmıştır. Ancak sahte kimlik belgeleri kullanarak kaçmayı başarmıştır. Hükümet tarafından kanlı bir şekilde bastırılan isyan sonrasında Almanya’da Weimar Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu durum savaşın kaybedilmesinden sonra ülkedeki huzursuzluğun geçici olarak istikrara kavuşmasını sağlamıştır (Smith, 2007).

Grosz 1920’ler boyunca siyasi aktivizmine Dadaist çalışmalarla devam etmiş ve Berlin’de bir Alman Dada sanat sergisi düzenlemek için Raoul Hausmann ve John Heartfield’a katılmıştır. Berlin Dada hareketi, Weimar yayın endüstrisinin ortaya çıkan kitlesel-kültürel gücünü zayıflatmaya çalışmıştır. Dada sanatçıları genel olarak komünist ya da hareketin siyasi etkisini artıracaklarını umdukları fikirlerini kitlesel olarak üretmeye ve yaymaya istekli olan bir tür radikal sosyalisttir (Smith, 2007).

Berlin Dada sergisinde bulunan Hannah Hoch, Otto Dix, Rudolph Schlichter, Max Ernst, Raoul Hausmann, John Heartfield, George Grosz gibi sanatçıların çalışmalarının da bulunduğu 174 eser, Weimar Cumhuriyeti hükümet yetkilileri tarafından son derece kışkırtıcı bulunmuş ve sanatçılarına karşı suç duyurusunda bulunulmuştur (Smith, 2007).

1921’de Grosz, orduya hakaret etmekten yargılanmıştır. İki bin reichsmark para cezasına çarptırılmış ve Alman toplumuna bir hiciv olan Gott Mit Uns (Tanrı Bizimle) koleksiyonunun imha edilmesiyle sonuçlanmıştır. 1922’de Grosz, Rusya’da beş ay geçirdikten ve Lenin’le görüşükten sonra K.D.P.’den ayrılmıştır. Klasik Marksizmin Rusya’da gerçekleşmediğini ve diktatörlük otoritesinin herhangi bir biçimini destekleyemeyeceğini fark etmiştir (Smith, 2007).

Nasyonal Sosyalizm’in Almanya’da güçlenmeye başladığı dönemde Grosz, Hitler tasvirli hicivli bir eser yaratan ilk sanatçılardan olmuştur. 12 Ocak 1933’te, Hitler’in şansölye olmasından sadece üç gün önce, Grosz karısıyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri’ne göç etmiştir. 8 Mart 1933’te Alman vatandaşlığından resmen çıkarılmıştır (Smith, 2007).

Grosz Almanya’dan ayrıldıktan sonra, diğer birçok modern sanatçının eserleriyle birlikte bazı eserleri Nazi rejimi tarafından yasaklandı ve Dejeneratif Sanat Sergisi’ne yerleştirildi. Nazi yetkilileri Dejeneratif Sanat Sergisi’ni, halkı, modern sanatçıların topluma yönelttiği sözde tehdit üzerine eğitmek ve Alman halkının düşmanlarını susturmak ya da ortadan kaldırmak için tasarlamışlardır. Grosz ise sanatını Nazi rejimini doğrudan zayıflatmak için kullandığından, modern sanatçıların en yozlaşmış üyelerinden biri olarak etiketlenmiştir. Dejeneratif Sanat Sergisi’nin, izleyicilerde üç milyondan fazla izleyici ile tüm modern sanat sergilerinin en başarılılarından biri olması ironiktir (Smith, 2007).

Amerika’da Grosz yeni ülkesine uyum sağlamaya çalışmış, ancak sanatını satmakta ve illüstrasyonlarını yayınlamakta sorun yaşamıştır. Alman kimliğini hiçbir zaman tamamen

kaybedememiş ve kendini başarılı bir Amerikalı illüstratöre dönüştürememiştir. Para kazanmak için çeşitli öğretim pozisyonları üstlenmiş ve Amerika'daki yeni hayatına olan saygısından dolayı, Grosz ısırcı siyasi hicvinden uzaklaşarak daha muhafazakâr bir sanatçı olmuştur. Amerikan sokak sahnelerini ve manzara suluboyalarını içeren geleneksel temalara odaklanmış ancak politik sanatını asla tamamen terk etmemiştir (Smith, 2007)

II. Dünya Savaşı ortaya çıkmaya başladığında Grosz, savaşla ilgili korkularını, aşırı alaycı mizahı nedeniyle iyi karşılanmayan bir dizi kıyamet tablosunda ve illüstrasyonunda ifade etmeye başlamıştır (Smith, 2007).

II. Dünya Savaşı bittikten sonra Grosz Amerika'da kalmış ve evinde sanat dersleri vermiştir. 1959'da Berlin Akademisi'ne tam üye olarak seçilmiş ve kendine ait sanat stüdyosu açılması teklif edilmiştir. Grosz, Berlin Akademisi'nin davetini kabul etmiş ve Almanya'ya dönmüştür. 6 Temmuz 1959'da doğduğu yere döndükten beş hafta sonra, Grosz arkadaşlarıyla içki içerek bir akşam geçirmiştir. Güvenli bir şekilde eve döndükten sonra, bir merdivenden düşmüş ve ölmüştür. Grosz'un sanatının Almanya'da işçi sınıfının yükselişini sağlayamamış olsa da bugün onun yaşamının, inançlarının ve içinde yaşadığı önemli zamanın görsel bir hatırlatıcısıdır (Smith, 2007).

4. GÖSTERGEBİLİM

İnsanların etkileşimde bulunmak için kullandıkları beden dili, konuştukları diller (Türkçe, İngilizce vs.), jest-mimik, işaret dili, piktogramlar, trafik işaretleri, şehir planlaması, sanat eserleri, bilimsel diller, görsel veya yazınsal ürünler, mimari tasarımlar vb. her bir bütün, seçilmiş birimlerden oluşan anlamlı birer dizgedir. Dizgeyi oluşturan bu birimler ise gösterge olarak adlandırılmaktadır (Özgür, 2006).

Göstergeler, kendisi dışında bir olgu, eylem veya nesnenin temsilleridir ve aralarında anlam ilişkisi bulunmaktadır. Göstergebilim, gösterge ve gösterge dizgelerinin anlam evrenini çözümleyen bilim dalıdır.(Yaylagül, 2015)

Göstergebilim (semiology) terimi ilk kez, Henry Stubbes tarafından tıpta bir branş olarak kullanılmıştır. Yunanca *semeion* (gösterge, işaret) kökünden türeyen göstergebilim, günümüzde genel bir disiplin olup çeşitli alanlarda analiz yöntemi olarak kullanılmaktadır. (Yaylagül, 2015, s. 12).

Göstergebilime dair çalışmaların tarihi daha eskilere dayanmasına rağmen bir bilim dalına dönüşmesi 1960'larda mümkün olmuştur. Göstergebilim kuramı, Pierce, Saussure, Hiemsley, Barthes ve Martinet'in dilbilim çalışmalarından beslenmektedir (Güneş, 2013).

Tarihsel bağlamda incelendiğinde ilk olarak Aristo'nun gösterge sorununa değindiği görülmektedir. Ona görse insanlığın ilerlemesi ve bilginin oluşumu için dilsel gösterge önemli bir araçtır. Ardından M.Ö. III. yüzyılda Stoacılar mantık ile ilgili araştırmalar yapmış; gösteren ile gösterilen arasındaki karşıtlıktan yola çıkarak bir anlamlama öğretisi oluşturmaya çalışmışlardır. Orta Çağ Skolastik felsefecilerinden Roger Bacon (1267) De Signs adlı eserinde doğal göstergeleri (dumanın, ateşin varlığına yorumlanması gibi), dilsel ve dil dışı göstergelerden ayırmıştır. Modern göstergebilim araştırmalarının temeli olan gösterge, göstergenin gönderimi ve yorumlayan arasındaki bağıntıdan oluşan üçlü bir göstergebilimsel model ortaya atmıştır (Güneş, 2013).

Göstergebilim terimini kullanan ilk kişi ise İngiliz filozof John Locke (1632-1704) olmuştur. Semiyotiği göstergeler öğretisi olarak nitelemiş ve bilimin üç ana kolundan biri olması gerektiğini belirtmiştir. Locke'a göre bu öğretide amaç, zihnin nesnelere anlamlandırma veya başkalarına anlatma amacıyla kullandığı göstergelerin niteliğinin incelenmesidir (Güneş, 2013). Locke'dan etkilenen Fransız matematikçi Lambert ise semiyotik üzerine düşüncelerin ve nesnelere gösterilmesiyle ilgili geliştirdiği öğretide dil, amblem, koreografi, müzik, tören, arma gibi farklı alanlardaki göstergelere yer vermiştir. Göstergelerin birleşme kurallarını ve değişimlerini incelemiştir (Özgür, 2006, s. 9)

20. yüzyılın başlarında, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure ve Amerikalı Charles Sanders Peirce tarafından çağdaş göstergebilimin temelleri atılmıştır. Olguların tamamını kapsayan bir göstergeler kuramı tasarlayarak genel bir gösterge bilimi oluşturmaya çalışan ilk kişi Charles Sanders Peirce olmuştur. Göstergebilimin çeşitli bilimsel inceleme alanları için bir başvuru çerçevesi oluşturan genel bir kuram olduğunu öne sürmüştür (Özgür, 2006). Mantıkla ilişkili olarak tasarladığı göstergeler kuramına semiyotik adını vermiştir. Göstergeleri üçlükler şeklinde tanımlamış ve en önemlilerinin gösterge, yorumlayan ve nesne üçlüğü olduğunu belirtmiştir (Bircan, 2015).

İsviçreli dilbilimci Saussure, Genel Dilbilim Dersleri adlı eserinde göstergebilimi (sémiologie), göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim dalı olarak tanımlamıştır. Ona göre göstergebilim, göstergelerin sahip olduğu özellikleri ve bağlı olduğu yasaları anlamayı sağlayacak genel bir bilimdir ve dilbilim göstergebilimin dallarından biridir. Saussure Peirce'den farklı olarak göstergeyi, gösteren ve gösterilenden oluşan ikili bir model üzerinden incelemiştir (Güneş, 2013). Kişinin maruz kaldığı, algıladığı gösterge imgesi gösterendir. Gösterenin anlam bağı içinde bulunduğu, işaret ettiği zihinsel kavram ise gösterilendir. Göstergelerdeki yapısal bu yapısal ilişki ise seçim yapma ve birleştirme ile oluşmaktadır (Özgür, 2006).

Saussure'un toplumsal işlevi, Peirce'in ise mantıksal işlevi üzerinden incelediği göstergebilim, 1960'lardan sonra bağımsız bir bilim dalı haline gelmiştir. Saussure'un temelini attığı Avrupa geleneği içinde Roland Barthes, Jean Baudrillard, Louis Hjelmslev, Julia Kristeva, Claude Levi-Strauss, Algirdas J. Greimas ve Christian Metz, gibi araştırmacılar yer alırken; Peirce'in öncü olduğu Amerika geleneğinde Thomas Sebeok, Charles W. Morris, Umberto Eco, Charles K. Ogden ve Ivor A. Richards gibi araştırmacılar yer almıştır (Bircan, 2015).

Danimarkalı Louis Hjelmslev Saussure'un tasarladığı göstergebilimi, mantıksal bir biçimselleştirmeyle geliştirmiştir. Hjelmslev'e göre, göstergebilim, konu dili bilimsel olmayan bir üstdildir ve gösterge düz anlam ve yan anlamdan oluşmaktadır (Özgür, 2006).

Çağdaş göstergebilimin önemli isimlerinden biri olan Roland Barthes, daha özgün bir yaklaşım geliştirerek popüler kültür çözümlenmeleri ile ilgilenmiştir (Güneş, 2013). Barthes kitle kültürü üzerinden dilin mekanik işlevini açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Ona göre kültür bir gösterge olarak ele alınmalı, okunmalı ve yorumlanmalıdır. Barthes'e göre göstergebiliminde dil her yerdedir ve gücünü yazın üzerinden etkili bir biçimde kurmaktadır (Bircan, 2015). Barthes, bu yaklaşımını Moda Dizgesi, 1967 başlıklı çalışmasında ortaya koymuştur. Çalışmasında elbisenin kendisini bir kenara bırakıp, elbiseye dair yazı, söylem ve yorumları incelemiştir.

Bunun sonucunda dilsel göstergelerle dil dışı göstergeler dizgesinden söz edilebileceği belirterek Saussure'un aksine göstergebilimin, dilbilimin bir parçası olduğunu öne sürmüştür. Göstergeler İmparatorluğu (1970) ve Metnin Tadı (1973) adlı çalışmalarında, söyleme dayalı göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle toplumun tamamını inceleme alanına dahil etmiştir (Güneş, 2013).

Barthes'a göre gösterge, gösteren ile gösterilen arasındaki anlamlı ilişkidir. Bu anlamlı ilişki göstergebilimde düz anlam ve yan anlam olarak incelenmektedir. Düz anlam temsil edilen şeyi, yan anlam ise kültürel olarak belirlenen anlamı ifade etmektedir. Göstergebilimci kültürel olarak belirlenen anlamlandırmaları çözümlemek için dilden faydalanır (Bircan, 2015). Düz ve yan anlam dışında, bir nesne başka bir şeyin yerine geçebilecek bir anlam kazandığında simgeleşmektedir. Bunu zenginlik simgesi olduğunu düşündüğü Rolls-Royce örneğiyle açıklamıştır (Özgür, 2006, s. 28). Barthes bu anlamlandırmaya ayrıca mitleri dahil etmiştir. Çağdaş Söylenler, 1957 adlı eserinde, mitleri, genel olarak toplumda baskın olan ideolojiye hizmet eden ve kültürel anlamda zengin göstergeler olarak tanımlamıştır (Güneş, 2013).

Barthes göstergebilimsel çözümlemesinde düz anlam, yan anlam, üstdilden yararlanmıştır. Düz anlam, birincil anlamlandırma düzeyinde yer alır ve nesnenin akla ilk gelen hali olan sözlük anlamıdır. Yan anlam öznel yorumları, çağrışım, mit ve sosyokültürel durumları ifade etmektedir (Bircan, 2015).

Göstergebilimsel çözümleme sinema, müzik, mors alfabesi, reklam, makyaj, mimari vb. pek çok farklı alanda uygulanmaktadır. Tüm araştırma alanlarında inceleme nesnesi bir göstergeler bütünü olarak ele alınan dizgenin işleyiş yapısı ve boyutları betimlenmeye çalışılmaktadır (Güneş, 2013).

5. "ECLIPSE OF THE SUN" ADLI ESERİN GÖSTERGEBİLİMSSEL ANALİZİ

Görsel 6. George Grosz, "Eclipse of the Sun", Almanya 1926, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 207,3*182,6 cm, Heckscher Sanat Müzesi , Huntington, New York

George Grosz, “Eclipse of the Sun” adlı eserini, 1926 yılında Weimar Cumhuriyeti döneminde yapmıştır. Eser, I. Dünya Savaşı sonrası Almanya’daki yaygın siyasal ve toplumsal yozlaşmayı anlatmaktadır. Konuyu, dönemin asker kökenli başkanı Paul von Hidenburg, kapitalizm, bürokrasi ve halk üzerinden iğneleyici bir tavırla ele almaktadır. (URL-1, 2023).

Eserde, Paul von Hidenburg dört başsız bürokrat ile bir masada oturur vaziyette ve hemen yanında kulağına bir şeyler fısıldayan bir figür ile resmedilmiştir. Masanın üzerinde, önünde yemesi için kağıtlar bulunan bir eşek, kanlı bir kılıç ve cenaze haçı bulunmaktadır. Masanın sağında, zeminde bir iskelet, parmaklıklar ardında bir çocuk ve ardında belirsiz, kasvetli bir mekân resmedilmiştir. Resmin sol üst köşesinde bulunan güneşi, doların perdelediği görülmektedir.

Eserde ilk olarak mareşal üniformasıyla I. Dünya Savaşı’ndaki rolüne gönderme yapılan Paul von Hidenburg dikkat çekmektedir. Üniformada kullanılan renkler, aslına uygun olarak mavi, sarı ve kırmızı olup üçlü renk uyumuna göre resmedilmiştir. Diğer figürlere oranla büyük olan boyutu ise iktidarını ve gücünü yansıtmaktadır. Çalışmadaki en renkli unsur olması ve büyük boyutu Hidenburg figürünü vurgu noktası yapmaktadır. Kızgın yüz ifadesi, belirgin dişleri, önünde duran ve savaştaki ölümleri temsil eden cenaze haçı ile kanlı kılıcına rağmen başında defne tacı bulunması ironiktir. Hemen yanında, kolunun altında tren ve silahlarla muhtemelen bir sanayici olan adam, kulağına bir şeyler fısıldamaktadır. Bu tasvir, ülkeyi yönetenlerin sanayi patronları tarafından yönlendirildiğini anlatmaktadır.

Bir diğer vurgu unsuru masadaki eşektir. Çalışmaya oranla kullanılan sarı renk miktarı, dikkati eşeğe yönlendirmektedir. At gözlüğü takmış, önüne konan kağıtları yer halde resmedilen edilen eşek, Alman halkının itaatkarlığını ve cehaletini yansıtmaktadır. Kağıtların kaynağı ise kalemi elinde tuttukları halde ona yön verecek akıldan yoksun oldukları mesajını veren tasvirleriyle başsız bürokratlardır. Başsız figürlerin bir tanesinin papyonlu, diğerlerinin kravatlı olduğu görülmektedir. Kravatın resmi toplantılarda, papyonun ise çoğunlukla üst düzey, özel davetlerde tercih edilmesi, bu kompozisyonda tezatlık yaratmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak papyon, çanta ve el kenetleme şekli toplumda refah seviyesi daha yüksek fakat yine de kontrol edilebilir olan burjuva sınıfını temsil etmektedir. Bir diğer figürün ise elini ceketinin içinde göğsüne koymuş olması, kişinin önemli biri olduğu fakat asaleten mütevazı davrandığına yorumlanabilir.

Zeminde bir iskelet ve parmaklıklar ardında bir genç bulunmaktadır. Gencin içinde bulunduğu durum ve korkulu hali, gençliğin gelecekte duyduğu endişe ve çaresizliği anlatmaktadır. Arka planda alevler içinde, yıkılmış bir şehir tasviri ve tepede aydınlığı, umudu temsil eden güneşi doların gölgelediği görülmektedir. I. Dünya Savaşı’nın getirdiği yıkımları ve Amerika’nın yaptırımlarını temsil etmektedir.

Çizelge 1. “Eclipse of the Sun” adlı eserin göstergebilimsel çözümlemesi

BİRİNCİL DÜZLEM			İKİNCİL DÜZLEM	
Gösterge	Düz Anlam	Biçimsel Anlatım	Yan Anlam	Mit
Defne Tacı	<i>Defne:</i> Defnegillerden yaprakları güzel kokulu ve yaz kış yeşil olan bir ağaç türüdür (URL-2, 2023).	Üzerinde 11 adet uzun, oval, formu yeşil yaprak bulunan doğal dal formu, baş çevresini sarıp alnı açıkta bırakacak	Eserde “zafer tacı” olarak kullanılmıştır.	Hıristiyan mitolojisinde taç: “Mahşerin Dört Atlısı”ndan ilkine taç verildiği ve zaferden zafere koştığı belirtilir.

	<i>Taç</i> : Soyluluk, iktidar, güç veya hükümdarlık sembolü olarak başa giyilen, değerli taşlarla süslü başlığın adıdır (URL-2, 2023).	biçimde resmedilmiştir.		Taç zaferle ilişkilendirilmiştir (Ağar, t.y. s. 121)
Apolet	Subaylarda rütbeyi göstermek için üniformaların omuzlarına takılan işaretli parça, omuzluğa apolet denir (URL-2, 2023).	Apoletin boyutu omuz genişliğinde olup sarı renkli, yükseltisi kısa, silindir form ve dikdörtgen formun birleşiminden oluşmaktadır. Silindir şeklinde resmedilen kısımdan omuzlara doğru saçaklar dökülmektedir.	Başkanın I. Dünya savaşındaki rolüne gönderme yapmaktadır.	
Haç	Hristiyanlığın sembolü sayılan ve birbirini dikey olarak kesen iki çizgiden oluşan biçim, istavroz, put, salip olarak tanımlanır (URL-2, 2023).	Biri uzun, diğeri nispeten kısa olan uzun, ince dikdörtgen formlu iki çubuğun artı simgesi şeklinde birleşiminden oluşmaktadır. Üzerinde kırmızı, beyaz, siyah renkli ve düzenli tekrarlı şeritler bulunmaktadır.	Cenaze haçı olarak savaşta ölen dindaşları temsil etmektedir.	Hıristiyan mitolojisinde haç: İsa'nın çarmıha gerilişinin sembolüdür. Ölüme karşı zafer, düşmanlara karşı zaferi sembolize etmektedir (Koçyiğit, 2018, s. 111)
Kılıç	Uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silahtır (URL-2, 2023).	Bıçak kısmı gri, sapı metalik sarı renge resmedilen uzun kılıç formunun ucu oval, sapı silinir biçimindedir. Sap, elin içinden geçebileceği şekilde üç ince, uzun, kıvrımlı metal uzantının alt kısmından çıkıp, sapın üst kısmında tekrar sapla birleşmesinden	Savaşta öldürülenleri temsil etmektedir.	Germen mitolojisi: Ağaçtan çıkarabildiği yenilmez yapar. Zafer sembolüdür (Kırgız, 2018, s. 110).

		oluşmaktadır. Kılıcın üzerine kanı temsil eden lekeler resmedilmiştir.		
Dolar sembolü	Amerika Birleşik Devletleri, Kanada vb. devletlerin para birimi simgesidir (URL-2, 2023).	Koyu kırmızı renkli daire üzerinde, ince sarı çizgilerden oluşan “S” harfi ve s harfini ortlayan iki dikey çizgi resmedilmiştir.	Amerika’nın ekonomik yaptırımlarını temsil etmektedir.	
Başsız adamlar	Başı olmayan erkek kişidir (URL-2, 2023).	4 adet, farklı oturma pozisyonlarındaki adamlar başsız şekilde resmedilmiştir. Resmin solunda bulunan iki figürün sadece gövde üst kısmı ve kolları; izleyiciye yakın olanın, sırt, sağ bacak ve sağ kolu; resmin sağında bulunanın ise önu izleyiciye dönük şekilde iki kolu, üst gövde ve sol bacağı görülmektedir. Her biri beyaz gömleklili olan figürlerin sağda konumlandırılanı kahverengi takım elbiseli olup diğerleri siyah ceketlidir.	Akılsız bürokratlar ve burjuva sınıfını temsil etmektedir.	
Eşek	Atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan, uzun kulaklı hayvanın adıdır (URL-2, 2023).	Resmin merkezinden sağ alt köşesine doğru konumlandırılmıştır. Temelde dikdörtgen biçiminde olan doğal gövde formuna 4 adet uzun silindirik biçimli doğal bacak formu eklenmiştir. Ayaklar bulunmayıp sarı renkli dikdörtgen zemine sabitlenmiştir. Uzun silindirik biçimli	Aptallık, cehalet, itaatkarlık ile itham edilen Alman halkını temsil etmektedir.	Hıristiyan mitolojisinde eşek: itaati temsil etmektedir (Keten, 2016, s. 289).

		doğal kafa formunda, iki uzun kulak formu bulunmaktadır. Küçük, siyah, kare biçimindeki at gözlükleri gözlerini yanlardan kapatacak şekilde ve ağzı ise güler vaziyette resmedilmiştir. Arkasında uzun ince kuyruğu sallanma algısı yaratacak şekilde tasvir edilmiştir		
İskelet	Yumuşak bölümleri dökülmüş, ölü bir vücudun kemiklerinin bütünüdür (URL-2, 2023).	Resmin sağ alt köşesine iskelet formunun kafa, sağ kaburga, sağ omuz ve sağ üst kolu resmedilmiştir. Oval baş formunda iki adet göz çukuru, burun çukuru ve dişler görülmektedir. Görünen gövde iskeletinde ise uzun, ince doğal görünümlü kemik formları birleşerek uzuvları oluşturmaktadır.	İnsanlığın sonunu temsil etmektedir.	

Yapılan analiz sonucunda büyük bir katliam, ekonomik zorluklar, akıldan yoksun yönetici sınıfa halkın koşulsuz itaat sonucu insanlığın sonunun gelişi ve tüm bunlara rağmen baştakilerin zafer edasında bulunuşunun kültür öğeleriyle etkili bir şekilde görselleştirildiği söylenilebilmektedir. Bu amaçla Hristiyan mitolojisi, Germen mitolojisi ve topluma hâkim kültürel sembollerden faydalanılmıştır.

6. SONUÇ

I. Dünya Savaşı sonrasında, savaşın meydana getirdiği yıkıma tepki olarak ortaya çıkan Dada, geçmişin tüm toplumsal ve sanatsal kalıplarını reddederek yeni sanat pratiklerinin önünü açmıştır. Savaş, kapitalizm, burjuvazi, mantık ve sanatsal değerlere karşı bir duruş sergilemiştir. Dadaya göre hayat, karşıtlıkların içi içe geçmesi, çelişkiler, gariplikler ve tutarsızlıklardan oluşmaktadır. Bu nedenle çalışmalarını tesadüfi, anlamsız rastlantısal düzenlemelerle gerçekleştirmişlerdir. “Ready-made” çalışmalarla günlük kullanım nesnelerini farklı bir bağlamda sunarak sanatın sınırlarını genişletmişlerdir.

Dadaist sanatı ve dönemin şartlarını en iyi şekilde yansıtan sanatçılardan biri olduğu düşünülen George Grosz, çalışmalarında etkili kültür figürlerini ve kültürel öğeleri eleştirel, iğneleyici bir tavırla tasvir etmiştir.

Grosz’un Dadaist çalışmalarından biri olan Güneş Tutulması adlı eserinin göstergebilimsel analizi sonucunda sanatçının, topluma ait inanç, kültür, mit, ideoloji unsurlarını etkili bir şekilde kullandığını söylemek mümkündür. Eserinde görselleştirdiği figürleri kendi gerçekliğinden kopararak vermek istediği mesaja hizmet edecek şekilde dönüştürmüştür. Çeşitli kültür nesnelerini amacına uygun olarak bir araya getirip yeni bir bütünsellik içinde anlamlandırmıştır. Çözümlemenin, nesnelerin gerçek anlamı, kültürel anlamı ve mitolojik anlamı bağıntısını ayırıştırarak her bir anlamın, eserde yansıtılan bütünselliğe katkısını daha açık ve anlaşılır bir şekilde analiz etmeyi sağladığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- [1] Açar, T., Mahşerin Dört Atlısı. Z Dergisi.
- [2] Bircan, U., Roland Barthes ve Göstergebilim. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6 (Güz 2015), 2015.
- [3] Carter, C., *Dadaism*, Michigan: Philosophy Faculty Research and Publications, 1998.
- [4] Güneş, A. (2013). Göstergebilim tarihi, E-Journal of New World Sciences Academy, 8, (4).<https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsahuman/issue/19921/213207> (Erişim Tarihi: 4.11.2023).
- [5] Horvath, G., *Dada: Dead and Loving It*. R. K. Bakó (Ed.). Mens Sana: Rethinking the Role of Emotions içinde (s. 217-234). Oradea: Partium Press, 2016.
- [6] Keten, H., Modern Sanatın Nesnesi Olarak ‘Hayvan’, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8, 15, 2016.
- [7] Kırgız, Ş., Joseph Campbell’in Monomit Kuramı Üzerine Bir Çalışma: Siegfried’in Sonsuz Yolculuğu. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6, 86, 2018.
- [8] Koçyiğit, O., Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Dönemi Maden Haçları, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 35, 2, 2018.
- [9] Özgür, A., *Göstergebilim*, 2006.

- [10] Rettberg, S., Dada Redux: Elements of Dadaist Practice in Contemporary Electronic Literature, *The Fibreculture Journal*, (2008 January), 2008.
- [11] Smith, H., *George Grosz: His Life, Politics, and Art*. California: California State University Dominguez Hills, 2007.
- [12] Yaylagül, Ö., *Göstergebilim ve Dilbilim*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- [13] URL-1, <https://www.heckscher.org/5048-2/> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023)
- [14] URL-2, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023)
- Görsel 1**, <https://www.nytimes.com/2012/10/28/arts/artsspecial/two-exhibitions-re-examine-the-1913-armory-show.html> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023)
- Görsel 2**,
[https://en.wikipedia.org/wiki/Fountain_\(Duchamp\)#/media/File:Marcel_Duchamp,_1917,_Fountain,_photograph_by_Alfred_Stieglitz.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Fountain_(Duchamp)#/media/File:Marcel_Duchamp,_1917,_Fountain,_photograph_by_Alfred_Stieglitz.jpg) (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023)
- Görsel 3**.
https://en.wikipedia.org/wiki/Murdering_Airplane#/media/File:Murdering_Airplane.jpg
(Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023)
- Görsel 4**, <https://www.dallasnews.com/arts-entertainment/architecture/2012/05/25/art-review-george-groszs-strange-dallas-adventure/> (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023)
- Görsel 5**, <https://www.wikiart.org/en/george-grosz/explosion-1917> explosion 11 Ocak 2023.
- Görsel 6**, <https://www.heckscher.org/exhibitions/george-groszs-eclipse-of-the-sun-1926/>
(Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023)

TÜRKİYE’DE KÜRESELLEŞME, DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Öğr.Gör. Dr. Mehmet PEKMEZCİ,
Gaziantep Üniversitesi, Nizip MYO-Dış Ticaret Bölümü
ORCID NO: 0000-0001-6628-9116

Dr.Öğr.Üyesi Ömer YILMAZ,
Gaziantep Üniversitesi, Nizip MYO-Finans ve Bankacılık Bölümü
ORCID NO: 0000-0002-2325-6135

Özet

Küreselleşme ve dış ticaret ülkelerin ekonomik büyümelerinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye ekonomisi özellikle 1980’li yıllardan itibaren küresel anlamda serbestleşme hareketleri ile birlikte dış dünyaya açılan bir ülke konumuna geldikten sonra küreselleşme ve dış ticaret faaliyetlerinin ekonomiye katkısını daha net bir şekilde yaşayan bir ülkedir. Bu çalışmada Türkiye’de küreselleşme, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 2000-2020 yıllarına ait yıllık veriler kullanılarak incelenmiştir. Bağımlı değişken ekonomik büyüme, bağımsız değişkenler ise küreselleşme ve ihracat olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ARDL analizi ile tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, Küreselleşme ve ihracat’ın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, İhracat, Ekonomik Büyüme

THE RELATIONSHIP BETWEEN GLOBALIZATION, FOREIGN TRADE AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

Abstract

Globalization and foreign trade have an important place in the economic growth of countries. Turkey's economy is a country that has experienced the contribution of globalization and foreign trade activities to the economy more clearly, especially after it became a country that opened up to the outside world with the global liberalization movements since the 1980s. In this study, the relationship between globalization, foreign trade and economic growth in Turkey was examined using annual data for the years 2000-2020. The dependent variable was determined as economic growth, and the independent variables were globalization and exports. In addition, the existence of a long-term relationship between the variables in the study was determined by ARDL analysis. According to the results of the study, it was concluded that the effect of globalization and exports on economic growth is positive and significant.

Key Words: Globalization, Export, Economic Growth

1. GİRİŞ

Sosyolojik, ekonomik ve politik açıdan bakıldığında özellikle son yirmi yılda küresel uluslararası katılımların ve ulusötesi işbirliklerinin arttığı ve küreselleşme sürecini hızlandırdığı görülmektedir. Dünyada ulaşımın daha kolay hale gelmesi ve iletişim artmasıyla birlikte ülkeler arasındaki teknoloji bağlantıları, finansın hareketliliği ve üretim faktörlerinin de hızlı bir biçimde dolaşmasına zemin hazırlamıştır. Uluslarının bu sürece katılımı, küreselleşme şemsiyesi içerisinde yüksek düzeyde bir entegrasyonu ve uluslararası işbirliğini beraberinde getirmiştir. Küreselleşme, ulusal sınırları aşan, ulusal ekonomileri, kültürleri, teknolojileri ve yönetimi birleştiren ve karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkileri üreten bir süreçtir (Gygli vd., 2018). Bir başka ifade ile küreselleşme, genel olarak ülkelerin çokuluslu ekonomiye daha fazla entegreolmasını, insanların etkileşimini, bilgi alışverişini, teknolojik dönüşümleri ve kültürel faaliyetlerde yakınlaşmayı artırmasını ifade etmektedir (Li ve Reuveny, 2003). Bu, küresel ekonomik yapı içerisinde doğrudan yabancı yatırımların ve mal ticaretinin önemine öncelik veren ülkelerin, az gelişmişlikten kendi ekonomilerinin iyileşmesine ve kalkınmasına doğru ilerleme fırsatı yarattığını ekonomik göstergeler bize geri dönüt vermektedir (Redzuan, 2012).

İlk kez Adam Smith ve David Ricardo tarafından ortaya atılan uluslararası ticaret, son yirmi yıldır ekonomik büyümenin önemli pozitif faktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Onlara göre, ülkeler uzmanlaştıkları veya karşılaştırmalı emek-üretkenlik avantajına sahip oldukları malları ürettikçe, dış ticaretin veya ticari açıklığın, ülkelerin gelirlerini arttırmasındaki önemli faktör olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yeni büyüme teorileri, açık ekonomilerin kapalı ekonomilere göre daha hızlı büyüdüğü yaygın olarak kabul ediliyor ve ticari açıklık sayesinde yayılmanın ölçeğini genişleterek ekonomik büyümeyi arttırdığını göstermektedir (Romer 1990).

Teorik literatür, küreselleşen dünya ekonomisi içerisinde ticari açıklığın gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme sürecinde hayati bir rol oynadığını göstermektedir (Hye ve Lau, 2012). Bu çalışmada da gelişmekte olan Türkiye ekonomisinin 2000-2020 yılları arasındaki ekonomik büyüme üzerinde etkisi olan faktörlerden bazılarıyla alınmıştır. Küreselleşme ve uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırma konusu olmuştur. İlgili dönemde, Türkiye Cumhuriyet tarihinin en uzun soluklu ve istikrarlı yönetimi bulunmaktadır. Bu dönemde gerçekleşen ekonomik büyüme verilerinin analiz edilmesi ve diğer dönemlerle karşılaştırılması önem arz etmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

Araştırma Türkiye ekonomisinin 2000-2020 dönemi kapsamaktır. Çalışmada, bu yıllar arasında küreselleşmenin ve uluslararası ticaretin ülke ekonomisindeki büyüme üzerinde yarattığı etki tartışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda değişkenler hakkında literatür incelenmiştir.

2.1. Türkiye Ekonomisinin Genel Durumu (2000-2020)

Türkiye ekonomisi ilgili dönem arasında Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) verilerine göre ortalama %5,06 büyüdüğü görülmektedir. Büyüme rakamlarındaki bu artış ülkenin Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla(GSYİH) ve kişi başına düşen gelir Türk Lirasındaki değer kaybından dolayı yansımadığını görmekteyiz. Bu dönemde GSYİH %3,7 artarken, kişi başına düşen gelir ise %2,03'lük bir artış göstermiştir. Teknolojinin ilerlemesi, iletişim kanallarının gelişim göstermesi ülkeler arasındaki sınırları ortadan kaldırmıştır. Küreselleşen bu ekonomiler içinihracat, dış talep olarak milli gelir hesaplarına göre büyümenin bir parçası olarak kabul edildiğinden, GSYİH üzerinde doğrudan etkiye sahiptir.İhracat, ticari faaliyetlerin devam etmesi için gerekli döviz açığının karşılanmasında ve ithalatın kapasitesinin belirlenmesinde önemli bir unsurdur. İthalat kapasitesindeki artış sanayileşmeye ve genel ekonomik faaliyetlerin artmasına olanak tanır ve bu da büyümeyi sağlayabilir. 2000-2020 yılları arasında Türkiye'nin ihracatı yaklaşık olarak 6 kat artmıştır. 2000 yılında 27,7 milyar dolar olan ihracat hacmi, 2020 yılında yaklaşık 170 milyar dolar olmuştur. Bu dönem içerisinde küresel anlamda 2009 yılında yaşanan kriz ve 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan “Covid-19”pandemisi ihracatı ve ithalatı olumsuz etkilemiştir. İthalat bu dönem içerisinde rekor seviyelere gelse de ihracata göre artış hızı daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. 2020 yılında ihracatın, ithalatı karşılama oranı %77,3 olmuştur.

2.2. Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

İhracata dayalı büyüme deneysel olarak yoğun bir şekilde araştırılmış olmasına rağmen nedenselliğin yönü halen tartışılmaktadır. Ekonomik büyüme ile uluslararası ticaretin önemli bir bileşeni olan ihracat arasındaki ilişki birçok bilim insanının dikkatini çekmiştir. Araştırmaların çoğu ihracatın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna varmıştır (Jordaan ve Eita, 2007).

Uluslararası ticaret yani; ihracat ve ithalat ekonomik büyümede hayati bir rol oynamaktadır. Bir ülkenin üretim tabanını genişletmek ve yurt içinde bu malların kıtlığı varsa ihracat artışını teşvik etmek için her zaman hammadde, ara ve sermaye malları ithal etmesi gerekir. Yurt içi talebin fazlasını karşılamak için de tüketim malları ithalatına ihtiyaç

duyulmaktadır. İthalatın gerçekleşmesi için ihracattan elde edilecek gelir oldukça önem arz ederek ticaret hacminin artmasına ve ekonomik faaliyetlerin devam etmesine olanak tanıyarak büyüme adına önemli bir unsur oluşturur. Literatür de uluslararası ticaretin büyüme üzerindeki etkisini desteklemektedir.

Keho (2017), yaptığı çalışmada uzun vadede dış ticaretin, mal ve hizmetlere erişimi kolaylaştırması sayesinde, ekonominin kaynak tahsisinde verimliliğe ulaşmasını, teknolojinin gelişmesi ve bilginin yayılmasıyla da toplam faktör verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi potansiyel olarak artırabileceği sonucuna varmıştır. Bu nedenle, daha fazla ticari açıklığa sahip olan ülkelerin, daha az açıklığa sahip olanlara göre nispeten daha iyi bir büyüme performans göstermesi gerektiğini ifade eder. Hye ve Lau (2012), ticari açıklığın gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme sürecinde hayati bir rol üstlendiği sonucuna varmıştır. Berg (1994), araştırmasında on yedi Latin Amerika ekonomisi incelemiş zaman serilerini kullanarak bu ekonomilerdeki ihracat büyümesi ile toplam ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Adeleye vd. (2015), çalışmasında, net ihracatı (yani toplam ihracatı) kullanarak uluslararası ticaretin Nijerya'daki ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir ve sonuç olarak uluslar arası ticaret ile ekonomik performans arasında olumlu bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

2.3. Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Küreselleşme, ekonomik, politik ve sosyal alanlar gibi pek çok faktörü kapsamaması nedeniyle çok boyutlu bir kavramdır. Küreselleşme ile büyüme arasındaki ilişki hararetli bir büyüme ve gelişme literatüründe oldukça tartışılan bir konudur. Bazı çalışmalar, yerli kaynakların etkin tahsisi, teknolojinin yayılması, faktör verimliliğindeki iyileşme ve sermayenin artırılması yoluyla küreselleşmenin büyüme üzerindeki etkisini olumlu bulmuştur. Buna karşılık diğer araştırmalar, zayıf kurumlara ve siyasi istikrarsızlığa sahip ülkelerde ve küreselleşme sürecinde etkisiz faaliyetlerde uzmanlaşmış ülkelerde küreselleşmenin büyüme üzerinde zararlı etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır.

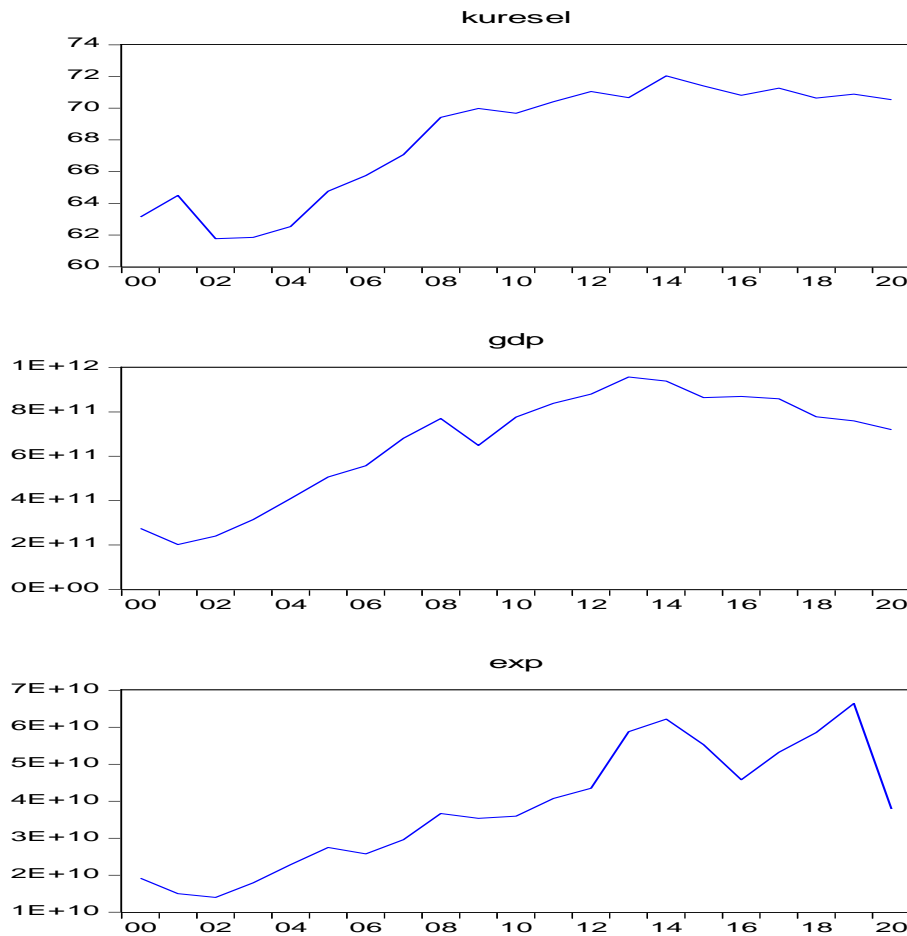
Chang (2010), 1970 ile 2006 yılları arasında 23 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkesi üzerinde yaptığı çalışmada uzun dönemde küreselleşmenin ekonomik büyüme üzerinde tek yönlü nedensellik etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Gurgul ve Lach (2013), yaptıkları çalışmada on Orta ve Doğu Avrupa ekonomisinde küreselleşmenin çeşitli yönlerinin ekonomik büyüme üzerindeki rolünü incelemiş küreselleşme

süreçlerinin özellikle sosyal ve ekonomik boyutlarının büyüme teşvik edici etkisini tespit etmiştir. Diğer yandan küreselleşmenin politik boyutunun büyüme üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Zahonogo (2017) çalışmasında küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmıştır. Sonuçlar; küreselleşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ifade etmiştir.

Aşağıdaki şekil 1’de Türkiye ekonomisine ait küreselleşme oranı (%), GDP ve İhracat (Milyar \$) cinsinden verilmektedir.

Şekil 1: Türkiye’de Küreselleşme Oranı, GDP ve İhracat ile ilgili veriler(2000-2020)

Şekil 1’de Türkiye’de 2000-2020 yıllarına ait küreselleşme oranı, GDP ve İhracat verileri verilmiştir. Küreselleşme oranının sürekli arttığı görülürken, ihracat ve GDP rakamlarında konjektürel olaylara göre dalgalanmalar görülmektedir. Netice itibarıyla 2000 yılından 2020 yılına kadar Türkiye’deki adı geçen tüm göstergelerin pozitif eğilimli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada Türkiye ekonomisi için küreselleşme ve dış ticaretin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Dış ticaret değişkenini temsilen ihracat, ekonomik büyüme değişkenini temsilen ise GDP verileri kullanılmıştır. Verilerin tamamı Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Çalışmada, 2000-2022 yıllarına ait yıllık veriler ile ARDL analizi yardımıyla değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Analiz Sonuçları

		Düzye		
		LNGDP	LNEXP	KURESEL
Sabit	t-İstatistik Olasılık	-1.6995	-1.2988	-1.2490
		0.4163	0.6091	0.6316
		n0	n0	n0
Sabit ve Trendli	t-İstatistik Olasılık	-0.3714	-1.4328	-1.0506
		0.9813	0.8183	0.9127
		n0	n0	n0
		1.Fark		
		d(LNGDP)	d(LNEXP)	d(KURESEL)
Sabit	t-İstatistik Olasılık	-3.9668	-2.7407	-4.0073
		0.0075	0.0858	0.0069
		***	*	***
Sabit ve Trendli	t-İstatistik Olasılık	-18.6409	-2.1338	-3.9592
		0.0001	0.0461	0.0296
		***	**	**

Tablo 1’de değişkenlere ait birim kök analiz sonuçları verilmiştir. Değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olmadığı tespit edildikten sonra serilerin 1.farkları alındığında değişkenlerin tamamının 1.farklarında durağanlaştıkları görülmüştür. ARDL analizleri için değişkenlerin tamamının 1.fark da durağan olması gerekmektedir. Bu durumda ARDL analizlerinin yapılmasının önünde herhangi bir engel kalmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 2’de ARDL analizi için önemli testlerden olan ve modelin anlamlılığını sınavan F testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 2: ARDL Sınır Testi Eşbütünleşme Sonuçları

	Değer	k
F İstatistiği	10.03443	2
Kritik Değer Sınırları		
Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
%1	4.13	5
%5	3.1	3.87
%10	2.63	3.35

Tablo 2’de ARDL sınır testi sonuçları verilmiştir. Modelin anlamlılığını ölçen F istatistik değerinin, 10.03 olduğu görülmektedir. Bu değer, tüm anlamlılık düzeylerine ait kritik değerlerin tamamından daha büyük olduğu görülmektedir. Sonuç itibariyle, değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmiştir.

Tablo 3: Teşhis testlere ait sonuçlar

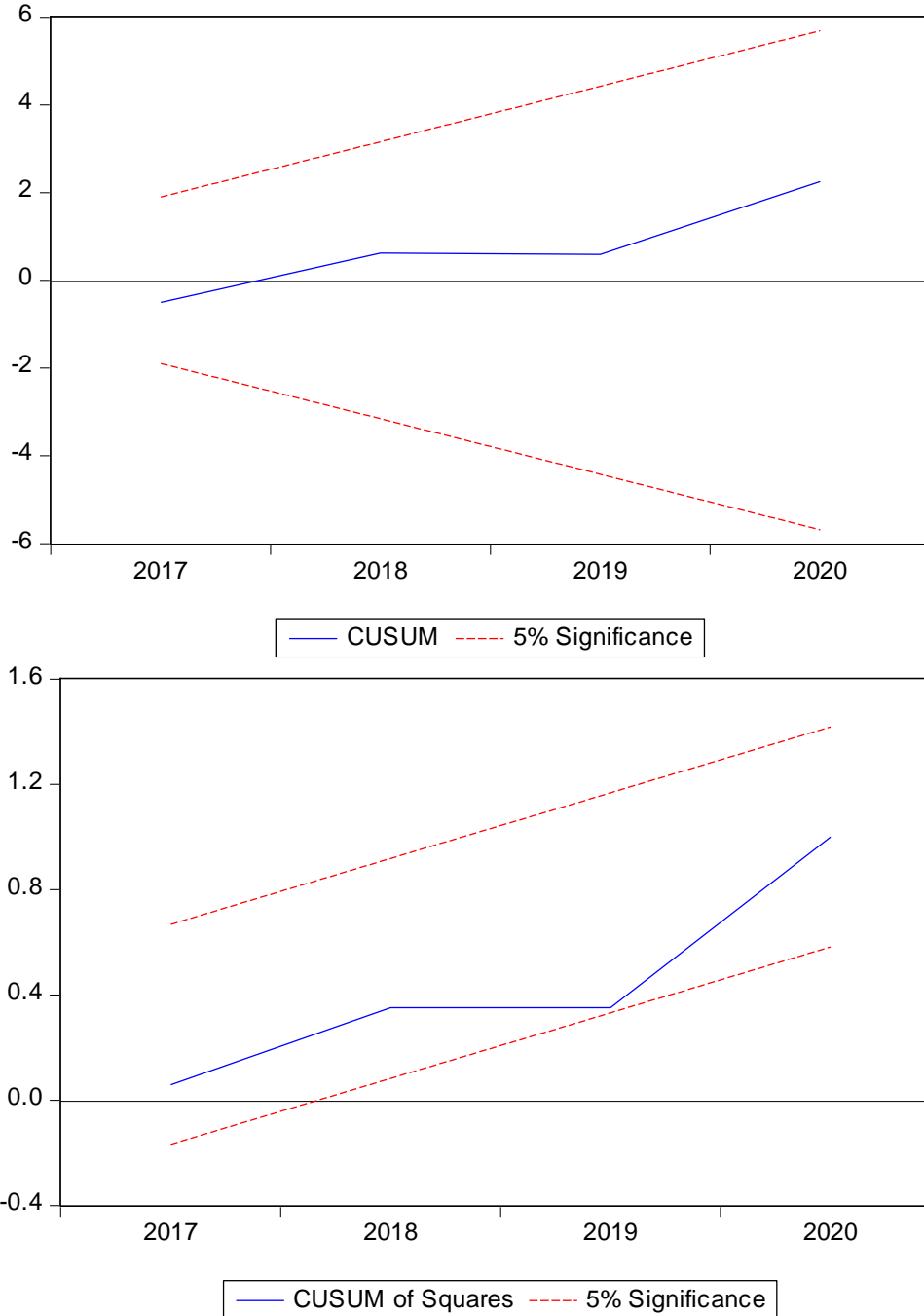
Tanısal Ölçek	Test İstatistiği	Olasılık
Breusch-Godfrey	0.078738	0.9270
Breusch-Pagan-Godfrey	0.619841	0.7657
Ramsey	1.003102	0.3897
Jargue-Bera	1.5186	0.4679

Tablo 3’te ARDL analizleri için önemli görülen teşhis testleri verilmiştir. Bu testlerdeki amaç seriler arası korelasyon ilişkisi, değişen varyans sorunu ve normallik dağılımlarında herhangi bir sorun olup olmadığıdır. Yapılan teşhis testlerinin tamamında olasılık değerlerinin 0.05’ten daha büyük olduğu görülmekte ve modelde herhangi bir sorun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: ARDL Uzun Dönem Hata Düzeltme Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
LNEXP	0.229966	5.275257	0.0062
KURESEL	0.094274	17.912030	0.0001
C	15.100120	15.620704	0.0001

Tablo 4’de ihracat ve küreselleşme oranı değişkenlerinin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve katsayıların pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. LNEXP değişkenin de meydana gelen %1’lik bir artış ekonomik büyümeyi %0.22 artırırken, KURESEL değişkeninde meydana gelen %1’lik artış ekonomik büyümeyi %0.09 artırmaktadır. Türkiye’de son yıllarda yaşanan içsel ve dışsal gelişmeler olan savaş, pandemi, doğal afetler ve küresel kriz gibi nedenlerden dolayı ekonomik büyüme oranının düştüğü ve ekonomik büyümeyi de etkileyen faktörlerde de düşüş meydana geldiği görülmektedir.

Şekil 2: Cusum ve CusumQ Sonuçları

Hem Cusum testi hem de CusumQ test sonuçlarına göre, modelin incelenen dönemlerde kararlı olduğu ve modelde herhangi bir sorun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülkelerin ekonomik büyümeleri için küreselleşme ve dış ticaret önemli bir faktör olarak görülmektedir. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde kaynakların yeterli olmamasından dolayı ekonomik büyüme sınırlı oranlarda gerçekleşmektedir. Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok

faktör vardır bu çalışmada küreselleşme ve dış ticaret belirleyici faktör olarak seçilmiştir. Literatürde küreselleşme ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğuna dair yaygın bir kanı söz konusudur.

Son yıllarda gerek küresel anlamda gerekse de yerel anlamda yaşanan pandemi, savaş, doğal afetler ve küresel ekonomik kriz gibi birçok olumsuz durum Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Tüm yaşanan bu olumsuzluklara rağmen Türkiye ekonomisi ekonomik büyümesinden taviz vermemeye çalışsa da beklenen büyüme oranlarının gerçekleşmediği görülmektedir. Ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden olan dış ticaret ve küreselleşme faaliyetlerinin yaşanan süreçlerden dolayı zaruri olarak sınırlandırılmasından dolayı ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin de sınırlı olduğu görülmüştür.

Türkiye’de küreselleşme ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada 2000-2022 yıllarına ait yıllık veriler kullanılmış ve ekonometrik analiz olarak da ARDL yöntemi seçilmiştir. Çalışmada öncelikle değişkenlerin birim kök analizleri yapılmış ve değişkenlerin 1.farklarında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Yapılan ARDL analizi sonucunda değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yapılan tüm teşhis testlerinde ve modelin anlamlılığını belirleyen F testi modelde herhangi bir hata ve sorun olmadığını göstermektedir. Küreselleşme ve dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak da anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. LNEXP olarak adlandırılan İhracat değişkeninin de meydana gelen %1’lik bir artış ekonomik büyümeyi %0.22 artırırken, KURESEL olarak adlandırılan Küreselleşme oranı değişkeninde meydana gelen %1’lik artış ekonomik büyümeyi %0.09 artırmaktadır.

Çalışmanın bulguları literatürde yer alan diğer çalışmalarla benzer sonuçlar göstermektedir. Analiz kapsamına alınan değişkenler ve verilerin yılları değişiklik göstermesi durumunda değişkenlerin katsayılarında da değişiklik görülecektir.

KAYNAKÇA

- Adeleye, J. O., Adeteye, O. S., ve Adewuyi, M. O. (2015). Impact of international trade on economic growth in Nigeria (1988-2012). *International journal of financial research*, 6(3), 163-172.
- Berg, H. V. D., ve Schmidt, J. R. (1994). Foreign trade and economic growth: time series evidence from Latin America. *Journal of International Trade&Economic Development*, 3(3), 249-268.
- Chang, C. P., ve Lee, C. C. (2010). Globalization and economic growth: A political economy analysis for OECD countries. *Global Economic Review*, 39(2), 151-173.
- Gurgul, H., ve Lach, Ł. (2014). Globalization and economic growth: Evidence from two decades of transition in CEE. *Economic Modelling*, 36, 99-107.
- Gygli, S., Haelg, F., Sturm, J.E. (2018), *The KOF Globalization Index–Revisited*, KOF Working Paper, No. 439.
- Hye, Q. M. A., ve Lau, W. Y. (2015). Trade openness and economic growth: empirical evidence from India. *Journal of Business Economics and Management*, 16(1), 188-205.
- Jordaan, A. C., ve Eita, J. H. (2007). Export and economic growth in Namibia: a Granger causality analysis. *South African Journal of Economics*, 75(3), 540-547.
- Jouini, J. (2015). Link age between international trade and economic growth in GCC countries: Empirical evidence from PMG estimation approach. *The journal of international trade & economic development*, 24(3), 341-372.
- Keho, Y. (2017). The impact of trade openness on economic growth: The case of Coted’Ivoire. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1332820.
- Li, Q. And Reuveny, R. (2003), “Economic globalization and democracy: an empirical analysis”, *British Journal of Political Science*, Vol. 33 No. 01, pp. 29-54.
- Moghaddam, A. A. (2012). Globalization and economic growth: A case study in a few developing countries (1980-2010). *Research in World Economy*, 3(1), 54.

Rahman, M. M., Shahbaz, M., ve Farooq, A. (2015). Financial development, international trade, and conomic growth in Australia: new evidence from multivariate frame work analysis. *Journal of Asia-Pacific Business*, 16(1), 21-43.

Romer, P. M. 1990. The problem of development: a conference of the Institute forthe Study of Free Enterprise Systems, *Journal of Political Economy* 98(1): 1–11.

Zahonogo, P. (2018). Globalization and economic growth in developing countries: evidence from Sub-Saharan Africa. *The International Trade Journal*, 32(2), 189-208.

KENTLEŞME VE ULUSLAR ARASI TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ÇİN ÖRNEĞİ

Dr.Öğr.Üyesi Ömer YILMAZ,
Gaziantep Üniversitesi, Nizip MYO-Finans ve Bankacılık Bölümü
ORCID NO: 0000-0002-2325-6135

Öğr.Gör. Dr. Mehmet PEKMEZCİ,
Gaziantep Üniversitesi, Nizip MYO-Dış Ticaret Bölümü
ORCID NO: 0000-0001-6628-9116

Özet

Çin ekonomisi son yıllarda hızlı bir şekilde gelişen ve büyüyen bir ekonomi özelliği taşımaktadır. Bu hızlı büyümenin birçok temel dinamiğinin olduğu bilinmekte olup, bu çalışmada Çin ekonomisinin büyümesinde etkili olan faktörlerden ticari dışa açıklık ve kentleşmenin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelenecektir. Çin ekonomisi özelinde yapılan bu çalışmada, 1973-2022 yıllarına ait yıllık veriler kullanılmış ve değişkenler arasındaki ilişki ARDL analizi ile incelenmiştir. Analiz de bağımlı değişken olarak kişi başına düşen milli gelir, bağımsız değişkenler ise; Ticari dışa açıklık ve kentleşme kavramları kullanılmıştır. Öncelikle değişkenlerin durağanlık seviyelerini test etmek için birim kök analiz testleri yapılmış ve değişkenlerin tamamının I(1) düzeyinde durağan oldukları ve ARDL analizinin yapılması uygun görülmüştür. Yapılan ARDL analizi sonucunda ise, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca analiz sonuçlarına göre, kentleşme ve uluslar arası ticaretin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin de pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Ekonomik Büyüme, Kentleşme, ARDL Analizi

THE IMPACT OF URBANIZATION AND INTERNATIONAL TRADE ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF CHINA

Abstract

The Chinese economy has been developing and growing rapidly in recent years. It is known that this rapid growth has many basic dynamics, and in this study, the effects of trade openness and urbanization, which are among the factors affecting the growth of the Chinese economy, on economic growth will be examined. In this study conducted specifically for the Chinese economy, annual data for the years 1973-2022 were used and the relationship between the variables was examined with ARDL analysis. In the analysis, per capita national income is the dependent variable and independent variables are; The concepts of trade openness and urbanization were used. First of all, unit root analysis tests were performed to test the stationarity levels of the variables and it was found that all the variables were stationary at the I(1) level and ARDL analysis was deemed appropriate. As a result of the ARDL analysis, it was determined that there was a long-term relationship between the variables. In addition,

according to the analysis results, it was concluded that the effect of urbanization and international trade on economic growth is positive.

Key Words: International Trade, Economic Growth, Urbanization, ARDL Analysis

1. GİRİŞ

Günümüz küresel düzeni içerisinde insanlar her şeyden önce ekonomik nedenlerle hareket etmektedir. Kentsel alanlarda işlerin daha karlı ve bol hale gelmesi şehirlerde beklenen ücretlerin artmasına neden olmuş ve aynı zamanda 1940-1970 arasında gerçekleşen yeşil devrim, kullanılan yeni teknolojinin her geçen gün tarım sektöründe kullanılması kırsal işleri kolaylaştırması işgücünün kentsel alanlara doğru hareket etmesine neden olan en büyük etken olduğunu ifade edebiliriz. Dünyanın dört bir yanındaki şehirler, vatandaşlar daha iyi fırsatlar aramak için kentsel alanlara göç ettikçe nüfus patlamaları yaşanmıştır. Dünya çapında büyük şehirlerin yükselişini hızlandırmasının yanı sıra, kentleşme, kentsel alanların genel ekonomik etkisi hakkında önemli soruları da gündeme getirmiştir. Hızlı kentleşmenin olumsuz etkileriyle ilgili endişeler olsa da, birçok bilim insanı mekânsal yoğunlaşmanın, yani yığılmanın ekonomik faydaları olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, gelişmiş dünyada yüksek düzeyde bir kentleşme olmasına rağmen, kentleşme ve büyüme arasındaki ilişki muamma olmaya devam etmektedir.

Literatürde, kentleşme ve ekonomik gelişme arasındaki ilişki konusu geniş bir çalışma alanı bulmuştur. Çoğu zaman, akademisyenler kentleşmeyi bir ülke veya bölgenin kentsel alanlarda yaşayan nüfusunun oranı olarak ifade etmektedir. Akademisyenler 1500'lü yıllara kadar kentleşmenin izini sürmüş sonuç olarak; kentleşme hızının özellikle 2000'li yıllarda önemli bir artış sergilediğini ve 1500'lü yıllar ile kıyaslandığında %25-30 arttığını tespit etmiştir. 2022 itibarıyla Dünya Bankası verileri, dünya nüfusunun yaklaşık %57'sinin kentsel alanlarda yaşadığını tahmin etmektedir (Dünya Bankası, 2022).

Son zamanlarda, diğer akademisyenler kentleşmenin çok boyutlu olduğuna dikkat çekmişlerdir: bu sadece bir göç ölçüsü değildir, aynı zamanda demografik artışı veya yeniden sınıflandırmayı da kapsamaktadır. Göçün muhtemelen yığılma yoluyla ekonomik büyümeye yol açması gerekirken, demografik artış veya yeniden sınıflandırma nedeniyle kentleşmenin ekonomik büyüme ile tamamen farklı bir ilişkisi olabilir. Bu ilişkileri anlamak, küresel kentleşme eğiliminin etkileri ve bunun ekonomik etkileri hakkındaki bilgimiz için çok önemlidir.

Ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olan bir diğer faktör ise; uluslararası ticarettir. Uluslararası ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, kalkınma literatüründe küresel bir tartışma konusu olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda David Ricardo, karşılaştırmalı üstünlük teorisiyle, yurtdışına açılmanın bir ülkenin kıt kaynaklarını daha verimli sektörlere yeniden yönlendirmesine olanak sağladığını göstermiştir. Takip eden teoriler bu kazanımları doğrulamış ve üretim faktörlerinin ücretlendirilmesiyle ilgili olanları da eklemiştir.

Uluslararası ticaret, ihracat ve ithalat da ekonomik büyümede hayati bir rol oynamaktadır. Uluslararası ticaretin ekonomik büyüme ve kalkınma açısından faydaları küçümsenemez. İthalat, iç pazarlara ilave rekabet ve çeşitlilik getirerek tüketicilere fayda sağlarken, ihracat, yerli üretime yönelik pazarları genişleterek işletmelere fayda sağlar. Uluslararası ticaret, yerli firmaları yabancı firmaların en iyi uygulamalarına ve bilinçli müşterilerin taleplerine maruz bırakarak daha fazla verimliliği teşvik eder. İhracat ve ithalat, genellikle ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan kaliteli ürünlerle sonuçlanan olumlu bir atmosfer yarattığına inanılmaktadır (Aradhyula ve diğerleri, 2007). Bu nedenle uluslararası ticaret dünya çapında ekonomik büyümenin önemli bir kaynağı olarak kabul edilmektedir.

İhracat, dış talep olarak milli gelir hesaplarına göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'nin bir parçası olarak kabul edildiğinden, GSYİH üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. İhracat, ticaret için gerekli döviz açığının karşılanması ve ithalat kapasitesinin artırılması açısından büyük önem taşıyor. İthalat kapasitesindeki artış ise, sanayileşmeyi ve genel ekonomik faaliyetleri artırmakta ve bu da ekonomik büyümeyi etkilemektedir (Shahbaz ve Rahman, 2010).

İhracat ve ithalatın ekonomik büyümeye katkısı, ülkeden ülkeye değişen uluslararası ticaretin derecesine bağlıdır. Bu çalışmada, Çin ekonomisi ele alınmış, 1973-2022 yılları arasındaki dikkat çekici değişim incelenmiş, kentleşmenin ve uluslararası ticaretin büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

Araştırma Çin ekonomisinin önemli atılımlar yaptığı 1973-2022 dönemi kapsamaktadır. Bu yıllar arasında ülkede gerçekleşen kentleşmenin ve uluslararası ticaretin Çin ekonomisindeki büyüme üzerinde yarattığı ilişki tartışılmıştır. Bu amaçla doğrultusunda değişkenler hakkında literatür incelenmiştir.

2.1. Çin Ekonomisinin Genel Durumu (1973-2022)

1973'te başlayan piyasa odaklı reformlardan bu yana Çin, iki haneli ortalama yıllık Gayrisafi millî hasıla (GSMH), büyümesiyle olağanüstü bir ekonomik genişleme yaşamıştır. Bu olağanüstü ekonomik performans, ekonomik büyümenin büyük ölçüde sermaye birikimi ve ihracat patlaması ile gerçekleştiğini göstermektedir. Çin'in ilerici reformları, piyasa mekanizmasını katı merkezi planlama sistemine dâhil ederek ekonomik yapıyı temelden değiştirmiştir. En önemli sistematik yeniliklerden biri, ekonomik karar yetkisinin merkezi hükümetten yerel yönetimlere ve üretim birimlerine dağıtılmasıdır.

Merkezileşmenin ilerlemesi, genişleme teşvikini önemli ölçüde ateşlemiş ve 1980-90'larda büyük ölçekli sabit sermaye yatırımların artmasına yol açmıştır. Örneğin, sabit sermaye yatırımlarının GSMH'ya oranı 1981'de yüzde 19,77'den 1993'te yüzde 37,80'e yükselmiştir. 1981-94 döneminde yıllık ortalama GSMH büyüme oranı yüzde 10,2 oldu, ancak sabit sermaye yatırımlarının yıllık ortalama oranı yüzde 10,2 olmuştur. Bu dönemde büyüme yüzde 25,5 olarak kaydedilmiştir. Bu olgu, Çin'in ekonomik genişlemesinin büyük ölçüde yatırımların hızlanmasından kaynaklanabileceğini düşündürmektedir.

Öte yandan, “Açık Kapı Politikası” kalkınma stratejisi, dışa dönük endüstrilere yönelik tercihli politikalarla birlikte Çin'in dış ticaretini güçlü bir şekilde desteklemiştir. 1992 yılında dış ticaretin değeri 1978 yılına göre 26 kat daha fazla gerçekleşmiştir. Dış ticaretin GSMH'ye oranı 1978'de yüzde 9,9'dan 1992'de yüzde 38'e yükseldi. Yalnızca 1993'te, mal ihracatı ve ithalatının toplam değeri 195,7 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Günümüzde ise, Çin ekonomisi dünyanın en büyük ürün imalatçısı ve ihracatçısı konumundadır. Aynı zamanda en hızlı büyüme gösteren tüketici pazarına sahiptir ve en büyük ikinci mal ithalatçısı konumundadır. Nüfusu yaklaşık 1,5 milyara ulaşan ülkenin %57'si kentsel alanlarda yaşamını sürdürmektedir. Bu dönem içerisinde güçlü ticaretin performans rakamları ve kentleşme, Çin'in etkileyici büyümesini üzerinde etkisi olan iki önemli neden olarak görülmektedir.

2.2. Kentleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Pek çok bilim adamı, kentleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini uzun süredir belgelese de, diğerleri kentleşme oranları ile büyüme oranları arasında hiçbir ilişki kurulmadığını düşünüyor. Kentleşme tipik olarak ekonomik fırsat için kentsel alanlara göçü teşvik eden bir Harris-Todaro (1970), itme ve çekme çerçevesinin ürünü olarak teorize edilirken, son çalışmalar kentsel alanlardaki büyümenin birkaç farklı mekanizmadan kaynaklandığını göstermektedir. Bu çalışmada da insanların beklenen kentsel ücretlerin artması

ve beklenen kırsal ücretlerin düşmesine yanıt olarak hareket ettiği bir kentleşme modeli geliştiren Harris-Todaro modelindeki itme ve çekme etkeni üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Kentsel ve kırsal arasındaki ücret farklılıkları, şehirlerin kültürel ve sosyal faydaları ve avantajları dolayısıyla insanları kırsaldan itme ve kentsel çekme olarak ifade edilmektedir (Farrell, 2017).

Kentleşme ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiye dair geniş bir literatür bulunmaktadır. Çoğu zaman, akademisyenler kentleşmeyi bir ülke veya bölgenin kentsel alanlarda yaşayan nüfusunun oranı olarak değerlendirmektedir. Kesitsel verilerden ve panel verilerden elde edilen ampirik bulgular, kentleşme seviyeleri ile ekonomik büyüme arasındaki yakın bağlara ilişkin genel görüşü yapılan akademik çalışmaların bazıları desteklemese de, diğer araştırmaların bulguları büyük oranda iki değişken arasında yakın ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Cao vd., (2021), 21. Yüzyılda kentleşmenin arttığını ve doğal çevrede olumsuz etkilerinin olduğunu tespit etmiştir. Farklı noktalardaki karasal kentleşmenin,(GSYİH) üzerinde daha farklı maliyetler doğuracağını tespit etmiştir.Chen vd. (2014), dönemsel verilerden elde edilen ampirik bulgular, kentleşme seviyeleri ile kişi başına düşen GSYİH arasındaki yakın bağlara ilişkin genel görüşü destekleyen sonuçlara ulaşmıştır.Lewis(2013), Endonezya için 1960–2009 dönemi için zaman serisi analizi, kentleşme düzeyinin ekonomik büyüme ile pozitif olarak ilişkili olduğunu, ancak kentleşmedeki değişim oranının, ekonomik çıktının büyümesiyle negatif ilişkili olduğunu tespit etmiştir.Nguyen (2017), Brunei, Kamboçya, Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Vietnam ülkeleri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında kentleşmenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ancak kentleşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını tespit etmiştir.Zhao ve Wang (2015), Çin üzerinde yaptıkları çalışmada, kentleşmenin ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ve insanların geçim kaynaklarını iyileştirdiğini tespit etmiştir.

2.3.Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

GSYİH artması bir ekonominin performansını değerlendirmenin en önemli kriterlerinden biridir. Ekonomik büyümenin ana itici güçlerini ve potansiyel büyüme kaynaklarını belirlemek için çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, doğrudan yabancı yatırım, yerli yatırım, finansal kalkınma ve uluslararası ticaret dâhil olmak üzere büyümenin farklı etkenlerini göstermektedir.

Ekonomik büyüme ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki birçok bilim insanının dikkatini çekmiştir. Araştırmaların çoğu dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna varmıştır (Ullah vd., 2009).Gökmenoğlu vd. (2015), Tüm değişkenlerin durağan olmadığı ve analizin uluslararası ticaret, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkiyi doğruladığı sonucuna ulaşmıştır.Abendin ve Duan (2021), 2000-2018 yılları arasındaki 53 ülke örneğine dayanarak, dijital ekonominin Afrika'nın ekonomik büyümesi üzerindeki uluslararası ticaretin etkilerini incelemiş, uluslararası ticaretindijital ekonomi ile etkileşime girdiğinde ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahip olduğunu tespit etmiştir. Yu(1998), yaptığı çalışmada, sabit sermaye yatırımı ve mal ihracatının 1980-90'larda Çin'in ekonomik büyümesinin iki önemli belirleyicisi olduğunu ifade etmiştir.

3. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada Çin ekonomisi için ticari dışa açıklık ve kentleşmenin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan bu çalışmada, 1973-2022 yıllarına ait yıllık veriler kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki ARDL analizi yardımıyla incelenmiştir.

Öncelikle eşbütünleşme analizlerinin yapılabilmesi için gerekli olan şartların oluşup oluşmadığını test etmek adına serilerin durağanlığının tespit edilmesi gerekmektedir. Serilerin durağanlığı test etmek için yaygın olarak kullanılan yöntemler arasında, genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri gelmektedir.

H0: (Sıfır hipotezi) değişkenler durağan değildir,

H1: (Alternatif hipotez) değişkenlerin durağan olduğunu belirtir.

Tablo 1: PP ve ADF Birim Kök Analizi

		Düzevde (PP)		
		TRADE	KENT	KMG
Sabit	t-İstatistik Olasılık	-1.5086	-1.4974	-3.9962
		0.5210	0.5266	0.0031
		n0	n0	***
Sabit ve Trendli	t-İstatistik Olasılık	-1.1023	-2.0168	-3.9060
		0.9182	0.5777	0.0191
		n0	n0	**
		1.Fark		
		d(TRADE)	d(KENT)	d(KMG)
Sabit	t-İstatistik Olasılık	-5.7151	-4.3477	-12.8224
		0.0000	0.0011	0.0000
		***	***	***
Sabit ve Trendli	t-İstatistik Olasılık	-5.7344	-4.7282	-20.3462
		0.0001	0.0021	0.0000
		***	***	***

Düzye (ADF)				
		TRADE	KENT	KMG
Sabit	t-İstatistik Olasılık	-1.4719	-1.1606	-4.0809
		0.5393	0.6841	0.0024
		n0	n0	***
Sabit ve Trendli	t-İstatistik Olasılık	-0.7716	-2.6985	-3.9963
		0.9612	0.2419	0.0152
		n0	n0	**
1.Fark				
		d(TRADE)	d(KENT)	d(KMG)
Sabit	t-İstatistik Olasılık	-5.6613	-4.6520	-6.2567
		0.0000	0.0004	0.0000
		***	***	***
Sabit ve Trendli	t-İstatistik Olasılık	-5.7294	-4.8190	-6.2748
		0.0001	0.0016	0.0000
		***	***	***

Tablo 1’de birim kök testine ait sonuçlar verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Değişkenlerin birinci farkları alındığında değişkenlerin tamamının %1 istatistikî anlamlılık düzeyinde durağan oldukları görülmüştür. Değişkenlerin tamamının I(1) düzeyinde durağan hale gelmeleri ve Serlerin I(2) formunda olmaması ARDL eş bütünleşme analizi için yeterli koşulun sağlandığını göstermektedir.

Tablo 2: ARDL Sınır Testi Eşbütünleşme Sonuçları

	Değer	k
F İstatistiği	7.762159	2
	Kritik Değer Sınırları	
Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır	Üst Sınır
%1	4.13	5
%5	3.1	3.87
%10	2.63	3.35

Tablo 2’de ARDL sınır testine ait sonuçlar verilmiştir. Modelin anlamlılığını ölçen, F istatistik değerinin 7.7621 olduğu görülmektedir. Bu F değeri, tüm anlamlılık düzeylerinde yer alan üst kritik değerlerinin tamamından daha büyük olduğu göstermektedir. Sonuç olarak, değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı kabul edilmiştir.

Tablo 3: Teşhis testlere ait sonuçlar

Tanısal Ölçek	Test İstatistiği	Olasılık
Breusch-Godfrey	0.407894	0.6675
Breusch-Pagan-Godfrey	0.813667	0.6175
Ramsey	1.427983	0.1622
Jargue-Bera	0.202131	0.9038

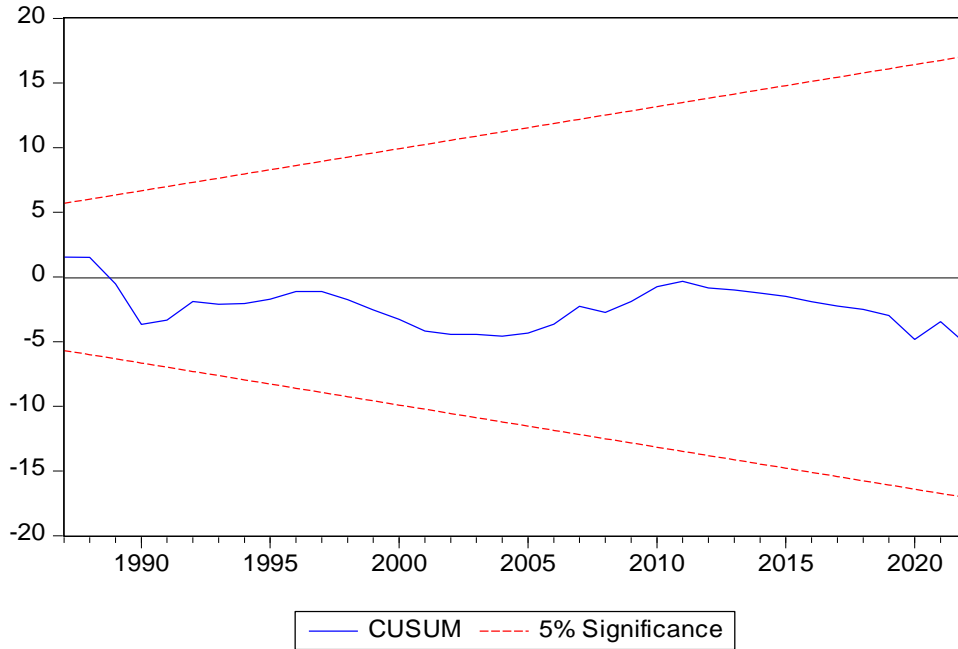

Tablo 3'te ARDL analizleri için önemli görülen teşhis testleri verilmiştir. Teşhis testleri; Breusch-Pagan Godfrey, Breusch-Godfrey LM, Jarque-Bera ve Ramsey Reset testleri ile incelenmiştir. Bu testlerdeki amaç ise seriler arası korelasyon ilişkisi, değişen varyans sorunu, ve normallik dağılımlarının normal olup olmadığıdır. Yapılan teşhis testleri neticesinde tüm olasılık değerlerinin 0.05'ten daha büyük olduğu gerekli şartların sağlandığı sonucuna ulaşılmış olup modelde herhangi bir hata olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: ARDL Uzun Dönem Hata Düzeltme Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık
KENT	1.387403	5.849651	0.0000
TRADE	0.082742	3.361712	0.0016

Tablo 4'de Modelin anlamlılığını sınavan F testi ve teşhis testlerinde herhangi bir sorun olmamasından dolayı uzun dönem katsayı sonuçları hesaplanmıştır. Kentleşme ve ticari dışa açıklık oranı değişkenlerinin istatistikî olarak anlamlı olduğu ve katsayıların pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kentleşme oranında meydana gelen 1 birimlik bir artış ekonomik büyümeyi 1.38 birim artırırken, ticari dışa açıklık oranında meydana gelen 1 birimlik artış ise ekonomik büyümeyi 0.08 birim artırmaktadır.

Şekil 1: CUSUM Test Sonuçları

Şekil 1’de yer alan CUSUM testi sonuçlarına göre, artıkların %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içinde olduğu, modelin incelenen dönemlerde kararlı olduğu ve bir sorun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çin ekonomisinin son yıllarda önemli bir büyüme trendi gösterdiği ve dünya ekonomisinin de söz sahibi olmaya başladığı görülmektedir. Çin ekonomisinin büyümesinde birçok faktör bulunmakla birlikte en önemli görülen faktör ise dış ticarettir. Bu çalışmada dış ticaret ve kentleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1973-2022 yıllarına ait yıllık verileri kullanılarak eş bütünleşme ilişkisi ARDL analizi ile incelenmiştir.

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlık seviyeleri tespit edilmiş ve ARDL analizi için gerekli şartların oluşup oluşmadığı incelenmiştir. Gerekli şartların oluşmasının ardından ARDL analizi yapılmış ve modelin anlamlılığı ile teşhis testleri yapılarak modelde herhangi bir sorun olup olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan tüm analizlerin neticesinde değişkenler arasında uzun dönem de eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenler olan kentleşme ve ticari dışa açıklık oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak Çin’in ekonomik büyümesinde özellikle dış ticaretin önemli bir etkisi olduğu bunun yanında kentleşme kavramının da nispeten etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmanın bulguları literatürde yapılan çalışmalarla benzer sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abendin, S., ve Duan, P. (2021). International trade and economic growth in Africa: The role of the digital economy. *Cogent economics&finance*, 9(1), 1911767.
- Aradhyula, S. V., Rahman, T., ve Seenivasan, K. (2007). Impact of international trade on income and income inequality (No. 381-2016-22241).
- Cao, S., Yu, N., Wu, Y., Wang, Z., ve Mi, J. (2020). The educational level of rurallabor, population urbanization, and sustainable economic growth in China. *Sustainability*, 12(12), 4860.
- Chen, M., Zhang, H., Liu, W., ve Zhang, W. (2014). The global pattern of urbanization and economic growth: evidence from the last three decades. *PloSone*, 9(8), e103799.
- Chow, G. C. (2017). Capital formation and economic growth in China. In *Chinese Economic History Since 1949* (pp. 1186-1221). Brill.
- Farrell, K. (2017). Therapid urban growth triad: A new conceptual framework forexamining the urban transition in developing countries. *Sustainability (Switzerland)*, 9(8), 3–61. doi:10.3390/su9081407
- Gökmenoğlu, K. K., Amin, M. Y., ve Taşpınar, N. (2015). The relationship among international trade, financial development and economic growth: The case of Pakistan. *Procedia Economics and Finance*, 25, 489-496.
- Gross, J., ve Ouyang, Y. (2021). Types of urbanization and economic growth. *International Journal of Urban Sciences*, 25(1), 71-85.
- Harris, J.R. and M.P. Todaro, 1970, Migration, unemployment and development: A two sector analysis, *American Economic Review* 60, 126-142.
- He, L. T. (2011). A Note on Impacts of International Trade on Economic Growth and Inflation. *The International Trade Journal*, 25(4), 418-432.
- Lewis, B. D. (2014). Urbanization and economic growth in Indonesia: goodnews, badnews and (possible) local government mitigation. *Regional Studies*, 48(1), 192-207.

- Nguyen, H. M. (2018). The relationship between urbanization and economic growth: An empirical study on ASEAN countries. *International Journal of Social Economics*, 45(2), 316-339.
- Shahbaz, M.,ve Rahman, M. M. (2010). Foreign capital inflows-growth nexus and role of domestic financial sector: an ARDL co-integration approach for Pakistan. *Journal of Economic Research*, 15(3), 207-231.
- Ullah, S., Zaman, B., Farooq, M. And Javid, A., 2009. Cointegration and causality between exports and economic growth in Pakistan. *European Journal of Social Sciences*, 10, 264-272.
- Yu, Q. (1998). Capital investment, international trade and economic growth in China: evidence in the 1980–1990s. *China Economic Review*, 9(1), 73-84.
- Yusuf, S. (1994). China's macroeconomic performance and management during transition. *Journal of Economic Perspectives*, 8(2), 71-92.
- Zhao, Y.,&Wang, S. (2015). The relationship between urbanization, economic growth and energy consumption in China: an econometric perspective analysis. *Sustainability*, 7(5), 5609-5627.

ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İHRACATA ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ*

Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan

Kocaeli Üniversitesi SBF İktisat Bölümü İzmit/Kocaeli

ORCID: 0000-0002-4453 -3701

Babaşir Halbayev

Kocaeli Üniversitesi SBE İktisat YLS mezunu İzmit/Kocaeli

ÖZET

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), iktisadi büyümeye ve kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Bu yüzden ülkeler DYY'ları daha fazla çekmek için yatırım iklimini iyileştirmeye çalışmaktadırlar. Özellikle bilgi ve teknoloji transferi gerçekleştiren, verimliliğe, istihdam, üretim ve ihracata katkı sağlayan DYY'lardan yararlanmak isteyen Orta Asya ülkeleri, bağımsızlık sonrasında yatırım ortamını iyileştirme ve daha fazla yabancı yatırım çekme gayreti içerisinde.

Bu çalışmanın temel amacı, DYY'ların uluslararası ticarete etkisinden hareketle, Orta Asya ülkelerine yönelen DYY'ların ihracata olan etkisini araştırmak olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, önce DYY'larla ilgili kavramsal çerçeve ile DYY'ların iktisadi etkileri özetlenmiştir. İkinci bölümde, Orta Asya ülkelerinin dış ticaret ve DYY performansı değerlendirilmekte ve son bölümde, bu ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların ihracata etkisi analiz edilmektedir.

Orta Asya ülkelerinde DYY'nin ihracata etkisini analiz etmek üzere panel veri yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle birim kök testi uygulanarak serilerin durağanlıkları tespit edilmiş ve daha sonra sabit etkiler model tahmini yapılmıştır. Bu çalışmanın ampirik bulguları, DYY'nin ihracatı pozitif etkilediğini göstermektedir. İhracata etkisi bilinen ve modelde yer verilen gayri safi yurt içi hasıla ve ithalat değişkenlerinin de ihracatla anlamlı ilişkisi belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, İhracat, Orta Asya Ülkeleri.

ABSTRACT

Effects of Foreign Direct Investments on Exports in Central Asian Republics: A Panel Data Analysis

Foreign direct investment (FDI) contributes to the economic growth and development of countries. Therefore, countries have accelerated their efforts to improve the investment climate in order to benefit from FDI, which provides information and technology transfer to developing countries and increases the efficiency of economies.

Central Asian countries that want to benefit from FDI have been trying to improve the investment climate since independence and trying to attract more foreign investment. In this

* Bu çalışma, ikinci yazarın birinci yazar danışmanlığında tamamladığı tezden türetilmiştir.

context, the main purpose of this study is to investigate the effect of FDI on exports in Central Asian countries, based on the effect of FDI on international trade. It is also expected that this study will make a contribution to the literature on Central Asian countries.

In the first part of this study, which is composed of three sections, the basic concepts related to FDIs are emphasized and the economic effects of FDI are discussed. In the second part, the foreign trade structure and FDI inflows to the Central Asian countries were introduced, and finally, the effects of these investments on exports were analyzed.

The econometric analysis of the effect of FDI on exports in Central Asian countries was done by the panel data method. In the analysis, firstly the unit root tests were applied, and the stationary effects model was determined. According to the empirical findings of the study, it was determined that FDI had a positive effect on exports. In addition, other variables of the model that affect exports were examined, and it was concluded that the variables, namely gross domestic product and imports affected exports positively.

Key Words: Foreign Direct Investment, Exports, Central Asian Countries,

GİRİŞ

Ülkeler, yurt için tasarruf kabiliyetinin mümkün kıldığıнын ötesinde yatırım sayesinde istihdam, üretim, ihracat kapasitesi elde etmek üzere doğrudan yabancı yatırımlara ilgi duymaktadır. Bu sayede ulusal büyüme performansı ve refah düzeyi desteklenmiş olmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden süreçte sıkıntılı bir dönüşüm sürecine giren Orta Asya Cumhuriyetleri de ekonomilerini yeniden yapılandırma çabalarında doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymuşlardır. 1990'lar boyunca ekonomi-politik belirsizlikler nedeniyle yetersiz kalan yatırım girişleri 2000 yılı sonrasında ivme kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Orta Asya ülkelerinde DYY'ın ihracata etkisini araştırmak olarak belirlenmiştir. Öncelikle kavramsal detay, Orta Asya'da DYY ile dış ticaretin genel durumu ve DYY ile ihracat ilişkisine dair literatür tanıtılacak; son olarak Orta Asya ülkelerinde DYY'nin ihracata etkisi panel veri yöntemiyle analiz edilerek bulgular yorumlanacaktır.

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM: ANLAMI VE ETKİLERİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY), genel olarak uzun süreli, ticari çıkar elde etme amaçlı ve şirket yönetimine etki edebilecek düzeyde yapılan sermaye yatırımlarından oluşmaktadır (Erdoğan, 2016: 2). Bu yatırımlar, şirketlerin birleşmesi ve satın alınması, özelleştirme, ortak girişimler, lisans verme, sabit sermaye yatırımları ve mevcut operasyonların genişletilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir.

Herhangi bir yabancı yatırımın DYY sayılabilmesi için sermayesinin tamamının yabancılara ait olması gerekmektedir. Yabancı yatırımcı tarafından şirket hisselerinin bir kısmının elde edilmesi de DYY olarak sınıflandırılmaktadır (Candemir, 2006: 18). Hangi dereceye kadar kısmi yatırımların DYY sayılacağı ülkeler arasında farklılık göstermektedir.

Genellikle herhangi bir yatırımcının başka bir ülkedeki firmanın en az % 10'luk hissesini alması DYY olarak kabul edilmekte, % 10'dan az olması durumunda ise portföy yatırımı olarak

görülmektedir (Polat, 2018: 4). Bu bağlamda, OECD ile birlikte ABD, Kanada ve Avustralya gibi birçok ülke firmaların % 10 ve üzeri hisse satışlarını DYY olarak kabul etmektedir.

DYY, ev sahibi ülke ekonomisine çeşitli yönlerden etki etmektedir. DYY'ların genellikle, tasarruf açığının giderilmesi, sermaye birikimine katkıda bulunması, yeni teknoloji ve yönetim bilgisi getirmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi, istihdam oluşturmaları ve ödemeler dengesini olumlu etkilemesi beklenmektedir (Erdoğan, 2016: 167). DYY'ların söz konusu değişkenlerin hangisini ne ölçüde etkilediği, yabancı yatırımın giriş şekline ve hangi sektörde yatırım yapıldığına, ihracat mı yoksa iç pazarı hedeflediğine göre değişiklik göstermektedir.

DYY'ın söz konusu iktisadi etkilerinden en önemlilerinden biri de uluslararası ticarete etkisidir ve DYY'ın bu etkisi çalışmanın konusu gereğiyle üzerinde durulması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, UNCTAD (2018) verilerine göre, dünya ticaret hacmi 2000 yılında 13 trilyon dolardan, 2017 yılında 35.6 trilyon dolara ulaşarak 3 kat artış gösterirken, DYY stoku ise 2000 yılında 7.3 trilyon dolardan, 31.5 trilyon dolar olarak 4 kat artış göstermiştir. Bu veriler bize DYY ile uluslararası ticaret arasında anlamlı ilişkinin olduğuna dair genel bir bakış açısı sunmaktadır.

DYY ile uluslararası ticaret arasındaki ilişki genelde iki temel nitelik üzerine incelenebilir. Birincisi, yabancı firmaların yatırım yapılacak olan ülkeden kaynaklanan ticaret politikası, uzaklık ve taşıma maliyetleri gibi engelleri aşmak için ev sahibi ülkede üretim tesisleri kurarak yatay DYY'da bulunmaktadır. Bunlar pazar arayan DYY olmakla birlikte, dış ticareti ikame edici özelliğe sahiptir (Altıntaş, 2007: 7). İkincisi, ülkeler arasındaki emek faktörünün veya hammaddelerin fiyat farklılıklarından yararlanan, üretim aşamalarını farklı ülkelerde gerçekleştiren dış piyasa odaklı yabancı firmaların dikey DYY'da bulunmaktadır. Bu tür yatırımlar ise, dış ticareti tamamlayıcı niteliktedir.

Yabancı firmaların ev sahibi ülkede o ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğüne göre bir üretim tabanı oluşturmaları, yani dikey DYY, özellikle ülke ihracatını olumlu etkilemektedir. Bu tür bir DYY'da bulunan ÇUŞ'lar bazı ülkelerin ihracatında önemli bir paya sahip olabilmektedir. Örneğin, Çin'in ihracatında bu tür DYY'ların payı 1984'te % 0.3 iken, 1988'de % 5 ve 1993'te % 30'a çıkmıştır (Kumar, 1996: 29). Öte yandan, Woodward (2001), yaptığı çalışmada imalat sektöründeki ihracatta yabancı firmaların payının 1995 yılında Malezya ve Çin'de % 50, 2001 yılında Macaristan'da % 80 civarında gerçekleştiğini tespit etmiştir (Delice ve Birol, 2011: 12).

DYY'ların ülke ticaretine yukarıda bahsi geçen doğrudan etkileri yanında, dolaylı etkileri de mevcuttur. Örneğin, yerli firmaların ticari mal ve hizmet endüstrilerinde verimliliklerini ve ihracat rekabetçiliğini artırabilmeleri ÇUŞ'ların kullandığı teknik bilgilerle mümkün olmaktadır. Bu da ÇUŞ'ların bağlı kuruluşlarında çalışan işgücünün yerli firmalara yönelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Böylece, ÇUŞ'lar bilgi yayılımı etkisiyle ihracatçı yerli firmaları dolaylı yoldan etkileyebilmektedir (Kutan and Vuksic, 2007: 435). ÇUŞ'ların yerli firmaları etkileyebilecek diğer bir yolu, yerli firmalara yönelik mal veya hizmet satışı sürecinde de ortaya çıkabilir. Örneğin, ihracatçı bir yerli firmanın alt sektöründeki iyileştirilmiş mal veya hizmet (veya düşük fiyat gibi), yani bir ÇUŞ'un söz konusu sektöre girişiyle veya rekabetinden ötürü ortaya çıkabilecek bir gelişme yerel firmayı daha verimli kılabilir. Bu da ihracat

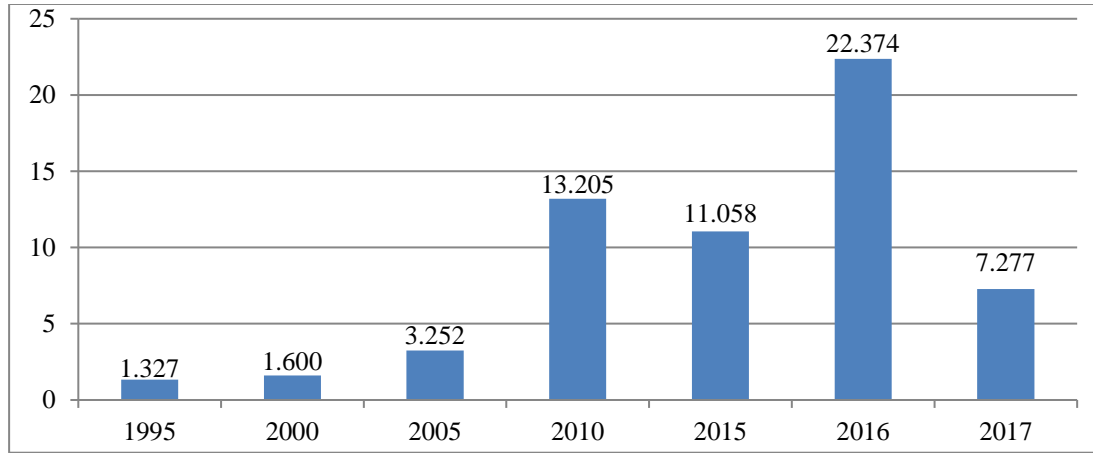
sektöründe olmayan bir ÇUŞ'un, yerli ihracatçı firmayı dolaylı yoldan etkileyebilmesi anlamına gelmektedir.

2. ORTA ASYA ÜLKELERİNDE DYY VE DIŞ TİCARET'İN GENEL GÖRÜNÜMÜ

2.1. Orta Asya'da DYY

Bağımsızlıktan bu yana geçen çeyrek yüzyılda Orta Asya ülkeleri yüksek ekonomik büyüme yaşamıştır. Ancak, emtia fiyatlarındaki düşüş ve Rusya'daki ekonomik durgunluk nedenleri Orta Asya ülkelerini ekonomik büyümeyi sağlamak için yeni bir model aramaya itmektedir (EBRD, 2018). Bundan dolayı sürdürülebilir ekonomik kalkınma için bölge ülkeleri yabancı yatırım çekme çabası içerisine girmiştir. Ancak, buna rağmen Orta Asya ülkelerine yönelik DYY girişleri halen düşük seviyede gerçekleşmekte ve bu durum Grafik-1'de gösterilmektedir.

Grafik-1: Orta Asya Bölgesine Net DYY Girişi (Milyar \$)

Kaynak: World Bank, 2019.

Grafik-1'de, Orta Asya ülkelerine yönelik DYY girişleri gösterilmektedir. Buna göre, DYY girişleri 1995 yılından bu yana önemli ölçüde artış göstermiştir. Görüldüğü üzere, DYY girişleri bu ülkelerde 1995 yılında 1.3 milyar dolar iken, 2000 yılında 1.6 milyar dolar, 2005 yılında 3.2 milyar dolar, 2010 yılında 13.2 milyar dolara yükselmiş ve 2015 yılında ise 11 milyar dolara gerilemiştir. Öte yandan, 2016 yılı itibarıyla DYY girişlerinde rekor seviyede artış yaşanarak 22.3 milyar dolara yükselmiştir. Ancak, 2017 yılında tekrar düşüş eğilimi gösteren DYY girişi önemli ölçüde azalarak 7.2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, DYY girişlerini genel olarak değerlendirdiğimizde, DYY girişlerinde yıllar itibarıyla önemli artışlar yaşanmış ise de, bu ülkelerdeki DYY seviyesinin halen istenilen seviyeye ulaşmamış olduğu söylenebilir.

Orta Asya ekonomilerine gelen DYY en çok doğal kaynak sektörlerine yönelmektedir. Bu sektörlerde öne çıkan alanlar arasında petrol, doğalgaz çıkarımı ve taşınmasıyla birlikte, metal başta olmak üzere diğer maden ürünlerinin çıkarımı ve işlenmesi gelmektedir (ADB, 2014: 60). Bu bağlamda, bağımsızlıktan bu yana Orta Asya'ya yönelik DYY girişlerinin önemli kısmı, bölgenin petrol ve doğalgaz ihraç eden ülkelerinde ağırlıklı olarak yoğunlaşmıştır (Dowling and Wignaraja, 2006: 76). Örneğin, Orta Asya'daki DYY alıcıları arasında petrol zengini olan Kazakistan birinci sırada gelmektedir. Bunu daha sonra yine, petrol ve doğalgaz ihracatçısı olan Türkmenistan ve Özbekistan takip etmektedir (Metaxas and Kechagia, 2016: 64). Öte yandan,

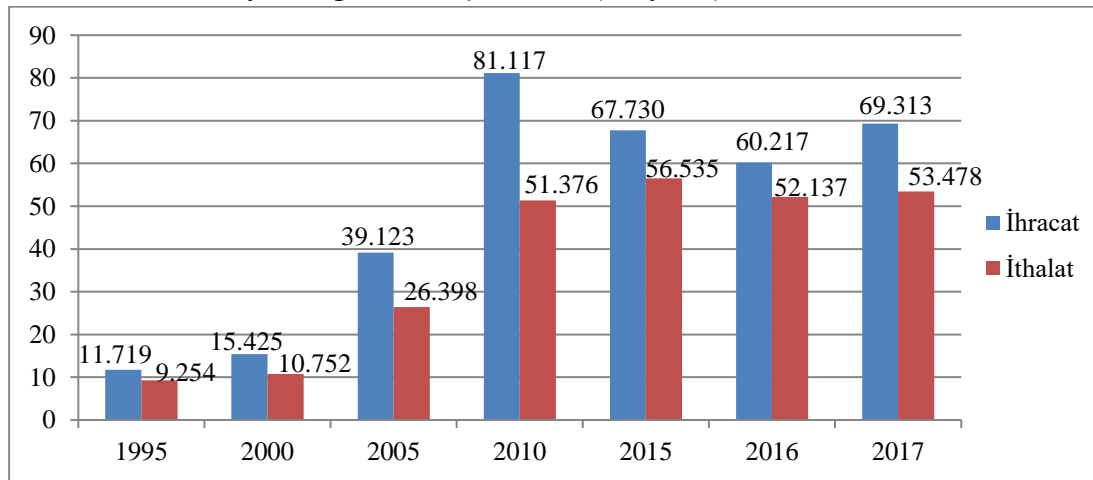
Tacikistan ve Kırgızistan gibi petrol ihraç etmeyen ülkelerde ise DYY düzeyi çok düşük seviyede kalmaktadır. Buna ek olarak, bu ülkelerde politik riskin olması, gelişmiş piyasalara uzaklık ve kara ile çevrili olması DYY girişlerini büyük ölçüde engellemektedir.

Orta Asya ülkelerinde DYY'nin coğrafi dağılımında yatırımcı ülkelerin çoğu AB ülkeleri, Kuzey Amerika ülkeleri, Çin ve Rusya ağırlıklıdır (UNCTAD, 2014: 14). Bu bağlamda, Kazakistan'ın petrol ve gaz sektöründe Hollanda, ABD, Fransa, Çin ve Rusya; Türkmenistan'ın petrol ve gaz sektöründe ise Çin ve Malezya; turizm, inşaat ve finans sektöründe Türkiye; Özbekistan'ın petrol ve gaz sektörlerinde Çin ve Rusya, gıda sektöründe İsviçre ve ABD en önemli yabancı yatırımcı ülkelerdir. Kırgızistan'daki yabancı yatırım hacimleri küçük olmakla birlikte, burada özellikle madencilik sektöründe Kanada ve Çin, tarım sanayinde Almanya ve telekomünikasyon, finans ve turizm sektörlerinde de Rusya'nın yatırımları ön plana çıkmaktadır. Tacikistan'daki en önemli yatırımcı ülkeler ise Rusya ve Çin'dir (UNCTAD, 2016: 2). Rusya kökenli firmalar madencilik sektörü başta olmak üzere, hidroelektrik, telekomünikasyon, gıda sanayi, metal atıkların geri dönüşümü, inşaat malzemelerin üretimi ve petrol ticareti gibi alanlarda yatırıma yoğunlaşmıştır. Çin firmaları ise, maden kaynaklarının keşfi ve çıkarılması, finansal ve bilişim hizmetleri, teknolojik ekipmanların montajı, inşaat ve inşaat malzemeleri üretimi alanlarında yatırıma yönelmektedir.

2.2. Orta Asya'da Dış Ticaret

Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu, Sovyet ödeme sisteminin ortadan kalkması ve diğer yabancı ülkelerle herhangi bir anlaşmanın olmaması, bağımsızlığın ilk yıllarında Orta Asya ülkelerinin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. Ancak, 1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde bu ülkelerin ekonomik durumlarındaki iyileşmeyle birlikte, dış ticarete olumlu gelişmeler yaşanmış ise de, 1998 yılındaki Rusya krizi yine bu ülkelerin dış ticaretini büyük ölçüde olumsuz etkilemiştir (Çatalbaş, 2014: 148). 2000 yılından itibaren ise Orta Asya ülkelerinin özellikle ihracatında önemli artışlar kaydedilmiştir. Bunun temel nedeni, söz konusu dönemde enerji ve diğer hammadde ürünlerinin fiyatlarındaki artışlar olmuştur. Böylece, 2000 yılından sonra bölge ülkelerinin dış ticaret performansı büyük ölçüde artmıştır.

Grafik-2: Orta Asya Bölgesinin Dış Ticareti (Milyar \$)

Kaynak: World Bank, 2019.

Grafik-2’den görüldüğü gibi, Orta Asya ülkelerinin dış ticaret hacmi bağımsızlıktan bu yana önemli ölçüde artış göstermiştir. Buna göre, bu ülkelerin dış ticareti özellikle 2000 yılından sonra kayda değer şekilde artmıştır. Bu bağlamda, 1995 yılında 20.9 milyar dolar olan ticareti hacmi, 2000 yılında 26.1 milyar dolar, 2005 yılında 65.5 milyar dolar ve 2010 yılında da 132.4 milyar dolar olarak bağımsızlıktan bu yana en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak, 2015 yılı itibarıyla ticaret hacminde düşüşlerin 2017 yılına kadar devam ettiği ve 2017 yılı itibarıyla da tekrar artış trendine girdiği görülmektedir. Bunun en temel sebebi, söz konusu dönem içerisinde dünya enerji fiyatlarının önemli ölçüde düşmesidir. Öte yandan, bu grafikte dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta, bağımsızlıktan bu yana bu ülkelerin toplam ihracatı, diğer yabancı ülkelerden yaptıkları ithalattan daha fazla artış göstermiştir. Ancak, bu durumun Orta Asya’daki tüm ülkeler için geçerli olmadığını belirtilmesi gerekmektedir. Örneğin, 2017 yılında Kazakistan’da ihracatın ithalatı karşılama oranı % 164 ve Türkmenistan’da % 116 iken, Kırgızistan’da bu oran % 39, Özbekistan’da % 87 ve Tacikistan’da % 44 olarak gerçekleşmiştir (World Bank Data, 2019). Bu çerçevede değerlendirdiğimizde, enerji zengini bölge ülkeleri dış ticarete daha avantajlı iken, diğer ülkeler sürekli dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerde ihracat açısından ürün çeşitliliğinin yeterli düzeyde olmaması ve sanayi altyapısının gelişmemiş olması dış ticaret açığının en önemli nedenlerinden biridir.

Orta Asya ülkeleri sınırlı sayıda sanayi ürünü, tarımsal ürünler ve büyük ölçüde sanayi hammaddeleri ihraç etmektedir (Öke,1999: 282). Bu ülkelerin ihraç ettiği ürünler arasında ham petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, elektrik enerjisi, kömür, mineraller, demir ve çelik ürünleri, alüminyum, kimyasal ürünler, mineral yağlar, inşaat malzemeleri, pamuk ve işlenmemiş tarım ürünleri yer almaktadır. İthal ürünleri ise, endüstriyel ürünler ve temel tüketim mallarından oluşmaktadır. Bu bağlamda, bölge ülkelerini genel olarak ele aldığımızda, Kazakistan’ın temel ihraç ürünleri, petrol ve doğalgaz, temel metal ürünleri, kimyasal ürünler, tahıl ve sebze ürünlerinden oluşurken, Kırgızistan’da ihracat açısından altın, tekstil ve tarım ürünleri; Özbekistan’da altın, doğalgaz, pamuk, otomobil ve diğer taşıtlar ve kimyasal ürünler; Tacikistan’da alüminyum, altın, pamuk, tekstil ve tarım ürünleri; Türkmenistan’da ise doğalgaz, işlenmiş petrol ürünleri, pamuk ve tekstil ürünleri ön plana çıkmaktadır (Trade Map, 2019).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Orta Asya’nın ikili ticareti Rusya ve AB üzerinde yoğunlaşmaya devam etmiştir. Sadece son on yılda Orta Asya bölgesi Çin, Japonya ve Kore Cumhuriyeti gibi diğer yabancı ülkeler ile ticarete önemli ilerlemeler kaydetmiştir (ADB, 2014: 63). Ancak, Orta Asya ile AB arasındaki ticaret halen bölge ülkeleri içinde önemli bir paya sahiptir.

Orta Asya, AB için jeostratejik öneme sahip bölgelerden biridir. Bu bölge, AB için önemli miktarda enerji ithalatı kaynağı konumundadır. Bu yüzden, Orta Asya ile AB ticareti hızla büyümektedir ve AB şimdi bölge ülkeleri için dış ticaretin yaklaşık üçte birini oluşturan ana ticaret ortağı haline gelmiştir (EU Commission, 2018). AB’ye yapılan Orta Asya ihracatı özellikle ham petrol, gaz, metaller ve pamuk lifi olmak üzere birkaç emtia ürünleri üzerinde yoğunlaşmıştır. AB’nin Orta Asya’ya yönelik ana ihracat kalemleri ise, makine ve nakliye teçhizatı ve diğer imalat sanayi mallarından oluşmaktadır.

3. ORTA ASYA ÜLKELERİ'NDE DYY'NİN İHRACATA ETKİSİ

3.1. Literatür Araştırması

DYY'ların ihracata etkisine yönelik literatürde birçok ampirik çalışma mevcuttur. Araştırmacılar bu çalışmaların sonucunda farklı bulgulara rastlamıştır. Ancak, çalışmaların çoğu DYY'ların ev sahibi ülkelerin ihracatını olumlu etkilediği yönündedir. Çalışmanın bu kısmında söz konusu ampirik çalışmalara yer verilmiş ve bunların genel özeti tarih sıralarına göre aşağıda sunulmuştur

Leichenko and Erickson (1997), ABD'deki sektörel bazda DYY girişlerinin ihracata etkisini 1980-1991 verileriyle tahmin etmiştir. Tahmin sonucunda, ara malları, sanayi makineleri ve elektronik sanayi sektörlerine gelen DYY'ın ihracatı pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği ortaya çıkmıştır.

Pacheco-Lopez (2005), Meksika'da DYY ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi 1970-2000 dönemi verilerini kullanarak eşbütünleşme ve nedensellik testleriyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda, söz konusu değişkenler arasında uzun dönem ilişkiye ve çift yönlü nedenselliğin varlığına rastlanılmıştır.

Kutan and Vuksic (2007), AB ülkelerinin, 1996-2004 dönemi verileriyle, GLS yöntemiyle yaptığı analizde, DYY'da % 100'lük bir artışın, bu ülkelerde ihracatı, kısa dönemde % 16, uzun dönemde % 42 arttırdığını tespit etmiştir.

Bhutto et al. (2008), Pakistan ekonomisinde DYY'ın ihracata etkisini 1977-2005 dönemi verileriyle, çift log regresyon modeli kullanarak test etmiştir. Çalışma sonucunda, DYY'ın ihracatı iki yıl gecikmeli olarak artırdığı tespit edilmiştir.

Constant and Yaoxing (2010), Fildişi Sahilleri için, 1980-2007 dönemi verileriyle DYY'ın ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, sınır testi ve Granger nedensellik analizi yöntemleriyle incelemiştir. Analiz sonucunda, DYY'dan ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Aynı zamanda, DYY ve ihracatın, ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, uzun dönemde DYY'dan ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Türkcan and Saygılı (2011), çalışmalarında Türkiye'de DYY ile net ihracat arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme Testi yöntemiyle, 1985:2-2011:1 dönemi verileriyle analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'de DYY ile net ihracat arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anwar and Nguyen (2011), Vietnam ekonomisinde DYY'ın ihracat üzerindeki etkisini, yatay ve dikey bağlantılar yönünden incelemiş ve DYY'ın ülke ihracatını, hem kendi gerçekleştirdiği ihracatla, hem de yerli firmaların ihracatını olumlu yönde etkileyerek arttırdığını tespit etmiştir.

Göçer vd (2012), Türkiye'de DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi, 2000-2010 dönemi aylık verileri kullanarak sınır testi yaklaşımıyla analiz etmiştir. Analiz sonucunda, DYY'da % 100'lük bir artışın, uzun dönemde ihracatı % 14 artırdığı, kısa dönemde ise DYY'ın ihracatı bir dönem gecikmeli olarak, pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Barua (2013), Hindistan ekonomisinde DYY'ın ihracat ve ekonomik büyümeye etkisini 2000-2012 dönem verileriyle, ANOVA ve Durbin-Watson testi kullanarak analiz etmiştir.

Çalışmada, DYY'daki % 1'lik artışın, ihracatı % 4.7 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Aynı zamanda, DYY ve ihracatın, ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alkathlan (2014), Suudi Arabistan ekonomisinde DYY'ın ihracat üzerindeki etkilerini, 1980-2007 dönemi verileriyle, VAR ve VEC yöntemleriyle analiz etmiş ve DYY'ın ihracatı iki dönem gecikmeli olarak arttırdığını tespit etmiştir.

Ersoy ve Yılmaz (2014), Türkiye'de DYY'ın bir türü olan birleşme ve satın almaların ihracata olan etkisini 1994-2013 dönemi için Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Sonuçlara göre, birleşme ve satın almalar ile ihracat arasında herhangi bir nedensellik ilişki ortaya çıkmamıştır. Öte yandan, DYY ile ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Sabra (2015), bazı Akdeniz ülkelerinde ihracat ve DYY arasındaki ilişkiyi 1994-2009 dönemi verilerini kullanarak, panel veri yöntemiyle analiz etmiştir. Sonuçlarda, ihracat ve DYY arasında negatif ilişki ve güçlü bir ikame etkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Bhasin and Paul (2016), 10 Asya ülkesinde ihracat ve DYY arasındaki ilişkiyi 1991-2012 dönemi için panel nedensellik testiyle analiz etmiştir. Bulgulara göre, uzun dönemde ihracattan DYY doğru bir nedensellik ilişkisi saptanırken, DYY'dan ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Kısa dönemde ise ihracat ve DYY arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanamamış ve DYY ile ikame ilişkisinin olduğu belirtilmiştir.

Selimi et. al (2016), 8 Güney Doğu Avrupa ülkelerinin, 1996-2013 dönemi verileri kullanılarak, panel veri yöntemi ile yaptığı çalışmalarında, DYY'ın söz konusu ülkelerin ihracatına pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Koroci and Deshati (2016), Arnavutluk'ta DYY'ın ihracat performansına etkisini, 1996-2014 verileriyle incelemiştir. Çalışma sonucunda, DYY'ın ihracatı desteklediği ve söz konusu ülkenin ihracat kapasitesini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mahadika et.al (2017), Endonezya ekonomisinde GSYİH, DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi 1981-2013 verileriyle VAR yöntemiyle incelemiş ve GSYİH, DYY ve ihracat arasında uzun dönem ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Sandalcılar and Dilek (2017), Seçilmiş 44 GOÜ için DYY, ihracat ve GSYİH arasındaki ilişkiyi 2000-2014 dönemi verileriyle, panel veri yöntemine dayalı DumitrescuHurlin Panel Nedensellik testi ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda, söz konusu değişkenler arasında iki yönlü nedensellik ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Popovici (2018), AB ülkelerinin imalat ve hizmet sektöründe DYY'ın ihracat performansına etkisini, 1999-2012 dönemi verilerini kullanarak dinamik panel veri yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, yeni AB üyesi ülkelerde imalat sektöründe DYY'da % 1'lik bir artışın, ihracatı % 0.18-0.21, eski üye ülkelerde ise % 0.12-0.21 arasında artırdığı tespit edilmiştir. Hizmet sektöründe meydana gelen DYY'daki % 1'lik artış yeni AB ülkelerde ihracatı % 0.14-0.19, eski AB üyesi ülkelerde % 0.05-0.14 arasında artırdığı sonucuna varılmıştır.

3.2. Yöntem

Orta Asya ülkelerindeki DYY'ın ihracata etkisini araştıran bu çalışmada ekonometrik yöntem olarak Panel Veri Regresyon Modeli kullanılmıştır. Panel veri analizi, genel olarak zaman boyutuna sahip yatay kesit verilerini kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesine yönelik yöntem olarak tanımlanabilmektedir (Green, 2002: 283). Bu analizde zaman serileri ile yatay kesit serileri bir araya getirilerek veri seti oluşturulmaktadır. Böylece, iki boyutun bir arada kullanılması sonucu gözlem sayısı artmaktadır (Hsiao, 2003: 7). Gözlem sayısındaki artış, ölçülen ilişkiye daha fazla değişkenlik katarak, çoklu doğrusal bağıntı problemini ortadan kaldırmaya imkan tanımaktadır. Böylece, panel veri analizi daha güvenilir tahminlerin yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Panel veri analizi regresyon modeli genel olarak aşağıdaki gibi gösterilebilir (Baltagi, 2005: 11):

$$y_{it} = \alpha + X'_{it}\beta + u_{it} \quad i=1, \dots, N; \quad t=1, \dots, T \quad (1)$$

Burada, i bireyleri, firmaları, ülkeleri vs. ifade ederken, t zamanı göstermektedir. Bu bağlamda, i yatay kesit boyutunu temsil ederken, t zaman serisi boyutunu temsil etmektedir. y_{it} i yatay kesit biriminin t zamanında bağımlı değişken değerini, α sabit terimi, X_{it} K adet açıklayıcı değişkeni ve u_{it} ise, hata terimini ifade etmektedir.

3.2.1. Panel Birim Kök Testleri

Panel veri analizinde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri, serilerin durağan olmasıdır. Çünkü durağan olmayan seriler arasında analiz yapıldığı zaman, sahte regresyon ile karşılaşmakta, bir başka ifadeyle geleneksel t , F testleri ve R^2 değerleri sapmalı sonuçlar verebilmektedir (Tatoğlu, 2012: 199). Bu yüzden öncelikle durağanlık test edilmelidir.

Durağanlığın tespit edilmesinde kullanılan panel birim kök testleri birinci ve ikinci kuşak panel birim kök testleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu birim kök testleri arasındaki temel fark, paneli oluşturan birimler arasında yatay kesitlerin bağımlı olup olmamasıdır (Aydın ve Yalçınkaya, 2017: 183). Birinci nesil birim kök testlerinde seriyi oluşturan yatay kesitlerin bir birinden bağımsız olduğu ve seriyi oluşturan birimlerin birinde meydana gelen şoktan, bütün birimlerin aynı anda etkilenmesi söz konusudur. İkinci nesil birim kök testlerinde ise, seriyi oluşturan yatay kesitlerin birbirine bağımlı olduğu ve bu birimlerin birinde meydana gelen şoktan her birim farklı şekilde etkilenmektedir. Bu bağlamda, öncelikle serilerde yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi ve kullanılacak birim kök testinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Birinci kuşak testler arasında en çok bilinenleri Levin, Lin ve Chu (2002), Harris ve Tzavalis (1999), Breitung (2000), Hadri (2000), Im, Pesaran ve Shin (IPS, 2003), Fisher ADF (Maddala ve Wu, 1999), Fisher Philips ve Perron (Choi, 2001) Panel Birim Kök testleridir. İkinci kuşak testlerden en çok kullanılanları ise, Pesaran (2004), Bai ve Ng (2004), Philips ve Sul (2003), Moon ve Perron (2004) Panel Birim Kök testleridir (Tatoğlu, 2012: 199). Bu çalışmada, durağanlığın sınanmasında ikinci kuşak panel birim kök testlerinden olan Hadri-Kurozumi (2012) birim kök testi uygulanmış ve bu testin teorik açıklaması aşağıda ele alınmıştır.

3.2.2. Hadri-Kurozumi Testi

Hadri-Kurozumi Birim Kök testi, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan, KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin) testinin panel veri setleri için uyarlanmış şeklidir. Bu testte KPSS testinin boş hipotez ve alternatif hipotezi yer değiştirmektedir (Sağlam vd, 2017: 157). Bu birim kök testi için iki tür test istatistiği mevcut olup, bunlar Z_A^{SPC} ve Z_A^{LA} istatistikleridir.

Hadri-Kurozumi testi aşağıdaki modelden hareket etmektedir (Hadri, and Kurozumi, 2012: 31):

$$y_{it} = z_t' \delta_i + f_t y_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\varepsilon_{it} = \phi_{i1} \varepsilon_{it-1} + \dots + \phi_{ip} \varepsilon_{it-p} + v_{it} \quad (3)$$

Burada z_t' deterministik terimi, $z_t' \delta_i$, bireysel etkileri, f_t , gözlemlenemeyen ortak faktörü, y_i , yüklenme faktörünü ve ε_{it} , hata terimini ifade etmektedir.

Hadri-Kurozumi testi her bir yatay kesite ait yatay kesit bağımlılığı gidermek için y_{it} serisini $w_t = [z_t', \bar{y}_t, \bar{y}_{t-1}, \dots, \bar{y}_{t-p}]$ üzerine regresyona tabi tutmakta ve SPC yönteminde y_{it} serisi AR (p) süreci şeklinde açılarak aşağıdaki eşitlik elde edilmektedir (Saraçoğlu ve Songur, 2017: 363):

$$y_{it} = z_t' \hat{\delta}_i + \hat{\phi}_{i1} y_{it-1} + \dots + \hat{\phi}_{ip} y_{it-p} + \hat{\psi}_{i0} \bar{y}_t + \dots + \hat{\psi}_{ip} \bar{y}_{t-p} + \hat{v}_{it} \quad (4)$$

(4) numaralı eşitliğin tahminine ait uzun dönem varyansı $(\hat{\sigma}_{vi}^2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \hat{v}_{it}^2)$ ve bu varyans kullanılarak SPC varyansı $(\hat{\sigma}_{iSPC}^2 = \frac{\hat{\sigma}_{vi}^2}{(1-\hat{\phi}_i)^2})$ hesaplanmakta ve Z_A^{SPC} istatistiği elde edilmektedir ve bu istatistik şu şekildedir:

$$Z_A^{SPC} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{iSPC}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_t^w)^2 \quad (5)$$

LA yönteminde ise (4) numaralı denklemdaki y_{it} serisi AR (p+1) süreci şeklinde açılmakta ve aşağıdaki eşitliğe dönüşmektedir:

$$y_{it} = z_t' \tilde{\delta}_i + \tilde{\phi}_{i1} y_{it-1} + \dots + \tilde{\phi}_{ip} y_{it-p} + \tilde{\phi}_{ip+1} y_{it-p-1} + \tilde{\psi}_{i0} \bar{y}_t + \dots + \tilde{\psi}_{ip} \bar{y}_{t-p} + \tilde{v}_{it} \quad (6)$$

(6) numaralı eşitliğin tahminine ait uzun dönem varyansı $(\hat{\sigma}_{vi}^2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \hat{v}_{it}^2)$ ve bu varyans kullanılarak yine LA varyansı $(\hat{\sigma}_{iLA}^2 = \frac{\hat{\sigma}_{vi}^2}{(1-\tilde{\phi}_{i1}-\dots-\tilde{\phi}_{ip})^2})$ hesaplanmakta ve buradan Z_A^{LA} istatistiği elde edilmekte olup, bu istatistik şu şekildedir:

$$Z_A^{LA} = \frac{1}{\hat{\sigma}_{iLA}^2 T^2} \sum_{t=1}^T (S_t^w)^2 \quad (7)$$

Hadri-Kurozumi testinde boş hipotez, “seride birim kök yoktur” ve alternatif hipotez, “seride birim kök vardır” şeklindedir (Hadri, and Kruzomi, 2012: 32):

$$H_0 = \phi_i(1) \neq 0 \quad \forall i$$

$$H_1 = \phi_i(1) = 0 \quad \text{bazı } i\text{'ler için}$$

3.3. Panel Veri Modellerin Tercih

Panel veri modeli, Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK, Klasik Model), Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler yaklaşımlarından biri kullanılarak tahmin edilmektedir. Örneğin, birim ve zaman etkilerinin homojen olduğu durumda, hata terimi söz konusu her iki etkiyi de içermediğinde, HEKK modeli kullanılmaktadır (Önder, 2017: 90). Öte yandan, eğitim katsayılarının zaman ve

kesit birimleri için aynı olduğu, ancak sabit katsayının yatay kesit birimler arasında değiştiği durumda Sabit Etkiler yaklaşımı, eğim katsayıları yatay kesit birimler arasında değiştiğinde ve örnekteki birimler rassal olarak seçildiğinde Rassal Etkiler yaklaşımı tercih edilmektedir. Böylece, uygun panel veri modellerinin tercih edilmesinde F, Olabilirlik Oranı, Breusch-Pagan LM, Score, Woldridge ve Hausman testlerinden yararlanılmaktadır. Bu çalışmada ise, Hausman testinden yararlanılmıştır.

3.4. Model ve Veri Seti

Analiz için model, şu şekilde düzenlenmiştir:

$$EXP_{it} = \beta_{it} + \beta_1 FDI_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \beta_3 IMP_{it} + u_{it}$$

$$i = 1, 2 \dots 5.$$

$$t = 1, 2 \dots 23.$$

Burada ihracat, EXP; doğrudan yabancı yatırımlar, FDI; milli gelir, GDP ve ithalat IMP olmak ifade edilmiştir. DYY'nin ihracata etkisinin tespiti için modeldeki FDI'ın bağımlı değişken olan EXP ile ilişkisinin yönü ve katsayısı önemlidir. Ayrıca, GDP ve IMP değişkenlerinin katkılarının görülmesi amaçlanmıştır. Modelde i yatay kesit birimindeki ülkeleri; t zamanı; β_{it} sabit terimi ve u_{it} ise hata terimini ifade etmektedir.

Örnekleme oluşturan beş Orta Asya ülkesi (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türmenistan) için, 1995-2017 dönemine ait, cari fiyatlarla ihracat (EXP), doğrudan yabancı yatırım (FDI), gayri safi yurtiçi hasıla (GDP) ve ithalat (IMP) verileri yıllık olarak Dünya Bankası Veri tabanından (World Bank Database) elde edilmiştir.

Analiz kapsamında yapılan yatay kesit bağımlılığı testleri için Gauss 10.0 ve modelin tahmini için Stata/IC 15.01 paket programlarından yararlanılmıştır.

3.5. Analiz ve Bulgular

Panel veri analizinde, tahminlerin tutarlılığı açısından serilerin durağan olması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, öncelikle durağanlığın sınanmasında birim kök testi uygulanacaktır. Daha sonra Hausman testinden yararlanarak, uygun modelin tercihi yapılacaktır.

3.5.1. Birim Kök Test Sonuçları

Durağanlığın sınanması öncesinde serilerde yatay kesit bağımlılığının test edilmesi gerekmektedir. Böylece, çıkan test sonucuna göre uygun birim kök testi uygulanabilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testi için hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

Yatay kesit bağımlılığı, Gauss kodları yardımıyla Gauss 10.0 programında test edilmiş ve sonuçlar Çizelge-1'de sunulmuştur.

Çizelge-1: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Testler	LEXP	LFDI	LGDP	LIMP
CD LM1 (Breusch, Pagan, 1980)	35.583 (0.000)	38.398 (0.000)	18.591 (0.046)	27.048 (0.003)
CD LM2 (Pesaran, 2004 CDLM)	5.721 (0.000)	6.350 (0.000)	1.921 (0.027)	3.812 (0.000)
CD LM (Pesaran, 2004 CD)	-2.535 (0.006)	-3.170 (0.001)	-1.680 (0.046)	-1.872 (0.031)
Bias-Adjusted CD test (Pesaran et al 2008)	9.658 (0.000)	4.798 (0.000)	10.043 (0.000)	9.038 (0.000)

Çizelge-1'deki gösterilen testlerden CD LM1 ve CD LM2 testleri, zaman kesitinin, birim kesitinden daha büyük olduğu durumda ($T > N$) kullanılmaktayken, CD LM (Pesaran 2004) testi birim kesitinin zaman kesitinden daha büyük olduğu zaman ($N > T$) kullanılmaktadır. Pesaran (2008) CD testi ise, her iki durumda da kullanılmaktadır. Böylece, panelde $N=5$, $T=23$ olduğundan CD LM1 ve CD LM2 test sonuçları değerlendirilecektir. Çizelge-1'deki CD LM1 ve CD LM2 test sonuçlarına göre, H_0 hipotezi reddedilmiş ve değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmiştir. Bunun sonucunda, değişkenlerin durağanlığının test edilmesi için yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak birim kök testlerinden Hadri-Kurozumi testi tercih edilmiştir. Bu testte tüm değişken değerlerinin sabit ve sabitli/trendli olmak üzere durağanlığı incelenmiş ve sonuçlar aşağıdaki Çizelge-2'de gösterilmiştir.

Çizelge-2'deki Hadri-Kurozumi test sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin sabitli ve sabitli/trendli halleri için Z_A^{SPC} ve Z_A^{LA} istatistik değerleri ile olasılık değerleri H_0 hipotezini desteklemekte, yani tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduğu bildirilmektedir. Böylece, tüm değişkenlerin düzey değerinde durağan çıkmasının ardından, Hausman testi ile uygun modelin tercihi yapılmaktadır.

Çizelge-2: Hadri-Kurozumi Test Sonuçları

	Z_A^{SPC}		Z_A^{LA}	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LEXP	-1.6747 (0.9530)	-1.4664 (0.9287)	-1.7685 (0.9615)	-1.9043 (0.9716)
DLEXP	-0.7497 (0.7733)	-0.9866 (0.8381)	-0.7319 (0.7679)	-0.6504 (0.7423)
LFDI	-1.0522 (0.8536)	-0.4514 (0.6742)	-1.4843 (0.9311)	-1.2150 (0.8878)
DLFDI	0.8207 (0.2059)	-0.1055 (0.5420)	0.7457 (0.2279)	0.7799 (0.2177)
LGDP	-1.2028 (0.8855)	0.7587 (0.2240)	-0.8045 (0.7895)	4.7747 (0.0000)*
DLGDP	-0.8549 (0.8037)	-0.8784 (0.8101)	-0.7623 (0.7771)	-1.4347 (0.9243)
LIMP	-1.1308 (0.8709)	0.4318 (0.3329)	-1.0594 (0.8553)	-0.2592 (0.6023)
DLIMP	-0.0105 (0.5042)	-0.5726 (0.7165)	2.4125 (0.0079)*	1.2752 (0.1011)

Not: *, **, *** işaretleri değişkenlerin sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri'ne (SIC) göre belirlenmiştir.

3.5.2. Hausman Testi Sonuçları

Analiz için uygun modelin belirlenmesi için yapılan Hausman testinde H_0 : Rassal etkiler modeli uygundur şeklindedir.

Çizelge-3: Hausman Test Sonuçları

Ki-kare İstatistiği	Olasılık
10.13	0.0175

Çizelge-3'teki Hausman testi sonuçlarına göre, H_0 reddedilmiş ve analizde sabit etkiler modelin kullanılması uygun görülmüştür.

3.5.3. Modelin Tahmini

Çizelge-4'den çalışmanın modeli F istatistiği ve olasılık değeri açısından anlamlı ve t-istatistiği ve olasılık değerleri açısından da tüm değişkenlerin anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, R^2 değeri % 91 oranında olup, bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkeni açıklama gücünün yüksek olduğunu göstermektedir.

Modelde yer alan tüm bağımsız değişkenler, bağımlı değişkeni pozitif yönde etkilemekte ve bu sonuç, teorik beklentilerimiz ile uyumlu olmaktadır. Burada, özellikle çalışmanın konusu gereği DYY'nin ihracatı etkileme derecesidir. Ancak, DYY'nin ihracatı etkileme derecesinin beklentimizin altında gerçekleştiğini belirtmek gerekmektedir. Buna göre, Orta Asya ülkelerinde DYY'da % 1'lik artış meydana geldiğinde, ihracatı % 0.10 oranında artırmaktadır. Ayrıca, GSYİH'de % 1'lik artış ihracatı 0.30 artırırken ithalatta meydana gelen % 1'lik artış ise % 0.47 oranında artırmaktadır.

Çizelge-4: Sabit Etkili Modelin Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken EXP	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
GDP	0.3062	0.2022	1.51	0.013
FDI	0.1054	0.0490	2.15	0.034
İMP	0.4703	0.1213	3.88	0.000
R^2	0.9148			
F			2.70	0.0348

SONUÇ

Bu çalışmada DYY'nin ihracata etkisi Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için panel veri analizi ile araştırılmıştır. Araştırmanın amacı, DYY'ların ihracata etkisinin belirlenmesi yanında, Orta Asya ülkeleri ile ilgili halihazırda literatürdeki kısıtlı ampirik çalışmalara katkı sağlamaktır.

Elde edilen bulgulara göre, DYY'nin ihracata etkisinin pozitif olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda, DYY'de % 1'lik artış meydana geldiğinde, ihracatı % 0.10 oranında artırmaktadır. Ayrıca, GSYİH'de % 1'lik artış ihracatı 0.30 artırırken, ithalatta meydana gelen % 1'lik artış ise ihracatı % 0.47 oranında artırmaktadır.

Bu çalışmanın ampirik bulgularının, literatür özeti kısmında belirtilen diğer ampirik çalışmalar (Kutan and Vuksic, 2007; Göçer ve diğerleri, 2012; Selimi et al. 2016; Koroci and Deshati, 2016; Popovici, 2018) ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Orta Asya ülkelerinde DYY'nin ihracatı pozitif etkilediği; ancak etkileme derecesinin zayıf kaldığı bulgusundan hareketle bu ülkelerde ihracatı artırmak bakımından, özellikle ihracat potansiyelini geliştirecek ve kullanacak DYY'ların ülkeye çekilmesi önem arz etmektedir. Bunun için, yatırım ortamının iyileştirilmesi, hukuk sisteminin geliştirilmesi, ekonomi-politik

istikrarın temini ve teşvik mekanizma ve araçlarının şeffaf, öngörülebilir ve etkin kılınması, hükümetlerin stratejik öncelikleri arasında yer almalıdır.

KAYNAKÇA

ADB (2014). *Connecting Central Asia with Economic Centers*, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/159307/adbi-connecting-central-asia-economic-centers-final-report//> 17.01.2018.

Al Khatlan, Khalid (2014). “Foreign Direct Investment Inflows and Economic Growth in Saudi Arabia: A Co-integration Analysis”, *Review of Economics and Finance*, 4: 70-80.

Altıntaş, Halil (2007). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi:1996-2007”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (22): 1-24.

Anwar, Sajid, and Lan Phi Nguyen (2011). “Foreign direct investment and export spillovers: Evidence from Vietnam”, *International Business Review*, 20: 177-193.

Aydın, Halil İbrahim ve Ömer Yalçınkaya (2016). “Ar-Ge Yatırımlarının Toplam Faktör Verimliliği Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerinde Panel Veri Analizi (1994-2014)”, *Pamukkale Üniversitesi SBE Dergisi*, 26: 179-196.

Baltagi, Badi H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition. England: John Wiley and Sons.

Barua, Rashmita (2013). “A Study on the Impact of FDI Inflows on Exports and Growth of an Economy: Evidence from the Context of Indian Economy”, *International Refereed Research Journal*. 4 (3): 124-131.

Bhasin, Niti, and Justin Paul (2016). “Exports And Outward FDI: Are They Complements or Substitutes? Evidence From Asia”, *Multinational Business Review*, 24(1): 1-31.

Bhutto, Niaz Ahmed, Abdul Khaliq Daudpota, Raja Shahzad and et al. (2008). “The Impact of Foreign Direct Investment (FDI) on Pakistan Exports: An Empirical Analysis”, *Journal of Independent Studies and Research (JISR) - Management and Social Sciences and Economics*, 6 (2): 13-17.

Candemir, Aykan (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama*. İstanbul: YASED Yayınları.

Constant, N’guessan Bi Zambé Serge, and Yue Yaoping (2010). “The Relationship between Foreign Direct Investment, Trade Openness and Growth in Cote d’Ivoire”, *International Journal of Business and Management*, 5 (7): 99-103.

Çatalbaş, Nazım (2014). “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımları”, *Anadolu Üniversitesi SBE Dergisi*, 14 (1): 143-158.

Delice, Güven ve Yunus Emre Birol (2011). “Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret Bilançosu: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30 (2): 1-28.

Dowling, Malcolm and Ganeshan Wignaraja (2006). “Central Asia’s Economy: Mapping Future Prospects to 2015”, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program. Silk Road Paper, July 2006.

EBRD (2018). Central Asia Investment Forum: Forging relationships for growth, <http://www.ebrd.com/news/events/central-asia-investment-forum-forging-relationships-for-growth.html>// 15.01.2018.

Erdoğan, Ali (2016): *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Örneği*, Ankara: Nobel Yayın.

Ersoy, Ahmet Yağmur ve Mustafa İlteriş Yılmaz (2014). “Bir Doğrudan Yabancı Yatırım Türü Olarak Birleşme ve Satın Almaların İhracata Etkisi; Türkiye Örneği”, *İşletme Bilimi Dergisi*, 2 (2): 1-20.

EU Commission (2018). *Countries and Regions: Central Asia*, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/central-asia/> 20.01.2018.

Göçer, İsmet, Şahin Bulut ve Metin Dam (2012). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin İhracat Performansına Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz”, *Business and Economics Research Journal*, 3 (2): 21-40.

Green, William H. (2002). *Econometric Analysis*, Fifth Edition. Nem Jersey: Prentice Hall.

Hadri, Kaddour and Eiji Kurozumi (2012). “A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of the Serial Correlation and Common Factor”, *Economics Letters*, 115: 31-34.

Hsiao, Cheng (2003). *Analysis of Panel Data*, Second Edition. Cambridge University Press.

Koroci, Aurel, and Erjona Deshatia (2016). “How does FDI Affect Albania’s Export Performance”, *Sociology Study*, 6 (11): 731-736.

Kumar, Nagesh (1996). “Foreign Direct Investments and Technology Transfers in Development: A Perspective on Recent Literature”, The United Nations University, Institute for New Technologies Discussion Paper Series. 9606: 1-41.

Kutan, Ali, and Goran Vuksic (2007). “Foreign Direct Investment and Export Performance: Empirical Evidence”, *Comparative Economic Studies*, 49: 430-445.

Leichenko, Robin M., And Rodney A. Erickson (1997). “Foreign Direct Investment and State Export Performance” *Journal of Regional Science*, 37 (2): 307-329.

Mahadika, Iman Naufal, Salih Kalayci, and Nihal Altun (2017). “Relationship between GDP, Foreign Direct Investment and Export Volume: Evidence from Indonesia”, *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 8 (1): 51-54.

Metaxas, Theodore, and Polyxeni Kechagia (2016). “FDI in Central Asia: The Case of Uzbekistan”, *Applied Econometrics and International Development*, 16 (1): 64-73.

Öke, Mim Kemal, Halim Nezihoğlu, Gökhan Bacık vd (1999). *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

- Önder, Kübra (2017). “Pamuk Arzını Etkileyen Faktörlerin Panel Veri ile Analizi: 2000-2015”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 12 (1): 83-98.
- Pacheco-Lopez, Penelope (2005). “Foreign Direct Investment, Exports and Imports in Mexico” The World Economy, 28 (8): 1157-1172.
- Polat, Bekir (2018). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yatırım Ortamı İyileştirme Çalışmalarının Etkinliği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Popovici, Oana Cristina (2018). “The Impact Of FDI on EU Export Performance in Manufacturing and Services. A Dynamic Panel Data Approach”, Romanian Journal of Economic Forecasting, 21 (1): 108-123.
- Sabra, Mahmoud M. (2015). “A Dynamic Panel Analysis Of French Exports and Outward FDI in Selected Mediterranean Countries”, Journal of International and Global Economic Studies, 8 (1): 93-112.
- Sağlam, Yağmur, Hüseyin Avni Egeli ve Pınar Egeli (2017). “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi”, Sosyoekonomi, 25(31): 149-165.
- Sandalcılar, Ali Rıza, and Önder Dilek (2017). “Foreign Direct Investments, Export And Economic Growth: Evidences From Selected Developing Countries”, International Journal of Economic and Administrative Studies, 19: 197-210.
- Saraçoğlu, Sıtkıcan ve Mehmet Songur (2017). “Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Avrasya Ülkeleri Örneği”, Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi. 8 (16): 353-372.
- Selimi, Nasir M. A., Kushtrim Reçi, and Luljeta Sadiku (2016). “The Impact of Foreign Direct Investment on the Export Performance: Empirical Evidence for Western Balkan Countries”, ILIRIA International Review, 6 (1): 58-66.
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2012). *İleri Panel Veri Analizi*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Trade Map (2019). <https://www.trademap.org/Index.aspx//> 6.05.2019
- Türkcan, Burcu, and Fatih Saygılı (2011). “Foreign Direct Investment Inflows and Net Exports Relationship in Turkey: An Analysis for the Post-1980 Period”, International Journal of Social Sciences and Humanity Studies. 3 (2): 83-91.
- UNCTAD (2014). *Investment Guide to the Silk Road-2014*, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diae2014d3_en.pdf// 5.05.2019.
- UNCTAD (2016). *Investment Policy Review Tajikistan*, https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaepcb2016d1_en.pdf// 12.04.2019.

EĞİTİMDE YERELLEŞME: TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER

Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN

Kocaeli Üniversitesi SBF İzmit/Kocaeli

ORCID: 0000-0002-4453 -3701

Mehmet AKTAŞ

İzmit EML Müdürü İzmit/Kocaeli

ÖZET

Bugünün dünyasında eğitimin nitelik ve niceliği, onun önemini, her geçen gün artırmaktadır. Nüfusunu bilgi ile donatabilen ülkeler, üretken ve başarılı olabilir. Eğitim, bir zarurettir ve gerçekte, bireysel/toplumsal kalkınma vasıtasıdır. Yönetimsel süreçlerde olduğu gibi, eğitimde “sürdürülebilirlik- etkinlik-zaman yönetimi”, “eğitimin kalite ve etkinliğini” ortaya çıkarır. Kamu eğitim hizmetlerinde kaliteyi artırmak için yüksek gelirli ülkelerde hükümetler halkı devlete yakınlaştırma stratejisi izlemektedir. Katılım ve toplumsal uyumun sağlanmasıyla başarıya erişimin mümkün olacağı kabul edilmektedir. Bu açıdan, devleti halka daha yakın hale getirmede en etkili yolun, “yerelleşme” olduğu düşünülmektedir. Yerel yönetimlerin gelişme düzeyi ile ülkenin toplumsal kalkınma düzeyi arasında doğrusal bir ilişki vardır. Yerelleşme uygun şekilde hayata geçirildiğinde, yerinde yönetim stratejisi, kamu hizmet kalitesini yükseltir. Bununla birlikte, eğitim bağlamında, yerelleşme ve eğitim kalitesi birbirleriyle bağlantılıdır. “Yerel etkiler nelerdir?” ve “kalite ne kadar artabilir?” gibi sorular gündemde olacaktır. Bu nedenle, eğitimde yerleşmenin olası fayda ve sakıncaları, hizmetin yerele aktarımının ölçüsü ve farklı ülkelerdeki uygulamaların mukayesesi ile Türkiye için öneriler bu çalışmanın amacı ve kurgusunu oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Merkezi Yönetim, Yerelleşme, Verimlilik, Eğitim Kalitesi.

ABSTRACT

Localization in Education: Recommendations for Türkiye

The quality and quantity of education increase its importance in today's world day by day. Countries that can equip their population with knowledge can be productive and successful. Education is a necessity, and in fact, it is an individual/social development tool. Just as in all managerial processes, "sustainability, efficiency, time management" in the education reveals the "quality and effectiveness of education". In order to increase the quality of public education/training services, the governments of high income countries adopt the strategy of bringing people closer to the state. It is assumed that success will be achieved by ensuring participation and directing reconciliation. From this point of view, it is suggested that the most effective way of bringing the state closer to the people is "localization". There is a linear relationship between the level of development of local governments in a country, and the level of social development of a country. It is an on-the-spot management strategy that improves the quality of public service when localization is implemented properly. However, in terms of

education, localization and quality of education are connected. "What are the local effects? How long can quality increase?" are main questions kept alive. For this reason, the study of the possible benefits and disadvantages of localization in education, the extent to which the service will be transferred to local authorities, especially the comparison of the implementations in different countries, and policy recommendations for Turkiye form the objective and content of this paper.

Key Words: Education, Cental Government, Localization, Productivity, Quality in Education.

GİRİŞ

Eğitimin nitelik ve niceliği günümüz dünyasındaki önemini her geçen gün artırmaktadır. Nüfusunu bilgiyle donatarak kullanabilen ülkeler başarılı olabilmektedir. Eğitim bir ihtiyaçtır ve aslında hem bireysel hem de toplumsal gelişim ve sosyalleşme aracıdır. İdari, siyasi ve mali boyutları olan yerelleşme olgusu, kamu maliyesinde yaşanan dönüşüm sürecinde en önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Daha çok siyasi ve idari düzlemde tartışılan yerelleşme olgusu, yakın zamanlarda mali boyutta da ele alınmaya başlanmıştır. Kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılması amacıyla mali karar alma yetkisinin ve sorumluluklarının ve aynı zamanda merkezi idarenin birtakım fonksiyonlarının merkezi idare dışında daha alt yönetim birimlerine aktarılması şeklinde tezahür eden mali yerelleşme olgusu, daha etkin bir kamusal ve mali yönetime de ışık tutmakta; çok tartışılan bir konu olmakla birlikte her geçen gün farklı disiplinlerin ilgi alanına girmektedir.

Bir ülkenin idari olarak adem-i merkezi bir yapıya sahip olması, mali süreçlerini yerelleştirdiği anlamına gelmemekte; ülkenin üniter ya da federal bir yapıya sahip olması da mali yerelleşme açısından belirleyici bir unsur olmamaktadır (Sharma, 2004: 50-51). Bütün yönetsel süreçlerde olduğu gibi, eğitim hizmetinde de "sürdürülebilirlik-verimlilik-zaman yönetimi" üçgeni, eğitimin "kalite ve etkililiğini" ortaya koymaktadır. Kamu hizmeti olarak eğitimin kalitesini artırmak için, devletin halka ve halkın devlete yaklaştırılması stratejisi benimsenmektedir. Katılımcılık ve uzlaşma kültürü ile başarıya ulaşılacağı düşüncesinden hareketle, devleti halka yaklaştırmanın en etkin yolu yerelleşmedir. Bir ülkedeki yerel yönetimlerin gelişim düzeyiyle o ülkenin toplumsal gelişmişlik düzeyi arasında doğrusal ilişki vardır. Yerelleşme, doğru uygulandığında, kamu hizmetinin kalitesini artıran, ihtiyacı yerinde çözen bir stratejidir. Eğitimde yerelleşmenin olası faydaları ve potansiyel sakıncalarının değerlendirilmesi; hangi rol ve faaliyetlerin ne ölçüde yerel otoritelere aktarılacağına ilişkin yaklaşımın çalışılması, özellikle dünya deneyimi ışığında karşılaştırmalar yapılması yol gösterici olacaktır.

1. YERELLEŞME KAVRAMI

Yerelleşmenin farklı tanımları arasında en sık anılanı Rondinelli tarafından yapılmıştır: "Kamuya ait merkezi yönetim ve fonksiyonların, merkezi otoritenin taşra birimlerine, yarı özel kamu birliklerine, fonksiyonel otoritelere, özel yerel yönetimlere ya da hükümet-dışı örgütlere devridir" (aktaran: Özmüş, 2005: 2). Küresel bir eğilim olarak ülkelerin yerelleşmeye daha çok yöneldiği görülmektedir. Dünya Bankası Raporlarında, hem "küreselleşme" hem de "yerelleşme"nin kaçınılmaz olduğu ve bir ülkenin 21. yüzyılda başarılı olup olmayacağına bu güçlerin ne kadar iyi yönetildiğine bağlı olacağı savunulmaktadır.

Yerelleşmenin olup olmaması gerektiğini tartışmak esas itibarıyla yersizdir; üzerinde durulması gereken bu politikaların nasıl uygulanacağıdır (Olgun, 2007: 115). Bu noktada merkezi ve yerel idare arasındaki hizmet ve gelir paylaşımı önem kazanmaktadır. Mali özerklik, hizmet özerkliğinin önemli bir aracıdır. Hatta yerel yönetim birimi, gelirini, matrah ve oranını kendi tespit edeceği vergilerle ve kuracağı işletmeler aracılığıyla sağlayabilmelidir. Çünkü merkezi yönetimden gelir aktarımı, yerel yönetimleri merkezi yönetime bağımlı kılmaktadır. Özellikle gelir, servet ve emlak vergileri gibi vergilerin yerel yönetim geliri haline gelmesi, yerelde toplanan vergilerin yerelin kaynak ihtiyacını gidermesi çok önemlidir (Görmez, 1997: 74) Bu sayede mali özerklik için ciddi bir adım atılmış olacaktır. Bundan sonraki adım mali yerelleşmenin kurumsal niteliğinin oluşturulmasıdır.

2. YERELLEŞME TÜRLERİ

Tanımından hareketle yerelleşmenin temelinde yetki aktarmanın bulunduğu görülmektedir. Yerelleşme sürecinde, merkez örgütünün elinde bulunan yetkinin, taşra örgütlerine ya da yerel yönetim örgütlerine aktarılması söz konusudur (Usluel, 1995: 3-4). Rondinelli, Mc.Cullough ve Johnson'ın (1989) tarif ettiği yerelleşme boyutlarına, eğitim açısından bakılacak olursa, eğitimde yerelleşmenin uygulamada ne anlama geldiği daha iyi anlaşılabilir. Bu yerelleşme boyutları, yetki genişliği, yetki aktarımı ve yetki devridir.

Yerelleşme, idari, siyasal ve mali açılardan tartışılmaktadır. İdari yerelleşmede, merkezi yönetim karar verir; yerel kurumlar uygular. Bu durumda icra yetkisi yereldedir. Siyasal (politik) yerelleşmede, karar alma ve uygulama yetkisi tamamıyla yerel kurumlara verilmiştir. Mali yerelleşme, yerel kurumlara merkezi yönetimden bağımsız şekilde gelir elde etme, bu gelirlerini arttırıcı kararlar alabilme ve bağımsız harcama yapma imkânının tanınması demektir.

3. YERELLEŞME GEREKÇELERİ

Yerelleşme, kararların yerinden alınması ve hizmetin yerinden üretilmesi yoluyla kaynakların etkin kullanımının en önemli araçlarından; merkezi bürokratik mekanizmalarla zayıf kalan hizmet alanlarının etkinleştirilmesi; aynı zamanda aşırı kalabalık merkezi bürokrasinin ağırlığının azaltılması ve kalkınma projelerini gerçekleştirme amacıyla başvuru bir uygulamadır. Merkezi yönetim sorumluluklarını azaltma amacı güden yerelleşme olgusu kalkınmanın gerçekleştirilmesi için özel sektör ve hükümet dışı organizasyonlar tarafından serbest katılımı esas olan bir kamu yönetimi biçimidir (Kovancılar vd., 2007: 93-94). Yerelleşme, çağdaş demokrasi anlayışının da kaçınılmaz bir gereğidir. Çünkü yurttaşların yaşama koşulları ile ilgili kararların alınmasına katılmaları, toplumsal gelişmenin hızlandırılması konusunda bilgi ve yeteneklerini seferber edebilmeleri, demokrasinin özünü oluşturmaktadır (Köse, 2004: 5). Yerelleşmenin faydaları şunlardır:

- i. Yerelleşme, hizmetlerin ilgili toplum kesimine ve yeterince/zamanında sağlanması yoluyla etkinliği arttırır.
- ii. Yerelleşme, başta mali sorumluluk olmak üzere, kamusal makamların sorumluluk paylaşımını beraberinde getirir ve bu şekilde yönetişimi güçlendirir.
- iii. Yerelleşme, aslında yurttaşa daha fazla sorumluluk yükler ve her bölgenin kendine özgü koşulları hakkında daha doğru bilgiye erişilebilmesi sayesinde, daha etkili bir karar verme

altyapısı meydana getirir.

Bir ülkede yerel yönetimlerin gelişim düzeyi ile o ülkenin toplumsal gelişmişlik düzeyi arasında belirgin bir ilişki vardır (Keleş, 1992: 17). Bu görüşü benimeyen TC Anayasası 127. maddesinde, yerelleşmenin üç temel amacından söz edilmektedir:

- i. Temel haklarının kullanımına imkân vermesi,
- ii. Üretim ve tüketimde etkinliği sağlaması,
- iii. Demokrasinin gelişimine katkı yapması.

Temel insan haklarından sayılan kaliteli eğitim hizmeti açısından da üretim ve tüketim etkinliğinin sağlanması öncelikli toplumsal hedeflerdendir. Gelişmiş ülkelerde yerel yönetimler halka daha fazla hizmet sunarlar ve daha çok gelir kaynaklarına sahiptirler. Bu ülkelerde yerel yönetimlerin, yerel topluluğu ilgilendiren kamusal kararlarda daha çok söz hakları vardır. Eğitimin yerelleşmesiyle, eğitim hizmeti arzının yerel yönetimlerin katkısıyla artırılması, faaliyetin daha büyük oranda yerel kaynaklarca finansmanı, yerel topluluğun, kendi çocuklarının eğitimiyle daha fazla ilgilenmesi ve bu yolla eğitim hizmeti talebinin belirginleştirilmesi arzu edilir.

Yerelleşme sayesinde, halk ve veliler, kendi çocuklarının eğitim düzeyi ve kalitesinin yükselmesi için, daha fazla maddi ve manevi katkıda bulunmayı kabul ederken bu amaç istikametinde yerel yönetimleri, hizmet kalitesi ve kaynak kullanımı açılarından daha etkin biçimde denetleme ve yönlendirme imkânı elde eder; onları diğer yerel yönetimlerle rekabete zorlar; rekabet ise kaliteyi artırır. Yerinden yönetim, eğitime ayrılan kaynakların, öncelikler doğrultusunda daha etkin şekilde kullanımına katkı sağlar.

4. YERELLEŞMENİN SAKINCALARI

Eğitimin yerinden yönetiminin olumlu etkileri vurgulansa da, yerelleşmenin uygun koşullar hazırlanmadan yapılması halinde, yanlış sonuçlar doğuracağı da açıktır. Örneğin, eğitim yönetiminin yerelleşmesi ile birlikte eğitim yöneticilerinden, öğretimsel liderlik, toplum ve çevre ilişkileri ve okul yönetimi etkinlikleri gibi alanlarda beklentiler artacaktır. Çünkü yerinden yönetimi etkili biçimde uygulayabilmek için ve toplumun katılımını, desteğini sağlamak için, yerel eğitim yöneticilerinin politik becerilere de sahip olması gerekebilecektir. (Çınkır, 2002: 106). Oysa bu donanıma sahip yönetici bulabilmek oldukça güçtür ve bu tarz yöneticilerin yetiştirilmesi de zaman alıcıdır.

Eğitimin yerelleştirilmesi uygulaması, çoğu zaman pahalı bir uygulama olabilir. Daha önceden ağır aksak da olsa işleyen bir sistemi, yeniden alt düzeylerde örgütlemek ve kurmak, daha fazla insan kaynağı ve daha fazla kamu harcamasını gerektirebilir. Böyle bir girişim, başka alanlardaki gelişmeleri engelleyecek şekilde yerel düzeyde şişirilmiş eğitim bütçelerine yol açabilir. Bu kamusal tercihin doğruluğu çoğu zaman tartışmalıdır. Yerelleşme, ayrıca, yerel yönetimlerin daha fazla hizmet üstlenmesi anlamına geleceğinden, yerel yönetimlerin bütçe açıklarını ya da borçlanma eğilimlerini de sürekli olarak artırıyorsa, problem üretir.

Yerel yönetim birimleri kurumsal olarak yeterince gelişmemişlerse, artan sorumluluklarının hakkını veremezler ve bu durumda yerelleşmeden beklenen yararlar gerçekleşmez. Kişilikli, nitelikli ve becerikli personel eksikliği, yerinden yönetim sürecinin uygulanmasını

zorlaştırabilir. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda eğitim yönetimini yerel düzeyde planlayacak sayı ve nitelikte insan gücü bulunmamaktadır (Grieve, 1979). Yerelleşme sürecinde, il ve ilçelerde yeterli mali kaynağa ve yeterli sayı ve nitelikte personele gereksinim vardır.

Yerel yönetim uygulamasındaki zafiyetler; hem merkezi yönetim hem de yerel yönetimler açısından ortaya çıkabilecek yönetsel altyapı yetersizlikleri de yerelleşmeden beklenen yararların gerçekleşmesinin önünde bir engeldir. Örneğin, bazı yerel hizmet birimlerinde, söz konusu hizmetin yönetim ve organizasyonundan sorumlu yönetici, memur ya da kurullar, siyasal partilerin veya bazı baskı ve çıkar gruplarının etkisinde kalarak, hizmeti, yerel topluluğun ihtiyaçları doğrultusunda değil, siyasal ve ideolojik kaygılar, baskı ve çıkar gruplarının tercihleri veya kendi çıkarları doğrultusunda idare edebilirler. Bu etkili makamlar, bazen bir parti ya da çıkar grupları tarafından ele geçirilebilir. Bu durumda, kamu hizmeti gerçek amacından sapacak ve yerel topluluğun, gerçekte tam olarak istemediği şekle bürünebilecektir (Adesina, 1987). Özellikle federal yapıli ülkelerde görülen bağımsız okul bölgelerinin, okul yönetimlerinin ve eğitimden sorumlu yerel kurumların üye ve yöneticilerinin tarafsızlığı, bu kurumların siyasetten ve ideolojiden uzak kurumlar olmaları, açıklık ve hesap verebilirlikleri, her zaman en fazla tartışılan ve önem verilen konular arasındadır.

Yerel yönetimin sunacağı hizmetle ilgili yeterli finansal kaynak bulunamazsa, bölgede hizmet sunumunda görevli yerel liderler ve memurlar, yerinden yönetimi ciddiye almayabilir. Bu ise, otorite kaybı ve hizmet sunumunda zafiyetle sonuçlanır.

Zaman zaman yerel yönetimler, ek mali kaynak oluşturma ve bunları etkin kullanma konusunda da sorunlar yaşayabilir ve sonuçta daha fazla yerelleşme, hizmetlerin, ilgili toplum kesimine ve yeterince/yetkinlikle verilmesini sağlayamaz.

Bir hizmetin yerinden yönetimce örgütlenmesi, yerinden yönetimin o hizmet için, yerel düzeyde geçerli olacak ve çoğu kez sonradan kaldırılması mümkün olmayan birtakım standartlar getirmesini gerekli kılar. Hizmet sunumuna ait politikaların ana çerçevesi ve yerel yönetimlerin bu konudaki işlevleri açıkça belirlenmemişse, yerel yönetimler tarafından konulan standartlar, kolayca ulusal hedeflerin dışına taşar ve hizmetin ülke çapında aynı/benzer düzeyde sunulmasını önler.

Yerel kamusal kaynakların artışının, yerel ve bölgesel dengesizlikleri ve farklılıkları arttıracığı; bundan, özellikle düşük gelirli kesimlerin ve bölgelerin zarar göreceği düşüncesi sıkça ifade edilir. Yerel yönetim birimlerinin iktisadi imkan ve kapasitelerindeki farklılıklar, sunulan hizmet miktarını ve kalitesini de farklılaştırır. Bunu önlemek için yerel yönetimlere merkezi yönetimden mali destekler sağlanır. Mali yardımların paylaşılmasında ortaya çıkacak sorunlar, daha fazla yerelleşmenin faydadan çok zarar getirmesine neden olur.

Yerel ve ulusal düzeylerdeki toplum dinamikleri, yerelleşme uygulamasına çok fazla izin vermez. Daha çok yerelleşme uygulamasının, üniter devlet ve toplum yapılarına zarar verebileceği düşüncesi, genelde politik kaygılar biçiminde dile getirilir. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda, örneğin eğitim hizmetinin merkezden yönetimi ile ulusal bütünlüğün sağlandığı konusunda genel kabul vardır. Bu nedenle ulusal bütünlüğü sağlamak ve bölgesel dengesizlikleri azaltmak için eğitimin merkezden yönetimi savunulur.

5. DIKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Yerel yönetimlere eğitimle ilgili yeni görev ve sorumluluklar yüklenmeden önce, bu kurumların halen karşı karşıya oldukları sorunların ele alınması ve çözüm zeminine taşınması gerekir. Yerinden yönetimlerin zayıf, halk katılımının düşük kaldığı ülkelerde, eğitimin yerelleştirilmesi uygulamalarının başarısını engelleyen etkenler baskın olur. Eğitimin yerelleştirilmesinden önce, yerel yönetimlerin ve yerel eğitim kurumlarının etkin, verimli hizmet üretebilen, demokratik katılım yollarının açık olduğu, yeterli kaynaklara sahip kurumlar haline dönüştürülmesi gereklidir. Uygulamadaki olumlu ve olumsuz deneyimlerden türetilen bu önermenin dayandığı başarılı ve başarısız örneklere geçmeden önce, eğitim hizmetlerinin yerelleştirilmesinin ön koşulları aşağıda özetlenecektir.

5.1. Yerelleşmenin Önkoşulları

Eğitim hizmetlerinde yerelleşme, aslında çok fazla tartışılan, tavsiye edilen, fakat lehine kanıtları sınırlı kalan çok boyutlu bir olgudur. Bu nedenle de birtakım önkoşullar altında hayata geçirilmesi düşünülmelidir.

Her şeyden önce, uygulamaya geçmeden, kuralların herkes ve her durum için olabildiğince açıklıkla tesbit ve ilanı gerekir. Kurallar konulurken ulusal öncelikler ile yerel farklılıkların uzlaştırılmasına dikkat edilmelidir (Arslan ve Atasayar, 2008: 65-66). Bölgelerin, il ve ilçelerin yetki ve sorumlulukları ve bunları sistemde kimin üstleneceği, yerel halkın hizmet sunumuna dâhil edilmesinin yol ve araçları ve yerel halkın katkılarının neler olacağı gibi konuların da açıkça, merkezi yönetimin teknik katkısıyla ve yerel işbirliğiyle önceden belirlenmesi gereklidir. Bu genel saptamalar dışında yerelleşmenin önkoşulları aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir.

5.1.1. Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi

Eğitimde yerelleşmenin başarılı olabilmesi için öncelikle, mevcut kurumsal kapasitenin doğru kullanımı, iyi yönetilmesi ve geliştirilmesi son derece önemlidir. Bu ise ihtiyaçların önceden doğru tahmini, hedeflerin doğru konması, kararların tam ve doğru bilgi ile alınması ve bu hedefleri karşılamaya yetecek her türlü kaynağın hazırlanması ve yönetilmesi ile ilgilidir (Rondinelli, McCullough, and Johnson, 1989: 78).

Yerelleşmenin başarılı uygulanabilmesinin temel şartı, kurumsal kapasite oluşturma ve geliştirme ihtiyacının hissedilmesidir. Bu kapsamda insan kaynakları ve finansal imkanlar geliştirilmelidir. Pek çok gelişmekte olan ülke uygulamasında yerelleşmenin başarılı olamamasının önde gelen sebebi, yeterli finansal kaynaktan yoksunluk ve mevcut kaynağın etkin şekilde yerel düzeyde kullanılamamasıdır. Bu nedenle merkezi hükümetler, yerel birimlere finansal kaynak desteğinde bulunmalı ya da onları yeterli finansal kaynak elde edecek şekilde reforme etmelidir. Bu, pek çok gelişmekte olan ülkede merkezi hükümetin kendisi tarafından kullanılan bazı gelirlerden vazgeçmesi anlamına geleceğinden politik olarak kolay olmayacaktır. Finansal kaynaklara ilave olarak, yerel eğitim kurumlarındaki personelin takviye edilmesi ve her türlü eğitim, öğretim, yönetim beceri ve bilgilerinin geliştirilmesi de şarttır (Parry, 1997: 212). Gelişmekte olan ülkeler için, bu da, kısa dönemde karşılanması kolay olmayan bir koşuldur.

5.1.2. Eğitim Hizmetinin Dışsallıkları ve Ölçek Ekonomileri

Eğitime ilişkin hangi mal ve hizmetin yetki devri ile yerel kurumlara aktarılacağı, o mal ve hizmetin niteliklerine bağlıdır (Parry, 1997: 213). Dışsallıkları yoğun olan ve arzı sırasında pozitif ölçek ekonomilerinden yararlanma imkânı bulunan eğitim mal ve hizmetleri (ders kitaplarının basımı gibi), merkezi yönetimin elinde kalmak durumundadır. Hangi hizmetin yerelleştirileceğine karar verirken bu konuya dikkat edilmelidir.

5.1.3. Merkezi Hükümetin Rolü

Doğru bir yerleşme uygulamasında merkezi yönetimin rolü aslında sanılandan çok daha fazladır. Her şeyden önce, yerel yönetimlerin etkin, verimli çalışabilen, eğitim hizmetlerini finanse edebilecek imkânlarla sahip hale getirilmesi gereklidir (Tendler, and Freedheim, 1994). Büyük eğitim yatırımları gibi, yerel yönetimlerin karşılaşılabilecekleri özel sorunların çözümünde de merkezi yönetimin her zaman etkin rol alması beklenecektir. Merkez ve taşrada yeterli sayı ve nitelikte eğitim personeli istihdamı ve işe alınan görevlilerin sürekli eğitiminde de merkezi yönetim söz sahibi olacaktır.

Yerelleşmenin başarısı, merkezi hükümetin kendisi için önemli görebileceği bazı karar alma yetkilerini yerel kurumlara paylaşabilmesine de bağlıdır. Aksi takdirde kararlar, yerel koşullara uygun ve doğru bilgiye dayanılarak alınamayacak; etkinlik geliştirilemeyecektir. Demokrasinin yerleşmediği bazı gelişmekte olan ülkelerde, merkezi hükümete bağlı eğitim bürokrasisi, siyasetçilerle birlikte hareket ederek, karar alma yetkisinin yerel kurumlara aktarılmasına engel olabilmektedir (Rondinelli, 1980: 140).

Yerelleşmeye başlamadan önce, merkezi hükümet kendi içinde eğitim sistemindeki yeni rolünü özümsemeli; karar alıcı değil, destekleyici, teşvik edici ve yönlendirici olacağına ikna edilmelidir. Bu yeni sistemde, olgunun kavramsal çağrışımı aksine merkezi hükümetin rolü fazladır; fakat merkezi hükümet, bu sistemde asli aktör olmasa da, yerel eğitim hizmetlerinin sunulmasında, yerel kurumlara yardımcı, destekleyici ve kontrol edici olmalıdır. Denetim ve kontrol mekanizmasının sağlıklı işleyebilmesi için, özellikle bilgisayar ve internet teknolojilerinden yararlanılarak, sorumlu yerel birimlerle merkezi hükümet arasında bilgi akışını sağlayan dikey bilgi kanalları oluşturulmaktadır. Bu yapılanma ve sağlıklı işleyişi, merkezi yönetimin kontrol ve destek rolünü etkin icrası için gereklidir.

Denetim ve kontrol sistemi, yetkilerin, ülke bütünlüğüne zarar vermeden yerel hizmet birimlerinin siyasallaşmasına ve yozlaşmasına izin vermeyecek şekilde, merkez-yerel işbirliği içinde, bölgesel farklılıklar da göz önünde bulundurularak kullanımını sağlamak amacıyla oluşturulmalıdır. Eğitimden sorumlu yerel kurumların siyasallaşması, yerelleşmenin yerel topluluklar arasındaki eğitimsel dengesizlikleri daha da arttırması en korkulan sorundur.

Bölgesel dengesizlikler, tek başına yerelleşme ile ortadan kaldırılamaz. Bu konuda merkezi yönetimin koordinasyon rolü önemlidir. Yerelleşen eğitim hizmeti, yerel topluluklar arasındaki farklılıkları artırıyorsa, her düzeyde yozlaşma, karmaşa ve bozulma üretebilir.

Merkezi yönetim, yerelleşme ile birlikte, mali, siyasi ve hukuki sorumluluk bilincinin güçlendirilmesi konusunda da rol üstlenmelidir. Sorumluluk bilinci güçlendirilmiş, şeffaflığa önem veren bir yapı içinde, yerel kaynakların esnek ve etkin kullanımı mümkün hale gelir.

Yönetim birimleri arasında mali transferler, böyle bir yapı içinde doğru uygulanabilir. Merkezi idarenin teknik ve mali desteği ile yerel idarelerin gelir, harcama ve borçlanmalarının etkin takibi şarttır.

5.2. Eğitim Hizmetlerinin Yerelleştirilmesinde Başarılı ve Başarısız Örnekler

Dünyada, eğitim hizmetlerinin yerelleştirilmesi konusunda ilk akla gelen başarılı örnekler arasında bulunan Danimarka’da, eğitim hizmetleri, neredeyse tamamen yerel yönetimler tarafından yürütülür hale getirilmiştir. Eğitim Kanunu’nda, eğitimin genel amacı ve çerçevesi belirlendikten sonra uygulamadaki ayrıntılar sorumlu yerel birimlere terk edilmiştir. Eğitim Bakanlığı’nın en önemli görevi, eğitimin hedeflerini belirlemektir. Bu çerçevede, öğrencinin eğitim dönemi sonunda, konulan standartlara erişip erişmediği yine merkez tarafından kontrol edilir. Belirlenen hedefler doğrultusunda, eğitim malzemesinin seçilmesi, uygulanacak metot ve detaylı ders planlaması konusunda, öğretmen tamamen inisiyatif sahibidir (Altınok, 1997: 123-126). Bir başka gelişmiş ülke olan İngiltere’de eğitim hizmetleri, yerel kuruluşlar (county meclisleri) tarafından başarıyla yürütülmektedir (Ateş, 2008: 200).

Başarısız örneklere genel olarak bakıldığında, yerelleşmenin ön koşullarına dikkat edilmediği ve sakıncalarının elimine edilmesine yönelik gayretlerin sınırlı kaldığı görülmektedir. Brezilya, eğitimin yerelleştirilmesi için bütün yolları denemesine rağmen, bölgesel eşitsizlikleri giderememiş ve eğitim için gerekli yerel kaynak sorunlarını çözememiştir (Litvack, 2003: 1). Bir başka örnek de Şili’dir. Şili’de eğitimin yerelleşmesine rağmen, yerel halkın eğitim hizmetlerine ve maliyetlerine katılımını arttırmaması, yönetimin yerel kurumlara yeterince destek olmaması gibi nedenlerle, bölgesel eşitsizlikler giderilememiş ve özellikle fakir bölgelerde sağlıklı işleyen bir eğitim hizmeti yerleştirilememiştir. Eğitimin yerelleştirilmesi sosyal bölünmüşlüğü artmıştır (Der Wal, 2007). Şili, eğitimin yerelleşmesinin nasıl başarısızlığa uğratılabileceğine ilişkin çok güzel bir örnektir.

Sonuç olarak, yerelleşmenin, etkinliği, açıklığı, hesap verebilirliği ve sorumluluğu arttıran teorik avantajları, literatürde açık olmakla birlikte, özellikle bu konuda uygulamada sorunlarla karşılaşmaktadır. Ciddi finansal kısıtlar altında bulunan ülkelerde, bu sorunlar daha derin hissedilmektedir. Öte yandan, eğitimin yerinden yönetiminin en iyi uygulandığı ülkelerde bile, görevlerin birçoğunun yerel birimlere aktarılmadığını da görmek gerekir (Çınkır, 2002: 106).

6. YERELLEŞEN EĞİTİM HİZMETLERİ

Hangi hizmetin fonksiyonel bazda ne ölçüde yerelleştirileceğine dair ölçüler belirlemek, eğitim hizmetlerinin yerelleştirilmesinde özellikle dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Elbette bu sorun, ülkelerin kendilerine özgü koşulları altında farklı uygulamalarla aşılmaktadır. Fakat literatürde bu alanda genel kurallara ulaşmak için yapılmış çalışmalar da vardır. Dünya Bankası’nın katkısıyla Kolombiya Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmada hangi eğitim hizmetlerinin ne ölçüde yerelleştirilebileceği ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Söz konusu çalışmanın ana başlıkları aşağıdaki gibidir (Litvack, 2011: 2):

- i. Eğitim standartlarının belirlenmesi
- ii. Müfredatın ve öğrenme metotlarının oluşturulması
- iii. Öğrencilerin başarı değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi

- iv. Ders kitaplarının üretimi ve dağıtımı
- v. Öğretmen yetiştirme, atama ve terfileri
- vi. Eğitimin finansmanı
- vii. Okul inşası ve bakımı
- viii. Öğretmen ücretleri

Bu başlıklar altında ortaya çıkabilecek bir yerelleşmeye uygulamada karar verirken, her birini okul öncesi, ilk, orta ve yüksek öğrenim ile yetişkin eğitimi ve mesleki eğitim bazında ayrıca değerlendirmek daha doğrudur. Bu konuda araştırma eksikliği gözlenirken sözü edilen projede konu genel olarak ele alınmıştır.

Yerelleşmenin önkoşulu, kuralların herkes ve her durum için olabildiğince açıklıkla konmasıdır. Kurallar konulurken, ulusal öncelikler ile yerel farklılıkların uzlaştırılmasına öncelikle dikkat edilmelidir (Arslan 2008: 65). Dünyadaki başarısız örnekler incelendiğinde daha çok gelişmekte olan ülkeler olduğu, başarılı örneklerin ise gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir. Danimarka ve İngiltere’de yerel kuruluşlar tarafından başarıyla yürütülmektedir. Başarısız örneği olarak, Brezilya ve Şili gösterilebilir. Öte yandan yerelleşmenin başarıyla uygulandığı ülkelerde bile görevlerin birçoğunun yerel birimlere aktarılmadığını görmek mümkündür.

Merkezi yönetimin; eğitimin genel politikasını, ulusal müfredat ve standartlarını belirleme, okul işletme harcamalarını finanse etme, teknik bilgi desteği sağlama gibi bir dizi görevleri vardır. Yerel yönetimlerin ise; eğitim bakanlığının belirlediği eğitim standardına uygun şekilde okulları yönetmek, okulların fiziki ve eğitim ortam standartlarını, ulusal standartların altına düşmeyecek şekilde devamını sağlamak (temizlik, ısıtma-soğutma, tamirat-tadilat, bahçe bakımı, vb), tüm yerel harcamalarını belirlemek gibi görevler öngörülmektedir.

SONUÇ: TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER

Türk eğitim sisteminde okul yönetimleri, öğretimsel liderlik fonksiyonunu zayıflatacak şekilde çok sayıda görevle karşı karşıyadır. Okulun fiziki ihtiyaçlarının giderilmesi için inşaattan anlaması, mali konuları gerçekleştirmek için muhasebeden anlaması, mesleki okullarda SGK, iş güvenliği gibi birçok konularda ağır sorumluluklar taşımaktadır. Oysa bu görevler uzmanlık gerektiren hizmetlerdir. Dolayısıyla kaynakların, "etkin-verimli-şeffaf" kullanılabilirliğinin ne kadarının pratikte gerçekleştirildiği tartışma konusudur. Asli görevi öğretimsel liderlik olan öğretmen ve yöneticilerin "asli" görevini yapması, öğrencilerini ulusal ve uluslararası gerekliliklere göre yetiştirmesi gerekmektedir.

Eğitim dışındaki uzmanlık gerektiren hizmetlerin yerine getirilmesinde, yerel yönetimlere mali kaynak tahsis edilmesi, kaynakların ve kurumsal kapasitelerin daha verimli kullanılmasını sağlayacaktır. Yerel yönetimlerin de, uygun "ring" benzeri yapılanmayla okullardaki hizmet ve ihtiyaçları ulusal standartlarda gerçekleştirmesi, hizmet konularıyla ilgili uzman birimler oluşturarak planlaması, eğitim kalitesini artıracaktır.

Yerel yönetimlerin insan kaynakları istihdamı ve ücretlerini regüle etmesi konusunda, gelişmekte olan ülkeler ölçeğinde tereddütler vardır. Yerel siyasi etkiler, çevre ilişkileri, baskı gruplarının etkin yönlendirmesi gibi konular üzerinde araştırmalar yapılmalıdır. Brezilya ve Şili örneği yerel baskının negatif etkilerini göstermektedir. Ayrıca Nijerya örneği ise Kuzey-Güney

gelişmişlik farkı olan bir ülkedeki yerelleşmenin başarısız örneğidir. Güneyde Batı stili eğitim hâkim iken, kuzeyde İslami yaklaşım belirleyicidir. Hükümet bölgelerarası farklılıklara dikkat etmeden, Kuzeyde de Batı stilini yaygınlaştırmak istemekte; fakat hükümetin bu girişimi Güney ile Kuzey arasında var olan bölgesel farklılık ve eşitsizlikler yüzünden uygulamada başarılı olamamaktadır (Çınkır, 2002: 105).

Önerilmeğe değer görünen model, yumuşak bir geçişle “karma bir yapı”nın hayata geçirilmesidir. Merkezi yönetimce yerel yönetimlere ayrılan yeterli bir bütçeyle (ya da yerel vergiyle) yapılması gereken hizmetler tek elde toplanarak daha ekonomik bir biçimde gerçekleştirilebilecektir. Örneğin, okulların temizlik hizmetinin tek elden yürütülmesi, hizmet standardını beraberinde getirecektir. Yapılan hizmetlerin denetimi, takibi ve merkezi yönetim birimlerince raporlanması kolaylaşacaktır. Mevcut durumda okulların konumları, sağlanan/sağlanacak hizmetlerin kalitesini belirlenmektedir. Merkezi konumda ya da veli profili daha ilgili olan okullarda ihtiyaçlar karşılanabilirken dezavantajlı konumdaki okullarda hizmetin sağlanması/kalitesi yetersiz kalmakta; bu durum okul yönetimini zorlaştırmaktadır.

Organize sanayi bölgeleri ve ticaret-sanayi odaları gibi örgütlü yarı-kamusal yapılar yanında vakıflar ve dernekler de kuruluş amaçlarına uygun olarak bölgelerindeki okullara farklı destekler sağlayıp bir yandan merkezi yönetimin ve okul yönetimlerinin yükünü hafifletirken diğer yandan destek hizmetleri temin ederek eğitim sürecinin başarıyla yürütülmesine yardım etmiş olacaktırlar. Okul-aile birliğinin işlevsel olması ve yüksek gelirli ailelerin gönüllü katkıları, diğer paydaşların sistematik ve kurumsallaşmış işleyişine eklenmelidir. Eğitim-öğretim programları ulusal ölçekte ortak ve bilimsel kaygılarla yapılandırılırken, izlenir ve denetlenirken, eğitim dışı okul fonksiyonları ve ihtiyaçları, merkezi yönetimin standart katkılarının ötesinde yerel imkan ve kabiliyetlerin düzenli kullanımına yer veren bir yaklaşımla daha yüksek kalitede karşılanmalıdır. Bu sayede, okul yönetimleri eğitim-öğretimin kalitesine daha rahat odaklanarak asli fonksiyonlarında daha başarılı olacaktırlar.

KAYNAKLAR

- Altınok, R. (1997). “Yerel Yönetimler ve Eğitim”, *Türk İdare Dergisi*, 69 (415, Haziran): 113-128.
- Arslan, M. M., Atasayar (2008). “Ideas of the Provincial Managers of the Ministry of National Education about Localization”, *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 41 (2): 59-79.
- Ateş, S. (2008). “İngiltere Yönetim Yapısının Özellikleri”, *Türk İdare Dergisi*, 458 (Mart): 183-205.
- Aytaç, T. (2000). *Eğitim Yönetiminde Yeni Paradigmalar Okul Merkezli Yönetim*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Bircan, I. (2003). “Eğitimde Yeni Yönelimler”. *Eğitimde Yansımalar: VII – Çağdaş Eğitim Sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Ulusal Sempozyumu*, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Araştırma Geliştirme Vakfı Yayınları, No: 8. Ankara:
- Çınkır, Ş. (2002). “Eğitim Yönetiminde Yerelleşmenin Üstünlükleri ve Sakıncaları”, *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8 (Ağustos): 101-110.

- Çoker, Z. (1995). “Merkezden Yönetim, İl Sistemi ve Yerel Yönetim Reformu”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 4 (Mayıs-Haziran): 174-189.
- Der Wal, A. (2007). “Decentralization of Education in Chile: A Case of Institutionalized Class Segregation”, *Education International Working Papers*, http://download.ei-ie.org/docs/IRISDocuments/EI_Campaigns/EFAIDS_Programme/2008-00011-01-E.pdf, 30.05.2021.
- Grieve, R. (1979). *Decentralization of Education in The Northern Province*, Eru Research Report No: 29 Papua New Guinea.
- Keleş, R. (1992). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınları, İstanbul.
- Köksal, H. (1998). *Kalite Okullarına Geçişte Toplam Kalite Yönetimi*, Dünya Yayıncılık, İstanbul.
- Litvack, J. (2003). *Education and Decentralization*, World Bank and Ciesin, http://www.ciesin.org/decentralization/SB_entry.html, 30.05.2021
- Litvack, J. (2011). *Education and Decentralization*, World Bank and Ciesin, <http://www.ciesin.org/decentralization/English/Issues/Education.html>, 30.05.2021
- Parry, T. (1997). “Achieving balance in decentralization: A case study of education decentralization in Chile”, *World Development*, 25 (2): 211-225.
- Rondinelli, D. A. (1984). *Decentralization in Developing Countries: A Review of Recent Experience*, World Bank Staff Working Paper 581, Washington DC, The World Bank.
- Rondinelli, D. A. (1980). “Government Decentralization in Comparative Perspective”, *International Review of Administrative Sciences*, 47(2): 133 -145.
- Rondinelli, D. A., J. S. McCullough, and R. W. Johnson (1989). “Analysing Decentralization Policies in Developing Countries: a Political-Economy Framework”, *Development and Change*, 20 (1): 57–87.
- Rondinelli, D. A. (1989). “Decentralizing Public Services in Developing Countries: Issues and Opportunities”, *Journal of Social, Political, and Economic Studies*, 14 (1, Spring): 77-98.
- Tendler, J., and S. Freedheim (1994). “Trust in a rent-seeking world: Health and government transformed in Northeast Brazil”, *World Development*, 22 (12): 1771-1791.
- TÜSIAD (1995). *Yerel Yönetimler Sorunlar, Çözümler Raporu*, TÜSIAD Yayını, İstanbul.
- Usluel, Y. (1995). *Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütü Yöneticilerinin Yerelleşme Konusundaki Görüşleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

POSTNORMAL ZAMANLARDA PARADİGMA DEĞİŞİMİ: TÜRK DEVLETLERİ, ZENGEZUR KORİDORU, YENİ AFRIKA VE YENİ FİNANSAL DÜZEN

Prof. Dr., Haluk YERGIN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, – 0000-0002-8168-9115

Araş. Gör., Kaan YİĞENOĞLU

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, – 0000-0002-1961-6601

ÖZET

Postnormal zamanlar olarak ifade edilen bu yüzyılda paradigma değişiminin ilk işaretleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni dönem, eski normların yerini alırken, ekonomi, siyaset ve toplum üzerinde derin etkiler oluşturmaktadır ve tarihsel olarak ülkelerin coğrafi dinamiklerine etki eden önemli değişikliklerle örtüşmektedir. Ayrıca, bu ülkelerdeki ekonomik ve siyasi dönüşümler, uluslararası ilişkilerin ve stratejik güç dengelerinin daha fazla dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Türk Devletleri Teşkilatı ve Zengezur koridoru, bu paradigmaya uyum sağlamak ve geleceğe yönelik esnek bir yaklaşım benimsemek ve bölgenin daha büyük bir bağlam içindeki rolünü belirlemek açısından kritik bir öneme sahiptir. Paradigma değişiminin ilk izleri Afrika’da da somut bir şekilde ortaya çıkmış ve bölgenin siyasi dinamikleri yeniden şekillenmeye başlamıştır. Tüm bu hususlar ise postnormal zamanlar olarak adlandırılan dönemin ekonomik yansımalarını ifade eden yeni bir finansal düzene geçişin sinyalleridir. Bu paradigmadaki değişimler, geleneksel finans kurallarının yerini alırken, uluslararası finans ilişkileri ve küresel ekonomik dengeler üzerinde büyük etkilere neden olmaktadır. Bu çalışmada, postnormal zamanlardaki paradigma değişimine örnek oluşturan Türk Devletleri Teşkilatı, Zengezur koridoru, yeni Afrika ve yeni finansal düzen konuları ele alınmaktadır ve bu konularda geleceğe yönelik perspektifler ortaya konulmaya çalışılmaktadır. **Anahtar Kelimeler:** Postnormal zamanlar, ticaret koridorları, Türk Devletleri Teşkilatı, Zengezur koridoru.

1. GİRİŞ

"Postnormal zamanlar" kavramı, bu çağı karakterize eden artan karşılıklı bağımlılık, karmaşıklık, kaos ve çelişkileri kabul ederek dünyanın mevcut durumunu anlamak için kullanılmaktadır (Montuori, 2023). Bu kavram, insan olanaklarına ilişkin mevcut varsayımların çok sınırlı

olduğunun ve insan kapasiteleri ve potansiyelleri konusunda daha büyük bir farkındalığa ihtiyaç duyulduğunun altını çizmektedir (Del Pino, 2023). Postnormal zamanlar teorisi, bu çağdaki değişimin, karmaşıklık, kaos ve çelişkilerin ortak gücü tarafından yönlendirildiğini ve artan karmaşıklığın postnormal değişim için bir katalizör görevi gördüğünü açıklamaktadır (Porter, 2021). Dünyadaki mevcut yönelim bozukluğu, mevcut durumun karmaşıklığını anlamaya yardımcı olan postnormal zaman düşüncesinin merceğinden anlaşılabilir (Miah, 2018)

Dünyanın mevcut durumu, "normal" olarak kabul ettiğimiz durumdan çeşitli şekillerde farklılık göstermektedir. Örneğin, iklim krizi karşısında Birleşmiş Milletler (BM) gibi geçmişte oldukça etkin olan küresel kurumlar çaresiz kalmaktadır. Yapay zeka, otomasyon ve blok zinciri gibi teknolojideki hızlı gelişmeler, geleneksel sektörleri ve çalışma biçimlerini altüst etmiştir. Bu dijital dönüşüm, istihdam ortamını değiştiren ve küresel ölçekte uyum gerektiren yeni fırsatlar ve zorluklar oluşturmaktadır. Covid-19 salgını, küresel sağlık sistemlerindeki kırılganlıkları ortaya çıkarmış ve sağlık krizlerinin ele alınmasında daha koordineli ve dirençli bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı vurgulamıştır. Ayrıca, bir virüsün yayılmasının dünya çapında ekonomileri, sağlık hizmetlerini ve seyahatleri etkilemesiyle dünyanın ne kadar birbirine bağlı olduğunu da göstermiştir. Jeopolitik güç dinamikleri, dünya sahnesinde yeni oyuncuların yükselişiyle birlikte değişmektedir. Çin'in küresel bir ekonomik ve siyasi güç olarak ortaya çıkması, Batılı güçlerin geleneksel hakimiyetine meydan okuyarak jeopolitik görünümü değiştirmiş ve uluslararası ilişkilerin yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Artan çatışmalar, çevresel değişiklikler ve ekonomik eşitsizlikler, insanların küresel ölçekte önemli ölçüde göç etmesine ve yerlerinden edilmesine yol açmıştır. Mülteci krizleri gibi bu hareketlerin insani boyutlarının yönetilmesi daha karmaşık ve acil hale gelmiştir. Kısacası, günümüz dünyası, geçmişte "normal" olarak kabul edilenlerden önemli ölçüde farklılık gösteren karmaşık bir zorluklar ve fırsatlar ağı ile karakterize edilmektedir. Bu değişiklikler, küresel sorunların etkili bir şekilde ele alınması için yenilikçi ve uyarlanabilir yaklaşımlar gerektirmektedir

Bu çalışmanın amacı, "normal sonrası zamanlar" ile ilişkilendirilen kavramların önemli küresel gelişmeler ve girişimlerle nasıl bağlantılı ve ilgili olduğuna dair kapsamlı bir analiz yapmaktır. Çalışma özellikle bu kavramların Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Zengezur Koridoru, Afrika ve yeni bir finansal düzen potansiyeli ile nasıl ilişkili olduğunu araştırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bir diğer amacı da normal sonrası zamanların sunduğu zorluklar ve fırsatlar ile bunların kritik küresel girişimlerle ve jeopolitik, bölgesel işbirliği ve ekonomik yönetim de dahil olmak üzere çeşitli alanlardaki dönüştürücü değişim potansiyeliyle nasıl ilişkili olduğuna dair bütüncül bir anlayış sağlamaktır.

2. POSTNORMAL ZAMANLAR

“Postnormal zamanlara hoş
geldiniz.
Dışarıda çok az şeyin güvenilebilir olduğu
ya da bize güven verdiği bir zaman...
Eski ortodoksların ölmekte olduğu,
yenilerinin henüz doğmadığı ve çok az şeyin

mantıklı görüldüğü bir ara dönemde yaşıyoruz”
(Sardar, 2010:435)

Ziauddin Sardar'ın 2010'da yayımlanan "Welcome to Postnormal Times" adlı makalesi, normal ve postnormal dönemlerin tanımlarını yaparak, günümüz dünyasındaki önemli bir değişim sürecini ele almıştır. Ardından "Postnormal Times Revisited" çalışması, postnormal zamanların, bilim, toplum ve değerlerin nasıl değiştiğini daha da ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Bu çalışmada, Sardar'ın makalelerinin ardından gelen gelişmeler ve bu tezlerin etkileri Türk Devletleri Teşkilatı, Zengezur koridoru, yeni Afrika ve yeni finansal düzen bağlamında ele alınmaktadır. Ayrıca, James Galbraith'in "Normalin Sonu" olarak tanımladığı paradigma kaymasının etkileri de tartışılmaktadır.

Sardar'ın postnormal zamanlar tezine göre, mevcut çağda bilim ve toplum, belirsizlik, değerlerin tartışılabilirliği, yüksek riskler ve acil kararlar gibi karmaşık faktörlerle şekillenmektedir. Bu, geleneksel bilim ve normların artık geçerli olmadığı, yeni bir paradigma gerektiren bir dönemin habercisidir. Bu tez, günümüz dünyasındaki köklü değişimlere işaret etmektedir. Ancak bu sadece Sardar'ın değil, aynı zamanda birçok düşünürün de üzerinde durduğu bir konudur.

Özellikle Washington Konsensüsü ve "Tarihin Sonu" tezi, normalin sonu olarak tanımlanan bu dönemin ilk işaretleridir. Washington Konsensüsü, serbest piyasa ekonomisinin ve küreselleşmenin yükselişine işaret ederken, "Tarihin Sonu" tezi, tüm ideolojilerin ve çatışmaların sona erdiği bir dönemin kapısını aralamıştı. Ancak bu tezler gerçekte geçerli olmadı. 2. nesil konsensüs denemesi de dünya sorunlarını çözmede başarısız oldu. Bu nedenle, Sardar'ın postnormal zamanlar tezi, mevcut normların ve bilim yaklaşımlarının artık yetersiz kaldığı bir dönemi tanımlamak için daha geçerli bir yaklaşım gibi görünmektedir.

Bu paradigma kayması, dünya çapında kabul gören bir argüman haline gelmiştir. Galbraith'in (2014) "Normalin Sonu" tanımı, bu dönemin önemini vurgulamaktadır. Artık geleneksel normlar ve bilim yaklaşımları sorunların çözümünde yetersiz kalmaktadır. Yeni bir başlangıcın ve yeni bir paradigmanın gelişmesi gerekmektedir. Günümüz dünyası, postnormal zamanlar olarak tanımlanan bir döneme doğru hızla ilerlemektedir. Sardar'ın tezine göre, bu dönemde bilim, toplum ve değerler belirsizlik, değerlerin tartışılabilirliği, yüksek riskler ve acil kararlar gibi karmaşık faktörlerle şekillenmektedir. Bu tez, mevcut normların ve bilim yaklaşımlarının artık geçerli olmadığını ve yeni bir paradigmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu dönemde, toplumlar ve bilim insanları, mevcut normları ve yaklaşımları sorgulamalı ve yeni bir yol haritası oluşturmalıdır. Ancak bu zorlu bir görevdir ve bu dönemin belirsizlikleri ve riskleri, karar almayı daha da zorlaştırmaktadır. Ancak bu zorluklarla yüzleşmek, yeni bir paradigmanın gelişmesi ve insanlığın karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmesi için gereklidir.

Ravetz ve Funtowicz, bilim dünyasında önemli bir değişimi temsil eden 'postnormal' kavramını geliştiren isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin bilim anlayışının artık geçerliliğini yitirdiğini fark eden bu iki bilim insanı, risk matematiği alanında çalışırken bilimsel bilginin eski güvenilirliğini kaybettiğini gözlemledi. Artık deneylerin doğru sonuçlara ulaştırdığı ve bilimin doğru politikaların temelini attığı basit bir anlayışın geride kaldığını belirttiler (Ravetz ve Funtowicz, 1993). Bilimsel araştırmaların belirsizlikle dolu

olduğu, finansmanın etkilediği, bilimin ticarileşmesinin endişe yarattığı ve toplumsal kaygıların arttığı bir döneme işaret ediyorlardı. Bu dönemde, bilim daha önce alışlagelmiş 'normal' şekilde işlemiyordu. Ravetz ve Funtowicz, "Bilimle ilgili herhangi bir politika konusu gündeme geldiğinde, gerçekler belirsiz, karmaşıklık norm haline geldi, değerler tartışmalı, riskler yüksek, kararlar acil hale geldi ve insan yapımı riskler kontrol edilemez bir tehdit halini aldı" ifadeleriyle bu dönemin karmaşıklığını vurguladılar (Ravetz ve Funtowicz, 1999).

Bu dönemin özgün dinamikleri ve gelişmeleri, sonuçta 'postnormal bilim' olarak adlandırılan bir araştırma alanının doğmasına yol açtı. Postnormal bilim, geleneksel bilim anlayışının ötesine geçerek bilimin toplumsal, siyasi ve ekonomik bağlamlarını da ele alarak bilimin gelecekteki rolünü yeniden tanımlamıştır. Bu yeni bakış açısı, bilimsel belirsizlik ve karmaşıklığı kabullenirken, politika oluşturuculara ve topluma daha iyi bir anlayış sunma amacını taşımaktadır. Postnormal bilim, bilim insanlarına ve karar vericilere bu yeni dünyada nasıl daha etkili olabileceklerini düşünme fırsatı sunmaktadır ve bilimin toplumsal etkisini daha da artırmaktadır. Postnormal zamanların artan birbirine bağlılık, karmaşıklık, kaos ve çelişkiler gibi özellikleri, karar alma şeklimiz üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu zamanlar, iklim krizi gibi karşılaştığımız zorlukların üstesinden gelmek için düşünme, var olma ve çalışma yöntemlerimizin yeniden yönlendirilmesini ve genişletilmesini gerektirmektedir (Porter, 2021). Postnormal zamanlarda tehditlerin benzeri görülmemiş özellikleri, toplumları ve devletleri büyük bir baskı altına sokmaktadır (Serra ve Sardar, 2017). Genel olarak, postnormal zamanların özellikleri bütüncül, çok perspektifli, esnek, yaratıcı ve empatik karar verme yaklaşımlarını gerektirmektedir (Sardar, 2015). Postnormal zamanlarda, geleneksel tahmin ve öngörü yöntemleri daha az güvenilir hale gelmektedir ve olayların öngörülmesi zorlaşmaktadır.

Nitekim Blair (2023) postnormal zamanların öngörülebilirlik eksikliğine katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır. Van Leemput (2018) ise insanların kontrolü dışındaki güçlerin öngörülebilirlik eksikliğine yol açtığını belirtmektedir.

3. TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI

2009 yılında Türk Konseyi olarak da bilinen Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi kurulmuştur ve Kasım 2021'deki 8. Zirvesi sırasında Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak isim değişikliğine gitmiştir. TDT, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSÖY), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPAA), Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve Türk Ticaret ve Sanayi Odası gibi temel kuruluşlar için kapsayıcı bir organ olarak hizmet vermektedir. Bu kuruluşlar birlikte Türk dünyasını ilgilendiren çok çeşitli konuları ele almaktadır. Bu kuruluşun temel odak noktası, Türk dünyasının bir parçası olma bilincini ve aidiyet duygusunu aşılmasıdır. Ayrıca, üye devlet (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye ve Özbekistan) toplumları arasında ortak kültürel ve kimliği güçlendiren bir platform görevi görmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkmenistan gözlemci ülkeler olarak faaliyetine devam etmektedir. Gelişimi boyunca bu örgüt, ilk olarak 1992-2009 yılları arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları zirvelerinde ve daha sonra 2009 yılında kurulmasının ardından Türk Konseyi'nin resmi belgelerinde ortaya çıkan bir ilke olan işbirliğine sürekli olarak öncelik vermiştir (Organization of Turkic States, 2023a).

TDT'nin "Türk Devri" düsturuyla 3 Kasım 2023 tarihinde Kazakistan'ın Astana kentinde yapılan 10. Yıl Zirvesi'nde, siyaset, ekonomi, kültür, dış politika ve güvenlik başta olmak üzere birçok konu hakkında kararlar alınmıştır. Güncel birçok gelişmeyi de ilgilendiren söz konusu kararlar uluslararası siyaset açısından oldukça önemlidir. Örneğin, Zirvede alınan kararlardan bir tanesi Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri üzerinedir. Buna göre, TDT, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine dair verdikleri desteği, her iki ülkenin egemenlik haklarına, toprak bütünlüklerine ve uluslararası sınırlarının dokunulmazlığına saygıyı temel alarak bir kez daha onaylamaktadır. Bu, uluslararası ilişkilerin istikrarını ve bölgesel barışı teşvik etme amacı taşımaktadır. Alınan kararlardan bir diğeri, İsrail-Filistin savaşını ilgilendirmektedir. TDT, Gazze'de ve Filistin topraklarının diğer bölgelerinde 7 Ekim tarihinden itibaren artan şiddet olayları ve durumun hızla kötüleşmesi karşısında büyük bir endişe duyduklarını ifade etmiştir. Özellikle sivilleri hedef alan saldırıları kesin bir dille kınamışlardır, tüm taraflara acil bir ateşkes ilan edilmesi ve Gazze Şeridi'ne kesintisiz ve engelsiz şekilde insani yardım ulaştırılması çağrısında bulunmuşlardır. Ayrıca, İsrail-Filistin ihtilafının barışçıl bir çözümünün sadece Birleşmiş Milletler kararları, uluslararası hukuk ve iki devletli çözüm ilkesi temelinde mümkün olabileceğini yineleyerek, bu barışçıl sürecin sağlanmasını güvence altına alacak bir mekanizmanın gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu açıklama, TDT'nin bölgedeki ciddi insan hakları ve barış çabalarına olan bağlılığını ve bu yöndeki uluslararası çabalara desteklerini yansıtmaktadır (Organization of Turkic States, 2023b).

TDT çoğunlukla Avrasya coğrafyasında yer almaktadır. Avrasya, İngiliz coğrafyacı ve jeostratejist Sir Halford Mackinder tarafından 'dünya adası' olarak tanımlanmıştır. Bu ifade, Avrasya'nın ne kadar büyük ve nüfus açısından zengin bir coğrafya olduğunu göstermektedir. Avrasya, dünya nüfusunun %60'ına denk gelen yaklaşık 4.3 milyar insanı barındırmaktadır ve toplam 55 milyon kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Bu, coğrafi olarak oldukça büyük bir bölge anlamına gelmektedir. Ayrıca, Avrasya'nın Avrupa kısmı sadece 550 milyon insanı barındırmakla kalmıyor, aynı zamanda 10 milyon kilometrekarelik bir alana yayılmaktadır. Bu durum, Asya'nın nüfus ve coğrafi açıdan önemini de ortaya koymaktadır (AVİM, 2015).

Bu bilgiler, birçok açıdan Avrasya'nın küresel stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Nüfus açısından zengin olması, ekonomik, siyasi ve kültürel etkileşimleri artırırken, coğrafi büyüklüğü ise stratejik rekabeti tetiklemektedir. Avrasya'nın jeopolitik konumu, dünya siyasetini şekillendirmeye devam etmektedir. Ayrıca, bu bölgedeki kaynaklar, enerji rezervleri ve ticaret yolları da küresel stratejileri etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

4. ZENGEZUR KORİDORU

TDT üyeleri coğrafi olarak Avrasya boyunca yatay olarak dağılmış durumdadır, bu da onları Doğu-Batı ulaşım koridorunun doğal bir parçası haline getirmekte ve birbirleriyle ulaşım bağlantılarını geliştirme ihtiyacını doğurmaktadır. Bu tür bağlantılar, TDT ülkelerini Avrupa ile Çin arasındaki yük taşımacılığında önemli aktörler haline getirecektir. Bu sektörde işbirliğinin önemini göz önünde bulundurarak, üye devletler farklı ulaşım projelerinin gerçekleştirilmesi konusunda birlikte çalışmaktadırlar. Trans Hazar Uluslararası Ulaşım Koridoru veya Orta Koridor gibi projeler bunlara örneklerdir.

Bilindiği gibi Orta Koridor, Kuşak Yol Girişimi (KYG) kapsamında yer almaktadır. KYG, Çin tarafından başlatılan büyük bir uluslararası altyapı ve ulaşım projesidir. Bu proje, Asya'dan Avrupa'ya ve diğer bölgelere yönelik daha hızlı ve etkili ulaşım bağlantıları oluşturmayı amaçlamaktadır. Orta Koridor, bu geniş projenin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Orta Koridor, KYG'nin bir parçası olarak inşa edilen bir uluslararası ulaşım koridorudur. Bu koridor, Çin'den başlayarak Orta Asya ülkelerini, Azerbaycan'ı ve Türkiye'yi kapsamakta ve sonunda Avrupa'ya kadar uzanmaktadır. Orta Koridor, bu bölgeler arasında hızlı ve verimli kara, deniz ve demir yolu bağlantılarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Orta Koridor, Çin ve Orta Asya'dan Avrupa'ya giden kara ve deniz yolları üzerinde stratejik bir konumda bulunmaktadır. Bu, ticaretin ve yük taşımacılığının daha hızlı ve verimli olmasını sağlamaktadır.

Orta Koridor, bu bölgeler arasındaki ticareti artırarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Daha hızlı taşımacılık, maliyetleri düşürür ve daha fazla işbirliği olanakları sunar. Orta Koridor, yol, demiryolu, deniz limanları ve diğer altyapı projelerini içermektedir. Bu projeler, bu bölgelerin altyapısını geliştirmek ve modernize etmek için büyük yatırımları kapsamaktadır. Orta Koridor'un inşası devam etmektedir ve birçok alt projeyi içerir. Örneğin, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, bu koridorun bir parçası olarak geliştirilmiş ve Türkiye'yi Orta Koridor'un bir merkezi taşıma rotası haline getirmiştir. Orta Koridor'un KYG'nin önemli bir unsuru olarak büyümeye devam etmesi beklenmektedir. Gelecekte, daha fazla altyapı geliştirmesi, ülkeler arasında ticaretin artırılması ve daha fazla işbirliği olasılıklarıyla sonuçlanabilir. Orta Koridor, KYG içindeki önemli bir bileşen olarak, Asya'dan Avrupa'ya taşımacılığı hızlandırmayı, bölgeler arasındaki ticareti artırmayı ve bu coğrafi bölgelerin ekonomik büyümesini teşvik etmeyi amaçlar.

Günümüzde, dünya jeopolitiği sürekli olarak değişmektedir ve bu değişiklikler, ulaştırma sektörünü önemli şekillerde etkilemektedir. Örneğin, Rusya-Ukrayna savaşı, sadece Avrupa'yı değil, aynı zamanda Hint-Pasifik bölgesini de etkilemektedir. Bu çatışma, Çin'in deniz yollarını kullanarak taşıdığı kargo miktarını sınırlayabilir. Sonuç olarak, Çin, bu kargo taşıma sınırlamalarını aşmak için Avrasya üzerinden karayolu taşımacılığına yönelebilir. Bu, Orta Koridor Stratejisi'nin önemini artırabilir ve ulaştırma sektörü için yeni fırsatlar sunabilir.

Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da Ermenistan'ın işgalini sonlandırmasının en önemli sonuçlarından biri, Zengezur Koridoru'nun kurulması oldu. Bu koridor, Azerbaycan'ın ana karasını, Ermenistan'ın işgali nedeniyle izole olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile birleştirmektedir. Bu, Orta Koridor Stratejisi'nin önemli bir parçası olan Orta Koridor'un gelişimine olanak tanımaktadır. Ayrıca, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki doğrudan kara bağlantısı, Ermenistan'ın işgali nedeniyle kesilen bu ilişkiyi yeniden kuracaktır. Bu durum, Türkiye'nin sadece Azerbaycan ile değil, Azerbaycan üzerinden Orta Asya'daki TDT üyeleri ile de doğrudan bağlantı kurabilmesini sağlayacaktır.

Görsel 1. Zengezur Koridoru

Kaynak: BBC (2023).

Zengezur koridoru, Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesini ana topraklarına bağlayan bir geçiş yoludur. İran'ın Ermenistan'a fiziksel erişimini engellemesi nedeniyle bu koridor kapalıdır. Aliyev, bu koridorun açılmasıyla Türkiye'den Azerbaycan üzerinden Orta Asya'ya kadar uzanan bir kara yolu oluşturulabileceğine inanmaktadır. Bu durum, Türk dünyasının daha fazla birleşmesine olanak tanıyacak ve Azerbaycan'ın kuzey İran'daki Azeri nüfusuna doğrudan bir bağlantı sağlayacaktır. Aliyev'in "Zengezur koridoru"nun "tüm Türk dünyasını birleştireceği" ifadesi dikkat çekmektedir (TRT Haber, 2021). Bu ifade, bölgede stratejik bir öneme sahip olan ve Türkiye ile Azerbaycan arasında uzun süredir devam eden bir arzuya işaret etmektedir.

5. YENİ AFRİKA

Sömürge döneminden günümüze kadar Afrika kıtası, Fransız etkisinin izlerini derin bir şekilde taşımıştır. Bu etki, kültür, gelenekler ve hatta siyasi hayat üzerinde büyük ölçüde tesirli olmuştur. Fransız kolonizasyonu Afrika'nın çeşitli bölgelerinde yoğun bir şekilde yaşanmış, bu da yerel kültürler üzerinde önemli bir iz bırakmıştır. Bununla birlikte, bazı Afrikalı liderler Fransa ile yakın ilişkiler geliştirmiş ve hatta Fransız hükümeti ile işbirliği yapmışlardır. Örneğin, Félix Houphouët-Boigny, Fransız hükümetinde önemli bir rol oynamış ve Fransa nezdinde saygın bir konuma sahip olmuştur. Aynı şekilde, Léopold Sédar Senghor, Senegal Cumhurbaşkanı olarak görev yaparken Académie Française'e üye olarak kabul edilmiştir (Chafer, 2002). Bu durumun bir sonucu olarak, bu liderlerin yönetimi sırasında Fransız kültürü ve dili, resmi olarak kabul edilen ve teşvik edilen bir yer bulmuştur. Bu, hem yerel halkın hem de Fransız hükümetinin çeşitli avantajlar sağladığı bir işbirliği modeli oluşturmuştur. Ancak, bu süreç sadece pozitif etkilerle sınırlı değildir. Bu liderlerin yönetimi sırasında Afrika'nın bağımsızlık mücadelesi ve kendi kültürel kimliklerini koruma çabaları da devam etmiştir. Bu çift yönlü etkileşim, Afrika'nın karmaşık tarihini ve kültürel evrimini anlamak için önemlidir. Ayrıca, Afrika'da Fransız etkisinin günümüzde hala hissedildiği birçok alan vardır, özellikle

dil, sanat, eğitim ve yönetim gibi konularda. Bu etkilerin incelenmesi, hem Afrika'nın tarihi hem de kültürel gelişimi üzerine derinlemesine çalışmalar gerektiren önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fransa'nın sömürge döneminde Afrika'ya etkisi göz ardı edilemez. Bu tarihi bağlar, bugünkü ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Ancak, Fransa ve Afrika arasındaki ilişkiler sadece tarihsel bağlantılarla sınırlı değildir. Çin gibi diğer büyük güçlerin Sahra Altı Afrika'da etkisi giderek artmaktadır. Özellikle ekonomik ve diplomatik düzeyde, Çin Afrika'nın önde gelen bir ticaret ortağı ve yatırım kaynağı haline gelmiştir. Bu, Fransa'nın Afrika'daki özel konumunu sarsmış ve yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fransa'nın Afrika ile olan ilişkilerinin geleceği, bu karmaşık bağlam içinde şekillenecektir. Fransa, geleneksel olarak Afrika'da önemli bir oyuncu olmuş olsa da, yeni aktörlerin yükselişi ve Afrika ülkelerinin bağımsızlık arayışları, bu ilişkinin dönüşmesine yol açmıştır. Fransa, Afrika ile olan ilişkilerini yeniden tanımlamak ve bu yeni gerçekliklere uyum sağlamak zorunda kalacaktır. Nitekim, Fransa'nın Afrika'daki iyi ilişkilere sahip olduğu liderlerin askeri kalkışmalar sonucunda göz altına alınmaları ve Fransa'nın siyasi ve askeri olarak Afrika'dan çekilmeye başlaması da yeni dönemin habercisi niteliğindedir (Munshi, 2023). Sonuç olarak, Fransa ve Afrika arasındaki ilişkiler, tarih, politika ve ekonomi gibi bir dizi faktörün etkisi altında gelişmektedir. Bu ilişkiyi anlamak ve geliştirmek için bu faktörlerin tümünü dikkate almak gereklidir. Fransa'nın, Afrika ile olan ilişkilerini sürdürmek ve güçlendirmek istemesi durumunda, bu zorlukları ve değişen dinamikleri göz önünde bulundurması gerekecektir.

6. YENİ FİNANSAL DÜZEN

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte 1914 yılında, uluslararası finans dünyasında altın para sisteminin sona erdiği bir dönem başlamıştı. Bu, birçok ülkenin savaşın getirdiği yüksek maliyetler nedeniyle altın rezervlerini kullanmak zorunda kaldığı ve döviz piyasalarının ciddi bir çalkantı yaşadığı bir dönemdi. Savaşın ardından ise dünya ekonomisi, önemli bir dönüşümün eşliğinde bulunuyordu. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, dünya ekonomisindeki istikrarsızlık ve ekonomik krizler, uluslararası toplumu yeni bir finansal düzen oluşturma ihtiyacına yönlendirdi. Bu süreç, 1929 Büyük Buhranı gibi önemli ekonomik çöküntülerle de etkilendi. Ancak, II. Dünya Savaşı devam ederken, küresel düzeyde bir finansal sistemin kurulması gerektiği fikri ortaya atıldı.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesine yaklaşırken, 1944 yılında Bretton Woods, New Hampshire'da bir konferans düzenlendi. Bu konferans, dünya ekonomisinin gelecekteki yönetimine dair önemli kararların alındığı bir platform olarak hizmet etti. Katılan ülkeler, uluslararası ticareti kolaylaştırmak ve finansal istikrarı sağlamak amacıyla yeni bir finansal sistemi kabul ettiler. Bu yeni finansal düzen, altın standardının yerine geçecek olan "döviz-değiştirilebilir sabit döviz kurları" sistemini benimsedi. Bretton Woods Sistemi olarak adlandırılan bu sistem, ABD dolarının diğer para birimleri karşısında sabit bir değere sahip olacağını ve diğer ülkelerin döviz rezervlerini dolar cinsinden tutmalarını gerektirecekti.

Bretton Woods Sistemi, uluslararası ticaretin canlanmasına ve küresel finansal istikrarın sağlanmasına katkı sağladı. Ayrıca, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) gibi uluslararası kuruluşların kurulmasına da yol açtı. Bu

yeni düzen, dünya ekonomisinin yeniden inşası ve büyümesine katkı sağladı. Ancak, Bretton Woods Sistemi 1970'lerde zayıflamaya başladı ve 1971'de ABD'nin doların altına dönüşüne son vermesiyle çöktü. Bunun sonucunda, serbest dalgalı döviz kurları rejimi benimsendi ve günümüzdeki küresel finansal sistemin temelleri atıldı. Sonuç olarak, I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik krizler ve II. Dünya Savaşı'nın ortasında inşa edilen Bretton Woods Sistemi, dünya ekonomisinin yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynadı. Bu sistem, uluslararası ticaretin ve finansal istikrarın teminatı olarak hizmet etti, ancak zaman içinde evrildi ve günümüzün finansal düzeninin temellerini attı.

1971 yılında sona eren Bretton Woods sistemi, küresel finansal düzenin temelini atmış ve uzun yıllar boyunca dünya ekonomisinin istikrarını sağlamıştı. Ancak, son dönemde yaşanan krizler ve gelişmeler, bu sistemdeki eksiklikleri açıkça ortaya koymaktadır. Bretton Woods sistemi, sabit döviz kurları ve altın standardına dayalıydı ve para birimlerinin değerini sıkı bir şekilde denetliyordu. Ancak, bu sistemin sona ermesi, esnek döviz kurlarının yaygınlaşmasına ve finansal piyasalardaki volatilité artışına yol açtı.

2008 küresel finansal krizi, Bretton Woods sonrası dünya ekonomisinin zayıf noktalarını gösterdi. Uluslararası finans kuruluşları ve merkez bankaları, krizin etkilerini sınırlamak için büyük çaba harcadılar, ancak krizin etkileri hala devam etmektedir. Ayrıca, son yıllarda uluslararası ticaretteki gerilimler, ekonomik güçler arasındaki rekabetin artması ve teknolojik gelişmelerin hızlanması, mevcut düzenin çözümleyemediği sorunlara işaret etmektedir.

Dünya, yeni bir finansal düzen arayışındadır. Bu yeni düzen, daha adil, sürdürülebilir ve istikrarlı bir küresel ekonomiyi hedeflemelidir. Uluslararası işbirliği ve koordinasyon, bu yeni düzenin anahtarı olacaktır. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yeniden dengelemesi ve adil ticaretin teşviki, bu sürecin önemli bileşenleridir. Türkiye, bu küresel arayışın bir parçasıdır. Türkiye, son yıllarda ekonomik reformlar ve dış politika değişiklikleriyle uluslararası arenada daha etkin bir rol oynamaya çalışmaktadır. Türkiye'nin, yeni finansal düzenin oluşturulmasında katkıda bulunma potansiyeli bulunmaktadır. Özellikle Orta Doğu ve Avrasya'daki stratejik konumu, Türkiye'yi önemli bir aktör haline getirmektedir. Ayrıca, Türk ekonomisi de hızla büyümekte ve uluslararası yatırımlar çekmektedir. Sonuç olarak, Bretton Woods sonrası dünya ekonomik düzeni, yaşanan krizler ve değişen koşullara cevap verememiştir. Dünya, yeni bir finansal düzen arayışında ve Türkiye bu sürecin bir parçasıdır. Uluslararası işbirliği ve adil ticaret, bu yeni düzenin inşasında kilit rol oynamalıdır. Türkiye'nin stratejik konumu ve ekonomik büyümesi, bu süreçte önemli bir oyuncu olmasını sağlamaktadır.

Yeni bir finansal düzenin oluşturulması, küresel ekonomik istikrarın sağlanması, sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi ve ekonomik eşitsizliklerin azaltılması gibi hedefleri içermelidir. Yeni finansal düzen, ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı amaçlamalıdır. Gelir dağılımının daha adil olması ve yoksulluğun azaltılması, sosyal istikrarın sağlanması için önemlidir. Yeni finansal düzen, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini desteklemelidir. Çevresel sürdürülebilirlik, enerji verimliliği ve çevreye duyarlı uygulamalar, finansal sistemin bir parçası olmalıdır. Küresel ekonomik sorunların üstesinden gelmek için uluslararası işbirliği ve koordinasyon çok önemlidir. Ülkeler arası ekonomik ilişkilerin yeniden dengelenmesi ve adil ticaretin teşvik edilmesi, bu işbirliğinin temel taşlarıdır. Yeni finansal düzen, krizlerle daha etkili bir şekilde başa çıkmak için tasarlanmalıdır. Krizlerin daha hızlı tanımlanması, erken uyarı sistemlerinin

geliştirilmesi ve uluslararası kriz müdahale mekanizmalarının oluşturulması, finansal istikrarın korunmasına yardımcı olacaktır. Finansal piyasaların daha iyi düzenlenmesi, aşırı risklerin önlenmesi ve finansal istikrarın sağlanması için gereklidir. Bu düzenlemeler, finansal kurumların faaliyetlerini denetlemeyi, sermaye gereksinimlerini artırmayı ve risk yönetimi uygulamalarını güçlendirmeyi içermelidir. Finansal düzen, teknolojik ilerlemelere uygun şekilde adapte olmalıdır. Dijital para birimleri, blockchain teknolojisi ve finansal teknoloji (FinTech) gibi yenilikler, finansal sistemin verimliliğini artırabilir ve finansal hizmetlere erişimi kolaylaştırabilir. Yeni finansal düzenin oluşturulmasında küresel bir yönetim yapısı önemlidir. Uluslararası kuruluşlar, devletler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör arasında işbirliği ve koordinasyon, bu düzenin başarısı için hayati bir rol oynamalıdır.

Sonuç olarak, yeni bir finansal düzen, küresel ekonomik istikrarı, sürdürülebilir kalkınmayı ve ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasını hedeflemelidir. Bu hedeflere ulaşmak için uluslararası işbirliği, etkili finansal düzenlemeler ve teknolojik ilerlemeleri içeren kapsamlı bir yaklaşım gereklidir.

7. SONUÇ

Postnormal zamanlar, günümüz dünyasının karmaşıklığı ve belirsizliğiyle başa çıkmak için geleneksel normların ve bilimsel yaklaşımların yetersiz kaldığı bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemin temel özellikleri, belirsizlik, değerlerin tartışılabilirliği, yüksek riskler ve acil kararlar gerekliliğidir. Postnormal zamanlar, toplumları ve devletleri büyük bir baskı altına sokmaktadır. Geleneksel normların ve bilim yaklaşımlarının artık yetersiz olduğu bir dönemde, yeni bir paradigma geliştirilmesi gerekmektedir. Bu, karar verme süreçlerinin gözden geçirilmesi ve yeniden düşünülmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Ancak bu dönemin özgün dinamikleri ve zorlukları, bu paradigma değişikliğini zorlaştırmaktadır. Postnormal zamanlar, günümüz dünyasının karmaşıklığı ve belirsizliğine dikkat çeken bir kavramdır. Bu dönem, geleneksel normların ve bilimsel yaklaşımların artık yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Postnormal zamanlarda, yeni bir paradigma ve daha esnek, çok perspektifli karar alma yaklaşımları geliştirilmesi gerekmektedir. Bu dönemin zorlukları, insanlığın karşılaştığı büyük sorunların üstesinden gelmek için daha etkili bir şekilde çalışmayı gerektirmektedir.

Böyle bir dönemde TDT, Türk dünyasının çeşitli konularını ele almak, Türk kültürünü ve kimliğini güçlendirmek amacıyla önemli bir platform olarak faaliyet göstermektedir. TDT'nin 10. Yıl Zirvesi'nde alınan kararlar, uluslararası ilişkilerdeki değişiklikleri ve bölgesel barışa yönelik önemli adımları yansıtmaktadır. Bu kararlar, özellikle Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri ve İsrail-Filistin ihtilafı gibi konularda TDT'nin nasıl bir yaklaşım sergilediğini ve uluslararası arenada nasıl bir rol üstlendiğini göstermektedir. Sonuç olarak, TDT, Türk dünyasının kültürel bağlarını güçlendirmenin yanı sıra uluslararası ilişkilerde barış ve istikrarın korunmasına da katkıda bulunan önemli bir platform olarak faaliyet göstermektedir. TDT'nin aldığı kararlar, uluslararası arenada barışın teşvik edilmesi ve insan haklarına saygının vurgulanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, TDT'nin bu yöndeki çabalarını incelemiş ve bu örgütün Türk dünyası ve uluslararası ilişkilere katkısını ortaya koymuştur.

TDT üyelerinin, farklı ulaşım projelerini hayata geçirme amacıyla işbirliği yapma çabaları özellikle Trans Hazar Uluslararası Ulaşım Koridoru ve Orta Koridor gibi projeler, bu bölgelerin

bir araya gelmesi ve uluslararası taşımacılığı daha hızlı ve verimli hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu projelerin sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme ve ticaret artışı açısından büyük öneme sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu çabalar, dünya jeopolitiğinin sürekli değiştiğini ve bu değişikliklerin ulaştırma sektörünü etkilediğini göstermektedir. Özellikle Zengezur Koridoru gibi yeni gelişmeler, Türk dünyası ile Türkiye arasındaki doğrudan kara bağlantılarının ve Orta Koridor Stratejisi'nin önemini artırabilir. Bu, bölgesel işbirliğinin ve ulaştırma sektöründe yeni fırsatların doğabileceği bir dönemi işaret etmektedir. Bu projeler, TDT üyelerinin coğrafi konumlarının, Avrupa ile Çin arasındaki yük taşımacılığında önemli aktörler haline gelmelerini sağlayacak büyük potansiyel taşıdığını göstermektedir. Gelecekte, bu bölgeler arasındaki işbirliği projelerinin artması ve jeopolitik değişikliklerin getirdiği fırsatların değerlendirilmesi, bu coğrafi bölgelerin ekonomik büyümesini teşvik edebilir. Bu nedenle, TDT üyeleri ve diğer ilgili taraflar, bu projelere yatırım yapma ve işbirliği yapma fırsatlarını değerlendirmelidir.

Postnormal zamanların etkisini gösterdiği bir diğer alan ise Afrika kıtasıdır. Afrika, bağımsızlık mücadelesi ve kültürel kimliğini koruma çabalarını sürdürmüş ve bu sürecin her iki yönü de ilişkilere derinlik kazandırmıştır. Fransız etkisinin günümüzde hala hissedildiği alanlar, özellikle dil, sanat, eğitim ve yönetim gibi konularda kendini göstermektedir. Bu etkilerin incelenmesi, hem Afrika'nın tarihini hem de kültürel evrimini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Fransa-Afrika ilişkilerinin geleceği, tarihsel bağlantılardan ziyade günümüzün karmaşık dinamikleri etrafında şekillenecektir. Çin gibi diğer büyük güçlerin Sahra Altı Afrika'da artan etkisi, Fransa'nın özel konumunu sarsmış ve yeni bir denge arayışına yol açmıştır. Bu yeni gerçeklikler, Fransa'nın Afrika ile olan ilişkilerini yeniden tanımlamak ve uyum sağlamak zorunda olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Fransa-Afrika ilişkileri, tarih, politika ve ekonomi gibi birçok faktörün etkisi altında gelişmektedir. Bu ilişkinin geleceği, bu faktörlerin tümünün dikkate alınması ve anlaşılması gereken bir konudur. Fransa, Afrika ile olan ilişkilerini sürdürmek ve güçlendirmek istediği takdirde, bu zorlukları ve değişen dinamikleri hesaba katmalı ve yeni bir dengeyi sağlamalıdır. Dolayısıyla, Fransa-Afrika ilişkileri, hem tarihsel bağlantıları hem de günümüzün karmaşık gerçekliklerini içeren bir analiz ve gelecek perspektifi gerektirmektedir.

Çalışmanın ana temalarından biri, yeni finansal düzenin oluşturulması gerekliliğidir. Bretton Woods Sistemi'nin sona ermesi, serbest dalgalı döviz kurları rejimine yol açmış ve uluslararası finansal piyasalarda volatilitiyi artırmıştır. Bu durum, küresel ekonomik istikrarı tehdit etmektedir. Dolayısıyla, yeni bir finansal düzenin inşa edilmesi, ekonomik istikrarı sağlamak için kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca, yeni finansal düzenin, ekonomik eşitsizlikleri azaltmayı amaçlaması gerekmektedir. Gelir dağılımının daha adil bir şekilde oluşturulması ve yoksulluğun azaltılması, sosyal istikrarın teminatıdır. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri de bu yeni düzenin bir parçası olmalıdır. Çevresel sürdürülebilirlik, enerji verimliliği ve çevre dostu uygulamalar, finansal sistemin temel bir bileşeni olmalıdır. Üçüncü olarak, uluslararası işbirliği ve koordinasyon, yeni finansal düzenin temel taşı olmalıdır. Küresel ekonomik sorunların üstesinden gelmek için devletler arası ekonomik ilişkilerin yeniden dengelenmesi ve adil ticaretin teşvik edilmesi, bu işbirliğinin anahtarıdır. Ayrıca, yeni düzen, finansal krizlerle daha etkili bir şekilde başa çıkmayı hedeflemelidir. Krizlerin daha hızlı tanımlanması, erken uyarı

sistemlerinin geliştirilmesi ve uluslararası kriz müdahale mekanizmalarının oluşturulması, finansal istikrarın korunmasına yardımcı olacaktır.

Finansal düzenlemeler de yeni finansal düzenin bir parçasını oluşturmalıdır. Finansal piyasaların daha iyi düzenlenmesi, aşırı risklerin önlenmesi ve finansal istikrarın sağlanması için gereklidir. Bu düzenlemeler, finansal kurumların faaliyetlerini denetlemeyi, sermaye gereksinimlerini artırmayı ve risk yönetimi uygulamalarını güçlendirmeyi içermelidir. Son olarak, finansal düzen, teknolojik ilerlemelere uygun şekilde adapte olmalıdır. Dijital para birimleri, blockchain teknolojisi ve finansal teknoloji gibi yenilikler, finansal sistemin verimliliğini artırabilir ve finansal hizmetlere erişimi kolaylaştırabilir. Bu öneriler, yeni bir finansal düzenin oluşturulması için bir çerçeve sunmaktadır. Yeni düzen, küresel ekonomik istikrarın sağlanması, sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi ve ekonomik eşitsizliklerin azaltılması hedefiyle inşa edilmelidir. Küresel yönetim yapısı içermeli ve uluslararası işbirliği temel prensip olmalıdır. Bu, gelecekteki finansal düzenin daha adil, sürdürülebilir ve istikrarlı bir küresel ekonomiyi teşvik etmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

AVİM (2015). Turkic Council and Cooperation In Eurasia In The Light Of Developments Across The Region. <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/yayinlar/turk-konseyi-ve-bolgedeki-gelismeler-isiginda-avasyada-isbirligi-rapor-1-en.pdf> (Erişim Tarihi: 08.10.2023).

BBC (2023). Zengezur Koridoru: İran projeye neden karşı çıkıyor?. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c1r4nr42wl4o> (Erişim Tarihi: 08.10.2023).

Blair, L. Love on the Rocks: The Uncertain Fate of Emotional Intimacy in Postnormal Times. World Futures, 2023.

Chafer, T. Franco-African Relations: No Longer so Exceptional?, African Affairs, 2002.

Del Pino, J. S. Postnormal Prometheus: How to anticipate and navigate postnormal times, Futures, 2023.

Galbraith, J. K., *The end of normal: The great crisis and the future of growth*. Simon and Schuster. 2014.

Miah, S. Brexit and Muslims in postnormal times, Third Text, 2018.

Montuori, A. Possibilities in postnormal times, Possibility Studies & Society, 2023.

Munshi, N. France's Africa Allies are Dropping Like Flies, <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2023-09-01/france-s-africa-allies-are-dropping-like-flies> (Erişim Tarihi: 04.11.2023).

Organization of Turkic States (2023a). [https://turkicstates.org/en/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=Organization%20of%20Turkic%20States%20\(then,comprehensive%20cooperation%20among%20Turkic%20States](https://turkicstates.org/en/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=Organization%20of%20Turkic%20States%20(then,comprehensive%20cooperation%20among%20Turkic%20States) (Erişim Tarihi: 08.10.2023).

Organization of Turkic States (2023b). <https://www.turkicstates.org/assets/pdf/haberler/astana-bildirisi-3113-214.pdf> (Erişim Tarihi: 04.11.2023).

Porter, S. D. Postformal learning for postnormal times, The PhD at the End of the World: Provocations for the Doctorate and a Future Contested, 2021.

Ravetz, J. R., Funtowicz, S. Science for the post-normal age, Futures, 1993.

Ravetz, J., Funtowicz, S. Post-Normal Science-an insight now maturing, Futures, 1999.

Sardar, Z. Welcome to postnormal times, Futures, 2010.

Sardar, Z. Postnormal times revisited, Futures, 2015.

Serra, J., Sardar, Z. Intelligence in postnormal times, World Futures Review, 2017.

TRT Haber (2021). Aliyev: Zengezur, tüm Türk dünyasını birleştirecek. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/aliyev-zengezur-tum-turk-dunyasini-birlestirecek-569191.html> (Erişim Tarihi: 04.11.2023).

Van Leemput, M. Lost in Postnormal Times, Third Text, 2018.

YEREL YÖNETİMLERİN KADIN GÖÇMENLERE YÖNELİK POLİTİKALARI; KESİŞİMSELLİK TEORİSİ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Hayriye SAĞIR

¹ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
orcid: 0000-0003-3302-0203.

Gamze BİRK

¹ Y.Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü, orcid:0000-0002-6248-2506.

ÖZET

Tarih sahnesi daima göçleri konu almıştır. Dünyada göçün yaygınlaşması göçmen statüsündeki bireyleri arttırmaktadır dolayısıyla akademide yapılan çalışmalar da günden güne artmaktadır. Göçlerin gönüllü olarak; eğitim, çalışma şartları gibi imkanlar göz önünde bulundurulurken zorunlu göçlerde ise savaş ve siyasi boyutu önemli nedenlerdendir. Türkiye özellikle büyük bir göçmen nüfusu barındırmaktadır. Türkiye'nin "açık kapı politikası" beraberinde bu sayı günden güne artarken kesişimsellik perspektifinde çalışmalar oldukça sınırlıdır. Kesişimsellik teorisini Türkiye minvalinde incelemek, göçmenlerin içsel, sosyal ve psikolojik süreçlerini anlamak açısından önemli bir katkı sağlayabileceğini göstermektedir.

Çalışmanın odak noktasını kadın göçmenler teşkil etmektedir. Öyle ki göçmen olarak ayrı kadın olarak ayrı ötekileştirilmelere maruz kalmışlardır. Yerlerinden edilmiş göçmen kadınlar; ekonomik güvence, barınma ihtiyacı gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda ciddi zorluklar yaşamaktadırlar. Zorunlu olarak göç eden kadınların savaş ve çatışma ortamında yaşamış oldukları travmalar, psikolojik birtakım sorunlar, sağlık hizmetlerine ulaşımında karşılaştıkları zorluklar, dil engeli ve ev içi şiddet- sosyal güvenlik sorunları ise temel sorunların yalnızca birkaçıdır. Göçmen kadınların ikincil konumda sayılmasının önüne geçilmek adına yerel yönetimlerin politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın göçmen, Kesişimsellik teorisi, Yerel yönetim

GİRİŞ

Demokratik devletler yönetim olarak merkezi ve yerel ayrımında yerel yönetime daha yatkın olabilmektedirler. Bu bakımdan yönetimin demokratik temelinde yerel özerklik olsa da ülkelerin, tarihsel yaşanmışlıkları, coğrafi özellikleri, sosyal faktörleri ve anayasal düzenlemeleri yönetim biçimlerini şekillendirmekte belirleyici bir rol almaktadır. İdari olarak merkez-yerel ilişkisinin önemi Osmanlı'dan itibaren yeterli olmasa dahi, değişikliğe uğrayarak Cumhuriyet dönemine de geçmiştir.

Bildirideki göç olgusu, bireysel veya toplu, mecburi veya gönüllü yer değiştirmeyi ifade eder. Gönüllü göçlerde insanlar daha iyi bir yaşam umuduyla taşınırken, zorunlu göçler ise

savaş veya doğal afet gibi nedenlerle gerçekleşir. Üçüncü bölümde Cumhuriyet sonrası Türkiye'ye yapılan göçler incelenmiştir sırasıyla: Türk-Yunan Mübadelesi, Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler, Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçler ve Suriye'den Türkiye'ye göçler.

Göçmen kadınların ikincil konumda görülerek ötekileştirilmesi, kesişimsellik teorisi bağlamında değerlendirilebilir. Bu teori, toplumsal cinsiyet, göç ve kimlik gibi farklı boyutları birleştirerek kadınların maruz kaldığı baskılarda din, dil, ırk, cinsiyet gibi faktörlerin etkileşimini vurgular. Yerel yönetimler ve Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği (UNHCR) iş birliğiyle bu konuda projeler geliştirilmektedir.

1.Yerel Yönetim: Kavramsal Bakış

Güneş'e göre; “Yerel yönetimler, ulusal sınırlar içerisindeki değişik büyüklüklerdeki topluluklarda yaşayan insanların, ortak ve yerel nitelikteki gereksinimlerini karşılamak amacıyla insanların, kurulan hukuk düzeni içerisinde oluşturulmuş olan anayasal kuruluşlardır.” (Güneş, 1996, s.83) Kamusal gücün yalnızca merkezi idarede toplanmayıp bir kısım yetkilerin yerel yönetime aktarılmasıdır, dolayısıyla mahalli sınırlar içerisinde kalan yerele özgü, özerk yönetim biçimi olarak özetlemek mümkündür.

2.Göç Olgusu

Göç terimleri sözlüğüne göre göç; “Uluslararası bir sınırı geçecek veya devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir.” (IOM,2009, s.22)

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre en yalın şekilde göç “*Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret*” olarak tanımlamaktadır. (TDK,2022) Göç kavramı zorunlu veyahut yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla, geçici ya da kalıcı olarak farklı bir yere taşınma durumudur.

3. Cumhuriyet Sonrası Büyük Göçler

Türkiye 1923 yılından bu yana gelen göçmenlerin çokluğu nedeniyle göçmen «alan» ya da «kabul eden» ülke durumunu göstermektedir. (Geray, 1970, s.4. Cumhuriyetin ilanından itibaren yine geçmişte yapılan göçlerle 1970'lere kadar ülkemize bir milyon civarında göçmen gelmiştir. (Geray, 1970 s.4)

3.1. Türk-Yunan Mübadelesi

Türk-Yunan mutabakatından ilk defa Lozan Barış Konferansında bahsedilmiştir. Dr. Nansen' in 1 Aralık 1922 tarihli bir oturumda, mülteciler konusunu, hazırladığı raporuyla dile getirmiştir. (Çolakoğlu,2020,483-499) “Mübadele, Arapça 'da bulunan “bedl” kökünden türetilmiş ve kelime olarak iki kişi beyninde bir şeyin diğer bir şeyle değiştirilmesi, değiş tokuş, trampa anlamına gelmektedir” (Aktaran: Çolakoğlu, 2020, s.2). Türk-Yunan mübadelesi, 1923 Lozan Antlaşması ve Türkiye ile Yunanistan arasında sınırlar belirlenirken, azınlıkların durumu

da belirlenmiştir. Tarafların zorunlu göçe tabii tutulmasını hızlandırmalarının; Yunanistan'dan gelen Türklerin hızlı bir şekilde ülkeye dönmesiyle, *her şeyden önce istenen, Türk nüfusunun ertesini yılın başında toprakları işleyebilmesi için Trakya'ya getirebilmesiydi.* (Macar, 2015, s.176) Böylece Yunanistan'a gelen çok sayıdaki mülteciye de yer sağlanabileceği ve mübadeleye tabi halkın bıraktığı mallar için tazminat ödemenin de daha kolay olacağını düşünmüştür. (Aktaran, Çolakoğlu, 2020, s.4) Sistemli çalışmak adına belli şehirlerde alt komisyonlar oluşturularak zorunlu göçün zorlukları yumuşatılmaya çalışılmıştır. (Macar, 2015, s.176) Öyle ki diğer göçlerden farkı “Tarihte ilk defa, zorunlu göç Uluslararası Hukuk tarafından meşrulaştırılmış oluyordu” (Aktaran, Bozdağlıoğlu, 2003, s. 4).

3.2 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler

Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçler mecburi göç statüsündedir. Cumhuriyet sonrası başlıca büyük göçlerden ikincisi diyebiliriz. *1950 yılında Bulgaristan Türk aslından 155.000 kişiyi tek taraflı olarak anavatanına tehcir etmiştir.* (Altuğ, 1991, s.3) Türk-Yunan mübadelesinden farkı ise devletlerin kendi aralarında anlaşarak zorunlu göçe tabii tutmamış olmasıdır. Zorunlu göçün devamında kalan Türklere kültürünü dinini yaşama konusunda kısıtlamalarla aslanan benliğin yok edilmesi doğrudan hedef alınmıştır.

1950-1952 arasında Bulgaristan'ın zorunlu göçe tabii tutmasıyla birlikte toplamda 154.393 kişi Türkiye'ye yerleşmiştir. Burada zorunlu tutmasındaki en büyük faktörlerden biri nedeni Soğuk Savaş döneminde ayrı taraflarda olmalarıydı. (Aktaran, Doğanay, 1996, s.7) 1968-1979 yıl aralığında ise “Türkiye-Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşması” dahilinde 116.521 kişi Türkiye'ye serbest göçmen olarak gelmiş ve böylelikle öncesinde gelen aileler bir araya gelmiştir. (Aktaran, Doğanay, 1996, s.7) Son olarak Türk kökenli Müslüman Bulgar'ın zorunlu göçü 1989 yılında başlamıştır. Kısa süre içerisinde yoğun şekilde göçler devam ederek 226.863 kişi göç etmiştir. Bu tarihten itibaren aralıklı olarak göçler devam etmiştir. (Aktaran, Doğanay, 1996, s.7) Yapılmış olan göçler sonucunda 18 Ekim 1925 Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması, her iki tarafında azınlıkları koruması yönündedir dolayısıyla iki devlet için siyasi ilişkilerini hukuki zeminde değerlendirileceklerini ifade eden bir belge niteliğindedir. (Eroğlu, s.1343-1344)

3.3 Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler

Yugoslavya-Makedonya bölgesinden göçler dört farklı zamanda gerçekleşmiştir. Dönem aralıkları şu şekildedir; ilk göç 93 Harbi sırasında 1877-1878, ikinci göç Balkan Savaşları sırasında,1912-1913, üçüncü göç 1923-1951 ve dördüncü göç ise 1952- 1967 arasındadır. 93 Harbi döneminde yaklaşık olarak 1 milyon göçmen Anadolu'ya gelmiştir. (Kazgan, 1970,315) Cumhuriyet sonrası yapılan göçlere baktığımızda, 1923-33 yıllarında 627.538, 1934-60 yılları arasında ise 33 bin kişinin göç ettiğini aktarmıştır. (Kazgan, 1970, s.315) Yoğunluğun 1923-33 arasında olduğu görülmektedir. *Sırp literatürü, Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelen toplu göçleri iradi göç* (Baklacioğlu, 2015, s.194) olarak tanımlamaktadır. Göç sebepleri içerisinde sosyal, politik sebepler yer almaktadır. Ekonomik olarak Türkiye'de iş anlamında daha iyi hizmetlerin olduğu düşüncesi önde gelmektedir. *Yugoslavya'dan yapılan göçün Yunanistan ve Bulgaristan'dan olduğu gibi politik zorlamalardan kaynaklandığı, göçün sosyo-ekonomik nedenlere dayandığı kabul edilmektedir.* (Aktaran: Doğanay, 1996 s.9)

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte göçler devam etmektedir. “1923-24 yıllarından 1990’lı yıllara kadar devam eden bir göç dalgası vardır. 1950-1958 yılları arasındaki göçlerde “serbest göçmen statüsünde gelen muhacirlere misafirperver Türk insanı, tüm maddi sıkıntılara rağmen kucak açmış; onların normal hayata geçmeleri için yardım etmişlerdir. “(Tekin, 2018, s.249) 1950-1958 arasında Türkiye’ye Yugoslavya’dan tam 104.372 göçmen gelmiş bulunmaktadır. (Aktaran: Aytuğ, 1996 s.1). Bu süreçte yaşanan göçlerle Yugoslav halkı uyum konusunda sıkıntılar yaşamışlardır. Gelenekler, yeme- içe kültürü özellikle bu sıkıntılar içerisinde yer almaktadır.

3.4 Suriye’den Türkiye’ye Göçler

Kitlesel ve devasa büyüklükteki son göç, Suriyelilerin iç savaş sonrası sınır komşusu olan Türkiye’ye göç etmesidir. 15 Mart 2011’de rejim karşıtı propagandaları bir müddet sonra iç savaşa dönmüştür. *Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)* “*yakın tarihte görülen en büyük göç dalgası*” olarak nitelendirmektedir. (Aktaran: Erdoğan, 2015, s.317) Öyle ki iç karışıklıktan savaşa, savaş sonucunda ise kitleler halinde göçlere neden olacaktır. Ülkesel bir durum olarak Türkiye’nin “açık kapı” ve “geçici koruma” politikası ile sınır komşumuz olan Suriyeli vatandaşlar içinde geçerliydi. Suriyeliler “geçici koruma” dahilinde yahut “sığınmacı” statüsünde olmuşlardır.

İlk katile 29 Nisan 2011’de Hatay, Cilvegözü sınır kapısından 252 kişinin gelmesiyle birlikte göç serüveni başlamıştır. Bu serüven Suriye’den Türkiye’ye aralıksız 2015’e kadar devam etmiştir. Dört yıllık süreçte kayıt altına alınmış olanlarla birlikte toplamda 1.738.448 kişiye ulaşılmıştır. (Erdoğan, 2015, s.318) Bu rakam düzenli aralıklarla artmaya devam etmiş 31 Aralık 2022 verileriyle birlikte Türkiye’de bulunan toplam Suriyeli sayısı 3.535.898’dir. (Göç İdaresi Başkanlığı, erişim 10 Ocak 2023) Ülkemiz “açık kapı” ve “geçici koruma” politikaları nedeniyle düzenli olarak gelmek isteyen vatandaşlara korumacı bir tutum sergilemiştir.

4. Kesişimsellik Teorisi

Kimberlé Crenshaw, kesişimsellik teorisini geliştiren ve bu teoriyi ilk defa 1989’da "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics" adlı makalesinde kavramsallaştırmıştır. (Crenshaw, 1989)

Crenshaw, özellikle siyah kadınların marjinalleşmesi ve haklarının ihlali konularında bu teoriyi ortaya atmıştır. Makalesinde, mevcut hukuki çerçevelerin ırk ve cinsiyet arasındaki kesişimdeki sorunları ele alarak, bu sorunları ele almada kullanılan kategorik bakış açılarının eksikliklerine dikkat çekmektedir. (Crenshaw, 1989, 140)

Crenshaw, kesişimsellik teorisini, bireylerin sosyal konumlarını ve deneyimlerini anlamak için çeşitli kimlik faktörlerini (ırk, cinsiyet, sınıf, cinsel yönelim vb.) bir araya getirmek üzere geliştirmiştir. Bu teori, marjinalleşme ve ayrımcılık konularında daha kapsamlı ve etkili bir anlayış ortaya koymaktadır. (Çapar, s.7-8) Kesişimsellik teorisi, özellikle feminizm alanında ortaya çıkan ve farklı kimlik kategorilerinin etkileşimini inceleyen bir teorik çerçevedir. Bu teori, farklı sosyal kimlik özelliklerinin dezavantajlı konumunu görünür kılmaktadır.

5.Göçmen Kadınlara Yönelik Yerel Politikalar

Kesişimsellik teorisinin ırk, din, dil, cinsiyet ve güncel olarak engelli bireylerin de toplumda ötekileştirilmelere maruz kaldıklarını söylemek mümkündür bu bağlamda İzmir Büyükşehir Belediyesinin “Engelli Mültecilerin Koruma Hizmetlerine Erişimlerinin Arttırılması” hususunda ilçe belediyelere mevzuat eğitimleri verilmiştir. Eğitimlerin içerisinde; Kadını Güçlendirme Projesiyle birlikte, Rehber Köpekler Uygulama Eğitimi, Erişim-Siz Panel, İşaret Dili Eğitimi, idari teknik birimlere erişimde kolaylık gibi eğitimler verilecek sene boyunca 638 kişiye ulaşmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2021, s.138)

Göçmen kadınların ne nedenle göç ettikleri tespit edilerek istek ve ihtiyaçlarına yönelik faaliyetler gerçekleştirilmesi toplumsal uyum konusunda hızı arttıracaktır. Örneğin zorunlu siyasal anlaşmalar veyahut savaş nedeniyle yerinden edilmiş kadın göçmenlerin, temel ihtiyaçlarının karşılanmasın daha sonrasında ise psikolojik ve hukuki danışmanlıklar verilmelidir. Yerel halkla uyumu sağlaması adına Türkçe eğitimi zorunlu hale getirilmelidir. Gönüllü göçlerde eğitim, iş şartları gibi nedenlerle gelen göçmenlerin ise cinsiyete dayalı ötekileştirilmelere yahut sözlü taciz, saldırı gibi zor durumda kalmış kişilerin direkt ihbar edebileceği bir haberleşme ağının kurulup, yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak Büyükşehir Belediyeleri, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD-ASAM), Birleşmiş Milletler Yüksek komiserliği (UNHCR) iş birlikleriyle temel toplumsal entegrasyonu sağlamak amacıyla; dil ve mesleki eğitimler düzenlemiştir. “Göç ve Göçmen İşleri Şube Müdürlükleri, Göçmenlere yönelik hukuki, psikolojik danışmanlıklar verilmiştir. Göçmen kadınların, dil, din, ırk ayrımına maruz kalması toplumsal adaptasyon sürecini uzatmaktadır bu nedenle yerel düzeyde bu konu üzerine bilinçlendirme çalışmalarının arttırılması ayrıca bir komisyonun kurulması buradaki boşluğu dolduracaktır. Eğitimin Türkçe ağırlıklı ve zorunlu kılınması halinde ileriye dönük iletişim sıkıntısı büyük oranda çözülecektir. Göçmen kadınların güçlendirilmesi adına, halk eğitim merkezlerinde yerel- göçmen karma şekilde, kişisel gelişim, sağlık eğitimi, mesleki-teorik eğitimlerinin sonucunda direkt iş imkanlarının sunulması vb. sonuç odaklı uygulamaların üstünde durulması halinde toplumsal ötekileştirmelerin önünde güçlü kadın imajı yerini alacaktır.

Kaynakça

Altuğ, Y. (1991). "Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler." *BELLETEN*, 55(212), 109-120. [Link](https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/62524/943962)

Bozdağlıoğlu, Y. (2014). "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Sonuçları." *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180(180), 9-32.

Crenshaw, Kimberlé. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics."

University of Chicago Legal Forum 1989, no. 1 (1989): Article 8.

Crenshaw, Kimberlé. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color." *Stanford Law Review* 43, no. 6 (1991): 1241-1299.

Çapar, G. (2019). "Kesişimsellik: Postmodern Feminist Bir Yaklaşım." *Hukuk Kuramı*, C. 6, S. 3, s. 7-8.

Doğanay, Filiz. "Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi." *Devlet Planlama Teşkilatı*, 1996, s.6 aktarılan, Arı, O. "Bulgaristanlı Göçmenlerin İntibakı, 1950-51'de Köy hizm.Env.s.138, akt. Doğanay, s.7"

Erdogan, M. Murat ve Kaya, Ayhan. "Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'ye Göç." *Türkiye'ye Kitlemel Göçler: Son Dev Dalga: Suriyeliler*, Erdogan, M. Murat, Aktarılan: BMMYK-IDMC, 2014- İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, 1. Baskı

Erdogan, M. Murat ve Kaya, Ayhan. "Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'ye Göç." *Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler, Türkiye'ye Göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Sayılar, Koşullar ve Tartışmalar*, Baklacioğlu, Nurcan Özgür sayfa:194, 2015, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.baskı

Eroğlu, H. (?). "Türk-Bulgar İlişkileri ve 18 Ekim 1925 tarihli Dostluk Antlaşması.", s. 1343-1344.

Geray, C. (1970). Türkiye'de göçmen hareketleri ve göçmenlerin yerleştirilmesi.

Göç Terimleri Sözlüğü, No:18 (IOM), 2009

Güneş, İ. (1996). "Yerel Yönetimler ve Siyasal Faktörler." *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4)

Kazgan, G. (1970). "Milli Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 30, S. 1-4. 313-33

Tekin, Cemile. "Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçler." *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Dergisi*, 2018-39

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (Erişim 9 Kasım 2023)

İnternet siteleri

https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/43_29042022_120114_29042022111147186_1.pdf.pdf (Erişim: 9.11.23)

https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/43_24052023_111140_.pdf (Erişim: 9.11.23)

AFETLER VE SOSYAL HİZMET

Doç. Dr., Beyza ERKOÇ

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
-ORCID ID: 0000-0002-0035-6782

ÖZET

Afetler, toplumun bütününe ya da belli bölümü için fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel kayıplara sebep olan, rutin hayatı ve insan aktivitelerini sekteye uğratan ya da tamamıyla durduran, afetten etkilenen toplumun süreci yönetmek adına yetersiz kaldığı doğal, insan kaynaklı veya teknolojik olayların sonucudur. Doğal afetler dünyanın var oluşundan bu yana gerçekleşen insan etkisinin olmadığı afet türüdür ve yavaş gelişen (örneğin kuraklık, kıtlık vb.) ve aniden gelişen (örneğin deprem, heyelan, sel, çığ, kaya düşmesi, volkanik patlamalar vb.) şeklinde iki gruptan oluşur. İnsan kaynaklı afetler adından da anlaşılacağı üzere insan eliyle gerçekleşir. Bu gruba örnek olarak endüstriyel, nükleer, biyolojik, radyolojik, kimyasal kazalar, savaşlar, terör saldırıları, yangınlar, göçler vb. verilebilir. Teknolojik afetlere ise maden kazaları, nükleer, biyolojik, kimyasal silahlar ve kazaları, sanayi kazaları ve ulaşım kazaları verilebilir. Afetler çoğu zaman tahmin edilemez, aniden gelir ve sonucunda büyük can ve mal kayırları yaşanır. Afetlerle mücadele sürecinin planlanması en az hatta hiç can ve mal kayırları yaşanmaması için; afet yaşanmadan önce tedbirlerle, bilinçle, farkındalıkla başlamalı; afet sırasında nasıl doğru davranış sergilenmesi gerekiyorsa uygulanmalı; afet sonrasında ise hızlı şekilde hayata yeniden adapte olacak şekilde olmalıdır. Bu noktada afete hazır toplumun oluşması, afette doğru davranışların benimsenmesi, farkındalık oluşması, uygulanması, afet sırası ve sonrasında psikolojik ve sosyal destek verilmesi adına birçok meslek ve disiplin hizmet eder. Bu meslek ve disiplinlerden bir tanesi de sosyal hizmet meslek ve disiplindir. Afet mağduru bireyler bir diğer ifade ile afetzedeler birçok açıdan büyük ölçüde dezavantajlı konuma düşerler. Sosyal hizmet uzmanları afetin her aşamasında görev alan ve afete ilişkin mikro, mezzo ve makro düzeyde müdahale yapan profesyonellerdir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Türleri, Sosyal Hizmet.

1. GİRİŞ

Afetler, doğal süreçlerle, insan etkisiyle ya da teknolojik sebeplerle ortaya çıkan, oluş zamanı öngörülemeyen, tek seferlik veya tekrarlı gerçekleşen, bireyler ve toplumlar üzerinde büyük travmatik etkilere sebep olan yıkıcı olaylardır. Afetlerde afeti yaşayan bölgenin mevcut gücü afetle baş etmek için yetersiz kalır. Dünya genelinde ve Türkiye’de her yıl farklı afetler yaşanmakta, afetler neticesinde büyük can ve mal kayıpları yaşanmaktadır. Doğal afetler dünya genelinde 31 çeşit olarak görülür, bunun 28’i meteorolojik afetlerdir. Dünyada yaşanan doğal afetlerin önemi ve türleri ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Örnek olarak kuraklıklar, seller, heyelanlar, orman yangınları, don olayları Akdeniz Bölgesinde daha fazla görülmektedir.

1988 yılında Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization [WHO]) ve Belçika Hükümeti’nin desteğiyle Afet Araştırma ve Epidemiyoloji Merkezi (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters [CRED]) kurulmuştur. CRED acil durumlar veri tabanı (Emergency Events Database-EM-DAT) verilerine göre; 2000-2019 yılları arasındaki 20 yılda dünya genelinde 7348 doğal afet gerçekleşmiştir. Dünya genelinde en yaygın görülen doğal afet türü sellerdir. Selleri fırtınalar izler. 2000-2019 yılları içerisinde dünya genelinde 3254 sel, 2043 fırtına, 552 deprem, 432 yüksek derecede sıcaklık, 376 heyelan ve 338 kuraklık olayı kayıtlara geçmiştir. Afetler sonucu yaşanan can kayıplarının büyüklüğü; afetlerin türü, konumu, süresi, etkilenen nüfusun boyutu ve savunmasızlığı vb. gibi birçok faktöre göre değişiklik gösterir. 2000-2019 yılları arasında yaşanan bu afetlerden yaklaşık olarak 4 milyar insan etkilenmiş, 1,2 milyondan fazla kişi de hayatını kaybetmiştir. CRED’in 2022 raporuna göre 2022 yılında dünya çapında 387 doğal afet kaydedilmiştir. Doğal afetlerden 185 milyon kişi etkilenmiş, 30.704 can kaybı yaşanmış ve bu doğal afetler 223,8 milyar ABD doları civarında maliyete neden olmuştur. Sıcak hava dalgaları Avrupa’da 16.000’den fazla ölüme neden olurken, kuraklık Afrika’da 88,9 milyon insanı etkilemiştir. Ian Kasırgası tek başına Amerika’da 100 milyar ABD dolarına mal olan hasara neden olmuştur. Afetlerin insani ve ekonomik etkisi Afrika’da nispeten daha yüksektir. Afet türlerinin her birinin görülme sıklığı da son yirmi yılın ortalama seviyelerine yakındır. Doğal afetler çok geniş alanları etkilemiş, milyonlarca insan yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır (CRED; Yılmaz, 2022). Depremlerin, sellerin, heyelanların, çığların ve buna benzer birçok doğal kaynaklı afetlerin yaşandığı Türkiye, jeopolitik konumu sebebiyle insan kaynaklı krizler riskini de sıklıkla yaşayabilmektedir. Afet risklerinin ve insan kaynaklı krizlerin ölçülmesi ve sıralanması için oluşturulan risk yönetimi endeksi bilgilerine göre; Küresel Risk Endeksi’nde Türkiye 191 ülke

içerisinde 45'inci sırada ve 5,0 endeks puanıyla da yüksek risk grubu ülkeler arasındadır. 1980–2017 yılları içerisinde Türkiye’de yaşanan afetlerde can kayıpları incelendiğinde, ortalama bir milyon kişi başına 6-25 kişinin doğal afetler sebebiyle hayatını kaybettiği ortaya çıkmıştır. Türkiye dünyanın karasal büyüklüğünün yüzde 0,5’ini oluştursa da 1900’den 2018’e yaşanan büyük depremler açısından 77 deprem ile dördüncü sırada yer alır. Türkiye’de ortalama beş yılda bir büyük can ve mal kayıplarının yaşandığı, geniş ölçekli depremler yaşanmaktadır. Deprem, doğal kaynaklı afetler açısından en yüksek riski (9,3 puan) taşır. Bunun yanında bölgesel ve mevsimsel olarak sel, su baskın çığ, heyelan, kaya düşmesi vb. gibi afetler de yaşanmaktadır (Benli ve ark, 2018).

Afetler dünyanın gelişmiş, gelişmekte olan ya da az gelişmiş fark etmeksizin tüm ülkelerinde meydana gelir, fakat gelişmekte olan ülkeler daha büyük kayıplar yaşar. Afetlerin görece yoksul kesimler üzerindeki etkisi çok daha yıkıcı olur (İnmez, 2011).

Günümüz dünyasında doğal, insan kaynaklı ve teknolojik afetlerin sonucunda yaşanan acı kayıplar artarak devam etmektedir. Afetler kişi, grup ve toplulukların hayatlarını olumsuz yönden etkiler (Lotfi, 2020). Afetler söz konusu olduğunda afetle mücadele kapsamında tek boyutta bir süreç düşünülemez. Afet süreci afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası şeklinde planlanmalı, örgütlenmeli, koordine edilmeli ve denetlenmelidir. Afet öncesinde yapılacaklar; en az zarar ve fiziksel kayıp için teknik, yasal ve idari tedbirlerin alınması, mümkünse afetin önlenmesi değilse kurtarma, ilk yardım ve iyileştirmenin hızlı, zamanında, etkin ve verimli gerçekleştirilmesi, sürdürülebilir bir kalkınma sisteminin kurulması, tüm toplumda bilinç ve farkındalık oluşturulması şeklinde sıralanabilir. Afet sırasında yapılacaklar; haber alma ve ulaşım imkanlarının sağlanması, arama, kurtarma, ilk yardım uygulamalarının hızlıca başlatılması, doğru tahliyenin sağlanması, riskli ortamlardan tüm bireylerin uzaklaştırılması, geçici barınma alanlarının oluşturulması ve afetzedelerin birincil temel ihtiyaçlarının giderilmesi, güvenliğin sağlanması, çevre sağlığı çalışmalarının yapılması, hasar tespit çalışmalarının yapılması, ikincil afetlerin farkında olup tedbirler alınması şeklindedir. Afet sonrasında ise mümkün olan en çok kişiyi kurtarmak ve sağlıklarına kavuşmalarına destek vermek, afet merkezli ek tehlikelere karşı kişilerin canını ve malını korumak, bireylerin en temel ihtiyaçlarını karşılamaya devam ederek normal hayata hızlıca dönüşü sağlamak, afet sonrası sosyal ve ekonomik kayıpların ve yaraların hızlıca sarılmasını sağlamak, afetzedeler için güvenli yeni yaşam alanları oluşturmaktır. Modern afet yönetimi olarak ta adlandırılan bu mücadele sürecinin amacı; afetlerin önlenmesi, zararlarının azaltılabilmesi, afete sebep olabilecek tehlike ve risklerin farkına varılması, bu tehlike ve riskler için afet öncesi önlemlerin

alınması, en doğru şekilde ortadan kaldırılması ya da afetin sebep olabileceği olumsuz etkilerin en aza indirilmesi, afetler sırasında doğru davranışların sergilenmesi, afetler sonrasında ise normal hayata en hızlı şekilde yeniden dönülebilmenin sağlanmasıdır. Afetle mücadele sürecinde yetki, makam, konum fark etmeksizin tüm bireylere görev ve sorumluluk düşer. Yapılan her çalışmanın ilk önceliği insan hayatını kurtarmaktır (Erkal ve Değerliyurt, 2009). Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (International Federation of Social Workers, [IFSW]) tarafından sosyal hizmet “*sosyal değişim ve gelişmeyi, sosyal uyumu, insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmesini teşvik eden uygulamaya dayalı bir meslek ve akademik bir disiplindir. Sosyal adalet, insan hakları, kolektif sorumluluk ve farklılıklara saygı ilkeleri sosyal hizmetin merkezinde yer alır. Sosyal hizmet teorileri, sosyal bilimler, beşeri bilimler ve yerel bilgilerle desteklenen sosyal hizmet, yaşamdaki zorlukları ele almak ve refahı artırmak için insanları ve yapıları bir araya getirir. Yukarıdaki tanım ulusal ve/veya bölgesel düzeylerde genişletilebilir*” şeklinde tanımlanmıştır (IFSW). Sosyal hizmet meslek ve disiplininin temel görevleri arasında dezavantajlı kişilerle dayanışma içinde, yoksulluğu hafifletmek, savunmasız ve ezilenleri özgürleştirmek ve sosyal içermeyi ve sosyal uyumu teşvik etmek vardır. Bahsi geçen dezavantajlı kişilere örnek olarak çocuklar, engelliler, kadınlar, yaşlılar, yoksullar vb. gibi toplumda kırılgan ve hassas olan birey ve gruplar verilebilir. Afetzedeler de bu grupta yer alır, zira afet bireylerin canlarına, mallarına en fazla zarar veren olaylar arasındadır.

Afetle mücadele bütüncül bakış açısıyla yürütülmesi gereken bir ekip işidir. Hiçbir meslek ve disiplin tek başına böylesi yıkıcı bir durumla baş edemez. Tabi ki afetle mücadelede daha öne çıkan meslek ve disiplinler söz konusudur. Sosyal hizmet meslek ve disiplininin profesyonel uygulayıcıları olan sosyal hizmet uzmanları afetlerin travmatik etkilerine karşı psikososyal destek faaliyetlerinde en öncü meslek elemanlarıdır. Ayrıca yalnızca psikososyal destek faaliyetlerinde değil afetlerle mücadele kapsamında afet yönetiminin üç aşamasında da aktif görev alırlar.

2. AFETLER

Bu bölümde afet tanımlanacak ve afet türleri kısaca açıklanacaktır.

2.1. Afet Tanımı

Afetler söz konusu olduğunda başlıca sorun afetlerin tanımlanmasındadır. Afetler, doğal tehlikeler ile insani kırılganlıkların çakışması sonucu oluşur. Buradaki tehlikeler, doğal, fiziksel veya çevresel etmenlerin zarar verme potansiyelini ifade eder. İnsani kırılganlıklar ise, fiziki yapıların yanında sosyal, politik ve ekonomik sistemlerden doğan, potansiyel zarardan

kaçınamama ve doğal tehlikelerin risklerine karşı açık olmayı tanımlar (Pelling, 2003; İnmez, 2011). Afetler, doğası gereği nerede, ne zaman meydana geleceği tahmin edilemeyen, özellikle toplumların savunma mekanizmalarının yetersiz kaldığı durumlardır (Usta, 2023). Afet, “toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay. Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur” (AFAD, 2014). Gerçekleşen bir doğa olayının afet olarak tanımlanabilmesi için, sonrasında ölüm, yaralanma ve belli bir maddi değer üzerinde kaybın yaşanması gereklidir (Şahin 2019).

2.2. Afet Türleri

Doğal Afetler

Dünyada yaşanan doğa olaylarının, insanların hayatını önemli ölçüde olumsuz yönde etkilediğinde bu doğa kaynaklı afet olarak tanımlanır. Birleşmiş Milletler doğal afetler, toplumun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel faaliyetlerini büyük ölçüde aksatan, can ve mal kayıplarına sebep olan ancak yerel imkânlar ile üstesinden gelinemeyen doğa olayları olarak tanımlanmıştır (Yılmaz, 2022). Doğal afetler gelişme hızlarına göre yavaş gelişen ve ani gelişen olmak üzere 2 gruba ayrılır. Yavaş gelişen doğal afetlere örnek olarak kuraklıklar, şiddetli soğuklar, kıtlı vb. verilebilir. Ani gelişen doğal afetlere ise depremler, seller, su baskınları, heyelanlar, kaya düşmeleri, çığlar, fırtınalar, hortumlar, yangınlar, volkanik patlamalar verilebilir (AFAD, 2022).

İnsan Kaynaklı Afetler

İnsan kaynaklı afetler adından da anlaşılacağı üzere insanların etkisi ile gerçekleştirilen afetlerdir. Savaşlar, terör saldırıları, yangınlar, kimyasal, biyolojik, nükleer kazalar, endüstriyel kazalar vb. bu gruba örnektir (AFAD, 2022).

Teknolojik Afetler

Teknolojik gelişmeler günümüz dünyasında hayatın her aşamasında hızlı şekilde yaşanmaktadır. Bu gelişmeler insanların hayatını birçok açıdan olumlu yönde etkilese de büyük riskleri ve tehlikeleri de beraberinde getirmiştir. Teknolojik gelişmelere bağlı ortaya çıkan bu afetler teknolojik afetler olarak adlandırılabilir. Bu afet grubuna örnek olarak maden kazaları, sanayi kazaları, ulaşım kazaları vb. verilebilir (AFAD, 2022).

2.3. Afetin Etkileri

Afet sürecinin bilinmezliği, etkisi ve sonucu bireyleri ve toplumları ciddi ölçüde olumsuz etkiler. Afetler çevresel sorunlar, ekonomik sorunlar, psikolojik sorunlar, sosyal sorunlar,

politik sorunlar vb. gibi birçok sorunu beraberinde getirir. Örneğin afetler bireylerin psikolojisine zarar verir. Yaşanan korku, kaygı, stres, travma, kayıplar, kriz bireylerin genel ruh sağlığını bozar. Norris ve ark. (2002) tarafından farklı ülkelerde yaşanan benzer sel felaketlerinin sonuçlarını incelediği çalışma sonuçlarında; afet sonucunda depresyonun en sık bildirilen ikinci psikiyatrik sorun olduğu, sel afetzedelerinin diğer bireylere göre daha fazla depresif belirtiler, kaygı, stres ve duygusal rahatsızlıklar gösterdikleri tespit edilmiştir.

3. AFETLER VE SOSYAL HİZMET

Modern afet yönetimi afetlerin mümkünse yaşanmaması mümkün değilse de en az can ve mal kaybı ile sonuçlanması amacı ile afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası göz önüne alınarak bütüncül bir bakış açısı ve tüm toplumun katılımının sağlandığı bir yönetim şeklidir. Bu süreçte tüm risklerin ve tehlikelerin göz önüne alınması, tüm evrelerin doğru uygulanması, bütün kaynakların doğru, verimli, etkin ve etkili kullanılması ve sürece toplumdaki her bireyin ve kurumun dahil edilmesi esastır. Afet yönetim sürecinde temel becerilere sahip, bilgili, eğitilmiş ve deneyimli profesyonellerden oluşan bir ekip çalışması olmazsa çalışmalar yetersiz kalacak ve başarısız olacaktır. Bu ekibin içerisinde en önemli meslek ve disiplin arasında sosyal hizmette vardır.

Afetlerin travmatik etkileri göz önüne alındığında insanların nasıl etkilendiğinin tespiti, değerlendirilmesi ve doğru psikososyal destek müdahalelerinin yapılması noktasında sosyal hizmet ön plana çıkar. Sosyal hizmet uzmanları afetlere mücadele sürecinin planlaması, mikro (bireysel), mezzo (aile, grup çalışmaları) ve makro (daha geniş evren örneğin tüm toplum) müdahaleler ve iyileştirme çalışmalarının yapılması noktasında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Afet öncesinde bireylerin afetlere hazırlıklı olmaları ve bu konuda bilinç sahibi olmaları için sosyal hizmet uzmanları bireylerle, ailelerle, gruplarla ve toplumla çalışarak bu sorumluluğu yerine getirir. Afet sosyal hizmet genel olarak, afet durumlarında zarar gören kişilere, gruplara, ailelere, topluluklara ve toplumlara verilen her türlü sağlık, eğitim, sosyal güvenlik hizmetlerini, sosyal yardımları ve özel gereksinimli kişi ve gruplara verilen bakım, sağaltım ve rehabilitasyon hizmetlerini ifade eder. Sosyal hizmet uzmanları bahsi geçen süreçleri afet söz konusu olduğunda planlar, koordine eder, uygular ve denetler. Afet sonrasında ise hayat kurtarma amacıyla müdahaleler ile hayatın devam edebilmesine yönelik temel ihtiyaçların sağlanması, iyileşme ve normalleşme sürecinin desteklenmesi sosyal hizmet meslek ve disiplininin başta gelen işlevidir (Tuncay, 2004; Artan ve Özkan, 2020).

Ülkemizde son yıllarda yaşanan büyük afetlerde (13 Mayıs 2014 Soma maden kazası, 30 Ekim 2020 İzmir depremi, Covid 19 pandemisi, 6 Şubat 2023 depremleri) sosyal hizmet uzmanları

afetin her aşamasında aktif görev almışlar, afetin yaralarının hızlıca sarılması adına üzerlerine düşen görevleri yetkin bir şekilde yerine getirmişlerdir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Afetlerin türleri ve görülme sıklığı gün geçtikçe artmaktadır. Afetin hangi türü olursa olsun toplumları çeşitli derecelerde etkilemektedir. Dünyada yaşanan iklim değişiklikleri, göçler, teknolojik gelişmeler vb. afetlerin oluşumunu ve etkisini artırmaktadır. Afetlerin tamamen ortadan kaldırılması ne yazık ki mümkün değildir, bu yüzden afetler yaşandığında az can ve mal kayıplarıyla süreci tamamlamak için tüm toplumun katılımıyla afetlere yönelik risk ve tehlikelere karşı hazır olmak, bütüncül bakış açısıyla afet öncesi, sırası ve sonrasında yapılması gerekenleri doğru yönetmek, bunlar için gerekli teknik, eğitimsel, yasal alt yapıları oluşturmak zorunludur. Afetler can kayıplarının yanında hayatta kalan afetzedeler için sosyal, ekonomik, psikolojik riskleri ortaya çıkarır. Bu bireylerin normal yaşamlarına yeniden ve hızlıca adapte olabilmeleri için multidisipliner bir ekip çalışması gereklidir. Sosyal hizmet uzmanları da bu süreçte ekibe destek olacak yegane meslek ve disiplinler arasındadır. Yapacağı mikro, mezo ve makro uygulamalarla afet sürecinin doğru yönetilmesi adına etkin ve verimli çalışmalar yapmıştır, yapmaktadır ve yapacaktır.

KAYNAKÇA

- [1] Afet ve Acil Durum Başkanlığı (AFAD). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. 2014. <https://www.afad.gov.tr/kitaplar>. (Erişim tarihi: 06.11.2023).
- [2] Afet ve Acil Durum Başkanlığı (AFAD). Afet Türleri. 2022. <https://www.afad.gov.tr/afet-turleri>. (Erişim tarihi: 22.10.2023).
- [3] Artan, T., ve Özkan, A. O. Afetler ve Sosyal Hizmet. Journal of ADEM, 1, 1, 2020.
- [4] Benli, H., Bacanlı, M., Gündoğdu, Ş. T., ve Yaman, M. M. *Türkiye’de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri*, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2018.
- [5] Erkal, T., ve Değerliyurt, M. Türkiye’de Afet Yönetimi. Doğu Coğrafya Dergisi, 14, 22, 2009.
- [6] <https://www.cred.be/publications>. (Erişim tarihi: 08.10.2023).
- [7] International Federation of Social Workers, (IFSW). 2014, <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>. (Erişim tarihi: 15.10.2023)
- [8] İnmez, İ. Afetlerin Doğallığı Üzerine: Sosyal Bir Olgu Olarak Afetler ve Kırılgnlık Sorunu. Ankara Üniversitesi *SBF Dergisi*, 66, 04, 2011.

- [9] Lotfi, S. *Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar: Afetzedeler*, H. Doğan (Ed.). Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar içinde (s.s. 223-247), Nobel Yayınevi, Ankara, 2020.
- [10] Norris, F. H., Byrne, C. M., Diaz, E., ve Kaniasty, K. 50,000 Disaster Victims Speak: An Empirical Review Of The Empirical Literature, 1981-2001. *Psychiatry*, 65, 2022.
- [11] Pelling, M., *The Vulnerability of Cities: Natural Disasters and Social Resilience* (London: Routledge), 2003.
https://books.google.com.uy/books?id=_1MkdWq8Q0QC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. (Erişim tarihi: 05.10.2023)
- [12] Şahin, Ş. Türkiye’de Afet Yönetimi ve 2023 Hedefleri. *Türk Deprem Araştırma Dergisi*, 1, 2, 2019.
- [13] Tuncay, T. *Afetlerde Sosyal Hizmet*. Ankara, Özbay Matbaası. 2004.
- [14] Usta, G. Dünya’da Meydana Gelen Afetlerin İstatistiksel Olarak Analizi (1900-2022). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14,1, 2023.
- [15] Yılmaz, S. 2020’de Türkiye ve Dünyada En Sık Görülen Doğal Afetler. 2022.
<https://tatd.org.tr/afet/afet-yazi-dizisi/2020de-turkiye-ve-dunyada-en-sik-gorulen-dogal-afetler/>. (Erişim tarihi: 05.10.2023).

MOBBİNGE KARŞI ENDÜSTRİYEL SOSYAL HİZMET

Doç. Dr., Beyza ERKOÇ

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü,
-ORCID ID: 0000-0002-0035-6782

ÖZET

Çalışma hayatı bireylere ekonomik özgürlük, kariyer fırsatları, sosyal çevresinin ve ağlarının gelişimi gibi birçok fırsatı sunar. Bireyler iş yerlerinde günlerinin büyük çoğunluğunu geçirir. Öyle ki çalışma ortamlarında yaşananların izleri bireylerin kalan yaşantılarına etki eder. İş hayatının olumlu çıktılarının yanında iş yeri ortamlarının kalitesi, ekonomik getirisi, çalışma koşulları, iş arkadaşları ile olan ilişkiler, hiyerarşik yapı, yükselme imkânları vb. gibi birçok sebep iş tercihlerinde önem arz etmektedir. Zaman zaman iş yerlerinde çalışanlar adına istenmeyen durumlar da yaşanabilmektedir. Bu durumlara örnek olarak; cinsel taciz, şiddet ve saldırganlık davranışları, tatminsizlik, çatışma, stres, tükenmişlik sendromu, iş yerine devam etmeme ya da işte var olmama vb. verilebilir. Mobbing yani iş yerinde çalışanlara karşı uygulanan psikolojik şiddet de bu istenemeyen durumlar arasındadır. Mobbing tüm iş sahalarında günümüzde sıklıkla yaşanan, fakat işten çıkartılma korkusu, ekonomik sebepler, damgalanma, sosyal dışlanma vb. gibi nedenlerle tespiti oldukça zor bir durumdur. Mobbing mağduru çalışanların biyolojik, psikolojik ve sosyal yönden sağlıkları zarar görür, verimlilikleri düşer hatta kaybolur, bunun neticesinde iş yeri verimlilikleri düşer ve sonunda toplumun ekonomisi ve sosyal hayatı bozulur. Mobbing, bir ya da birden fazla kişi tarafından başka bir kişiye uygulanan, mağduru savunmasız kılan, zor durumda bırakan, uzunca bir süre devam ettiği için mağduru baş edemediği ahlaka aykırı ve düşmanca davranışları içeren bir kavramdır. Mobbing davranışının iki özelliği vardır. Birincisi belirli bir sıklık (en az haftada bir defa), ikincisi ise uzunca bir süredir (en az altı ay). Mobbingin dikey, yatay ve düşey olmak üzere türleri mevcuttur. Endüstriyel sosyal hizmet, maksimum üretkenliği sağlamak için işyerinde insani ve toplumsal ihtiyaçları ele alan, sosyal hizmet uygulamalarının uzmanlaşmış bir alanıdır. Endüstriyel organizasyonlarda sosyal hizmet uzmanının sorumlulukları özellikle endüstri çalışanlarının devamsızlık, alkolizm, vb. gibi sorunlarıyla ilgilenmeye yöneliktir. Endüstriyel sosyal hizmet uzmanının rolleri mikro, mezzo ve makro boyutlarda çok yönlü şekildedir.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Mobbingin Etkileri, Endüstriyel Sosyal Hizmet.

1. GİRİŞ

Endüstri ve teknolojinin çağında yaşamaktayız. Bu gelişmeler birçok kolaylığı, yaşam konforunu, hayat refahını önümüzde serse de sosyal, ekonomik ve duygusal güvenliğe dair yeni birçok tehdidi beraberinde getirmiştir. Değişken ekonomik ve teknolojik koşullar, çalışanların sosyal durumları hakkında yeniden düşünmelerini, yeni uyarlamalar yapmalarını ve yeni ilişkiler ağı oluşturmalarını gerektirmektedir. Çalışma hayatı, ilk insandan günümüze kadar günlük yaşam içerisinde önemli bir yer tutan toplum hayatında vazgeçilmez bir olgudur. Çalışma tanımlamalarında ortak nokta, harcanan çaba ve emek karşısında belirli bir ücretin alınması yani maddi kazanç sağlanmasıdır. Çalışma eylemi ilk olarak yemek, içmek ve barınmak vb. gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik gerçekleştirilirken daha sonra yaşanan gelişmelerle ve bilgi birikimleriyle doğru orantılı olarak dönüşüm yaşamıştır, çünkü yaşanan gelişmeler ve bilgi birikimi bireylerde temel ihtiyaçlar haricinde yeni istek ve ihtiyaçların da doğmasına sebep olmuştur. Birçok insan için iş, zamanlarının çoğunu tüketir. Bundan da öte, kişisel arzular, ilgiler, korkular, sevinçler, aile ve toplum sorunları işten bağımsız değildir. Çalışanlar çalışma saatlerinin ve üretkenlik yeteneklerinin büyük bir kısmını işlerine ayırırlar. Diğer konulara çok az zamanı ve enerjileri kalır (Sehgal, 1990; Çavuşoğlu, 2020). Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu, sosyal hizmeti “*sosyal değişimi ve gelişimi, sosyal uyumu, insanların güçlendirilmesini ve özgürleşmesini teşvik eden uygulamaya dayalı bir meslek ve akademik bir disiplindir. Sosyal hizmet, sosyal adalet, insan hakları, ortak sorumluluk ve farklılıklara saygı ilkelerini merkeze alır. Sosyal hizmet teorileri, beşeri bilimler, sosyal bilimler ve yerel bilgi ile desteklenen sosyal hizmet, yaşam zorluklarıyla mücadele etmek ve iyilik halini geliştirmek için insanlarla ve yapılarla çalışır. Sosyal hizmetin bu tanımı ulusal ve/veya bölgesel düzeylerde geliştirilebilir*” olarak tanımlamaktadır (IFSW, 2014). Sosyal hizmet toplumun her bir bireyine hizmet için gelişmiştir. Endüstriyel sosyal hizmet mesleki sosyal hizmet, iş yerinde sosyal hizmet olarak da adlandırılmaktadır. Kavrama yönelik çeşitli tanımlar ve yorumlar yapılsa da alan henüz kendini tanımlama sürecindedir. Tanımlamada hangi isimle adlandırılırsa adlandırılınsın, sosyal hizmetin iş ve endüstriye uygulandığında, insan ve çalışma ortamı arasında iyi bir uyum sağlamak için sosyal hizmet bilgi, beceri ve değerlerinin kullanılması olduğu açıktır (Sehgal, 1990).

Endüstriyel sosyal hizmet, iş yerlerinde yaşanan sorunların tespiti ve çözümü, işveren, kurum, işçi uyumu ve de iş yerlerinin verimliliği için çalışan sosyal hizmet faaliyetlerine ek hizmet sunum alanıdır. Endüstriyel sosyal hizmet ekonomik, sosyal, kültürel ve tarihi faktörlerden etkilenir. Endüstriyel sosyal hizmetin amacı çalışanların başa çıkma yeteneklerinin

arttırılmasıdır. Uygulamanın iş koşullarının iyileştirilmesi, işverenle işçi ilişkilerinde uyumun sağlanması, üretimde verimliliğin artması vb. gibi kurum için olumlu çıktıları vardır. Endüstriyel sosyal hizmet, kişilerin ve grupların çalışma şartlarına daha iyi uyum sağlamalarına yardımcı olmanın sistematik bir yoludur. Sosyal hizmet meslek ve disiplininin sosyal değişim bileşenine istinaden endüstriyel sosyal hizmet iş yerlerindeki sosyal ortamların ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yardımcı olur.

Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği (National Association of Social Workers [NASW] işyerinde görev yapan sosyal hizmet uzmanlarını *“mesleki sosyal hizmet uzmanları, kuruluşların yapılarını ve yöntemlerini verimliliği, yaratıcılığı, üretkenliği ve morali artıracak şekilde yeniden yapılandırmalarına yardımcı olur. Ayrıca bir sendika için çalışabilirler ve iş danışmanlığı veya örgütlenmeye katılabilirler”* şeklinde tanımlar (NASW). Endüstriyel sosyal hizmet, iş hayatını odak noktasına almıştır. Endüstriyel sosyal hizmetin işçilerin ve işverenlerin refahını arttırmak, iş tatminini sağlamak, işe devamsızlıkları önlemek, işte verimliliği arttırmak, iş kazalarının önlenmesi için çalışmalar yapmak, iş görenlerin insan onuruna ve değerine yakışır iş şartlarında çalışabilmelerine katkı vermek vb. gibi temel amaç ve hedefleri vardır.

İş hayatında meydana gelen farklı problemlerin tüm boyutlarıyla ele alınması, değerlendirilmesi ve farklı çözüm yollarının tespit edilmesi gerekir. İş hayatındaki problemlerin temelden çözümlenebilmesi ve verimli çalışma süreçlerinin elde edilebilmesi adına personellerin her bakımdan desteklenmesi elzemdir. Her iş görenin iş güvenliğinin sağlandığı, iyi bir çalışma ortamının olduğu, insan onuruna yaraşır muamele gördüğü ve yeterli ücret aldığı bir iş yerinde çalışmaya isteği ve hakkı vardır. Bu istek ve hakların belli oranda karşılanması çalışanların motivasyonu için önemlidir. Bunun yanında örgütlerin verimli çalışması için iş görenlerinin ve yakın çevresindeki ilişkilerinin devam ettiği birey ve grupların psiko-sosyal durumu konusuna hakim olması gerekir. Grup içi motivasyon ve iş birliğinin kaynağı öncelikle kurum içi çalışanlar arası uyuma bağlıdır. Endüstri ilişkilerinde çatışmalar yaşanabilmekte çözüm için farklı meslek ve disiplinlerin (insan kaynakları, sosyal hizmet, psikoloji, sosyoloji vb.) bilgisinden faydalanılmaktadır. Refah devletlerinin iş ve endüstri hayatındaki problemlerin çözümünü odağına alan yeni oluşumu işyerinde sosyal hizmet'tir (Şimşek ve Altun, 2021).

Mobbing vakası yani iş yerinde iş görenlere uygulanan psikolojik şiddet bir kurum için en yıkıcı olgulardandır. Mobbing ne yazık ki günümüzde dünyasında her sektörde sıklıkla yaşanmaktadır. Farklı endişeler mobbingin tespitini zorlaştırmakta ve hatta imkansız kılmaktadır. Mobbing çalışanın genel iyilik halini bozar, refah seviyesini düşürür, yıldırır. Çalışanın tüm hayatını olumsuz etkiler, zira iş hayatının yansımaları iş görenin kalan hayatına

nüks eder. Bu noktada mobbing gibi istenmeyen tüm durumlar için endüstriyel sosyal hizmet tüm kurumlarda zorunlu tutulmalıdır. Ne yazık ki Türkiye’ de halen etkin olmayan bu uygulamanın faydalarının sıklıkla dile getirilmesi ve bir an önce aktif olması adına çalışmaların yapılması gereklidir.

2. MOBBİNG

Mobbing, eski tarihlerden bu güne her kurumda ne yazık ki vardır. Kavram bilimsel olarak ilk 1980’lerden sonra ele alınmış, 2000’li yıllardan sonra ise kavrama verilen önem daha da artmıştır. Mobbing iş görenleri fizyolojik ve psikolojik açıdan yıpratır, tüketen, korkutan örgütsel en büyük sorunlar arasındadır. Mobbing sonucu; çalışanların verimliliğini düşer, ekip ruhu bozulur, işe yabancılaşmalar yaşanır, çalışan işten soğur, devamsızlıklar, işe gelmemeler, işten ayrılmalar artar ve bunun sonucu iş yerinin de verimliliği düşer prestiji sarsılır.

Mobbing kavramına ilişkin genel kabul gören bir tanımlama mevcut olmasa da tanımlamalar benzer içerikleri vurgular. Çalışma hayatında psikolojik taciz veya mobbing, bir ya da daha fazla çalışanın diğer çalışana uyguladığı, mağdur çalışana zor duruma ve savunmasız bırakan ve bu zor durumdan çalışanın çıkmasının çok zor olduğu düşmanca ve iş ahlakına aykırı olan her türlü davranışı içerir. Bahsi geçen davranışın haftada bir kez ve en az altı ay sürmesi maobbing olduğunun göstergesidir. Mobbingin içerdiği olumsuz muameleler mağdur çalışanda zihinsel, sosyal ve psikosomatik sorunlara neden olur (Leyman, 1996). Mobbingde fiziksel temasla, sözlü tacizle veya diğer olumsuz fiillerle başka çalışana bilerek rahatsızlık verme ya da onu yaralama eylemi vardır (Forsyth, 2010). Mobbing kapsamına; aşağılamak, cinsel tacizde bulunmak, hakaret etmek, aşağılamak, lakap takmak, imalarda bulunmak, yıldırımaya çalışmak, izole etmek, küçük düşürmek, kaldıramayacağı işler yüklemek vb. gibi düşmanca davranışlar girer (Akgeyik, Güngör, Uşen ve Omay, 2009). Mobbing, çalışanın hemcinsi ya da karşı cinsi, astı-üstü ya da denk kadrosu tarafından psikolojik yönden yıldırılmaya, caydırılmaya, bezdirilmeye yönelik psikolojik şiddet görmesidir (Yavuz ve Gürdoğan, 2013).

Mobbingin yaşandığı kurumlarda; tecrübeli iş görenler kaybedilir, yeni gelenlerde kaygı, endişe, korku duyguları ortaya çıkar, örgütsel bağlılık kopar, motivasyon ve uyum bozulur. Mobbing mağduriyeti her iş görende olabilmektedir (Özkul ve Çarıkçı, 2010). Mobbing dikey, yatay ve düşey olmak üzere üç şekilde görülebilmektedir. Ayrıca bu mobbing türleri aynı anda da aktif olabilir.

1. Dikey mobbing: Bu tür mobbing çalışanların yöneticilerine yaptığı psikolojik şiddeti tanımlar.

2. Yatay mobbing: Bu tür mobbing faille mağdurun benzer olanaklara ve iş tanımlarına sahip olduğunda yaşanan mobbingi tanımlar.

3. Düşey mobbing: Bu tür mobbing üstlerin astlarına yaptığı psikolojik şiddet tanımlanır.

Mobbing riskine sebep olan bireysel, kurumsal ve sosyal nedenler söz konusudur. Bireysel nedenlerde mağdur genellikle çalışkan, başarılı, özgüveni yüksek başka bir ifade ile kalifiye çalışanlardır. Bu çalışanlar diğer çalışanlar tarafından rakip ve tehdit olarak görülür. Bireysel nedenlerde fail ise genellikle kişiliği oturmamış, narsist, ben merkezci, baskı yaşamış vb. kişilerdir. Kurumsal nedenlere örnek olarak otoriter yönetim anlayışı, yatay örgütlenmeler, yetersiz yönetim, uyumsuzluklar, iletişimsizlik, liyakatsizlik, makam endişesi, eğitimsel yetersizlik, rekabet ortamları vb. verilebilir. Sosyal nedenlere ise yaşanan toplumun ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik, ahlaki yapısı örnek verilebilir (Çukur, 2009; Atman, 2012).

Mobbing her sisteme zarar verir. Dengeleri bozar, olumsuz sonuçlarının yansımaları her yerde görülür. Mobbingin bireysel, kurumsal ve toplumsal olumsuz sonuçları vardır. Bireysel sonuçlar kendi çerisinde ekonomik, sosyal, zihinsel ve fiziksel sağlığa yönelik sonuçlar olmak üzere üç grupta toplanır.

3. ENDÜSTRİYEL SOSYAL HİZMET

Endüstri toplumun toplumsal sınıflara, aydınlanma çağı akılcılığa, kişilerin onur ve değerine saygı özgürlüğe, bilimlerin gelişimi pozitivizmin doğuşuna, demokratik düzen adalete, eşitliğe, temel hak ve özgürlüklere, insan haklarına, refah devletine temel oluştur. Bu süreçte sosyal hizmet bir meslek ve akademik bir disiplin olarak gelişmiştir. Sosyal hizmet, endüstri devrimi döneminde doğduğu için dönemin özelliklerinden fazlaca etkilenmiştir, bunun nedeni endüstri devriminin klasik insan hayatında yaptığı değişimdir. Kırsaldan kente göç etmiş uyum problemi yaşayan kişileri uygun olmayan şartlarda ve zamanda çalıştırmak, durumu çok daha kötü bir hale getirmiştir. Endüstriyel sosyal hizmet, meslekte değişimin en son noktasındadır (Kılıç ve Yıldırım, 2021).

Sosyal hizmet hayatını iyi yönde değiştirmek isteyen kişilere destek olmak üzere hizmet eden bir melektir ve akademik bir disiplindir. Sosyal hizmetin profesyonel hizmet sunucuları olan sosyal hizmet uzmanları bireylerin çevreleri ile bir uyum içerisinde yaşamasına, kişisel ve mesleki sorunlarının çözümüne yardımcı olur. Sosyal hizmet uzmanları hastaneler, rehabilitasyon merkezleri, ruh sağlığı merkezleri, toplum sağlığı merkezleri, aile ve çocuk destek sistemleri, afet hizmetleri vb. gibi birçok kurum ve kuruluşta (kamu, özel sektör, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları) görev alırlar. Endüstriyel sosyal hizmet, sosyal hizmet

uzmanlarının örgütsel gelişime yardımcı olma konusunda beceri ve uzmanlığını genişlettiği alanlardan biridir. Endüstride sosyal hizmet yaklaşık seksen yıl önce başlamış olmasına rağmen hala nispeten yeni bir kavramdır. Halen büyüme sürecinde olmasına rağmen, belirli hususların açıklığa kavuşturulması yönünde açıkça ilerleme kaydedilmiştir. Endüstriyel sosyal hizmet kavramına çeşitli tanımlar ve yorumlar yapılmıştır, fakat alan henüz kendini tanımlama sürecindedir. Endüstriyel sosyal hizmet iş hayatına daha iyi uyum sağlamak için bireylere ve gruplara yardım etmenin sistematik bir yoludur. Endüstriyel sosyal hizmet, genel olarak, birey ve çevresi arasında en uygun uyumu teşvik etmeyi amaçlayan çeşitli müdahaleler aracılığıyla iş topluluğunun insani ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan, sosyal hizmet uygulamalarının uzmanlaşmış bir alanı olarak tanımlanabilir (Sehgal, 1990; Yanardağ ve Yanardağ, 2020).

Sosyal hizmet uzmanları endüstrilerde yapabileceği işlemler;

- Sosyal Vaka Çalışması: Sosyal vaka çalışması, alkolizm, depresyon, uyuşturucu kullanımı, anksiyete, evlilik ve aile sorunları gibi bireysel sorunların olduğu durumlarda etkili bir yöntemdir. Ayrıca göreve başlama, şikayet durumları, transferler, izin ihtiyaçları, devamsızlık durumları, iş kaybı, emeklilik, iş kazaları, disiplinsizlik vb. gibi sorunlarda da oldukça etkilidir.
- Sosyal Grup Çalışması: Grup etkileşimi, çalışanların kendilerini anlamalarına ve çevreleriyle ilişkilerini geliştirmelerine yardımcı olmak için etkili bir araç olarak kullanılabilir. Grup çalışması teknikleri, grup çalışması sürecinin uyumlu bir şekilde geliştirilmesi yoluyla grubun verimliliğine ve hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmak için belirli grup durumlarında kullanılabilir. İşgücü yönetimi konseyi, çeşitli komiteler, toplantılar, toplu pazarlık bağlamları vb. gibi buna örnektir.
- Topluluk Organizasyonu: Sosyal hizmet uzmanı, işletmelerin içinde yaşadıkları toplum toplumu anlamalarına ve kaynaklarını bir yandan topluluğa, diğer yandan kuruluşa fayda sağlayacak şekilde kullanmalarına yardımcı olabilir.
- Sosyal Eylem: Sosyal hizmet uzmanının sendikalara hizmet vermesi durumunda sosyal eylem yöntemi faydalı olacaktır. Sendikalar bugün sosyal hizmet uzmanının bilgi ve uzmanlık becerilerini taleplerde bulunma, barışçıl grevleri müzakere etme, çalışma mevzuatını uygulama vb. konularda kullanabilirler.
- Araştırma: Sosyal araştırmalar endüstrideki çeşitli konu ve sorunlara ilişkin gerçekleri toplamak ve tespit etmek amacıyla endüstriyel ortamlarda uygulanır (Sehagl, 1990).

Sosyal hizmet uzmanlarının endüstriyel alanda hangi rolleri üstleneceği konusunda netlik yoktur, fakat konuya ilişkin kullanılması önerilen, endüstriyel sosyal hizmet uygulamalarının

mavi yakalıları da beyaz yakalıları da özel nüfus gruplarını da kapsayıcı şekilde, mikro, mezzo ve makro boyutlarda olması yönündedir. Mikro düzeyde uygulamalarda endüstriyel sosyal hizmet uzmanının rolleri; kaynaklara ulaşma noktasında çalışanlar için köprü görevi, işveren-çalışan ve ailelerin ihtiyaçlarının temini adına bağlantı kuruculuk, çalışan haklarının savunulması noktasında savunuculuk, kurum için çalışan temini ve çalışan için gerekli hizmetlerin sağlanması adına iş yükü yöneticisi, iş görenlerin psikososyal desteği için danışmanlık, ihtiyaca göre en uygun uygulama yaklaşımının seçimi için vaka yöneticiliği, çalışanların gelişimi, eğitimi için gerçekleştirilecek tüm faaliyetler için öğretici ve personel geliştiricisi şeklindedir. Mezzo düzeyde yapılabilecekler örnek olarak; iş görenlerin aileleriyle çalışmalar, kurumda akran desteği grup çalışmaları verilebilir. Akran destek programında konular; sağlık, yoksulluk, stresle baş etme, iş tatmini, işe devam, boşanma, bağımlılık vb. gibi çalışanı destekleyecek her türlü başlık olabilir. Makro uygulamalara ise endüstriyel sosyal hizmetin aktif hale gelebilmesi adına kamu- özel sektör ve kurum işbirliği ile politika geliştirilmesi adına yapılacak faaliyetler örnek verilebilir. Endüstriyel sosyal hizmet uzmanları kurumlarda iş ile ilgili hedefler, tutumlar, değerler, iş deneyimleri, kaynakların aktif kullanımı, iş ilişkileri gibi konularda çalışır. Ayrıca bu uzmanlar kurumlarda mobbing, ayrımcılık, sosyal dışlanma, bağımlılıklar, tacizler, biyolojik, psikolojik ve sosyal sağlık konularına ilişkin de çalışırlar (Sehagl, 1990; Kılıç ve Yıldırım, 2021).

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sanayileşmiş toplumlar başta olmak üzere farklı ülkelerde endüstriyel sosyal hizmet uygulamaları farklı programlarla yürütülmektedir. Türkiye’de sosyal hizmet meslek ve disiplininin geç kurumsallaşması nedeni ile endüstriyel sosyal hizmet uygulamaları gerçekleşmemektedir. Çalışanlara yönelik psikososyal destek hizmetlerine verilen önemin artırılması ile bu alanın talep edilir hale getirilmesi mümkün olabilecektir. Endüstriyel sosyal hizmet, personel yönetimi alanında bir uzmanlık alanıdır, başka bir ifade ile personel yönetimi bireylerin ve grupların kişisel refahları ile ilgilenme sorumluluğunu sosyal hizmet uzmanlarına devrederler. Günümüz dünyasında çalışanların yaşadıkları tüm sorunlarının tespiti, değerlendirilmesi ve çözülmesi adına profesyonel olarak eğitilen sosyal hizmet uzmanlarına talep gün geçtikçe artmaktadır. Bunun sonucunda çalışanların iş hayatları düzenlenir, verimlilikleri artar.

İş yerlerinde yaşanan en büyük hak ihlallerinden mobbing vakalarında da sosyal hizmet uzmanları sorunun iş yerinde hiç yaşanmaması adına ya da yaşandı ise mağdurun sağaltılması,

failin cezalandırılması adına aktif rol almalıdır. Bu noktada endüstriyel sosyal hizmetin tüm kurumlarda aktif olması adına yasal düzenlemelerin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Akgeyik, T., Güngör Delen, M., Uşen Ş. ve Omay, U. İşyerinde Psikolojik Taciz Olgusu: Niteliği, Yaygınlığı ve Mücadele Stratejisi. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 56, 2009.
- [2] Atman, Ü. İş Yerinde Psikolojik Terör: Mobbing, Sağlıkta Kalite ve Performans Dergisi, 3, 2012.
- [3] Çavuşoğlu, O. *Endüstriyel Sosyal Hizmet Bağlamında İş Doyumu ve İş-Aile Yaşamı Çatışması İlişkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2020.
- [4] Çukur, Cengiz *Türk Hukuku ve Karşılaştırmalı Hukukta İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)*, Uzmanlık Tezi, TBMM Basınevi, Ankara, 2009.
- [5] Demir, S., Durgun, B., Yavru, M. R., Yavuzdeğer, O. ve Yetin, G. Endüstri Alanında Sosyal Hizmet Uzmanlarına İstihdam Oluşturulması Sürecinin İncelenmesi: Manisa Organize Sanayi Bölgesi Örneği, Araştırmancının Raporu, Sakarya Üniversitesi, 2018.
- [6] Forsyth, D. R. *Group Dynamics* (5th ed.), Belmont, CA, Thomson Wadsworth.2010.
- [7] IFSW. *Global Definition of the Social Work Profession*. Erişim Tarihi: 27.10.2023. <https://sw.uniwa.gr/en/department/the-social-work-profession/definition-of-social-work/#:~:text=The%20following%20definition%20was%20approved,empowerment%20and%20liberation%20of%20people>, 2014.
- [8] Kılıç, C., ve Yıldırım, B. Post-Endüstriyel Çağda Endüstriyel Sosyal Hizmet Uygulamaları. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2021.
- [9] Leyman, H. The Content and Development of Mobbing at Work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5, 2, 1996.
- [10] NASW. Types of Social Work. Erişim Tarihi: 11.10.2023. <https://www.socialworkers.org/News/Facts/Types-of-Social-Work>.
- [11] Özkul, B. ve Çarıkçı, İ. H. Mobbing ve Türk Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15, 1, 2010.
- [12] Sehgal, R. *Social Work in Industry: Problems and Practices of Personnel/welfare Functionaries: A Study with Reference to the Industrial Units in Indore, Dewas, Ujjain and Dhar Districts*, Devi Ahilya Vishwavidyalaya, 1990.

- [13] Şimşek, G., ve Altun, F. Kurumsal Sosyal Sorumluluğun İşyerinde Sosyal Hizmet Bağlamında Değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32, 3, 2021.
- [14] Yanardağ, M. Z., ve Yanardağ, U. İş Yerinde Sosyal Çalışmayı Türkiye İçin Düşünmek. *Çalışma ve Toplum*, 4(67), 2020.
- [15] Yavuz, E, ve Gürdoğan, A. Örgütlerde Psikolojik Şiddet Hizmet İşletmeleri Üzerine Bir Alan Araştırması, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1, 4, 2013.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE “SENBÛSE”

Doç. Dr. Talip ÇUKURLU

Siirt Üniversitesi, - ORCID ID 0000-0002-5164-6720

ÖZET

Kökü tarihin derinliklerine kadar uzanan her toplumun sevgilerini, korkularını duygu ve düşüncelerini, toplum hayatından kesitleri yansıttığı edebiyatları muhakkak var olmuştur. Bu edebiyatlar dönem dönem değişiklikler yaşamış, farklı isimler almış olsa da ruh ve duyuş aynı veya benzer şekilde devam etmiştir. Geçmiş çok eski zamanlara dayanan Türk edebiyatı da kimi zaman “İslamiyet Öncesi”, kimi zaman “Osmanlı Dönemi” kimi zaman “Tanzimat Dönemi” olarak adlandırılmıştır.

Ekseriyetle Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü asırlarda ve coğrafyalarda etkisini gösterdiği için Osmanlı Edebiyatı veya Klasik Türk Edebiyatı isimleriyle anılan bu edebî dönemde sayısı henüz tespit edilemeyecek kadar çok şair yetişmiştir. Eserlerini “Dîvân” ismi verilen şiir defterlerinde toplayan bu şairler, etraflarında gördükleri güzelleri, güzellikleri, savaşları, eğlenceleri kısaca hemen her olayı şiirlerine ustaca yansıtmışlardır.

Bu bildiri günümüzde pek bilinmeyen fakat Osmanlı dönemi mutfağının tatlılarından olan “senbûse” hakkında bilgi verilecek, klasik Türk şiirindeki kullanımları örnek şiirler üzerinden incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Dîvân, Senbûse

“SENBÛSE” IN CLASSICAL TURKISH POETRY

Every society, whose roots go back to the depths of history, has certainly had literature in which it reflects its loves, fears, feelings and thoughts, and sections of social life. Although these literatures have experienced changes from time to time and taken different names, the spirit and feeling have continued in the same or similar way. Turkish literature, which dates back to ancient times, is sometimes called "Pre-Islamic", sometimes "Ottoman Period" and sometimes "Tanzimat Period".

In this literary period, which is known as Ottoman Literature or Classical Turkish Literature because it showed its influence in the centuries and geographies where the Ottoman Empire ruled, many poets were produced, the number of which cannot be determined yet. These poets, who collected their works in poetry notebooks called "Dîvân", skillfully reflected the beauties, beauties, wars, entertainments, in short, almost every event they saw around them, in their poems.

In this paper, information will be given about "senbûse", which is not well known today but is one of the desserts of the Ottoman period cuisine, and its uses in classical Turkish poetry will be examined through sample poems.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Dîvân, Senbûse

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatının yayılması ve gelişmesi Osmanlı Devleti'nin genişlemesi ile doğru orantılıdır demek mümkündür. Türk edebiyat tarihinde 14. yüzyılda temelleri atılan bu oluşum yaklaşık altı asır boyunca birçok farklı kültürden şairi bünyesinde barındırmıştır. Coğrafyanın genişliği, sürenin uzunluğu klasik Türk şiirindeki tarihi, sosyal ve toplumsal unsurların zenginleşmesine neden olmuştur. Klasik Türk şiirindeki ortak duyuşun yanı sıra şairlerin kendi coğrafyalarındaki yerel meseleleri, atasözü ve deyimleri, bölgeye mal olmuş kişi ve kavramları, yöresel yiyecekleri vb. şiirlerinde ele aldıkları görülmüştür.

Senbûse adı verilen kimi bölgelerde tatlı kimi bölgelerde ise börek olarak bilinen bu yiyeceğe bazı dîvânlarda rastlanmaktadır. Bu çalışmada -bildiri sınırları göz önünde bulundurularak- 20 civarında dîvân taranmış ve senbûsenin şiirlerdeki kullanımını incelenmiştir.

1. SENBÛSE NEDİR?

Senbûsenin tatlı mı yoksa tuzlu bir yiyecek mi (börek) olduğu konusu kaynaklara göre farklılıklar arz etmektedir. 15 ve 16. yüzyıllardaki Osmanlı saray mutfağı hakkında bilgi veren şarkiyatçı Yerasimos, senbûsenin bir çeşit hamur tatlısı olduğunu, bayramların ve ziyafet sofralarının vazgeçilmezi olduğunu, yapımında gül suyu ve bademin önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. Yerasimos bu bilgilere 15. yüzyılda Mehmed bin Mahmud Şirvani tarafından kaleme alınmış Türkçe yemek tarifleri kitabından ulaşmıştır. Bu yazma eser üzerine yapılan araştırmalar neticesinde bu eserin 13. yüzyıla ait Muhammed ibnü'l-Hasan ibn Muhammed el-Kâtib el-Bağdâdî'nin *Kitâbü't-tabih* isimli eserinin Arapçadan Türkçeye çevirisi olduğu fakat içinde bulunan 255 yemek tarifinin 173'ünün çeviri, 82'sinin ise Şirvânî'nin kendi tarifi olduğu tespit edilmiştir (Yerasimos, 2002: 10-11).

Yerasimos, Bağdâdî'nin senbûse tarifini verdikten sonra bu ismin Farsça üçgen anlamına geldiğini ve kıymalı bir muska böreğinin tarif edildiğini, bu tarifi hemen ardından Şirvânî'nin, bu tarifi bademli ve şekerli bir varyantını eklediğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu tanım senbûsenin muska şeklinde börek olarak da yapıldığını, bu böreğin tatlandırılmış halinin de tatlı olarak tüketildiğini göstermektedir. Yerasimos'un tarifi altına düştüğü ve senbûse isimlendirmesinin genel anlamda “tatlı” manasında kullanıldığını ifade eden şu not dikkatleri üzerine çekmektedir:

“15. yüzyıl tıp kitabı Nazmü't-tebâî'de adı geçen senbûsenin üzerine tarçın saçılması, 1556 tarihinde iki bayram için 1500 adet yapılması, 1582 sünnet düğününde adı geçmesi, Osmanlılarda özellikle tatlı çeşidine senbûse dendiği sonucunu çıkarıyor.” (2002: 132)

Senbûse tatlı olarak değil bir tuzlu yiyecek olarak tarif eden bir diğer kişi 15. yüzyıl Dîvân şairi Şeyhî'dir. Şeyhî'nin manzum eserinde tıpla ilgili bilgilerin yanı sıra devrindeki yiyecek, içecek ve giyecek isimlerinden de bahsedilmiştir. Yiyeceklere ayrı, tatlılara ayrı başlıkların açıldığı eserde senbûse tatlılar başlığı altında değil yiyecekler başlığı altında gösterilmiştir (<http://www.bilimtarihi.org/eski/015.htm> 01.10.2023).¹

¹ Eser için bk. Hasan Âli Yücel, Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri (tıpkıbasım), İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.

Memluk Devleti'nde yemek kültürü üzerine bir çalışma yapan Altan Çetin, kaleme aldığı eserinde Halil bin Şahin 1894: 125'ten naklen Memluk yemekleri arasında yapılan iki farklı senbûse(k) olduğunu söylemiş fakat detaylı bilgi vermemiştir (2006: 114). Kurtbilal, Özbek ve Kırım Tatar Türkçesinde, Kazakça, Kırgızca, Türkmençe, Tacikçe ve Uygurcada da bu kelimenin ve farklı şekillerinin (somsa, samsa, sambusa, sombusa) yer aldığını ve genelde içine kıyma konularak pişirilen hamur işi anlamı taşıdığını belirtmiştir (2019: 199-200).

2. SENBÛSENİN KLASİK TÜRK ŞİİRİNE YANSIMALARI

Farsça bir kelime olan bûse; öpme, öpüş, öpücük anlamlarına gelmektedir. Öpme eylemi doğrudan dudağı çağrıştırdığı için bûse sözcüğü zaman zaman dudak anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır. Klasik Türk şiirinde sevilen kişinin dudağının/dudağından çıkacak sözlerin tatlılıkta benzeri yoktur. Eğer dudağın önemi bir nesneye benzetilerek somutlaştırılmak isteniyorsa bu genellikle ya gül/gonca ya da tatlı bir yiyecek olagelmiştir. Bu bağlamda klasik Türk şairleri tarafından genellikle bir tatlı türü olarak kabul edilen senbûse -bûse kelimesinin çağrışımından da yararlanılarak- sevgilinin dudağıyla birlikte tasavvur edilmiştir. Ayrıca bu kelime “sen bûse, sen bûsesi, sen bu sesi” şeklinde cinaslı olarak da kullanılmıştır.

Aşağıdaki örnekte Cem Sultan, sevdiği kişiye seslenirken “güzellik hanında bana sürekli senbûse hediye et” derken kelimeyi tevriyeli kullanmıştır. Beytin ikinci dizesinde senbûsenin dudak olduğuna işaret etmiş fakat tatlı anlamını çağrıştırmayı da ihmal etmemiştir:

Hân-ı hüsnünde atâ kıl bana senbûse müdâm

Çünkü âm oldu kamu âleme in'âm-ı lebün

Cem Sultan G. 185/3

Edirneli Nazmi, sevgilinin dudağının vasfı kendine sorulduğunda ya şekerli senbûse, ya pâlude ya da gülâc olarak vasfedeceğini söylemiştir. Buradan bu yiyeceklerin tamamının tatlı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Nazmi senbûse için “şekerli” notunu düşerek şekerli olmayan, börek şeklinde yapılan senbûsenin varlığına da işaret etmiştir:

Nazmiyâ benden sorarsan la'lini cânânenün

Şekerî senbûse yâ pâlüdedür yâhûd gülâc

Edirneli Nazmi G. 1090/5

Yâd idersen bu gönül tıflımı sen bûseyile

Şâd idersin anı ol şekerî senbûseyile

Edirneli Nazmi Mfr. 336

Nazmi aşağıdaki murabbada ise kelimenin imlasından faydalanarak üç farklı anlama gelecek şekilde kullanmıştır:

Ger sorarsan bir şeker senbûsesi

Görsen anun nicedir sen bûsesi

İtme Nazmî kimseye sen bu sesi

Nesne mi var la' l-i dilberden leziz

Edirmeli Nazmî Mrb. 102

Edebiyat tarihlerinde ismi yer almayan, manzumesine bir mecmuada rastlanan Kenânî-yi Bî-çâre, sevgilinin yanağının kırmızı gülden daha latif olduğunu, sevgilinin dudağının ise söz söylemeye başladığı vakit taze senbûseden daha latif olduğunu söyleyerek sevgilinin dudağının tatlılığı ile senbûse arasında ilgi kurduğu görülmektedir:

ÂRIZ-ı rengînün olmış verd-i ahmerden latîf

Söze gelse leblerün senbûse-i terden latîf

Kenânî-yi Bî-çâre (Çukurlu, 2022: 523)

Ahmed Paşa, Sultan Bayezid Han'ı methetmek için yazdığı bir kasidesinde onun dudağını şekerli bir senbûseye benzetmiştir:

Hân-ı hüsnünde lebin bir şekerin senbûsedir

Kim görünür gözlere şîrîn onunla hân-ı ıyd

Ahmed Paşa K. 34/6

Sehî Bey, şehzadelerin sünnet düğününü anlattığı bir kasidesinde senbûsenin çini tabaklarda ikram edildiğini belirttikten sonra ilginç bir benzetme yapmıştır. Senbûsenin çini tabakta görüntüsü, semadaki yıldızlar içinde Pervîn'in (Ülker takımyıldızı) görüntüsüne benzemektedir:

Göründi çînî tabaklarda şekl-i senbûse

Semâda nite ki göründi sûret-i Pervîn

Sehî Bey K. 28/17

Üsküplü İshak gece rüyasında sevgilinin senbûse gibi tatlı olan dudağını gördüğünü, bu heyecanla farkında olmadan uyanırken “yâ Rezzâk” dediğini söylemiştir:

Düşde gördüm lebi senbûsesin ağzumda fakîr

Haberüm yok uyanurken demişin yâ Rezzâk

Üsküplü İshak G. 128/4

Necâtî Bey, sevgilinin senbûse gibi olan dudaklarına rakibin talip olduğunu ve bu durumdan rahatsızlığını sevgiliye bildirmektedir:

Leblerin senbûsesine diş bilermiş it rakip

Ni'metine hüsnünün billahi gör kimler sunar

Necâtî G. 184/8

Gelibolulu Âlî senbûse ile sevgilinin dudağı arasında bağlantı kurarken sosyal bir meseleye de işaret etmektedir. Askerler veya ticaret için sefere çıkanlar yol boyunca yemek için yanlarına

yiyecekler alırlar. Bu yiyeceklerin yükte hafif fakat enerjisi çok olanların seçilmesi önemlidir. Tatlı yiyecekler bu konuda en çok tercih edilenlerdir. Âlî, erzak olarak aldığı şekerin yanına meze olarak sevgilisinin senbûse dudağından istemektedir:

Senbûse-i la‘l-i lebüni nukl-i şeker kıl

‘Âlî kuluna tehyi’e-i zâd-ı sefer kıl

Gelibolulu ‘Âlî Tesdis 1/5

SONUÇ

Yazımı 13. yüzyıla tarihlenen Arapça yemek kitaplarında adı geçen senbûse, zamanla Arap-Türk mutfağının ortak yiyecekleri arasında yerini almıştır. Üçgen şeklinde tuzlu, kıymalı börek olarak tüketilmesinin yanı sıra badem ve gül suyu ilave edilerek şekerli bir türeviyle kullanıldığı da görülmüştür. Sadece Anadolu’da değil çeşitli Türkî ülkelerde de benzer isimlerle bilindiği görülmüştür.

Yaklaşık 20 dîvânın taranmasıyla elde edilen bulgularda dikkat çeken en önemli husus şudur ki, Ahmedî gibi dîvân edebiyatının kurucu bir şairin dîvânında, Bâkî gibi İstanbul Türkçesinin ses bayrağı birinin şiirlerinde, Fuzûlî gibi Dîvân şiiri denildiğinde akla ilk gelen meşhur bir şairin manzumelerinde, Nedîm gibi dîvân şiirinin son önemli bir temsilcisinin dîvânında senbûse kelimesinin hiç yer almamaktadır.

Çalışmada örnek olarak verilen beyitlerin ortak noktası ise tamamında senbûsenin dudak ile ilişkilendirilmesi ve sadece tatlı olarak eke alınmasıdır. Yapılan taramalarda börek şeklinde yapılan senbûseye rastlanmamıştır. Sevgilinin dudağının tatlılığı ile ilişkilendirilmiş, “bûse” kelimesi ile ses oyunları yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Aksoyak, İsmail Hakkı (2018). Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Averbek Doğan, Güler (2017). Edirneli Nazmi Dîvânı (3 Cilt), CreateSpace Publishing, Amerika Birleşik Devletleri.

Çetin, Altan (2006). “Memluk Devleti’nde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış”, Millî Folklor, 18/72, 107- 117.

Çukurlu, T. (2022). Edebiyat Tarihlerinde Yer Almayan Bir İsim: Kenânî-yi Bî-Çâre ve Naat Türündeki Muaşşeri. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29/29, 516-528.

Ersoylu, Halil (1981). Cem Sultan’ın Türkçe Dîvânı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Halil B. Şahin ez-Zâhirî (1894), Zubdet Keşf el-Memâlik fi Beyân et-Turûk ve el-Mesâlik, (Tah. Ravaisse), Paris.

Keklik, Murat (2014). Üsküplü İshak Çelebi Dîvân (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi SBE Türkoloji ABD Doktora Tezi, Bişkek.

Kurtbilal, Niyar (2019). “1944 Sürgünü Sonrası Özbek Türkçesinden Kırım Tatar Türkçesine Geçen Kelimeler Üzerine Bir İnceleme, Türk Dünyası, 47, 195-227.

Özkan, Ömer (2005). “Dîvân Şiirinde Sosyal Hayat”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Saral, Gizem (2017). “16. Yüzyıl Dîvânlarında Mutfak Kültürü”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Tarlan, Ali Nihat (1992). Necâtî Beg Dîvânı, Akçağ Yay. Ankara.

Tarlan, Ali Nihat (1992). Ahmet Paşa Dîvânı, Akçağ Yay. Ankara.

Yekbaş, Hakan (2020). Sehî Bey Dîvânı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yerasimos, Stefanos (2002). Sultan Sofraları (15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yücel, Hasan Ali (1937). Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri (tıpkıbasım), İstanbul, Devlet Basımevi.

<http://www.bilimtarihi.org/eski/015.htm> 01.10.2023

Ek: “Senbûse” Kelimesinin Tarandığı Dîvânlar Tablosu

Ahmet Paşa	3 defa	Cem Sultan	1 defa
Edirneli Nazmi	3 defa	Gelibolulu Âlî	1 defa
Kenânî-yî Bî-çâre	1 defa	Necâtî Bey	2 defa
Sehî Bey	6 defa	Üsküplü İshak Çelebi	3 defa
Âhî	yok		
Ahmedî	yok	Âşık Çelebi	yok
Avnî	yok	Bâkî	yok
Emrî	yok	Fuzûlî	yok
Hayâlî	yok	Hayretî	yok
Mesîhî	yok	Nedîm	yok
Nesîmî	yok	Taşlıcalı Yahya Bey	yok

KLASİK TÜRK ŞAİRLERİ BÂKÎ VE DERZÎ-ZÂDE ULVÎ'NİN DİVANLARINDA BULUNMAYAN GAZELLER

Doç. Dr. Talip ÇUKURLU

Siirt Üniversitesi, - ORCID ID 0000-0002-5164-6720

ÖZET

Klasik Türk edebiyatı etkili olduğu yaklaşık altı asırda sayısı henüz tam olarak tespit edilememiş binlerce şair yetiştirmiştir. 16. asır, Osmanlı Devleti'nin en etkili dönemi olduğu gibi klasik Türk şiirinin de en kaliteli şairlerini yetiştirdiği dönemlerin başında gelmektedir. Bu dönemin en meşhur şairi "sultanuş'ş-şuara" (şairler sultanı) unvanını alan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın çeşitli övgülerine mazhar olan Bâkî'dir.

Şairler, şiirde üstad olanların kimi şiirlerine aynı kafiye, redif ve vezinde benzer şiirler yazmışlardır. Nazire adı verilen bu şiirlerin temelde yazılış amacı ya üstada benzemek arzusu ya da üstadı geçme iddiasıdır. Bu bildiride döneminin üstad şairi olan Bâkî'nin bir gazeli ve bu gazele Ulvî mahlaslı bir diğer şairin yazdığı nazire incelenecektir. Bu iki gazel de şairlerin günümüzdeki neşredilmiş divanlarında bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Divan, Nazire, Bâkî, Ulvî.

GHAZALS NOT FOUND IN THE DIVANS OF CLASSICAL TURKISH POETS BÂKÎ AND DERZÎ-ZÂDE ULVÎ

Classical Turkish literature has produced thousands of poets, the number of which has not yet been fully determined, in the nearly six centuries it has been influential. The 16th century was the most influential period of the Ottoman Empire and one of the periods when classical Turkish poetry produced its highest quality poets. The most famous poet of this period was Bâkî, who received the title of "sultanuş'ş-şuara" (sultan of poets) and received various praises from Suleiman the Magnificent.

Poets wrote poems similar to some of the poems of the masters of poetry, with the same "redif", "kafiye" and "rhythm". The purpose of writing these poems, called "nazire", is either the desire to resemble the master or the claim to surpass the master. In this paper, a ghazal of Bâkî, the master poet of his period, and the "nazire" written to this ghazal by another poet with the pseudonym Ulvî will be examined. These two ghazals are not found in the poets' published divans today.

Keywords: Classical Turkish Poetry, Divan, Nazire, Bâkî, Ulvî.

GİRİŞ

16. yüzyıl klasik Türk şiirinin şair bakımından oldukça velud olduğu dönemlerin başında gelmektedir. Şair sayısının fazlalığının yanı sıra nitelik bakımından da oldukça başarılı şairler yetişmiştir. Klasik Türk şiiri denildiğinde akla ilk gelen şairlerden biri olan Fuzûlî, Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı mersiye ile unutulmaz örnekler veren ve sultânü'ş-şuarâ unvanına layık görülen Bâkî, Kanuni'nin olduğu Şehzade Mustafa için yazdığı mersiye ile çok ses getiren Taşlıcalı Yahyâ, sosyal konular üzerine yazdığı terkiib-bendi ile tarihlerde yer almayı hak eden Bağdatlı Rûhî, Bâkî gibi nice şaire üstatlık yapan Zâtî, Anadolu'nun Câmî'si Lâmi'î Çelebi gibi nice şairler 16. yüzyılda kalem oynatmış ustalardır.

Bir şairin manzumesiyle aynı aruz, redif ve kafiye ile yazılan manzumelere nazire adı verilmiştir. Bu şartlara ek olarak anlam ve hayalin de benzer olması gerektiğini belirten araştırmacılar da mevcuttur (Köksal 2006: 83-86). Nazireler temelde iki amaçla yazılmıştır. Birincisi, üstad kabul edilen şairlerin şiirlerindeki güzelliğe yetişme arzusu, ikincisi ise üstad olan şairleri geçme iddiasıdır. Bu çalışmada 16. yüzyılın önemli şairlerinden olan Derzî-zâde Ulvî'nin Bâkî'ye yazdığı nazire incelenecek, iki manzume karşılaştırılacaktır.

1. DERZÎ-ZÂDE ULVÎ ÇELEBİ'NİN HAYATI (Ö. 1585)¹

Ulvî Çelebi'nin asıl adı Mehmet'tir. İstanbullu olan şairin doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Kadılık ve hâkimlik görevlerinde bulunmuş, Manisa'da bulunduğu sıralarda Şehzâde Selim'in musahiplerinden Celal Bey ve dostluğunu kazandığı Turak Çelebi vasıtasıyla Şehzâde'ye takdim edilmiştir. Şehzâde Selim'e sunduğu kasidelerle onun gözde şairlerinden biri olmayı başarmıştır.

Ulvî, kendisine sahip çıkan Turak Çelebi'nin öldürülmesi üzerine

Dil harâba varıyor sineye cânan gelsün

Şehri hâlî komasun tahta Selîm Hân gelsün

matları ile başlayan gazeli kaleme almıştır². Tezkirelerdeki bilgilere göre bu gazel Kanuni Sultan Süleyman'ın kulağına gidince padişah, şairin katli için ferman çıkarmıştır. Bunun üzerine Ulvî Çelebi, İstanbul'dan kaçmış ve uzun bir süre görünmemiştir. Uzun süre (yaklaşık 3 yıl) gözden kaybolan şair, II. Selim'in tahta çıkmasıyla İstanbul'a dönmüştür. Yine tezkirecilerin verdiği bilgilere göre şaraba müptela olan şair hayatının son zamanlarını sefil, hasta ve yalnız olarak geçirmiştir. H 993/M 1585'te İstanbul'da ölen şairin mezarı Galata Mezarlığı'ndadır.

¹ Bu başlık altındaki bilgiler Esmâ Şahin tarafından kaleme alınan Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde "ULVÎ, Derzî-zâde Mehmed Ulvî Çelebi" başlığıyla yer alan maddeden yararlanarak hazırlanmıştır. Bk. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ulvi-terzizade-mehmed-ulvi-celebi> (01.11.2023).

² Bu beyit Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshada bu şekildedir. Diğer nüshalarda farklılıklar arz etmektedir. Ayrıca gazelin başına "Merhum Ulvî Çelebi'nün gurbetine sebep olan gazeli budur" cümlesi yazılmıştır.

Ulvî, hayatta iken Dîvân'ını tertipleyebilme bahtiyarlığına ermiş ve eserini II. Selim'e sunmuştur. Şairin zaman zaman bazı şiirlerinde sosyal aksaklıklara dikkat çeken bir yaklaşım sergilemesi ve padişahın adeta hesap sorarcasına bir üslup sergilemesi şairi göze batan bir şair haline getirmiştir. Dîvân'ında II. Selim (ö. 1574), III. Murad (ö. 1595), Turak Çelebi (ö. 1563), Osman Paşa (ö. 1585), Muallim-zâde Ahmed (ö. 1572), Vusûlî Çelebi (ö. 1590) gibi isimlere yazılmış şiirleri vardır. Ulvî'nin şiirlerinden yola çıkarak Kâbe, Meşhet, Bağdat ve Diyarbakır'da bulunduğunu söylemek mümkündür.

2. BÂKÎ'NİN HAYATI (D. 1526-Ö. 1600)³

Asıl adı Mahmut Abdülbaki'dir. İstanbul'da doğan şair saraç çıraklığı yaparken medrese eğitimini de devam ettirmiştir. Medrese eğitimi sırasında geleceğin önemli şairleri ile arkadaşlık yapmış, üstad şairlere nazireler yazmış, şiirlerini Zâtî'ye beğendirmeye çalışmış ve takdir görmüştür. İlerleyen yıllarda çeşitli medreselerde müderrislik görevleri verilen Bâkî, Kanuni Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmeyi başardıktan sonra hızla yükselmiştir. Hatta Kanuni, Bâkî'yi keşfedip ona makam vermeyi sultanlığının önemli işleri arasında saymıştır.

Kanuni'den sonra tahta çıkan Sultan Selim ve III. Murad da şaire iltifatlarda bulunur fakat III. Murad zamanında şairi çekemeyenler tarafından padişahın gözünden düşmesi için birtakım oyunlar oynanır ve şair İstanbul'dan uzaklaştırılarak Edirne'ye gönderilir.

Şairin hayatı iniş-çıkışlarla geçmiştir. Kadılığa atandıktan kısa bir süre sonra görevden alınır, kazasker yapılır ve bir süre sonra yine görevden alınır, açıkta bekletilir ve asıl hedefi olan Şeyhülislamlığa ulaşmadan emekli edilir.

Nüktedan, hoşsohbet, neşeli bir şair olarak bilinen Bâkî 23 Ramazan 1008/1600 tarihinde vefat etmiştir.

3. NAZİRE KAVRAMI BAĞLAMINDA BÂKÎ VE ULVÎ'NİN GAZELLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Nazirenin temelde iki saikle kale alındığını söylemiştik. Bunların yanı sıra şairlerin kendi aralarındaki muhabbetten dolayı bir nevi iltifat olarak birbirlerine nazireler yazdıkları da görülmektedir. Nazireler çağdaş bir şaire yazıldığı gibi asırlar önce vefat etmiş bir şaire de yazılabilir. Bu noktada, Ulvî ve Bâkî yaşları birbirine yakın çağdaş şairlerdir. Eldeki verilerden hareketle Ulvî, Bâkîden 15 yıl önce vefat etmiştir. Bu iki dost şairin edaları birbirine çok benzediği gibi nazireleştikleri pek çok şiir de bulunmaktadır. Öyle ki, Derzi-zâde 'Ulvî'nin divan nüshalarından birinin derkenarında Bâkî'ye ait 2 kaside, 1 tahmis ve 155 gazelin bulunmaktadır. Bâkî'ye ait bu gazellerden 37'si, Ulvî'nin yazdığı 35 gazele naziredir. (Kılıç-Çelik 2017: 255). Şairler sultanı kabul edilen Bâkî'nin Ulvî'ye bu kadar çok naziresinin bulunması, Ulvî'nin şiirlerinin beğenildiğini, takdir gördüğünü göstermesi bakımından

³ Bu başlık altındaki bilgiler Hasan Kaplan ve Muhsin Macit tarafından kaleme alınan Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde "Bâkî" başlığıyla yer alan maddeden yararlanarak hazırlanmıştır. Bk. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/baki> (01.11.2023).

önemlidir. Aşağıda incelenecek şiir ise Ulvî'nin Bâkî'ye nazire olarak kaleme aldığı bir gazeldir.

Bir şiirin nazire sayılabilmesi için şu üç husus ittifak etmelidir:

Örnek alınan yani model/zemin şiirle vezin birliği,

Zemin/model şiirle kafiye, varsa redif birliği,

Zemin/model şiirle söyleyiş (edâ), anlam ve hayal benzerliği (Köksal 2006: 31-47).

İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234 numarada bulunan Mecmua-i Eş'ar'ın 100a sayfasında bulunan Bâkî ve Ulvî'nin gazelleri Köksal'ın belirttiği ittifakı gereken üç esasa göre karşılaştırılacaktır. Mecmuada yer alan Bâkî'ye ait gazel Sabahattin Küçük neşrinde bulunmamakla birlikte Saadettin Nüzhet Ergun neşrinde 397 numaralı gazeldir. Derzî-zâde Ulvî'nin gazeli ise İsmail Çetin tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde bulunmamaktadır.

Vezin Birliği

Nazirenin ilk şartı zemin şiirle aynı vezin kullanılarak yazılmış olmasıdır. Bu bağlamda her iki şiir de aruz kalıbının en çok kullanılan nazım şekli olan remel bahrinin fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlâtün / fâ'îlün kalıbı kullanılmıştır.

Kafiye ve Redif Birliği

Nazirenin ikinci şartı kafiye ve redif birliğinin bulunmasıdır. Bu açıdan bakıldığında her iki şiirin de redifi kelime halinde redif olan “bî-haber”dir. Kafiyelerin ise “-ân” ekleri ile yapılan mürdef kafiye olduğu görülmektedir. Dolayısıyla nazire olması için gereken ikinci şart da sağlanmaktadır.

Söyleyiş, Anlam ve Hayal Benzerliği

Zemin şiirin bir mısraının tazmin edilmesi veya ortak ibare, atasözü ve deyimlerin yer alması nazirelerin tespiti için önemli bir husustur. Zemin şiir ile nazire şiirdeki benzer kullanımlar şöyledir:

Birinci beyitte Bâkî'nin gönlünden, kendini ölüme götüren hali ifade eden, “kan akması”nı Ulvî, “mevt hali”nde bulunmakla karşılamış gibidir. Ayrıca zemin şiirde yapılan “katre-umman” tezatına nazire olarak “devasız derde” karşılık dertlerin devası olan “Lokman” kullanılmıştır. Kısacası, söyleyiş ve hayal bakımından ciddi bir benzerlik bulunmaktadır.

Zemin 1   Zâhm-ı dilden çan akar bu çeşm-i giryân bî-ḥaber

Ḡarḡa virdi ʿâlemi bir ḡatre ʿummân bî-ḥaber

Nazire 1   H̄asta cāna hālet-i mevt irdi cānān bī-ḥaber
                 Bir devāsız derde düşdüm ki Loḡmān bī-ḥaber

Bâkî gönül memleketinde fitne çıktığını, sevgilinin Celâlî gibi başkaldırdığını söyleyip sonunun ölüm olacağını ima ederken Ulvî cevap olarak ecel yılanının ömür ağacına sarılarak çıktığını, ağacın tepesinde bulunan ten yuvasındaki bülbülün bundan haberinin olmadığını, kısacası kendi sonunun da Bâkî'ninki gibi ölüm olduğunu söylemektedir. Zemin şiirdeki “sultan” kelimesinin nazirede “han” ile karşılaşması da ortak ibareleri göstermesi bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Zemin 2   Yār bī-pervā celālī gibi ḥatt̄ kaldırdı baş
                 Memleketde fitne peydā oldu sultān bī-ḥaber

Nazire 2   Şarmaşub çıktdı dıraḥt-ı ‘ömrimde mār-ı ecel
                 Āşiyān-ı tende yatur bülbül hān bī-ḥaber

Bâkî, Süleyman’ın mührünün şeytanlar tarafından çalındığını fakat Süleyman’ın bundan haberi olmadığını söylerken Ulvî’nin buna mukabil, Yusuf’un -kardeşleri tarafından çalınarak-kuyuya atıldığını/düşüğünü fakat Yakup’un bundan haberi olmadığını söyleyerek benzer hayali başarıyla kurguladığı görülmektedir. Mühr ve Yusuf, Süleyman ve pir-i Kenan arasında adeta leff ü neşr sanatı yapılmış gibidir.

Zemin 3   Mest olub uyurken öpmüş lâ‘l-i cānānı [raḡīb]
                 Ehremenler aldılar mühr Süleymān bī-ḥaber

Nazire 3   Cān zenaḥdānuḡda ḡaldı ḥaste-dil ḥayretde
                 Düşdi Yūsuf çāha ammā pīr-i Ken‘ān bī-ḥaber

Zemin 4   Muttaşıl atar dile peyveste müjgān oḡların
                 Cāna gecdi zaḡm-ı tīr-i ḡamze cānān bī-ḥaber

Nazire 4   Emdiler bezm ehli yāruñ sīnesini mest iken
Sürh-serler düşdi deryā şarka sultān bī-ḥaber

Bâkî, nadan rakipler gaflet uykusunda yatarken kendisinin her gece itlerle kavga ettiğini söylerken Ulvî, kendisinin de kimsesiz gurbette kaldığını cümle dostun bundan habersizce gaflet içinde olduğunu dile getirerek Bâkî gibi çaresizlik içinde bulunduğunu söylemiştir. Zemin şiirde bulunan “hab-ı gaflet” ile nazirede bulunan” gaflet üzre” tamlaması şiirlerin nazire olduğunu kuvvetlendiren önemli kullanımlardır.

Zemin 5   İtlerünle her gice ğavgāda Bâkî çākerün
Ḥāb-ı ğafletde yatur aġyār-ı nādān bī-ḥaber

Nazire 5   ‘Ulvîyā ğurbetde ıaldım bī-kes ü tenhā ğarīb
Cümle yārān ğaflet üzre cümle ihvān bī-ḥaber

SONUÇ

Bir şiirin nazire kabul edilebilmesi için üç temel hususta ittifak etmesi gerekmektedir. Bâkî ile çağdaş bir şair olan Ulvî'nin, Bâkî'nin gazeline yazdığı şiirin; aynı vezin, kafiye, redif ve edayı sağlamaları bakımından tam bir nazire örneği oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca iki şairin söyleyiş tarzlarının benzer olması, Ulvî Dîvânı'nın nüshalarından birinin derkenarında Bâkî'ye ait 155 gazel bulunması, bu gazellerden 37'sinin Ulvî'ye nazire olarak yazılması, iki şairin arasındaki ilişkiyi ve göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

Aydemir, Yaşar (2013). “Üç Dostun Birlikte Meşki: Nev'î, Bâkî ve Muradî'nin Nazireleşmeleri”, Turkish Studies, Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu Armağanı, Volume 8/1, s. 65-97.

Çetin, İsmail (1992). Derzi-zâde Ulvî (Hayatı Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni), Elazığ: Fırat Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

Ergun, Sadeddin Nüzhet (1935). Bâkî Hayatı ve Şiirleri, İstanbul: Suhulet Kitap Yurdu.

Kaplan, Hasan (2018). “Bâkî'nin Basılı Divanlarında Yer Almayan Şiirleri ve Divanının Bir Nüshası Üzerine Notlar”, International Journal of Language Academy, 6/2, 223-253.

Köksal, Fatih (2006). Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire, Ankara: Akçağ Yay.

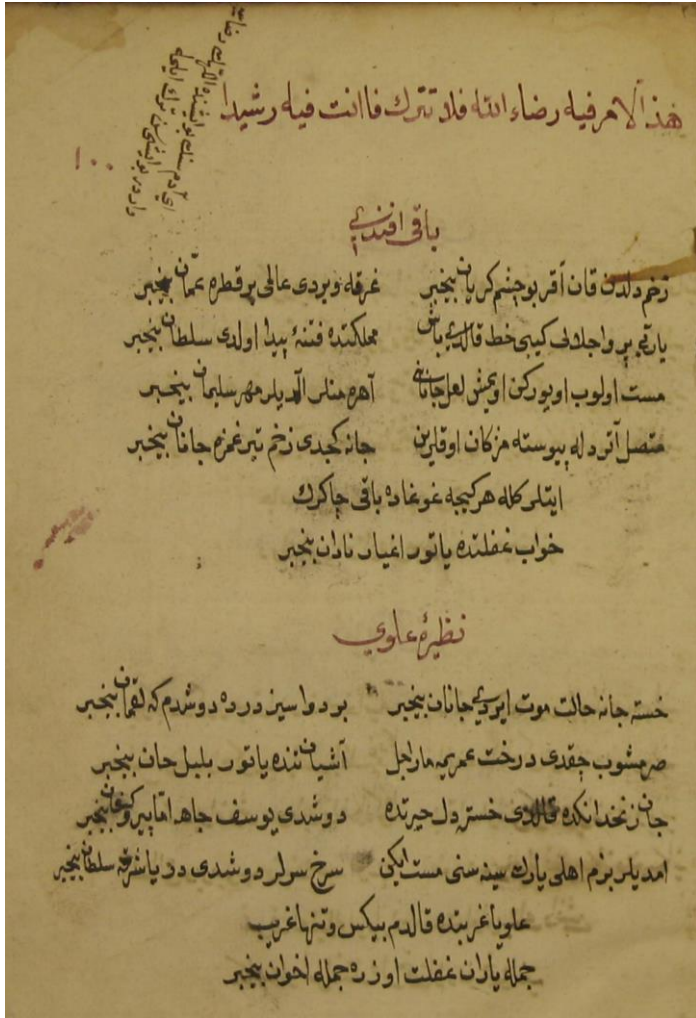
Köksal, M. Fatih (2013). “Bâkî'nin Bilinmeyen Veda Gazeli ve Dîvânında Bulunmayan Bazı Şiirleri”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 10, s. 319-330.

Küçük, Sabahattin (2011). Bâkî Dîvânı, Ankara: TDK Yay.

Mecmua-i Eş'ar, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Manzum 234.

Taş, Hakan (2010). "Bâkî'nin Dîvân'da Bulunmayan Bir Gazeli ve Feyzî'nin Naziresi", Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, S. 1, s. 181-192.

Ek: Şiir Mecmuasında Gazellerin Bulunduğu Sayfa

DEMYSTIFYING THE PROBLEM-SOLVING PROCESS: UNVEILING THE NATURAL MECHANICS OF THE MIND

Dr. Amina Farkhonde

Faculty of Education, Lebanese University, Beirut, Lebanon

Abstract

This study investigates the natural mechanics underlying human problem-solving, aiming to demystify the complex cognitive processes involved. Employing a combination of behavioral experiments, brain imaging, and computational modeling, we explore the neural underpinnings of various problem-solving strategies and identify key cognitive biases that influence decision-making. Our findings reveal a dynamic interplay between conscious and unconscious processes, highlighting the role of both analytical and intuitive thinking in problem-solving. Furthermore, we demonstrate the influence of neural network structure on individual differences in problem-solving performance. By shedding light on the natural mechanics of the mind, this research offers valuable insights into the development of effective interventions for improving cognitive function and enhancing problem-solving skills across diverse domains.

Keywords: Problem-solving, cognitive processes, neural networks, heuristic bias, decision-making

AUTOMATING SCREEN-RECORDED VIDEO PRODUCTION: AN ALGORITHMIC APPROACH TO E-CONTENT CREATION

Dr. Darsareh Nikafrooz

Achva Academic College, Shikmim Post, 9800 Israel

Abstarct

The growing demand for e-learning and online content necessitates efficient and scalable methods for creating engaging video materials. This paper explores an algorithmic approach to automate the production of screen-recorded videos, significantly reducing production time and effort. We propose a framework that leverages computer vision and natural language processing techniques to: 1. Identify and segment screen elements, 2. Extract key information from slides and text, 3. Generate voiceover narration based on extracted content, and 4. Synchronize narration with screen actions. Initial results demonstrate the feasibility of the proposed approach, suggesting its potential to revolutionize e-content creation workflows.

Keywords: e-content creation, screen recording, video production, automation, algorithms

ONTOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SMART LEARNING ENVIRONMENTS IN MUSIC EDUCATION: A COMPREHENSIVE FRAMEWORK FOR KNOWLEDGE REPRESENTATION AND APPLICATION

Prof. Dr. Konstantinos Stefanidakis, Dr. Michail Sofianos

Curtin University, Kent Street, Bentley, Perth, Western Australia, 6102, Australia

Abstract:

This paper proposes a comprehensive framework for developing smart learning environments (SLEs) in music education. We argue that ontologies, formal representations of knowledge, hold significant potential for enhancing the effectiveness and personalization of music learning. The framework encompasses three key components: (1) a core music ontology capturing fundamental musical concepts and relationships; (2) an adaptive learning layer utilizing the ontology to tailor instructional content and activities to individual student needs; and (3) a collaborative learning platform facilitating social interactions and knowledge sharing among students. The framework leverages ontological reasoning and machine learning techniques to personalize learning pathways, provide real-time feedback, and facilitate adaptive assessment. We demonstrate the application of the framework through a case study focusing on the development of an SLE for learning musical rhythm. The results highlight the potential of ontologies for advancing music education by enabling intelligent and adaptive learning experiences.

Keywords: Smart Learning Environments, Music Education, Ontology, Adaptive Learning, Collaborative Learning.

TRANSFORMING CIVIL ENGINEERING LABORATORY EDUCATION WITH FLIPPED LEARNING: A COMPREHENSIVE APPROACH TO DEVELOPING ESSENTIAL CAPABILITIES

Hector García- Georgia García-Rodríguez, Gerardo -Shashi Kant

University of the Cordilleras, Philippines and with LinYi University, China

Abstract

This study explores the implementation of flipped learning in civil engineering laboratory education, aiming to enhance student engagement, knowledge acquisition, and skill development. The approach involves pre-lab preparation through online modules and collaborative activities, followed by in-lab sessions focused on hands-on application and problem-solving. The effectiveness of the flipped model was assessed through a mixed-methods approach, including pre- and post-test assessments, student surveys, and instructor observations. Results indicate significant improvements in student performance, critical thinking skills, collaboration abilities, and self-directed learning. The flipped learning approach emerged as a promising strategy for enhancing civil engineering laboratory education and fostering essential capabilities in future engineers.

Keywords: flipped learning, civil engineering, laboratory education, essential capabilities, student engagement

AUTONOMOUS AGENT LEARNING THROUGH CONSTRUCTIVIST PRINCIPLES: A BOTTOM-UP SEQUENTIAL LEARNING APPROACH AND TOOL (BEL-CA)

Piña Barrios-, Salvador Arellano, Bocanegra García,

Mathematics Department of Southeast Missouri State University, Cape Girardeau, MO
63701 USA

Abstract:

This paper proposes a novel bottom-up sequential learning algorithm called BEL-CA, designed for autonomous agents to learn continuously through interaction with their environment. Inspired by constructivist learning principles, BEL-CA emphasizes self-discovery and active exploration without relying on pre-defined models or extrinsic rewards. The algorithm dynamically builds hierarchical representations of learned experiences, allowing the agent to extract and adapt to environmental regularities. Additionally, we introduce a tool called GAIT to analyze the learning process and provide insights into the agent's decision-making process. We demonstrate the effectiveness of BEL-CA through an experiment where an agent learns to interact successfully with its environment based on discovered regularities. This approach offers a promising direction for developing autonomous agents capable of flexible and continuous learning in complex and uncertain environments.

Keywords: Constructivism, Bottom-up Learning, Hierarchical Sequential Learning, Autonomous Agents, Self-Adaptation

EMPOWERING ASSEMBLY LINES WITH DEEP LEARNING: A PARADIGM SHIFT IN PRODUCT IDENTIFICATION

Assoc. Prof. Dr. Salima Hassas

Department of Mathematics, Foundation Programme, Qatar

ABSTRACT

Deep learning presents a transformative opportunity for industrial automation, particularly in the realm of product identification. This paper explores how deep learning models can be leveraged to empower assembly lines, addressing the limitations of traditional methods and unlocking new levels of efficiency, accuracy, and flexibility. We delve into the background and motivation, detailing the challenges and limitations of existing identification solutions. We then present a comprehensive overview of deep learning techniques specifically tailored for product identification, including convolutional neural networks, object detection algorithms, and pose estimation methods. The paper further showcases the significant benefits achieved by deploying deep learning on assembly lines, including improved accuracy, reduced errors, enhanced adaptability to product variations, and real-time decision-making capabilities. We discuss the practical implementation considerations, highlighting the importance of data acquisition, model training, and system integration. Finally, we explore the broader implications of this paradigm shift, emphasizing the potential for deep learning to revolutionize product identification across diverse industries, driving increased productivity, cost savings, and enhanced quality control.

Keywords: Deep Learning, Assembly Lines, Product Identification, Industrial Automation, Paradigm Shift

ASSESSING THE ECONOMIC RETURNS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE, NIGERIA: A HUMAN CAPITAL INVESTMENT PERSPECTIVE

Adelokun Gambo

Management at the Faculty of Economics and Management Sciences, International Islamic University Malaysia

Abstract

This study examines the economic returns of humanities and education programs in public universities of Osun State, Nigeria, from a human capital investment perspective. Employing cost-benefit analysis, the study evaluates the private and social rates of return (PRR and SRR) for graduates of various programs. Data on earnings, costs, and employment trends were collected from graduates, universities, and labor market surveys.

The findings reveal that both humanities and education programs offer positive PRRs and SRRs, indicating that they are economically viable investments for individuals and society. However, the returns vary across programs, with some humanities programs offering higher returns than some education programs. The study also identifies factors influencing the economic returns, including program specific characteristics, graduate skills, and labor market dynamics.

The results suggest that investing in humanities and education programs can contribute to economic growth and development in Osun State. However, policymakers need to consider program-specific differences in returns when allocating resources to ensure optimal human capital investment.

Keywords: Human capital investment, economic returns, humanities, education programs, public universities, Osun State, Nigeria

EMPOWERING INDUSTRY 4.0 WITH DEEP LEARNING: ENHANCING ASSEMBLY LINE EFFICIENCY THROUGH AI-POWERED PRODUCT IDENTIFICATION

Adegboye Moguel

Principal Lecturer with the Department of Primary Education Studies, College of
Education, Agbor, Delta state, Nigeria

Abstract

This paper explores the application of deep learning in enhancing assembly line efficiency through AI-powered product identification. We propose a novel deep learning model that leverages convolutional neural networks (CNNs) to accurately identify products on the assembly line in real-time. The model is trained on a large dataset of product images and achieves high accuracy in identifying different product types and variations. We demonstrate the effectiveness of our approach through a case study in a manufacturing setting, where the proposed model significantly improves assembly line efficiency by reducing product identification errors and streamlining the production process. Our work highlights the potential of deep learning to revolutionize industrial automation and pave the way for the next generation of intelligent factories.

Keywords: Deep Learning, Assembly Line, Product Identification, Convolutional Neural Networks, Industrial Automation

EVALUATING THE PRIVATE MONETARY BENEFITS OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN OSUN STATE'S PUBLIC UNIVERSITIES: A FIELD OF STUDY ANALYSIS

Angel Muñoz Daniel Guzmán

College of Foreign Languages, Qingdao University of Science and Technology,
Qingdao 266061, China

ABSTRACT

This study investigates the private monetary benefits, measured by the rate of return to investment (ROI), of humanities and education programs in Osun State's public universities. Employing a field of study analysis, we utilize data on graduates' employment status, salaries, and program completion costs to compare the ROI across different fields. Our findings reveal significant variations in ROI, with some fields in humanities and education exhibiting substantial returns comparable to those of STEM fields. The study offers insights for policymakers, students, and universities in allocating resources and optimizing program offerings to enhance graduates' employability and financial well-being.

Keywords: Humanities education, private monetary benefits, field of study analysis, return on investment, Osun State, Nigeria

NAVIGATING THE E-LEARNING LANDSCAPE: AN EXPLORATION OF STUDENT LEARNING EXPERIENCES WITH DIVERSE E-TOOLS

Assis. Prof. Dr. Amanda Jones

Federal College of Education, Obudu, Cross River State, Nigeria.

Abstract

This study investigates student learning experiences within the dynamic and diverse landscape of e-learning, focusing on the utilization of various e-tools. Employing a mixed-methods approach, the research examines student perceptions, engagement levels, and learning outcomes associated with diverse e-tools. Findings reveal the critical role of e-tools in enriching learning experiences, fostering engagement, and promoting deeper understanding. However, challenges regarding accessibility, technical proficiency, and student agency are also identified. The study concludes with recommendations for optimizing e-tool integration within educational practices, fostering student empowerment, and navigating the evolving e-learning landscape.

Keywords: E-Learning, Student Learning Experiences, E-Tools, Technology Integration, Educational Landscape

NAVIGATING THE MAZE OF UNIVERSITY CURRICULUM POLICYMAKING IN CHILE: A CASE STUDY OF CHANGE AND REFORM

Joanna Lee , Dillon- Peksa,

Faculty of Sciences and Technology, Suan Sunandha Rajabhat University, 1 U-tong Nok Road, Dusit ,Bangkok 10300, Thailand

Abstract

Chile's higher education landscape is marked by ongoing curriculum reform efforts, driven by aspirations for improved quality, access, and equity. This study delves into the intricate web of policymaking processes, focusing on a specific reform initiative aimed at enhancing undergraduate curriculum flexibility. Employing a qualitative case study approach, we explore the interplay between diverse stakeholders, including government agencies, universities, and student organizations, within the policymaking labyrinth. Our analysis reveals five key dynamics shaping curriculum reform: (1) Contested visions: Divergent views on the purpose and direction of curricular change among stakeholders. (2) Power struggles: Unequal influence of actors in shaping policy decisions and implementation. (3) Bureaucratic complexities: Navigating intricate administrative procedures and regulations. (4) Limited resources: Challenges in securing adequate funding and support for effective reform implementation. (5) Emerging spaces for innovation: Pockets of opportunity for universities to develop creative curriculum solutions within the policy framework. By unpacking these key dynamics, this study offers valuable insights into the complexities of university curriculum reform in Chile, providing recommendations for more inclusive and effective policymaking processes that prioritize student learning and institutional autonomy.

Keywords: university curriculum, policymaking, Chile, higher education reform, stakeholder engagement

THE COLLABORATIVE SPARK: MIDDLE GRADE TEACHERS IGNITE SHARED LEARNING

Vasiliki Kontzinos, Panagiotis Markaki, Vagelis Karakolis, John Psarras
Suan Sunandha Rajaphat University, Bangkok, Thailand

Abstract

Traditionally, middle grade classrooms have been islands of individual practice. This study explores the transformative power of collaboration, examining how a professional development program nurtured a culture of shared learning among middle grade teachers. Through collaborative planning, peer observation, and resource sharing, participants co-constructed innovative instructional approaches, fostered student engagement, and experienced personal and professional growth. This qualitative inquiry reveals that embracing collaboration ignited a cycle of learning, leading to a more vibrant and responsive learning environment for both teachers and students. The findings suggest that middle grade education can be significantly enriched by fostering collaborative practices that prioritize shared learning and professional growth.

Keywords: Collaboration, shared learning, professional development, middle grades, transformation.

HARNESSING THE POWER OF CHATBOTS: A GLIMPSE INTO THEIR POTENTIAL IN HIGHER EDUCATION

Christos Vlachou, Ourania Kokkinakos,

Universiti Tun Hussein Onn Malaysia, 86400 Parit Raja, BatuPahat, Johor, Malaysia

Abstract:

The educational landscape is undergoing a digital transformation, with chatbots emerging as promising tools to enhance student engagement and learning outcomes. This abstract explores the potential of chatbots in higher education, focusing on five key areas: personalized learning, accessibility and inclusivity, 24/7 support and guidance, improved student engagement, and enhanced learning analytics. We delve into how chatbots can personalize learning paths, provide on-demand support for diverse learners, and offer real-time feedback, ultimately fostering a more engaging and effective learning experience. By integrating seamlessly with existing learning management systems, chatbots can revolutionize higher education, paving the way for a future of personalized, accessible, and data-driven learning.

Keywords: chatbots, higher education, personalized learning, student engagement, learning analytics

MODELS OF COPYRIGHT SYSTEMS: BALANCING RIGHTS, INNOVATION, AND ACCESS

A. G. Matveev

lecturer at College of Allied Health Science, Suan Sunandha Rajabhat University,
Bangkok, Thailand

Abstract

Copyright systems face a constant challenge: balancing the rights of creators with the need for access and innovation. This paper explores different models of copyright, focusing on five key aspects: monism vs. dualism, the role of moral rights, the impact of technology, the evolution of fair use doctrines, and the emergence of alternative licensing models. By analyzing the strengths and weaknesses of each model, we aim to spark a critical discussion about how copyright can best adapt to the 21st century, fostering both creative expression and equitable access to knowledge.

Keywords: copyright, intellectual property, moral rights, fair use, open acces

MODERN CHALLENGES IN RUSSIAN SPORTS LAW

Dr. Yurlov Sergey

Department of Computer Education, Jeju National University, Jeju-city , Jeju Special
Self-Governing Province, Korea

Abstract

Abstrat: Despite significant investment and ambition in recent years, Russian sport continues to grapple with a complex web of legislative shortcomings. This abstract explores the key problems that plague the current system, highlighting issues of ineffectiveness, ambiguity, and uncertainty. We delve into the lack of enforcement mechanisms, the inadequate protection of athletes' rights, and the inconsistent regulatory framework across different sports. Further, we examine the challenges posed by outdated legal provisions, vague terminology, and the unclear division of responsibility between state and non-state actors. By shedding light on these critical issues, this abstract aims to stimulate a necessary dialogue on modernizing Russian sport legislation and paving the way for a more effective, transparent, and athlete-centric system.

Keywords: Russian sport, legislation, , ambiguity, rights, regulation, vague terminology,

HOW TO MODERNISE THE EUROPEAN COMPETITION NETWORK (ECN)

Dr. Dorota Galeza

Assistant Professor in English Language Program, Suan Sunandha Rajabhat
University, Bangkok, Thailand

Abstract

The European Competition Network (ECN), a cornerstone of EU competition policy, faces challenges in keeping pace with the dynamic digital era. This paper proposes a four-pronged approach to modernize the ECN: enhancing efficiency through streamlined case allocation and resource pooling; leveraging expertise through specialized task forces and knowledge-sharing platforms; fostering agility by adopting flexible enforcement approaches and embracing data-driven investigations; and promoting transparency through increased public engagement and clear communication of enforcement priorities. By implementing these reforms, the ECN can ensure a robust and responsive competition framework, safeguarding fair competition and consumer welfare in the EU's digital marketplace.

Keywords: European Competition Network (ECN), modernization, efficiency, expertise, agility, transparency, digital era.

WOMEN'S RIGHTS IN CONFLICT WITH CULTURAL AUTONOMY: NAVIGATING THE MINEFIELD OF ACCOMMODATION

Assis. Prof. Dr. Nazia Khan

University of Cyprus, Nicosia 1678, Cyprus

Abstract

The pursuit of women's rights often collides with the cherished principle of cultural autonomy, sparking heated debates and practical challenges. This paper delves into this friction, exploring the problems of cultural accommodation in three key areas: 1) Universal versus relative standards: Can universal women's rights standards be applied without infringing on diverse cultural practices? 2) Agency and consent: How can we distinguish harmful patriarchal traditions from genuine cultural expressions, ensuring informed consent from women? 3) Top-down versus bottom-up approaches: Do external interventions undermine cultural autonomy, or can communities be empowered to reinterpret traditions and promote women's agency from within? Navigating this minefield demands critical engagement, respectful dialogue, and context-sensitive solutions that uphold both cultural integrity and women's fundamental rights.

Keywords: women's rights, cultural autonomy, cultural accommodation, agency

EMPLOYMENT DISCRIMINATION IN CIVIL SERVANT RECRUITMENT: A PERSISTENT STAIN ON MERITOCRACY

Li Lei , Jia Jidong

Department of Microelectronics Engineering, National Kaohsiung Marine University,
Taiwan,

Abstract

Despite legal frameworks advocating for fair and meritocratic civil service recruitment, discriminatory practices persist, eroding public trust and hindering diversity. This paper delves into four key areas: (1) Prevalence of Discrimination: We analyze the insidious forms of bias targeting protected groups (e.g., gender, ethnicity, disability) through implicit biases, opaque selection processes, and discriminatory job descriptions. (2) Consequences of Exclusion: We examine the societal and economic ramifications of a skewed civil service, including diminished service delivery, underrepresentation, and talent drain. (3) Strategies for Mitigation: We explore effective interventions such as unconscious bias training, standardized selection procedures, and diverse recruitment panels. (4) Future Directions: We propose advancements in data-driven monitoring, legislative reforms, and community-based advocacy to foster a truly inclusive civil service landscape.

Keywords: Civil Service Recruitment, Discrimination, Meritocracy, Diversity, Inclusion.

DEPENDENCY DYNAMICS: EXAMINING US-MIDDLE EAST TIES THROUGH IRAN, SAUDI ARABIA, AND TURKEY

Assis. Prof. Dr. Abdelhafez Abdel Hafez

faculty member with the Faculty of Business Management, Universiti Teknologi
MARA, Malaysia.

Abstract

This study applies the lens of Dependency Theory to dissect the intricate relationship between the United States and the Middle East, focusing on three key players: Iran, Saudi Arabia, and Turkey. By analyzing their economic, political, and cultural dependencies on the US, we aim to unveil the power dynamics and inherent inequalities shaping their interactions. Through comparative case studies, we explore how historical legacies, resource endowments, and ideological alignments have fostered diverse dependencies, leading to varying degrees of autonomy and often conflicting regional and global agendas. This nuanced analysis sheds light on the complexities of US-Middle East relations, revealing the limitations of a unidirectional power structure and the potential for alternative partnerships within the region.

Keywords: Dependency Theory, Middle East, United States, Iran, Saudi Arabia, Turkey

SELECTION STANDARDS FOR NATIONAL TEAMS: THEORY AND PRACTICE

Alexey Kulik

Department of Informatics, University of Piraeus, Greece

Abstract

Selecting the optimal athletes for national teams remains a complex conundrum, balancing theoretical principles with practical realities. This paper delves into this challenging process, exploring four key factors: performance objectivity, subjective assessment, development potential, and team dynamics. We analyze the effectiveness of quantifiable metrics like past results and standardized tests, while acknowledging the crucial role of subjective coach judgments and athlete intangibles. Recognizing the importance of fostering future talent, the paper examines the balance between immediate success and long-term development. Finally, we explore the intricate interplay of team composition and synergy, emphasizing the need for cohesion beyond individual prowess. Through this multifaceted analysis, we aim to bridge the gap between theoretical selection frameworks and the nuanced realities of national team building.

Keywords: National team selection, performance objectivity, subjective assessment, athlete development, team dynamics

THE DESIGN INSPIRED BY PHRA MAHA CHEDI: ECHOES OF ROYALTY, CRAFTSMANSHIP, AND MODERNITY

Assis. Prof. Dr. Taechit Cheuypoung

Kazakh National University after Al-Farabi, Kazakhstan

Abstarct

This research delves into the intricate world of Thai pattern design, drawing inspiration from the majestic Phra Maha Chedi at Wat Phra Chetuphon, a testament to the reign of Kings Rama I-IV. Through meticulous study of the pagodas' history, architecture, and decorative techniques, four distinct application patterns emerge. These patterns bridge the gap between royal heritage and contemporary aesthetics, seamlessly blending traditional Thai motifs (lotus, vines, geometric shapes) with modern color palettes and innovative application methods. By reimagining the charm and craftsmanship embedded within the Phra Maha Chedi, this project offers a fresh perspective on Thai design, preserving its essence while adapting it to a global audience.

Keywords: Thai design, Phra Maha Chedi, Wat Phra Chetuphon, royal heritage, contemporary aesthetics, pattern design, craftsmanship, modernity.

A COMPARATIVE STUDY OF COSTUMES FOR RELIGIOUS FESTIVALS IN ASEAN COUNTRIES

Jaruphan Supprung

Kazakh National University after Al-Farabi, Kazakhstan

Abstract

The vibrant tapestry of Southeast Asia, woven from diverse cultures and religions, comes alive during its numerous religious festivals. This study delves into the captivating costumes donned during these celebrations in ten ASEAN nations, exploring the intricate interplay between faith, identity, and artistic expression. By comparing the symbolic motifs, materials, and techniques employed in costumes for festivals like Loy Krathong in Thailand, Thaipusam in Malaysia, and Bon Odun in Cambodia, we unveil a rich narrative of cultural exchange and adaptation. Through this comparative lens, we discover how religious beliefs are visually translated into magnificent attire, shaping collective memory, social cohesion, and individual expression. Ultimately, this study illuminates the costumes as not merely adornments, but as vibrant expressions of faith and cultural identity, enriching the tapestry of ASEAN's religious landscape.

Keywords: Religious Festivals, Costumes, ASEAN, Cultural Expression, Symbolism, Identity

LOAN GUARANTEE SCHEMES: PRIVATE AND PUBLIC EXAMPLES

Assis. Prof. Dr. Simeon Karafolas, Maciej Woźniak

Tokyo University of Agriculture and Technology, Koganei, Tokyo, Japan

Abstract

Abstract: Loan guarantees, offered by both private and public entities, bridge the gap between borrowers deemed risky and lenders seeking security. This paper delves into the design and implementation of these schemes, analyzing their impact on credit risk mitigation, financial inclusion, and economic growth. We explore key features like eligibility criteria, coverage ratios, and risk-sharing mechanisms, highlighting how they influence program effectiveness. Case studies from diverse countries are examined to compare and contrast private and public schemes, identifying factors that contribute to their success or failure. Finally, we discuss the evolving role of loan guarantees in the face of emerging financial landscapes and technological advancements.

Keywords: Credit Risk Mitigation, Financial Inclusion, Economic Growth, Public vs. Private Schemes

THE APPLICATION OF RHIZOPHORA WOOD TO DESIGN: A WALKING STICK FOR ELDERLY

Noppadon Sangwalpetch

Sustainable Education in Daugavpils University, Latvia

Abstract

This study explores the potential of Rhizophora wood, a naturally durable and lightweight material, in designing walking sticks for the elderly. Through user research with 70 individuals aged 60-80, we identified key needs for a cane: strength, comfort, balance support, and non-slip functionality. Rhizophora wood's inherent properties align with these requirements, offering a sustainable and locally available alternative to traditional materials. We propose a design concept incorporating the wood's inherent beauty alongside ergonomic considerations for optimal grip and stability. This research contributes to the development of age-friendly assistive devices that prioritize both functionality and user well-being.

Keywords: Rhizophora wood, elderly, walking stick design, bio-based materials

RHIZOPHORA CHARCOAL: A SUSTAINABLE MATERIAL FOR INNOVATIVE PRODUCT DESIGN

Tanutpong Phriwanrat

Sustainable Education in Daugavpils University, Latvia

Abstract

Rhizophora charcoal, derived from a fast-growing mangrove species, offers unique properties for sustainable product design. This study explores its potential in three key areas: (1) electrical conductivity, (2) impurity absorption, and (3) fresh produce preservation. Contrary to expectations, Rhizophora charcoal exhibited negligible electrical conductivity, making it unsuitable for electronic applications. However, its outstanding liquid impurity absorption proved promising for water filtration and environmental cleanup products. Moreover, tests revealed a significant extension in shelf life for various fresh fruits when stored with Rhizophora charcoal, suggesting its potential in food packaging and storage solutions. These findings highlight the versatility of Rhizophora charcoal as a sustainable material, paving the way for innovative product design that addresses environmental concerns and promotes resource efficiency.

Keywords: Rhizophora charcoal, product design, sustainability, electrical conductivity, impurity absorption, fresh produce preservation.

FABRIC PRINTING DESIGN: AN INSPIRATION FROM THAI KITES

Assis. Prof. Dr. Suwit Sadsunk

“Vasile Alecsandri” University of Bacău, Romania

Abstract

Drawing upon the vibrant tapestry of Thai kite motifs, this research explores the potential for translating their intricate beauty and rich symbolism into captivating fabric printing designs. Through analyzing the diverse patterns and colors adorning these airborne artworks, we delve into four key themes: mythological creatures like mythical birds and celestial serpents, auspicious symbols representing prosperity and good fortune, natural elements evoking the rhythm of life, and geometric forms echoing the harmonious balance of the universe. By deconstructing and reinterpreting these motifs for fabric application, we aim to breathe new life into traditional Thai artistry, creating contemporary textiles that resonate with global audiences. This project bridges the gap between cultural heritage and modern textile trends, offering a fresh perspective on fabric printing design while preserving the essence of Thai kites' captivating allure.

Keywords: Thai kites, fabric printing design, cultural heritage, contemporary textiles, motif adaptation

UNVEILING MUEANG'S ECOTOURISM SOUL THROUGH ENGLISH MATERIALS

Ress. Assis. Kitda Praraththajariya

Instituto de Educação da Universidade de Lisboa, Portugal

ABSTARCT

Mueang District, nestled in Samut Songkram, Thailand, whispers its unique ecotourism story waiting to be heard. This study delves into crafting captivating English materials to illuminate Mueang's identity for the global audience. Through meticulous research, we uncover four key facets of Mueang's ecotourism essence: (1) Mangrove Majesty: Embark on a journey into the vibrant tapestry of mangrove forests, their ecological significance, and the fascinating creatures that call them home. (2) Ancient Whispers: Unearth the district's rich history, from ancient temples like Wat Phet Samut Worrawihan to the whispers of bygone eras, woven into the fabric of local life. (3) Sustainable Symphony: Immerse yourself in the harmonious coexistence between communities and nature, where ecotourism practices resonate with responsible resource management. (4) Culinary Canvas: Savor the symphony of flavors in traditional dishes, showcasing the bounty of the land and sea, meticulously prepared with generations-old wisdom. By weaving these threads into compelling English materials, we aim to paint a vivid picture of Mueang's ecotourism spirit, enticing travelers to embark on a transformative journey where nature, culture, and sustainability intertwine.

Keywords: Ecotourism, Mueang District, Samut Songkram, English Materials, Cultural Identity, Mangrove Forests, Sustainable Practices, Culinary Heritage.

MEDIA PEDAGOGY - THE MEDIUM IS THE MESSAGE

Syed Sultan Ahmed

EduMedia India Pvt. Ltd, Bangalore 560003, India

Abstract:

The current education system in India is adept in equipping and assessing the scholastic development of children. However, there is an immediate need to strengthen co-scholastic areas like life-skills, values and attitudes to equip students to face real life challenges. Audio-visual technology and their respective media can make a significant contribution to a value based learning curriculum. Thus, co-scholastic skills need to be effectively nurtured by a medium that is entertaining and impactful. Films in general have a tremendous impact in our society. Films with a positive message make a formidable learning experience that can influence and inspire generations of learners. Leveraging on this powerful medium, EduMedia India Pvt. Ltd. has introduced School Cinema a well researched film-based learning module supported by a fun and exciting workbook, designed to introduce and reaffirm life-skills and values to children, thereby having a positive influence on their attitudes.

Keywords: Co-Scholastics, Entertaining, Educative, Holistic- Development

UNVEILING THE NUANCES OF CHINESE CONSUMER BEHAVIOR IN EUROPE: A CROSS-CULTURAL ANALYSIS

Nomataru Joseph Lavanithum Gontse,

Graduate Institute of Physical Education, National Taiwan Sport University, Taoyuan

Abstract

This research delves into the intricate tapestry of Chinese consumer behavior within the dynamic European landscape. Employing a cross-cultural lens, we dissect the unique influences shaping their purchasing decisions, revealing a nuanced interplay of cultural factors, digital dynamics, and evolving brand perceptions. By unearthing the motivations behind their choices, we illuminate the distinct preferences and priorities that set them apart from their European counterparts. We examine the impact of social media and e-commerce platforms, highlighting their transformative role in shaping brand awareness and purchase journeys. This analysis transcends mere demographics, offering a deeper understanding of the cultural threads woven into the fabric of Chinese consumer behavior in Europe, equipping brands with invaluable insights to navigate this burgeoning market effectively.

Keywords: Chinese Consumers, European Markets, Cultural Influence, Purchase Drivers

FOSTERING OPEN COMMUNICATION IN HEARING FAMILIES WITH DEAF CHILDREN: A PRACTICAL GUIDE

Chalise Tianny

College of Foreign Languages, Qingdao University of Science and Technology, China

Abstract

Navigating deafness within a hearing family presents unique communication challenges. This guide empowers parents and caregivers with practical strategies to foster open and authentic dialogue with their deaf children. By demystifying Deaf culture, embracing diverse communication methods (sign language, spoken language, assistive technology), and building trust through open listening and shared experiences, families can bridge the gap, nurturing strong bonds and enriching the lives of all members.

Keywords: Deaf, hearing family, communication, Deaf culture, practical strategies.

THE PREVALENT GRIP OF CONFORMITY: UNRAVELING ITS IMPACT ON HEALTHCARE DECISIONS AND PATIENT OUTCOMES

**¹Tanya N. Beran, ²Michelle A. Drefs, ³Ghazwan Altabbaa, ⁴Nouf Al Harbi, ⁵Noof Al Baz,
⁶Elizabeth Oddone Paolucci**

^{1,2,3} University of Hyderabad, Hyderabad, Andhra Pradesh, 500 046, India

^{4,5,6} Faculty of Education, Universitas Sebelas Maret, Indonesia

Abstract

Healthcare systems often rely on established protocols and guidelines, fostering a culture of conformity among practitioners. While this promotes consistency and reduces errors, conformity bias can also stifle independent thinking and lead to suboptimal outcomes for patients. This abstract explores the prevalence of conformity within healthcare, analyzing its influence on clinical decision-making and its downstream effects on patient outcomes. We delve into the psychological mechanisms driving conformity, examining how social pressures, hierarchical structures, and cognitive biases can limit critical thinking. We then dissect the potential consequences of this conformity, including missed diagnoses, inappropriate interventions, and overreliance on standardized protocols. Finally, we propose strategies to mitigate the harmful effects of conformity and cultivate a culture of informed dissent and patient-centered decision-making. By understanding the pervasive grip of conformity in healthcare, we can pave the way for a more nuanced and individualized approach to patient care, ultimately improving the quality and outcomes of healthcare delivery.

Keywords: Conformity bias, clinical decision-making, patient outcomes, healthcare quality.

EYEWITNESS TESTIMONY IN FIRE AND EXPLOSION INVESTIGATIONS: ASSESSING RELIABILITY AND IMPLICATIONS FOR CASE RESOLUTION

Jeff Knox. Benjamin Colwell,

National University Of Malaysia, Bangi, 43600 MALAYSIA

Abstract:

Eyewitness accounts play a crucial role in fire and explosion investigations, yet their reliability in such high-pressure, visually chaotic situations remains a contentious issue. This abstract explores the psychological factors and cognitive limitations that can compromise eyewitness testimony in these contexts, examining best practices for eliciting and evaluating such accounts. The key concepts of memory reconstruction, emotional stress, and contextual bias are analyzed, highlighting their potential impact on witness accuracy and its downstream implications for case resolution. Ultimately, the abstract advocates for a nuanced approach that acknowledges the limitations of eyewitness testimony while recognizing its potential value when combined with other investigative tools.

Keywords: Eyewitness testimony, fire and explosion investigations, memory reliability, cognitive limitations, case resolution.

NAVIGATING THE AI-POWERED WORKPLACE: UNDERSTANDING THE IMPACT OF AI ON EMPLOYEE DECISION-MAKING

Dr. Yogesh Seetharaman Sharma,

Department of Social Work, Faculty of Social Sciences, University of Rajshahi, Bangladesh

Abstract

The rapid integration of AI into workplaces is fundamentally reshaping the landscape of employee decision-making. This abstract explores the multifaceted impact of AI on this critical process, focusing on four key areas: 1. Automation and augmentation: AI automates routine tasks, freeing employees for higher-order thinking and strategic decision-making. 2. Data-driven insights: AI analyzes vast data sets, providing employees with actionable insights to inform more informed choices. 3. Algorithmic bias: Potential biases within AI algorithms raise concerns about fairness and transparency in decision-making processes. 4. Human-AI collaboration: Effective collaboration between humans and AI is crucial for maximizing the benefits of AI while mitigating its risks. Understanding these key areas is essential for navigating the AI-powered workplace and ensuring ethical, efficient, and empowering decision-making for all stakeholders.

Keywords: AI, decision-making, workplace, automation, data, bias, collaboration.

NAVIGATING UNCERTAINTY AND ADVERSITY: THE PSYCHOLOGICAL IMPACT OF COVID-19 ON MIGRANT CONSTRUCTION WORKERS IN SAUDI ARABIA

Res. Assis . Viviane Mehmod Dania Nascimento,

Technical University of Ostrava, Faculty of Economics, Department of Management,
Czech Republic

Abstract

The unprecedented COVID-19 pandemic has exposed and exacerbated pre-existing vulnerabilities among migrant workers, particularly those in the construction sector of Saudi Arabia. This study delves into the psychological impact of the pandemic on this population, focusing on four key areas: uncertainty surrounding job security and income, social isolation and disruption of support networks, fear of contracting and transmitting the virus, and mental health challenges arising from isolation and precarity. By employing qualitative methods and drawing upon in-depth interviews with migrant construction workers, the research unpacks the complex interplay of these factors and illuminates the coping mechanisms employed by these individuals in navigating the psychological fallout of the pandemic. The findings aim to contribute to a nuanced understanding of the unique challenges faced by migrant workers in the Saudi Arabian construction sector during COVID-19, informing policy interventions and advocacy efforts geared towards promoting their mental well-being and resilience.

Keywords: COVID-19, Migrant Workers, Construction Industry, Saudi Arabia, Psychological Impact

İSRAİLOĞULLARINA KESMELERİ EMREDİLEN İNEK HAKKINDAKİ TARTIŞMALARA MÜFESSİR EBÛ HAYYÂN'IN YAKLAŞIMI

Doç. Dr. Yakup Yüksel

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, yyuksel@nku.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7043-6086

Öz

Bakara sûresi 67. âyette İsrailoğullarına bir ineği kesmeleri emredilmiştir. Hz. Musa'nın tebliğ ettiği bu emri uygulamak yerine onlar emre itiraz etmişler ve birtakım sorular ileri sürmüşlerdir. Kesilecek ineğin mahiyeti, yaşı ve rengi gibi konular onların bunu sormaları neticesinde kendilerine âyette özet bir şekilde açıklanmıştır. İlgili âyetin tefsiri bağlamında müfessirlerden farklı yorumlar ortaya atıldığı görülmüştür. Müfessir Ebû Hayyân da konuya dahil olmuş ve tefsir kaynaklarındaki tartışmalara yer vermiştir. İsrailoğullarının neden emri hemen yerine getirmediklerini, kesilecek ineğin mahiyeti ve neden bir ineği kesmelerinin kendilerine emredildiğinin gerekçesini irdelenmiştir. Bu tebliğimizde ilgili âyet etrafındaki tartışmalara yer vereceğiz. Özellikle Ebû Hayyân'ın konuya yaklaşımını görmüş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Âyet, Tefsir, Emir, Ebû Hayyân.

APPROACH OF THE EXAMINATOR ABU HAYYAN TO THE DISCUSSIONS ABOUT THE COW WHICH THE ISRAELITES WERE ORDERED TO SLAY

Abstract

In the 67th verse of Baqara Surah, the Israelites are ordered to slaughter a cow. Hz. Instead of implementing this order conveyed by Moses, they objected to the order and put forward some questions. Issues such as the nature, age and color of the cow to be slaughtered were briefly explained to them in the verse as a result of their questions. It has been observed

that different interpretations have been put forward by commentators in the context of the interpretation of the relevant verse. Commentator Abu Hayyan also participated in the subject and included the discussions in the tafsir sources. He examined why the Israelites did not immediately fulfill the order, the nature of the cow to be slaughtered, and the reason why they were ordered to slaughter a cow. In this paper, we will include the discussions around the relevant verse. We will especially see Abu Hayyan's approach to the subject.

Key Words: Verse, Tafsir, Emr, Abu Hayyan.

Giriş

Bakara Sûresi “*Hani Mûsâ kavmine, “Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor” demişti. Onlar da, “Sen bizimle eğleniyor musun?” demişlerdi. Mûsâ, “Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım”*”¹ demişti âyetinde kesilmesi emredilen ineğin vasfıyla ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazı müfessirler kesilecek ineğin yeryüzündeki hayvanlardan bir hayvan olmayıp gökten inen bir inek olduğunu iddia ederken çoğu alim de onun dünyada var olan ve niteliği bilinen bir inek olduğunu söylemiştir. Aslında İsrailoğullarına kesmeleri emredilen ineği hemen kesmeyip onunla ilgili birtakım sorular sormuş olmaları olayın uzamasına ve zorlaşmasına sebep olmuştur. Peygamberleri tarafından kendilerine tebliğ edilen emir ve yasakları yerine getirme konusunda söz dinlememeleri, peygamberleriyle münakaşa ve mücadeleye girişmeleri aslında İsrailoğullarının genel karakteristiğidir. Nitekim Kur’an’da bu konuda çokça örnek vardır. Kesilecek ineğe itiraz etmeleri de onların emre uymayı reddeden özelliklerini gösteren örneklerden birisidir.

Müfessirler, başka bir hayvanın değil de neden bir ineğin kesilmesinin emredilmesi üzerinde kafa yormuşlardır. Kimi müfessirler, İsrailoğullarının buzağıya tapmaları ve ona karşı gönüllerinde bir sevginin yerleşmiş olması sebebiyle inek kesmelerinin emredildiğini ileri sürmüşlerdir. Bazı müfessirler de İsrailoğulları arasında anne babasına çok iyilik eden ve onların hayır dualarını alan bir genç olduğunu nakletmişler. O gencin yanında ileride geçimine katkı sağlar düşüncesiyle anne-babası tarafından hediye edilen bir buzağı olduğunu ve âyette nitelikleri sayılan vasıfları taşıdığını haber vermişlerdir. Dolayısıyla Yüce Allah’ın o genci mükafatlandırmak için inek kesmelerini emrettiğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim İsrailoğulları aradıkları ineği o gencin yanında bulmuşlar ve bu ineği ondan çok pahalıya satın alarak emri yerine getirmişlerdir. Tefsir kaynaklarında bu konuyla ilgili farklı haberler nakledilmektedir.

---

¹ Bakara 2/67.

İşte bu tebliğimizde konu hakkında müfessirlerin görüşlerini, özellikle de müfessir Ebû Hayyân'ın görüşünü görmüş olacağız.

I. Âyet Hakkında Bazı Müfessirlerin Görüşleri

Taberî, Bakara Sûresi 67. âyetin tefsirini yaparken ilk olarak konuya şu ifadeyle giriş yapmıştır: “Bu âyet, Yüce Allah’ın İsrailoğullarından olaya muhatap olanları azarladığı âyetlerden birisidir. Zira daha önce onların, peygamberlerine vermiş oldukları sözü bozmaları bunun ilk sebeplerinden olmuştur. Hz. Musa’nın onlara Allah’ın kendilerine bir ineği kesmelerini emrettiği şeklindeki olayın gerekçesi olarak da şunu zikretmiştir: İsrailoğulları arasında kısır bir adam vardı, velisi o kişiyi öldürdü ve suçu kendi soyundan olan bazı kimselere attı. Bundan dolayı silahlanmaya varacak kadar aralarında tartışma çıktı. Katilin bulunması ve barışın sağlanması için Hz. Musa’ya geldiler o da Allah’ın bu hususta kendilerine bir inek kesmelerini emrettiğini haber verdi. Başka bir rivayette de fakir bir adam, mirasına konmak için hiçbir varisi olmayan zengin bir kişiyi öldürüp uzak bir yere atmıştır. Katili bulması talebiyle kabile Hz. Musa’ya gelmiş o da bunun ortaya çıkması için kendilerine inek kesmelerinin emredildiğini söylemiştir. Bunu bir alay konusu zanneden İsrailoğulları sonunda işin ciddiyetini anlayınca kesilecek ineğin mahiyeti hakkında bazı sorular sormuşlardır. Bunun üzerine Yüce Allah da onun ne yaşlı ne de çok küçük olduğunu, iki arası bir yaşta olduğu ve de çifte koşulup yıpranmadığı, renginin de saf sarı olduğunu beyan etmiştir.²

İneğin kesilmesine sebebiyet veren olay hakkında Taberî’nin nakletmiş olduğu rivayetlerin aynısı ve de benzeri rivayetler başka tefsirlerde de geçmektedir. Nitekim müfessir İbn Kesîr de bu rivayetleri eserine alan alimlerdenir.³

Konuyla ilgili müfessir Kurtubî de ilk önce *bakara* kelimesinin anlamını izahla tefsire başlamış, sığır cinsinden dişi olana *bakara*, erkek olana da *sevr* dendiğini söylemiştir. Ayrıca kelimenin aslının “yarmak” anlamına geldiğini ve sürmek suretiyle yeri yarıp toprağı altüst ettiğinden dolayı da ineğe *bakara* dendiğini ifade etmiştir. Kurtubî’ye göre *Hani siz bir canı öldürmüştünüz de hakkında birbirinizle anlaşmazlığa düşmüştünüz*⁴ âyeti, kendilerine bir inek kesmeleri emredilen ancak Hz. Musa ile karşılıklı münakaşaya girişen İsrailoğullarının bu kıssasından önce gelir. Nitekim birçok müfessir de aynı görüştedir. Dolayısıyla Kurtubî’ye göre

² Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî te’vîli’l-Çur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, 1992), 1, 378-384.

³ Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, el-Kaysî el-Kureşî, *Tefsîrü’l-Çur’âni’l-‘azîm* (İstanbul: Mektebetü’l-İslâmî, 1984), 1, 154-159.

⁴ Bakara 2/72.

konunun takdiri şöyledir: Hani siz bir canı öldürmüştünüz de hakkında birbirinizle anlaşmazlığa düşmüştünüz. Bunun üzerine de Mûsâ: "Muhakkak Allah size şunu şunu emrediyor..." demişti.⁵

Öldürülen kişi hakkında da müfessirler kafa yormuş ve şu sonuçlara ulaşmışlardır: O kişinin öldürülme sebebi hakkında alimler arasında iki görüş vardır. Birincisi güzel bir kızı olan babanın, kızı ile evlenmek isteyen amcasının oğlunun yani yeğenin bu evlilik isteğine engel olmasından ötürü o genç de amcasını öldürmüştür. Taberî'nin ifadesine göre güzelliğinden dolayı değil kızın babasının çokça malı olduğu, yeğenin de muhtaç birisi olduğu için evlenmek suretiyle mala kavuşacağını düşünmüş, ancak amcası kabul etmeyince de yeğeni onu öldürmüştür.⁶ İkincisi ise mirasına konmak için bir torunun dedesini öldürmesidir. Konuyla ilgili farklı rivayetler ve detaylı olaylar tefsir kitaplarında mevcuttur. Biz bu kadarıyla iktifa etmeyi tercih ettik.

Kesilecek ineğin âyette sayılan vasıflarından hareketle bu nitelemeye işaret eden kelimeler de yine müfessirler tarafından tek tek incelenmiştir. Buna göre *müsellemetun* vasfının topallık, kör ve benzeri kusurlardan salim olduğu şeklinde anlaşılmıştır. Katâde ve Ebu'l-Âliye'nin görüşü bu yöndedir. Bu görüşe göre o ineğin çalıştırılmış olması muhtemeldir. Zira *müsellemetun* nitelemesinden organlarındaki kusursuzluk anlaşılmıştır. *Lâ şiyete fihâ* yani hiçbir alacası yoktur ifadesi ve nitelemesi de onun vücudunda kendi renginden farklı herhangi bir renk yoktur şeklinde anlaşılmıştır. Tepeden tırnağa sarı olduğu, beyazlık, kırmızılık veya siyahlık gibi renklerin olmadığı vurgulanmıştır.⁷

Bir heyet tarafından yapılan tefsir çalışmasında da konu şu şekilde özetlenmiştir: "67-73 âyetlerde İsrail tarihine ilişkin olaylardan bir sahne anlatılmaktadır. Burada, Hz. Peygamber dönemindeki yahudilerce bilindiği için, söz konusu ineğin kesilmesini gerektiren olayın ayrıntısı hakkında bilgi verilmemiş, sadece 72. âyette bir adam öldürme olayından söz edilmiştir. Muhtemelen Hz. Peygamber dönemindeki yahudiler ya ellerinde Tevrat'ın sıhhatli bir nüshası bulunduğu için veya sözlü kültür olarak kendilerine ulaşan bilgiler sayesinde bu olayın detayı hakkında malumata sahiplerdi. Bazı sahâbîler de onlardan edindikleri bilgilerle olayın teferruatı hakkında açıklamalar yapmışlardır. Abdullah b. Abbas, Ubeyde b. Sâmî, Ebü'l-Âliye gibi sahâbîler ve diğer bazı ilk dönem müfessirlerinin verdiği birbirine yakın bilgilere göre hayli zengin ve yaşlı bir yahudi, mirasına ve kan bedeline göz diken yeğeni tarafından öldürülüp bir yere atılmış, cinayet bir masumun üstüne yıkılmak istenmişti. Katilin

⁵ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992),

⁶ Taberî, 1, 380.

⁷ Kurtubi,

bulunamaması yüzünden toplumda neredeyse silahlı mücadeleye kadar varacak bir gerginlik doğdu ve olay Musa'ya bildirilerek kendisinden bir çözüm bulması istendi. O da Allah'tan aldığı vahye uygun olarak bir inek kesmelerini ve bunun bir parçasıyla maktulün cesedine vurmalarını emretti. Denilenin yapılması üzerine maktul dirildi ve kendisini öldürenin kimliğini açıkladı. Böylece bir mucize olarak ölünün dirilmesiyle bir yandan adalet yerini bulup ihtilâf ortadan kalkarken bir yandan da yüce Allah'ın ölüleri diriltmeye muktedir olduğu gösterilmişti.”⁸

Katilin ortaya çıkması için bir ineğin kesilmesinin emredilmiş olmasında birtakım hikmetlerin olduğuna yer veren bazı müfessirlerin açıklamaları şöyledir: “Yüce Allah burada sığır kesmenin hikmetini Hz. Musa'nın kavmine açıklıyor. Onlar aralarından birini öldürmüşlerdi. Herkes bu cinayetten kendini uzak tutarak suçu bir başkasına atıyordu. Ortada bir şahit yoktu. Bu yüzden yüce Allah gerçeği doğrudan doğruya öldürülen adamın dilinden açıklamayı murad etti. Sığırın kesilmesi bu adamın diriltilmesine vesile kılınmıştı. Kesilen hayvanın bir parçası cesede değdirilince adam yeniden canlanıverdi. Böylece kendisini kimin öldürdüğünü haber verme, öldürülüş olayının etrafını saran kuşku bulutlarını dağıtarak en güvenilir kanıtla gerçeği açığa çıkarma fırsatı doğmuştu. Acaba böyle bir vesileye niçin gerek duyulmuştu? Çünkü yüce Allah vesilesiz olarak da ölüyü diriltebilirdi. Sonra kesilmiş inekle yeniden diriltilen ölü arasında ne gibi bir ilişki vardı? Sığır eski yahudiler arasında da adet olduğu üzere kurban olarak kesiliyor ve bu kurbanın bir parçası aracılığı ile ölen adamın cesedine yeniden can geliyor. Aslında kesilen hayvanın vücudundan alınan parçada ne hayat var ve ne de yeniden canlandırma gücü. O sadece yüce Allah'ın gücünü o adamlara gösteren zahiri bir vesileden ibarettir. O Allah'ın gücü ki, insanlar onun nasıl işlediği hakkında hiçbir bilgiye sahip değildirlen., Onlar bu gücün etkilerini ve sonuçlarını görüyorlar, fakat ne mahiyetini ve ne de nasıl işlediğini kavrayamıyorlar. Yani, burada bizzat gördüğümüz fakat nasıl olduğunu bilemediğiniz bu diriltmede olduğu gibi yüce Allah hiçbir zorluk ve sıkıntı çekmeden ölüleri diriltiverir.”⁹

“İsrailoğulları'na, etraflarındaki putperest milletlerden etkileneren edindikleri ineğe tapma ve ineğin kutsiyeti inançlarını kırmak için bir inek kurban etmeleri emredilmişti. Bu, onların imanlarının sınanmasıydı. Eğer gerçekten Allah'ın birliğine inanıyor ve ibadette başka bir şeyi O'na ortak koşmuyorsa, daha önceden taptıkları putu kendi elleriyle kırmalıydılar.

⁸ Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 1, 142-143.

⁹ Seyyid Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, trc. Mehmet Yolcu ve Diğerleri (İstanbul: Tayf Yayıncılık, 2020), 1, 117-118.

Fakat bu çok zor bir sınavdı. Onlar inek kurban etmekten kaçınmaya çalıştılar; çünkü, bir tek Allah'a inançları henüz tam sağlamlaşmamıştı. Bu görevden kurtulmak için ayrıntı üzerine ayrıntı sordular, fakat çok soru sordukça daha da köşeye sıkıştılar. O kadar ki, sonunda onlara açıkça, o dönemde özellikle tapmak için seçilen altın renkli ineği kurban etmeleri söylendi.”¹⁰

Verdiğimiz bilgilerden hareketle görüldüğü üzere tefsir kaynaklarında İsrailoğullarına kesmeleri emredilen inekle ilgili olayın sebebi açıklanmıştır. Âyetteki kelimeler ele alınıp izah edilmiştir. Ayrıca kesilmesi emredilen ineğin vasfı geniş bir şekilde ele alınmıştır.

II. İsrailoğullarına Kesmeleri Emredilen İnek Hakkındaki Tartışmalara Müfessir Ebû Hayyân'ın Yaklaşımı

Ebû Hayyân her âyetin tefsirinde yaptığı gibi burada da ilk önce konuyla ilgili âyetlerde geçen kelimeleri tek tek izah ederek tefsirine başlamış ve şu bilgilere yer vermiştir: “Bilinen hayvanın yani sığırın dışısına *el-bakaratu* denilir. Bazen erkeği için de bu isim kullanılır. O hayvan yer yüzünü eştığı için Araplar *bakara* olarak isimlendirmişlerdir. Yani o hayvan ekin ekmek için toprağı sürmektedir. *el-Fâridu* Yaşlılıktan dolayı doğurmaktan kesilmiş olan (deveye) denir. Arap dilinde eski ve süresi uzun olan her şeye *fâridun* denilmektedir. Sanki de yaşlı deve fârid olarak adlandırılmıştır. Çünkü o yaşını kesip tüketmiştir. Yani yaşını tüketip ömrünün sonuna gelmiştir. *el-Bikru* küçük demektir. Bazıları, küçüklüğünden dolayı doğum yapmayan küçüğe *el-bikru* dendiğini ilave etmişlerdir. İbn Kuteybe tek çocuk doğurana bu ismin verildiğini söylemiştir. Kadınlardan ise hiçbir erkeğin dokunmadığı kıza *el-bikru* denir. İbn Kuteybe hamile kalmayana da *el-bikru* dendiğini söylemiştir. Çocuklardan ilk olana *bikr* denir. Yine ihtiyaçlardan ilkinde de denir. *el-Avânu* orta yaşlı demektir. Tek batın ya da iki batında doğum yapandır. Bir doğumun arkasından diğerini yapan anlamında olduğu da söylenmiştir. Orta yaşa ulaşan kadına Araplar aynı kökten gelen kelimeyi kullanarak *avenetu'l-mer'etu* demişlerdir. Yine tekrar tekrar yapılan savaşa da *harbun avânun* denilir. *es-Sufretu* bilinen sarı renktir. *el-Fuku'* ise sarının en koyusuna ve ileri derecede olanına denir. *es-Sürûr* bir faydanın hasıl olması ya da faydalı bir şeyin beklentisi yahut da hoş giden parlak bir durumun görülmesi esnasında kalpteki lezzete denir ki bunun zıddı hüznün ve kederdir. *ez-Zelûl* zorluğu/katılığı yok olmuş vahşiliğe denir. Bu anlamda uslu hayvana *dâbbetun zelûlün* denilir. *el-İsâretu*, çıkarmak ve bir yerden başka yere nakletmek anlamındadır. Kelimede eşmek, yeri

¹⁰ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, trc. Hamdi Aktaş ve Diğerleri (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 1, 69.

sürmek manaları vardır. *el-Harsu* tohumu ekmek için yerin kazılmasına denir. Ekilen ve dikilen her şey için mutlak anlamda bu isim kullanılmıştır. Bu kelime kazanç anlamına da gelmektedir. Nitekim bir hadiste şöyle gelmiştir: “*Asdaku’l-esmâi el-hârisu* “İsimlerin en doğrusu Hâris’tir.” Zira hâris kazanandır. Malın ekilip elde edilmesi de onun kazanılması anlamındadır. *el-Müsellemetu* kusurlardan sâlim anlamındadır. Renkleri ve desenleri farklı farklı çizgilerle elbiseyi süslemeye *eş-şiyetu* denir. İnsanlar arasında fitne çıkarmak için uğraşan kişi için de aynı kökten vâşin denir. Zira bu kişi kabul görsün diye yalanlarını insanlara süsler. Yine *eş-şiyetu* kendi rengine aykırı olan bir parlaklıktır.”¹¹

Ebû Hayyân bu âyetle ilgili olarak şu bilgilerin mevcut olduğunu söylemiştir: İsrailoğulları arasında bir maktul bulundu ki ismi de Âmîl idi. Fakat bunun katilini bilemediler. Onun kim olduğu ve maktulü öldürme sebebi hakkında ihtilafa düştüler. Bu konuda Ata ve Süddî şöyle dediler: “Kâtil, maktulün amca oğlu idi. Kendisi fakirdi, maktulün ise malı çoktu. Kâtilin, ölenin kardeşi olduğu da söylenmiştir. Kardeşinin oğlu olup kendisinden başka mirasçısı olmadığı da söylenmiştir.”

Ebû Hayyân konuya devamla “kelamın delaletinden anlaşılan onların emredildikleri şey, bir inek kesmeleridir. Hangi inek olursa olsun kestikleri takdirde emre uymak yerine gelmiş olacaktı” demiştir. Yine Hasan-ı Basrî’den merfu (rivayet) olarak Allah elçisinin şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Muhammed’in canı kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki şayet bir inekte karar kılıp onu kesselerdi, yeterli olacaktı. Fakat onlar durumu zora soktular, Allah da onlara işi zorlaştırdı.”

Yüce Allah diğer hayvanlar arasından özellikle bir ineği seçti. Zira onlar Allah dışında bir ineğe tapıyor ve onu saygın görüyorlardı. İşte bununla denenmiş oldular. Çünkü insanın sevip saydığı bir şeyi öldürmekle emrolunması onun için en büyük sınavlardan birisidir.

Talha b. Musarrif şöyle demiştir: “O inek dünya ineklerinden değildi bilakis semadan inmiştir.” el-Mekkî’nin de zikrettiğine göre bu inek semadan inmiştir. Yeryüzündeki ineklerden değildi. Bazı ilim adamları da şöyle demiştir: “İnek, evcil hayvanların efendisidir yani en önemlisidir.” Allah’ın kendilerine bir ineği kesmesini emrettiği haberini verdiği zaman onların peygamberleri Musa’ya “bizimle alay mı ediyorsunuz” sözleri onların peygamberleri hakkında

¹¹ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, thk. Mâhir Habbûs (Beyrut: Dârü’r-Risâleti’l-‘Alemyye, 2010), 2, 532-533.

ne kötü bir inanca ve ne denli onları tekziplerine delalet etmektedir. Zira onlar bu haberin Allah tarafından sahih bir haber olduğunu bilselerdi onların cevapları ancak emre uymak olurdu. Onların bu şekilde cevap vermeleri Musa'yı inkâr etmeleridir. Bazı alimler şöyle dediler: Onlar tasdik eden müminlerdi. Fakat (âyetteki bu söz) onların tabiatlarının ne kadar katı, kaba ve isyankâr olduğunu (ifade eden) tarzda gelmiştir.

Ebû Hayyân diğer müfessirlerden farklı olarak İsrailoğullarının kesilecek inek hakkında soru sormalarının mazur görülebileceğini kabul etmiş ve şöyle demiştir: “Onların mazur görülebilmeleri şöyledir: Onlar Musa’dan katili tayin etmelerini talep ettiler ve o da onlara “Allah size bir ineği kesmenizi emrediyor” dedi. Onlar da doğal olarak istekle cevap arasındaki uzak durumu gördüler ve böylece Musa’nın kendileriyle alay ettiğini sandılar. O vakitte Musa, kesilen ineğin bir parçasıyla vurulduğunda maktulün ayağa kalkacağı ve kendisini kimin öldürdüğünü haber vereceğini henüz onlara söylememişti. Ya da ölünün bir ölünün parçasının vurulmasıyla diriltileceği haberini onlara verdiğinde, onlar bunun alay konumunda olduğunu sandılar.”

Kesilecek inek orta yaş olarak belirlenmiştir. Zira onların en mükemmel hali bu yaştır. Küçük olan kemal haline ulaşamadığından noksandır. Yaşlı olan da bu hali aştığı için noksandır.

Ebû Hayyân ineğin sarı renkte olmasıyla ilgili de şu ifadelere yer vermiştir: Cumhur âyette geçen renkle ilgili şöyle demişlerdir: Bu, bilinen renktir. Bundan ötürü canlı renk ve sürur vermesi ile pekiştirildi. O, sarıdır hatta boynuz ve toynaklarına varıncaya kadar. *Fâki*’ yani oldukça sarı. Bunu İbn Abbas ve Hasan-ı Basrî söylemiştir. Ya da saf sarı anlamındadır. Bunu da Kutrub söylemiştir. Ya da sadece sarı anlamındadır. Bunu da Ebü'l-Âliye ve Katâde söylemiştir. Müfessirlerin cumhuru sarı rengin sevinç veren renklerden olduğuna işaret etmektedirler. Bu yüzden Hz. Ali ki Allah onun yüzünü ağartsın sarı renkli çarıklar giymeyi teşvik ederdi. İbn Abbas şöyle demiştir: “Sarı renk insanın içini rahatlatır ve üzüntüyü giderir.” Aynı şekilde İbn Abbas da sarı renk çarık giyinmeyi teşvik ederdi.

Bu âyet hakkında Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi'l-Fadl el- Mursi, *Rayyü'z-zam'an* adlı eserinde kesilecek ineğin onlara karışık gelme nedenini şöyle açıklamıştır: Onlara göre hiçbir hayvan âyet/işaret olamaz. Zira onlar Salih'in devesini ve ondaki acaip halleri biliyorlardı. Dolayısıyla hiçbir hayvanın kendileri için işaret olamayacağını ancak Salih'in devesi tarzında olursa olabileceğini zannediyorlardı. İşte bunun bir âyet olduğu haberi kendilerine verilince onun mahiyetinden ve keyfiyetinden sual ettiler. Bu yüzden doğrudan

Musa'ya sormadılar ve ondan bunu rabbine sormasını istediler. Zira âyetleri bilen Allah'tır. Her ne kadar lafzın muktezası mutlak ise de onlar bu hayvanın belirlenmesini istediler. Çünkü onlar mutlak olanla amel etselerdi kesin olarak emri yerine getirmek hasıl olmazdı. Zira (Allah'ın) muradının sualden sonra da ortaya çıktığı gibi takyit/belirleme olma ihtimali vardır. Emrin kesin olanını yapmak ve sorumluluğundan çıkmak için sordular.¹²

Sonuç

Ebû Hayyân da kendinden önceki müfessirlerin yaptıkları gibi âyetin işaret etmiş olduğu olaya temas etmiştir. Bu husustaki rivayetlerin tamamına yer vermemiş olsa da ana sebebi ortaya koyan ifadeye yer vermiştir. Âyette yer alan kelimeleri detaylı bir şekilde açıkladığı görülmüştür. İsrailoğullarından kesmeleri istenilen ineğin kesilmesinin sebebi bağlamında diğer müfessirlerce ortaya konan gerekçeye onun da muvafakat ettiği görülmüştür. İsrailoğullarının hemen emri yerine getirmeyip birtakım sorularla işi uzatmaları ve yokuşa sürmeleri konusunda diğer müfessirlerden farklı bir düşünceye sahip olduğu görülmüştür. Emre uymama, peygamberlerinin sözünü tutmama ve itaat etmeme hususunda bu tutumun İsrailoğullarının genel karakteri olduğu başkalarınca ileri süülürken Ebû Hayyân bunun geçerli bir mazeretinin olduğu görüşünü benimsemiştir. Nitekim onun “her inek onlar için işaret olmayabilirdi, emri eksiksiz olarak yerine getirmek için Musa'dan o ineği tavşif etmesini istediler” şeklindeki ifadeleri bunu göstermektedir.

Bir ineğin kesilmesinin emredilmiş olmasındaki hikmet hakkında müfessirler arasında farklı görüşler olduğu görülmüştür. Ebû Hayyân'a göre İsrailoğullarına bir ineğin keislmesinin emredilmesindeki hikmet onların bu ineği tanrı edinmelerinden ötürüdür. Böylece Ebû Hayyân'ın, Allah İsrailoğullarını en sevdikleri şeyle denemiş olduğu görüşünü benimsemiş olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. Mâhir Habbûş. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2010.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer el-Kaysî el-Kureşî. *Tefsîrû'l-Ḳur'âni'l-'azîm*. İstanbul: Mektebetü'l-İslâmî, 1984.

¹² Ebû Hayyân, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 2, 532-533.

Karaman, Hayrettin ve Diğerleri. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Taberî, Eb Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmlî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, 1992.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, 1992.

Kutup, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. trc. Mehmet Yolcu ve Diğerleri. İstanbul: Tayf Yayıncılık, 2020.

Mevddî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. trc. Hamdi Aktaş ve Diğerleri. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

MÜFESSİR TÂHİR B. ÂŞÛR’UN “HİKMET” KAVRAMINA YAKLAŞIMI

Doç. Dr. Yakup Yüksel

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, yyuksel@nku.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7043-6086

Öz

Kur’an’da birçok kavram geçmektedir. *Hikmet* kavramı da onlardan birisidir. Kur’an’da on dokuz defa geçen bu kavram müfessirleri oldukça meşgul etmiştir. Özellikle Bakara Sûresi iki yüz altmış dokuzuncu âyette iki defa geçen hikmetin ne olduğu hususu alimlerin dikkatini çekmiş ve detaylı bir şekilde tefsirine yönelmişlerdir. Müfessir Tâhir b. Âşur da bahsetmiş olduğumuz bu âyet bağlamında *hikmet* kavramı üzerinde durmuş ve farklı açıklamalar yapmıştır. Tam metin olarak sunacağımız bu tebliğimizde hikmet kavramının tefsiri hakkında katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle müfessirin bu konu hakkındaki düşüncelerini ortaya koymayı hedefledik. Amacımız bu kavramla ilgili varsa müfessirin yeni görüşlerini ortaya çıkarmak, önceki müfessirlerden ve çağdaş müfessirlerden farklı olarak yaklaşımlarının neler olduğunu ilim dünyası ile paylaşmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Müfessir Tâhir b. Âşur, Tefsir, Hikmet.

MUFESSİR TÂHİR B. ÂŞUR'S APPROACH TO THE CONCEPT OF “HİKMET”

Abstract

Many concepts are mentioned in the Quran. The concept of wisdom is one of them. This concept, which is mentioned nineteen times in the Quran, has kept the commentators very busy. Especially the issue of wisdom, which is mentioned twice in the two hundred and sixty-ninth verse of Surah Baqarah, attracted the attention of scholars and they turned to its interpretation in detail. Commentator Tahir b. Ashur also emphasized the concept of wisdom in the context of this verse we mentioned and made different explanations. We aimed to reveal the commentator's thoughts on this subject, with the idea that it would contribute to the interpretation of the concept of wisdom. Our aim is to reveal new views, if any, regarding this

concept and to share its approach, unlike previous commentators and contemporary commentators, with the world of science.

Key words: Qur'an, Commentator Tahir b. Ashur, Tafsir, Hikmet.

Giriş

Hikmet kavramı Kur'an'da yirmi defa geçmektedir.¹ Konumuz bağlamında ele alacağımız âyette (Bakara 2/269) ise iki defa geçmiştir. Gerek bu âyetin tefsirinde gerekse geçtiği diğer yerlerdeki âyetlerin tefsirinde müfessirlerin bu kavramı detaylı bir şekilde yorumladıkları görülmektedir. Sözlük anlamı başta olmak üzere sahabe ve tâbiundan bu kavramla ilgili gelen açıklamalara kadîm tefsirlerde rastlamak mümkündür. Hatta birçok müfessir Hz. Peygamber'den hikmetle ilgili gelen rivayetlere de işaret ederek hikmet kavramını anlama çabasında olmuşlardır.

Bazı müfessirler bu kavramı sadece dini çerçeve dairesinde ele alırken bazıları da dinden bağımsız olarak ele alıp değerlendirmiştir. Müfessirlerin hikmetle ilgili yorumlarından hareketle bugün felsefe ile eş anlamda kullanılan anlamda olmadığı rahatlıkla anlaşılabacaktır. Zira hikmet felsefeden daha kapsamlı bir kavramdır. Felsefe daha ziyade teori ile ilgilenmektedir. Bu konuda yanlış düşmemek için bazı alimler hikmeti dinî ve felsefî hikmet olmak üzere ikiye ayırma ihtiyacı hissetmişlerdir. Nitekim çoğu müfessir hikmeti Kur'an ve hadisle ilişkilendirmiştir. İslam düşüncesinde hikmet, yanlış düşmekten koruyan, kötülüğe engel olan ve hayırlı işler yapmaya sevk eden bilgi olarak özetlenmiştir. İslam düşüncesindeki hikmetin pratik bir yönü vardır ki o da kişilerin amelleridir. Hikmet insanları iyi ve güzel olana yönelten, kötü ve çirkin işlerden de alıkoyan bilgi ve ameldir. Şuura dayalı bir anlayış ve derin kavrayıştır. Kısacası hikmet, doğruluğu tecrübe ile sabit sağlam bir bilgi, doğru bir idrak ve ulvî bir anlayıştır. Bu anlamıyla hikmetin bilgi ve ameli yönü vardır. Bilgisiz bir amel hikmet olamayacağı gibi amelsiz bir bilgi de hikmet olamaz.²

I. Hikmet Kavramı

¹ Bk. Bakara 2/129, 151, 231, 251, 269; Âl-i İmrân 3/48, 81, 164; Nisâ 4/54, 113; Mâide 5/110; Nahl 16/125; İsrâ 17/39; Lokmân 31/12; Ahzâb 33/34; Sâd 38/20; Zuhuruf 43/63; Kamer 54/5; Cum'a 62/2.

² Bu konuda geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), s. 4-5.

“Hüküm vermek, yargıda bulunmak, hükmetmek, anlamındaki *h-k-m* kökünden türeyen hikmet çok geniş anlama sahip bir kavramdır. Halil b. Ahmed, hikmet kavramının adalet, ilim ve hilm kavramlarıyla ilişkili olduğunu söylemiştir. Yine bu kelimenin engel olmak manasına geldiği ve işi sağlam yapmak, malı yönetmek gibi anlamlarının olduğuna işaret etmiştir.³

İbn Manzûr da bu kavramı ilk önce Yüce Allah’ın hâkimler hâkimi olduğu bilgisi ile izaha başlamış ve bu bağlamda *el-hakem*, *hâkim* ve *hakîm* sıfatlarının olduğunu belirtmiştir. Hikmetin en faziletli ilimlerle yine en faziletli şeyleri bilmek olduğuna temas etmiştir. Bu bağlamda bir işi sağlam ve en ince sanatla yapana hakîm dendiğine yer vermiştir. Hüküm kavramının ise bilmek, anlamak ve adaletle hükmetmek anlamında olduğunu vurgulamıştır. Yine bu kelimenin kök itibariyle engellemek anlamında olduğu, bu bağlamda zalimin zulmüne engel olduğu için hakemlik yapan kişiye hâkim dendiğini sözlerine ilave etmiştir.⁴

Râğıb el-İsfahânî de kelimenin kök itibariyle ıslah etmek için engel olmak anlamında olduğunu, bu bağlamda atı dizginlemek için ağzına vurulan gеме *hakemetun* dendiğini söylemiştir. Bir şeyin öyle ya da böyle olduğuna ya da olmadığına dair verilen hüküm anlamına da gelmektedir. İnsanlar arasında hüküm veren kişiye de hâkim denmiştir. Hikmet, akıl ve ilim ile gerçeği bulmaktır. Allah’a ait hikmete gelince eşyayı bilmesi ve onları sağlam bir şekilde yaratmasıdır. İnsanlara ait hikmet ise mevcudatı bilmek ve hayırlı işler yapmaktır. Kur’an’da adı zikredilen Lokman’a verilen hikmetin bu anlamda olduğunu sözlerine ilave etmiş ve ilgili âyetlere işaret etmiştir. Allah hakîm ismiyle nitelenmiştir.⁵ İçinde hikmet olduğu için Kur’an da bu isimle adlandırılmıştır.⁶ *Hukm* isminin hikmetten daha umumi olduğu, her hikmetin *hukm* olduğu fakat her hükmün hikmet olmadığını belirtmiştir.⁷

Elmalılı Hamdî Yazır bu kelimeyi açıklarken şu ifadelerle yer vermiştir: “Hikmet kelimesi *hukm*, *hükûmet* ve *ihkâm* manalarıyla ilgili olup mastar ve isim olmaktadır. Dolayısıyla ortak anlamlarda kullanıldığından ya da lafzen farklı manalara geldiğinden kullanıldığı yer itibariyle tefsir edilmesi gerekir. Mastar olduğunda kötülüğü engellemek ve iyiliği celbetmek anlamı vardır. Nitekim *hukm*, *hükûmet* ve *muhkemlik* gibi kelimeler bu mana ile irtibatlıdır.

³ Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Dr. Abdulhamîd Hendâvî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1, 343.

⁴ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab* (Beirut: Dâru'l-Fikr), 12, 140-141.

⁵ Tin 95/8

⁶ Yûnus 10/1; Kamer 54/5.

⁷ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beirut: Dâru's-Şâmiyye. 1997), s. 248-249.

Nerede bir kötülüğü engellemek ve iyiliği elde etmek varsa işte orada hikmet anlamı vardır. En genel anlamı itibariyle hikmet; fayda, maslahat ve sağlamlık, her güzel ilmin/bilginin ve sâlih amelin ismidir.”

Elmalılı kelimenin kök itibariyle açıklamasını yaptıktan sonra hikmetle ilgili birçok tefsir kaynağında geçen bilgileri bir araya getirip yirmi iki madde de onları toplamıştır.⁸

II. Müfessir Tâhir b. Âşûr’un Hikmet Kavramına Yaklaşımı

Müfessir Tâhir b. Âşûr’un hikmet kavramına yaklaşımına geçmeden önce onun bu konudaki açıklamasının yoğun olduğu ilgili âyetin meâlini ve diğer müfessirlerin yorumlarını vermek yerinde olacaktır. *Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.*⁹

Bu âyette geçen *hikmet* kavramını Taberî ilk olarak söz ve fiilde doğruyu bulmak olarak tefsir etmiştir. Akabinde alimlerin burada geçen *hikmet* kelimesine Kur’an ve onu anlamak anlamlarını verdiklerine işaret etmiştir. Nitekim İbn Abbas’tan gelen bir rivayette bu âyette geçen hikmetin; Kur’an’ın nâsih-mensûhunu, muhkem-müteşâbini, önce gelen-sonra gelen âyetlerini, helalini-haramını ve de onun emsâllerini yani özdeyişlerini bilmek olduğu şeklindeki rivayete yer vermiştir. Yine Katâde’ye sorduklarında onun da buradaki hikmetten muradın Kur’an’ı bilmek olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Mücahid’den nakledildiğine göre buradaki hikmetten maksat nübüvvet değil ancak Kur’an ve onu anlamaktır. Dolayısıyla *Allah kime hikmeti vermişse* şeklindeki pasajın kime doğruya isabeti verirse şeklinde açıklandığına temas etmiştir. İbn Zeyd, hikmete akıl manası vermiş, Mâlik, dini bilmek ve ona uymak anlamı vermiş, bazıları anlamak, bazıları da haşyet yani Allah’tan saygıyla korkmak manası vermişlerdir. Yine bazılarına göre de buradaki hikmetin nübüvvet olduğu bilgisini sözlerine ilave etmiştir.¹⁰

Zemahşerî de hikmeti Allah’ın bir kimseyi ilme muvaffak kılıp o kişinin onunla amel etmesi şeklinde tefsir etmiştir.¹¹ Râzî de hikmetin ilim veya doğru iş olduğunu söylemiş ve Mücahid’in Kur’an’daki hikmetin dört anlamının olduğu şeklindeki görüşüne yer vermiştir.

⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 2, 915-926.

⁹ Bakara 2/269.

¹⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1992), 3, 89-91.

¹¹ Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf ‘an haqâiki’t-tenzil ve ‘uyûni’l-aqâvil fi vücûhi’t-te’vil* (Beyrut: bby., 1997), 1, 396.

Birincisi Kur'an'ın öğüt ve nasihatleridir. İkincisi anlamak ve ilimdir. Üçüncüsü nübüvvet anlamındadır. Dördüncüsü de Kur'an'da olan sırlardır.¹²

Müfessirlerden Kurtubî de hikmetle ilgili açıklamalarında başta Taberî olmak üzere diğer müfessirlerin işaret etmiş olduğu yorumların tamamına yer vermiştir.¹³ Yine Âlûsî de konu hakkındaki bütün yorumları eserine almış ve hikmetin vesvese ile ilhamın arasını ayıran bir nur, marifetullah, Kur'an'ı okumak ve onu düşünmek şeklinde görüşlerin olduğunu ilave etmiştir.¹⁴

Mâverdî de hikmetin yedi şekilde tefsir edildiğini söylemiş ve onları şu şekilde sıralamıştır: 1. İbn Abbas'ın dediğine göre Kur'an'ı anlamaktır. 2. İbn Zeyd'e göre dini bilmektir. 3. Nübüvvetir. 4. Rebi'e göre haşyettir. 5. İbn Ebî Nuceyh'in Mücahid'den naklettiğine göre doğruyu bulmaktır. 6. Mücahid'e göre yazıdır. 7. İbn Zeyd b. Eslem'e göre akıldır. Mâverdî, sekizinci bir anlam olarak hikmetin dinde doğruluk ve dünyayı ıslah olduğu şeklinde bir anlamı ilave etmiştir.¹⁵

Hikmetle ilgili detaylı bir açıklama yapan Ebû Hayyân'ın yorumları da şöyledir: Hikmet; şeriat ve ahkâmın beyanıdır. Katâde, hikmetin sünnet ve Peygamber'in şeriate dair açıklamaları olduğunu söylemiştir. Mâlik ve Ebu Rezîn'in, hikmetin dini anlamak ve de bir seciye ve Allah'ın nuru olarak anlayış olduğunu söylediklerine yer vermiştir. Mücahid, hikmetin Kur'an'ı anlamak olduğunu söylemiştir. Mukâtil onun ilim ve amel olduğunu hatta bu ikisi kendisinde olmayan kişiye hekîm denilemeyeceğini söylemiştir. Hüküm vermek anlamındadır. Ancak Allah elçisi tarafından bilinen bir şey olduğu söylenilmiştir. İbn Zeyd, kişiye nasihat olan her kelime ya da kişiyi iyiliğe sevk eden veyahut da çirkin şeylerden alıkoyan her şeyin hikmet olduğunu söylemiştir. Bazıları da âyette geçen hikmetin kitap olduğunu söylemişlerdir. Eşyayı konulması gereken yere koymak anlamında olduğu, yine hikmetin Allah'ın, arif kullarının kalplerine yerleştirdiği ve onunla dünyanın kötülüklerinden sakındıkları bir desteği olduğu söylenmiştir. Ebû Hayyân, hikmet hakkında söylenen bu sözleri topluca verdikten sonra şöyle demiştir: “Bütün bu anlamlar birbirine yakındır. Dolayısıyla

¹² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1985), 7, 72-73.

¹³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), 3, 213-214.

¹⁴ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fi tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşâni* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 2, 40.

¹⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Muahmmmed b. Habîb el-Maverdi el-Basrî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdu'l-Maksûd b. Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1, 344-345.

hikmetle ilgili sözlerin, iki sözde bir araya geldiği anlaşılmıştır ki o da Kur'an ve sünnettir. Zira bu ikisi kitapta insanlara tembih edilenleri açıklamakta ve ahkâmı onlara göstermektedir.¹⁶

İbn Âşûr'a göre hikmet, sağlam bilgi ve yapılacak işin bu sağlam bilgiye uygun bir şekilde yapılmasına denir. Bu yüzden hikmetin Arapların dili üzere indiği, Yunanlıların aklında kendini bulduğu ve Çinlilerin elinde şekillendiği şeklinde söylenen söze yer vermiştir. Hikmet kavramının *hukm* masterından türediğini, sahibini hata ve yanlışla düşmekten engellediği için engel olmak manasına geldiğini beyan etmiştir. Bu bağlamda Kur'an âyetlerinin yanlış ve hatadan ari olduğunu ifade eden *Bu Kur'an; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkında haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır*¹⁷ meâlindeki âyete yer vermiştir. Yine atı engellemek için ağzına vurulan demirden game de Arapların *hakemetun* dediklerine temas etmiştir.

Yine o, hikmetin tefsirinin de şöyle yapıldığına yer vermiştir: “Hikmet: Kişinin gücü oranında eşyanın hakikatini olduğu gibi bilmektir. Böylece benzer hakikatler birbirine karışmamış olur veya sebep ve illetlerde hataya düşülmemiş olur.” Daha sonra İbn Âşûr sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: “Yüce Allah kime hikmeti vermeyi dilerse onu, akli tam ve melekelerini kıvamlı bir şekilde yaratır ki ortaya çıktığı zaman hakkı teslim etmekle hakikatleri kabul etmiş olsun. Hevası, taassubu, kibir ve inadı bu hakkı teslim etmekten engellememiş olsun. Nitekim Yüce Allah, hikmeti kabul edecek şahsa, davete icabet etme ve temiz bir çevre gibi sebepleri onun için var eder. O kişi de doğrudan Allah'a yönelir, hikmeti kabul edip alması için sebepleri kendisine kolaylaştırmasını, anlayış ve idrakinin önündeki engelleri kaldırmasını talep eder ki böylece hikmeti alması kendine müyesser olmuş olsun. Hikmet, konusuna, iklim ve asırların çeşitliliğine göre farklı kısımlara ayrılmıştır. Hikmet bilgisi doğuda Hintliler, Brahmanlar ve Budalar nezdinde ilk defa ortaya çıkmıştır.¹⁸ Çin halkında da yine Budalar nezdinde, Fars diyarında Zerdüşter arasında, Kıptiler arasında da kahinler nezdinde hikmet ortaya çıkmıştır. Nitekim hikmet, bu doğu milletlerinden Yunanlılara intikal etmiştir. Onlar da hikmeti ele alıp, birtakım arınmaya, çeşitliliğe tabi tutarak amelî ve nazarî hikmet olmak üzere iki kısma ayırmak suretiyle disipline etmişlerdir. Amelî hikmet insanların amellerine bağlı olan hikmettir ki bu da insanoğlunun nefsinin, ailesini ve ümmeti terbiye etmesine münhasır olandır.

¹⁶ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. Mâhir Habbûş (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2010), 2, 532-533.

¹⁷ Hûd 11/2

¹⁸ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, 2000), 2, 531-532.

Kişinin nefsinin terbiye de ahlak bilgisidir ki insanın takati ölçüsünde ilahi yüce sıfatlarla ahlaklanmasıdır. Bu da insanda kemal sıfatının ortaya çıkmasını sağlar. İkincisi ki ailenin terbiyesidir bu da ev işleri, aile içi düzenin sağlanmasıyla olur. Üçüncüsü ise şer'i ve medeni siyaseti bilmekle olur.

Nazarî hikmete gelince bu ne öğrenilen bilgi ne de amellerle ilgilidir. Ancak doğru bir anlayış ve doğru iş yapmakta kendini bulan bir hikmettir. Anlama ve kavramada doğruluk nazarî bir hikmet olduğu gibi yine işin doğru yapılması da aynen nazarî hikmettir. Bu da üç ilim ile olur. Birincisi esfel yani en alt tabaka olarak isimlendirilendir ki tabii olarak taklit etmekle elde edilir. İkincisi evsat yani orta olarak isimlendirilendir ki bu da riyâzî olarak yani eğitime elde edilir. Üçüncüsü de en üst tabaka olarak isimlendirilen hikmettir ki bu da ilâhi olandır.¹⁹

Tabii hikmet, yaratma, hususi olan durumlar, var oluş ve yok oluş gibi doğal işleri araştıran hikmettir. Bunun altına, meteoroloji, yerin katmanları, hayvanat ve insanlık alanı dahildir. Yine tıp, kimya ve yıldız ilmi de buna dahildir.

Riyâzî olan hikmet ise hesap, hendese, astronomi ve musikidir. Bu ilmin altına cebir, mühendislik, yer ölçümü, mekanik ilmi ve ağırlık ilmi dahildir. İlâhi olan hikmete gelince bu da beş kısımdır. 1. Varlığın manalarına muttali olmak. 2. Usûl ve mebâdi dediğimiz mantık ilkeleri olup fasit görüşleri nakzetmek. 3. Vâcibü'l-vücûdu ve sıfatlarını ispat. 4. Ruhları ve soyut şeyleri ispat. 5. Vahyi ve risâleti ispattır. Nitekim Ebû Nasr Farabî ve Ebû Ali İbn Sina bunları detaylarıyla beyan etmişlerdir.

Batılı filozoflardan son dönem bilginlerine gelince onlar hikmeti felsefede tabiat üstü olarak açıklamışlardır ki Yunanlılarca bu ilahiyyât olarak isimlendirilmiştir.

Dine göre hikmetin en önemli dört bölümü vardır. 1. Allah'ı hakkıyla bilmektir ki bu da gerçek itikat ilmidir. Yunanlılara göre bu, ilâhi hikmet ya da tabiatüstü şeklinde isimlendirilmiştir. 2. İnsan nefsinin kemâliyetinin kendisiyle bilindiği ve ondan sudur ettiği ahlak ilmi. 3. Aile terbiyesi ki Yunanlılarca ev işleri olarak adlandırılmıştır. 4. Ümmeti düzeltme ve işlerini ıslah etme ki medeni siyaset ilmi olarak adlandırılmaktadır. Bu da imâmet ahkâmı ve yönetim ahkâmına dahil olmaktadır. İslam daveti gerek aslî ve gerekse fer'i konularında olsun bu hikmet şubelerinin hiçbirinden hâli değildir.

¹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 2, 532.

Yüce Allah'ın Kitâbı'nın birçok yerinde zikrettiği hikmetten murat, nübüvvet, hidayet ve irşâd ile nefislerin ıslahıdır. Araplar nezdinde hikmet mutlak anlamda nefsi uyarmaya ve hayırlı şeyleri tavsiye etmeye, saadet ve şekâvete dair tecrübe edilmiş haberlere ve de edep kurallarını toplayan külli şeylere dair söylenen sözlerdir. Nitekim Yüce Allah Kur'an'da Lokman'ın hikmetini zikretmiş ve onun oğluna yaptığı tavsiyeleri haber vermiştir. Arap şairlerinin şiirlerinde de hikmeti gösteren ve bu konuda örnekler veren sözleri mevcuttur. Aynen Züheyr'in beyitlerinde olduğu gibi. Onun beyitlerden birisi şöyledir: Ölümü, gece görmeyen devenin çarpması gibi kime çarparsa öldürür gördüm. Kimi de es geçerse o kişi uzun yaşar ve yaşlanır.”²⁰

Bazı Yahudi alimlerinin ellerinde Hz. Süleyman'ın adap ve nasihatlerinin bulunduğu ve buna benzer hikmetlerin olduğu sayfeler olmuştur. Nitekim Araplar onlardan birtakım sözler nakletmişlerdir. Onlardan söz nakleden birisi ile İmrân arasında geçen diyaloga yer veren İbn Âşûr şöyle demiştir: “Sahih-i Buhârî’de “Kitâbu'l-Edeb” bölümü “Haya” bahsinde İmrân b. Huseyn'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Allah elçisi şöyle buyurdu: Hayada vakar vardır, onda sekinet vardır. Bunu söyledikten sonra İmrân o kişiye “Ben sana hadis söylüyorum sen ise bana onların sayfelerinden bahsediyorsun.”²¹

İşte hekîm yani filozof bu ilimlerde ya da bir kısmında yetenekli olandır. Bu ilimlerin sebebiyle o kişi hikmeti miktarınca hataya düşmekten ve sapmaktan korunur. Hikmet bilgisinin toplamı ilâhi vahiy sahiplerinin hidayete irşadıyla beşerin aklını ıslahtır. Böylece hikmetin ilk zuhur ettiği alan dinlerdir. Din sayesinde ilk hidayete erdikten sonra akıllı ve zeki kimselerin çeşitli görüş ve düşünceleriyle bu hikmete ilaveler yapılmıştır. Kadim büyük hekimler hikmetin birtakım usullerini ortaya koymuşlardır. Yakın çağda hikmet pınarları çoğalmıştır. Şöyle ki o hikmet Keldaniler, Mısırlılar, Hintliler ve Çinliler arasında birtakım vehimlere, hayallere ve sapıklıklara karıştı. Ondandır Yunan filozofları bunlardan hikmeti aldılar, onu arındırıp bazı disiplinlere tabi tutarak yeni şeyler ortaya koydular. Böylece hikmeti diğer şeylerden soyutladılar. Güçleri nispetinde hakikati araştırdılar, büyük vehmi izale ettiler, birçoğunu ise yerinde bıraktılar. Hikmete dair ilimler Sokrat'ın nefsi ve Pisagorun aklı-riyâzî hikmet anlayışına dayalı olarak iki metoda münhasır oldu. Birincisi Yunan'a aittir ikincisi ise İtalya-Yunan düşünürüdür. Onlardan da hikmeti Eflatun aldı ve onun ilim arkadaşları işrâkiler olarak

²⁰ Züheyr b. Ebû Selmâ b. Riyâh el-Müzenî, *Divânu Züheyr*, thk. Hasen Fâûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), s. 110.

²¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 2, 533.

meşhur oldu. Daha sonra ondan en iyi talebesi olan Aristoteles aldı. O da kendi metodunu terbiye etti ve hikmete dair bilgileri oldukça genişletti. Ona tabi olanlar da meşşâiler olarak adlandırıldı. İşte hikmet ilk çıktığı andan itibaren günümüze kadar aynı aslı üzere güvenle geldi.²²

Sonuç

Hikmet kavramının müfessirleri yakından ilgilendirdiği ve bu kavram hakkında onları detaylı bir şekilde yorum yapmaya sevk ettiği görülmüştür. Klasik müfessirlerin kahir ekseriyeti *hikmet* kavramını din dairesi içinde değerlendirmekle birlikte din dışı hikmetten de bahsetmişlerdir. Ancak müfessir Âlûsî, özellikle konumuzun da etrafında dönüp durduğu Bakara 269. âyetinin tefsirinde buradaki hikmetin Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu şer'i bilgiler doğrultusunda anlaşılması gerektiğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla ona göre felsefecilerin bahsetmiş olduğu, onların düşüncelerini yansıtan hikmet, Kur'an'da dile getirilen hikmet değildir. Nitekim müfessirler *hikmet* kavramını, doğru bilgi, anlama, yanlışla engel olma şeklindeki davranışlarla ilintili olarak açıklamışlardır.

Müfessir İbn Âşûr'un *hikmet* kavramını amelî ve nazarî olmak üzere iki kısımda ele aldığı görülmüştür. Ayrıca tabii ve ilahi hikmet ayrımıyla da konuyu işlemiştir. İbn Âşûr, doğru anlayış, hatadan kaçınma ve doğru iş yapma şeklinde özetlediği hikmeti sadece dini çerçevede içerisinde değerlendirmemiştir. Ona göre doğru olan her düşünce ve davranış nazarî hikmettir. Felsefecilerin hikmet olarak isimlendirdikleri şeyin tabiat üstü durumlar olduğunu vurgulamıştır ki buna ilahiyât demişlerdir. Yine İbn Âşûr, dine göre hikmetin en önemli dört bölümünün olduğunu söylemiş ve bunu hakiki itikat bilgisi, ahlak ilmi, aile eğitimi ve terbiyesi bir de ümmeti düzeltme ve işlerini ıslah etme ki medeni siyaset ilmi şeklinde kategorize etmiştir. Ona göre elbette hikmetin ilk zuhur ettiği alan dinlerdir. Dindeki hikmetle ilk hidayeti elde eden zeki kişilerin bu hikmete başka şeyler ilave dip alanını genişletmelerinin mümkün olduğunu söylemiştir. Özetle İbn Âşûr'a göre hikmet, kişinin aklını ıslahtan ibarettir. Böylece aklını kullanan o kişi, hata etmekten ve yanlışla düşmekten korunmuş olur. Nitekim ona göre hikmetin çıkış kaynağı dinlerdir. İbn Âşûr'un vermiş olduğu bilgiye göre hikmet, Doğuda

²² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 2, 532-533.

Hintliler, Brahmanlar ve Budalar, Çin halkında da yine Budalar, Fars diyarında Zerdüşter, Kıptiler arasında da kahinler nezdinde ortaya çıkmıştır. Nitekim hikmet, bu doğu milletlerinden Yunanlılara intikal etmiştir. Onlar da hikmeti ele alıp, birtakım arınmaya, çeşitliliğe tabi tutarak amelî ve nazari hikmet olmak üzere iki kısma ayırmak suretiyle disipline etmişlerdir. Yine İbn Âşûr'a göre son çağlarda hikmet bilgisi çoğalmış ne var ki asıl hikmet Keldaniler, Mısırlılar, Hintliler ve Çinliler arasında birtakım vehimlere, hayallere ve sapıklıklara karışmıştır. Ondan sonra Yunan filozofları bunlardan hikmeti alıp, batıl şeylerden arındırıp bazı disiplinlere tabi tutarak yeni şeyler ortaya koymuşlardır.

Kaynakça

Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1994.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. el-Baḥru'l-muḥîṭ. thk. Mâhir Habbûş. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-'Alemiyye, 2010.

Ebû Selmâ, Züheyr b. Riyâh el-Müzenî. *Divânu Züheyr*. thk. Hasen Fâûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1988.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Dr. Abdulhamîd Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.

İsfahânî, Râğîb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 1997.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Beyrut: Müessesetü't-Târîḫi'l-'Arabî, 2000.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-'arab*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li aḥkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1992.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muahmmmed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. b. Abdu'l-Maksûd b. Abdurrahîm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1985.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, 1992.

Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dînî Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.

Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hağâikî't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: bby. 1997.